

cardinalul de retz

997

cardinalul de retz memorii

★★★

bpt în curînd nr. 1000

SCRIITORI DE IERI ȘI DE AZI
DESPRE

«BIBLIOTECA PENTRU TOTI»

«În editura românească „Biblioteca pentru toți“, apărută acum 40 de ani și imitată fără nici un succes de încercările nenumărate ale decepționaților experienței, reprezintă singurul efort continuu și constant, ceea ce este enorm. Dar mai mult, toate inițiativele instituțiilor de cultură... au dat greș radical, în timp ce „Biblioteca pentru toți“ merge înainte, fără să se fi oprit niciodată și nicidecum.»

TUDOR ARGHEZI (1935)

«leftinătatea acestei publicații poate să inno-
bileze cele mai multe suflete cu resurse
modeste.»

G. BACOVIA (1935)

«Din 1895 pînă astăzi colecția aceasta a adus și
aduce, cu calități sporite mereu, servicii imense
în ce privește gustul lecturii și răspîndirea lite-
raturii bune, îi urez să prospere păstrîndu-și
caracterul de popularizare, dar și de selecție
și să atingă cu vigoare vîrsta centenarului.»

AL. PHILIPPIDE

«Salut din inimă această bibliotecă, numită
„Biblioteca pentru toți“, colecție națională de
cultură și universală. Ea a făcut să ne pară hîr-
tia a fi de lumină. Ea face lumina să poată fi
tipărită.»

NICHITA STĂNESCU

cardinalul de retz

editura minerva

Vol. I-II-III Lei 15

Ilustrația copertei : *Teodora Popa Mazilu*

cardinalul de retz

memorii

★★★

TRADUCERE ȘI NOTE DE
TEODORA POPA-MAZILU

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1979

Partea a doua
(continuare)

Scriu, la porunca domniei voastre, istoria vieții mele, și plăcerea pe care o simt să mă supun cu strictețe acestei porunci, face să mă cruț atît de puțin pe mine însumi. Ați putut băga de seamă că nu m-am străduit să-mi fac apologia. De data asta însă, mă văd silit pentru că în acea ciocnire, șiretenia dușmanilor mei a înșelat mult mai bine credulitatea oamenilor de rînd. Știam că pe vremea aceea se spunea : „E cu putință ca domnul cardinal de Retz să nu fie mulțumit că la vîrsta lui e cardinal și arhiepiscop al Parisului ? Și cum de se poate gîndi să cucerească, cu armele, primul loc în Consiliul de Stat ?” Știu că gazetele ticăloase din vremea aceea, erau pline de astfel de idei ridicole. Nu știu dacă mă laud vorbind astfel ; cel puțin nu socot că-mi aduc elogii. La urma urmei, vă sînt dator adevărul care nu-mi va sluji prea mult în fața posterității ca să mă disculpe, dar care cel puțin, va folosi să arate că majoritatea oamenilor de rînd, care reflectează asupra faptelor celor ce se află în funcții mari, sînt de fapt niște păcăliți înfumurați. Observ că e prea multă prolixitate în această digresiune. Poate că o veți atribui vanității : eu nu cred și simt că plăcerea pe care o am de a mă putea justifica se datorează doar dorinței de a nu fi dezaprobat de domnia voastră.

Ar fi cu neputință ca atunci cînd vă veți gîndi la încurcătura în care mă aflu în acea vreme, și pe care v-am descris-o, să nu vă reamintiți de cele ce v-am spus de mai multe ori și anume că există momente în care ți-e peste putință să procedezi bine. Cred că Monsieur mi-a repetat aceste cuvinte de o sută de ori pe zi, cu niște oftături și cu niște regrete de neînchipuit ; nu mă crezuse cînd i-am arătat că va ajunge într-o astfel de situație și că va trage după sine pe toată lumea. În ce mă privea, situația se agravase în urma unor neînțelegeri pe care le-aș putea numi domestice și care mi se întîmplară exact atunci.

Ați și văzut că doamna de Chevreuse, Noirmoutier și Laigue începuseră a face, într-un fel, un grup aparte, și că, sub pretextul că nu pot trece nici direct, nici indirect de partea domnului Prinț, ei se îndepărtaseră de Monsieur, deși continuau să păstreze măsura în privința cinstirii și respectului pe care i le datorau. Legăturile pe care le aveau însă cu Curtea erau mult mai strînse. Abatele Fouquet îi succedase — în ceea ce privea negocierile — lui Bartet. Am aflat acest lucru chiar de la Monsieur care m-a obligat sau care mai curînd m-a silit să-l analizez, ceea ce n-aș fi făcut fără porunca lui expresă ; căci într-adevăr, după ceea ce se petrecuse la palatul de Chevreuse după înapoierea cardinalului în țară, nu mai puteam conta pe nimic și nici n-am mai continuat să mă duc acolo decît ca s-o văd pe domnișoara de Chevreuse căreia nu-i prea duceam dorul. Mă simțeam obligat să-l lămuresc pe Monsieur pentru bețele în roate pe care mi le puneau Chavigni și Goulas, de dimineața pînă seara, în ceea ce privea relațiile dintre Curte și palatul de Chevreuse și care dădeau într-adevăr multă apă la moară calomniantorilor mei ; așa că trebuia neapărat să lămuresc acele lucruri.

Din această pricină, m-am văzut obligat — împotriva dorinței mele — să iau unele măsuri față de abatele Foucquet. Spun împotriva dorinței mele ; puținele lucruri pe care le aflasem despre el, în casa doamnei de Guémené, unde se ducea destul de des să vadă pe o oarecare domnișoară de Ménessin, care era rudă cu el, nu mă făcuseră să simt vreo prietenie pentru el. Pe vremea aceea era foarte tânăr ; dar avea încă de pe atunci un nu știu ce aer de furios, de nebun, care nu-mi plăcea. L-am văzut de două-trei ori, pe înserate, la Lefebvre de la Barre care era fiul primarului Parisului și prietenul său, sub pretextul că voiam să mă sfătuiesc cu el cum să punem capăt cabalelor pe care le tot țesea domnul Prinț ca să devină stăpînul poporului. Relațiile noastre n-au durat prea mult, fiindcă eu am scos de la el, chiar de la început, toate lămuririle de care aveam nevoie și fiindcă și el se sătură repede de niște discuții ce nu duceau la nimic. Ținu, chiar din primul moment, să fiu și eu mazarinist fără nici un fel de rezervă, ca și el ; nu concepea că trebuia să păstrezi o anumită măsură în toate ; poate că mai tirziu a devenit un om abil ; dar vă asigur că în epoca aceea, vorbea ca un școlar care abia ieșise în ajun de la colégiul Navarre. Cred că această „calitate“ nu i-a dăunat în ochii domnișoarei de Chevreuse, de care s-a îndrăgostit, îndrăgostindu-se și ea la rîndu-i, de el. Micuța Roie, o nemțoaică foarte drăguță, aflată în slujba domnișoarei, mi-a adus la cunoștință acest lucru. M-am consolat destul de ușor cu tînăra cameristă, de infidelitatea stăpînei, a cărei alegere, ca să vă spun drept, nu m-a făcut deloc să mă simt umilit. N-am pierdut totuși ocazia de a face cîteva glume pe seama abatelui Foucquet care se convinsese sau care ținu să se convingă că ele întrecuseră măsura fiindcă spusese că aveam să-i ard cîteva bastoane pe spinare. Nici prin cap nu-mi trecuse așa ceva ; el însă se supără, ca și cum lucrul ar fi fost adevărat. Contribui mult la întemnițarea

mea, iar domnul le Tellier mi-a spus, la Fontainebleau, după ce m-am întors din străinătate, că Foucquet îi propusese de mai multe ori reginei, să mă ucidă. Mînia mea împotriva lui n-a fost chiar atît de mare ; ea s-a măsurat după gelozia mea, care a fost destul de mică.

Domnişoara de Chevreuse n-avea decît frumuseţe de care te saturi cînd nu mai e însoţită şi de altceva. N-avea spirit decît pentru cel pe care-l iubea ; dar cum nu iubea multă vreme, nici spiritul n-o ţinea prea mult. Căşuna pe amanţi, la fel ca pe boarfele ei. Alte femei le aruncă ; ea le ardea, şi servitoarele se dădeau de ceasul morţii să salveze o jupă, nişte bonete, nişte mănuşi, vreo dantelă de Veneţia. Cred că dacă şi-ar fi putut pune pe foc şi iubirii, cînd se sătura de ei, ar fi făcut-o cu cea mai mare bucurie. Mama ei, care ţinu morţiş s-o facă să se certe cu mine, cînd se hotărî să treacă definitiv de partea Curţii, n-a izbutit, deşi a făcut în aşa fel ca doamna de Guéméné să-i citească un bilet scris de mîna mea prin care mă declaram a fi „*cu trup şi suflet al ei*“, aşa cum se dăruiesc diavolului unele vrăjitoare. În scandalul care a izbucnit între palatul de Chevreuse şi mine, la intrarea cardinalului în ţară, domnişoara s-a dezlănţuit cu furie luîndu-mi la început apărarea, dar după două luni s-a schimbat din senin, fără nici un motiv. A îndrăgit-o brusc pe Charlotte, o cameristă foarte drăguţă ce se afla în slujba ei şi care se preta la orice. Afecţiunea asta n-a durat decît şase săptămîni, după care s-a îndrăgostit atît de tare de abatele Foucquet, încît dacă el ar fi vrut, l-ar fi luat şi de bărbat.

Asta a fost în vremea în care doamna de Chevreuse văzîndu-se înlăturată din afacerile Parisului, a luat hotărîrea să plece şi să se retragă la Dampierre, în nădejdea că Laigue — care făcuse o călătorie la Curte — îi va transmite că va fi bine primită acolo. I-am spus domnişoarei de Chevreuse tot ce-mi stătea pe inimă — deşi nu-mi stăteau prea multe — după care am poruncit să

1
fie însoțite, mamă și fiică, pină la țară, la Dampierre, de toată nobilimea și de cavaleria pe care le aveam la îndemână. Nu pot isprăvi această sumară creionare a situației mele, la Paris, fără a recunoaște ceea ce datoram generozității domnului Prinț.

Angerville — ce se afla în slujba domnului prinț de Conti — veni din Bordeaux cu scopul de a încerca să mă atace; sau cel puțin așa crezu sau bănuî domnul Prinț. Mi-e jenă că nu m-am informat mai mult în legătură cu acest amănunt, pentru că nu te poți informa niciodată îndestul despre faptele bune și mai ales despre cele față de care trebuie să nutrim recunoștință. Domnul Prinț, întâlnindu-se cu el pe strada Tournon, îi spuse că va porunci să fie spânzurat dacă nu va pleca în două ceasuri ducându-se să-și regăsească stăpînul.

După cîteva zile, domnul Prinț, ducîndu-se la Prudhomme¹, care locuia pe strada Orléans și înșirîndu-și pe stradă compania de gardă și un foarte mare număr de ofițeri, domnul de Rohan sosi și el acolo foarte înfierbîntat, ca să-i spună Prințului că tocmai mă văzuse trecînd; că mă aflu la palatul de Chevreuse însoțit de foarte puțini oameni și că nu-l aveam alături decît pe cavalerul de Humières², stegarul jandarmilor mei, cu treizeci de oameni. Domnul Prinț îi răspunse surîzînd:

— Domnul cardinal de Retz este sîu prea puternic sau prea slab!

Marigni îmi povesti, cam tot pe-atunci că, aflîndu-se în odaia domnului Prinț și observînd că acesta citea cu atenție o carte, își luase libertatea să-i spună că desigur, trebuia să fie o carte frumoasă din moment ce o citea cu atîta plăcere, și că domnul Prinț îi răspunsese:

¹ Proprietarul unei băi de aburi. Pe atunci băiașii, posedau niște case arătoase și, avînd clienți din marea noblîme, nu se sfiau să slujească de intermediari în tot soiul de intrigi.

² Balthazar de Crevant, cavalier de Humières și de Malta, fraatele marelui cu același nume.

— E adevărat că mă interesează mult, fiindcă mă face să-mi cunosc cusururile pe care nimeni n-a cutezat încă să mi le spună !

Remarcați, vă rog, că era vorba de cartea intitulată : *Adevărul și falsul în privința prințului de Condé și a cardinalului de Retz*, care putea să-l enerveze și să-l supere pe domnul Prinț pentru că recunosc că fusesem lipsit de respectul pe care i-l datoram. Acele cuvinte erau frumoase, mîndre, înțelepte, mărețe, adevărate apoftegme cu care un Plutarc ar fi onorat cu bucurie antichitatea.

Reiau firul lucrurilor petrecute în acea vreme în adunarea Camerelor, din care o bună parte le-ați și văzut în observațiile asupra cărora uneori m-am întins chiar prea mult.

V-am vorbit despre dorința de negociere ca despre o boală ce se înstăpînise în partidul prinților. Domnul de Chavigni, pusese la cale una, dar în secret, cu domnul cardinal prin intermediul domnului de Fabert¹. Ea nu reuși, pentru că Mazarin nu dorîa în fond, nici un fel de împăcare, ci doar un pretext pentru a-i defăima în fața Parlamentului și a poporului pe Monsieur și pe domnul Prinț. Se folosi în acest scop de regele Angliei care-i propuse regelui nostru, aflat la Corbeil, o întrevvedere. Ea fu acceptată de Curte, iar la Paris fu acceptată de Monsieur și de domnul Prinț cărora le-a fost propusă de regina Angliei. Monsieur înștiință Parlamentul în 26 aprilie iar a doua zi le porunci domnilor de Rohan, de Chavigni și lui Goulas să se ducă la Saint-Germain, unde regele tocmai venise de la Corbeil. Mi-am luat libertatea să-l întreb seara pe Monsieur, dacă avea o oarecare certitudine

¹ *Abraham Fabert* (1599—1662), mareșal al Franței, apoi guvernator în Sedan.

sau cel puțin speranța că acea întrevvedere putea fi bună la ceva ; el îmi răspunse fluierînd :

— Nu cred, dar ce să fac ? Toată lumea negociază, nu vreau să rămîn de căruță !

Îngăduiți-mi, vă rog, să vă arăt că acest răspuns a stat de fapt la baza întregii conduite a lui Monsieur în toate negocierile pe care le veți vedea în continuare. N-a existat nici un alt interes în afară de acesta ; n-a dat nici-odată dovadă în acele negocieri, nici de dibăcie, nici de finețe și n-a urmărit nici un plan. Nu mi-a dat nici-odată alt răspuns, cînd îi arătam inconvenientele unei asemenea conduite ; așa că nu făceam nici eu nimic pînă nu-mi porunceam de cel puțin cinci-șase ori pe zi.

Cred că acum nu vă mai mirați de dorința mea de a nu mă mai amesteca în nimic ; ea vă va surprinde și mai puțin după ce-am să vă spun că după negocierea despre care v-am vorbit și care n-a dus la nimic altceva decît la defăimarea partidului prinților, după cum veți vedea, au mai avut loc încă cinci sau șase, sau mai curînd a existat o întreagă țesătură pe care domnii de Rohan și de Chavigni, Goulas, Gourville și doamna de Châtillon¹, o scoteau în diverse reprize, din războiul de țesut. Nu trudiră singuri la această țesătură : eu brodam pe ea tot ceea ce putea să-i învieze culorile, în ochii publicului. Cum îmi convenea să arunc asupra acelui partid ura și invidia mazarinismului — pe care încercau să mi-l pună în cîrcă în orice clipă — nu m-am dat în lături să fac tot ce eram în stare ca să dezvălui și să dau în vileag, în ochii lumii, avantajele pe care cei ce alcătuiau acel partid nu prege-tau la rîndu-le să le smulgă prin toate acele tratate : și anume : guvernămîntul din Guienne pentru domnul Prinț, cel din Provence pentru domnul de Nemours ; o sută de

¹ *Isabelle-Angélique, ducesă de Châtillon*, moartă în 1695, soția ducelui de Châtillon, cel care murise în urma unei răni primită la atacul de la Charenton.

mii de scuzi și acel „Pentru“¹ ce se cerea pentru domnul de la Rochefoucauld ; bastonul de mareșal al Franței pentru domnul de Daugnon²; titlul de duce pentru domnul de Montespan³ ; suprăintendența finanțelor pentru domnul Daugnon ; lui Monsieur, puterea de a încheia pacea generală ; iar domnului Prinț, pe cea de a numi miniștri, fură etalate în toată întinderea lor. Nu cred că m-am făcut de minciună arătându-vă tot ceea ce s-a propus, fiindcă veștile primite de la Curte au confirmat toate aceste lucruri.

Nu pot să jur că n-ar fi existat în acele vești și unele exagerări privind unele lucruri. Ceea ce știu însă din sursă sigură e faptul că domnul cardinal îi lăsa pe toți să spere că vor obține ceea ce pretindeau fără ca el să se gîndească nici măcar o clipă să le satisfacă dorințele. Simți o plăcere deosebită să oferi publicului spectacolul domnilor de Rohan, de Chavigni și de Goulas conferind cu el, fie de față cu regele, fie în particular, chiar în momentul în care Monsieur și domnul Prinț spuneau în mod public, în Camerele adunate, că premiza tuturor tratatelor era de a nu avea nici o legătură cu Mazarin. El jucă, în prezența lor, comedia de a fi ținut cu de-a sila de către rege, pe care-l rugă, împreunîndu-și mîinile, să-l lase să se întoarcă în Italia. Simți o satisfacție deosebită să-l arate întregii Curți pe Gourville pe care nu-l lăsă să

¹ Distincție nobiliară dată de Curte și al cărei sens ni-l dă Loret în *Muza istorică* (I, 203, în scrisoarea din 21 ianuarie) :

„Prin acest „Pentru“ se-nțelege

Că preamăritul nostru rege

Vrea ca pe prinți să-i onoreze

Și toți, cu cinste să-i trateze...” (n.ed.fr.).

² Corect : *Louis-Foucault du Dognon, conte de Saint-Germain*, mareșal al Franței. Ediția franceză ne arată însă că era de fapt vorba de *René de Longueil, marchiz de Maisons*, unul dintre președinții Parlamentului din Paris. Eroare pe care însuși Retz o corectează în pamfletul *Adevărul și falsul*.

³ *Jean-Antoine, marchiz de Montespan* (1602—1687), locotenent general : unchiul, prin alianță, al marchizei de Montespan.

urce la el pe o scară dosnică. Își îngădui bucuria de a-l înșela pe Gaucour, care prin profesia sa de negociator, dădea și mai multă strălucire negocierii.

În sfârșit, lucrurile ajunseră la cúlme cînd doamna de Châtillon se duse în mod public la Saint-Germain. Nogenț spunea că, intrînd în castel, nu-i mai lipsea decît ramura de măsline în mînă. Fu primită și tratată de parcă ar fi fost însăși Minerva. Cu singura deosebire că Minerva ar fi prezis asediul de la Estampes pe care domnul cardinal îl întreprinse chiar atunci și în care a fost cît pe-acisă vină de hac întregului partid al domnului Prinț. Veți vedea mai departe, în amănunt, acest atac despre care nu amintesc aici decît pentru că a slujit la încheierea acelor negocieri pe care vi le-am arătat și pentru că mi-e mai ușor să strîng laolaltă, în două-trei pagini tot ceea ce s-a întîmplat atunci ca să nu mai fiu obligat să tot întrerup firul povestirii mele.

Cređ că l-ați întrerupe chiar domnia voastră în momentul de față spunîndu-mi că domnul cardinal Mazarin trebuia să fie foarte dibaci pentru a face paradă — într-un mod atît de util pentru el — de atîtea false dovezi de împăcare ; iar eu vă rog să-mi îngăduiți să vă răspund că ori de cîte ori dispui de autoritatea regală, ți-e cum nu se poate mai ușor să-i înșeli pe cei cărora și așa le e foarte greu să declare război regelui. Nu știu nici dacă-l scuz pe domnul Prinț, nici dacă-l laud : spun doar adevărul pe care mi-am luat libertatea să i-l spun și lui însuși. Nu a lipsit mult să nu existe oameni în Parlament care să nu-și ia și ei această libertate în ziua cînd Monsieur a vorbit despre conferințele pe care domnii de Rohan, de Chavigni și de Goulas urmau să le aibă cu Mazarin, la Saint-Germain.

Asta a fost în 30 aprilie. Murmurul a fost atît de puternic încît Monsieur, care se temea de o izbucnire, a spus în mod public că nu-i va trimite acolo pînă ce cardinalul nu va părăsi țara. S-a hotărît de asemenea ca

domnul procuror general să se ducă la Curte ca să ceară pașapoartele necesare pentru deputații ce trebuiau să aducă noi obiecții și să se plîngă de debandada pe care soldații o iscau în împrejurimile Parisului.

În 3 mai, domnul procuror general relatează ce făcuse la Saint-Germain, în urma ordinelor date de Companie și spuse că regele avea să asculte discursul luni, în 6 ale lunii, și că majestatea sa era foarte supărată de purtarea lui Monsieur și a domnului Prinț, care-l obligau să-și țină oastea atît de aproape de Paris. Din acea zi se trecu la paza porților pentru care totuși corpurile legiuitoare ale orașului cerură un ordin regal în care să se consemneze acest lucru. Curtea îl trimise pentru că văzuse limpede că pînă la urmă Monsieur va face acest lucru cu de la sine putere. Paza aceasta era într-adevăr mai mult decît necesară fiindcă neorînduiala și răzmerița populară creșteau, în Paris, văzînd cu ochii.

În 6, fură aduse regelui, cu multă vehemență, obiecțiile Parlamentului și ale Camerei Conturilor, iar în 7, cele ale Curții Impozitelor și ale Primăriei. Regele le-a răspuns și unora și altora că va porunci trupelor sale să se retragă cînd vor fi îndepărtate și trupele domnilor prinți. Domnul cancelar — care vorbi în numele regelui — nici măcar nu pomeni numele domnului cardinal.

În 10, Parlamentul hotărî să fie trimiși la Saint-Germain avocații generali, ca să ceară un răspuns privind îndepărtarea domnului cardinal Mazarin și ca să insiste în privința îndepărtării oștirilor din preajma Parisului.

În 11, domnul Prinț veni la Parlament ca să anunțe Compania că podul Saint-Cloud fusese atacat. După care plecă imediat; porunci burghezilor mai îndatoritori pe care-i întîlni, să ia armele; aceștia îl duseră apoi pînă la Bois de Boulogne unde află că cei ce crezuseră că vor cuceri cu ușurință podul Saint-Cloud, întîmpinaseră rezistență și se retrăseseră. Domnul Prinț, slujindu-se de

înlăcărarea poporului, puse mîna pe Saint-Denis unde se aflau în garnizoană două sute de elvețieni. Îi captură, cu spada în mînă, și fără nici-un fel de asediu, el fiind primul care trecu șanțul de apărare ; a doua zi dimineată, se reîntoarce la Paris, după ce lăsase la Saint-Denis, regimentul lui Conti — după cîte mi se pare — ca să-l păzească. A fost însă de prisos căci Renneville sau Saint-Mesgrin — nu mai știu precis care din ei — l-a recucerit după două zile, cu tot atîta ușurință, fiindcă burghezii trecuseră de partea regelui. La Lande — care comanda în locul domnului Prinț — opuse o destul de mare rezistență, sub bolțile mănăstirii, pe care o apăra două sau trei zile.

În 14, în Parlament avu loc o mare tulburare în toiul căreia se ridicară mai multe glasuri confuze pentru a cere să se delibereze asupra mijloacelor ce s-ar putea folosi pentru a împiedica răzmerițele și obrăznicile ce se săvîrșeau zilnic în oraș, ba chiar și în sala Parlamentului. Monsieur — care fu avertizat de acest lucru și care se temu ca, nu cumva folosindu-se de acest pretext, mazariniștii din Parlament să nu facă, în Companie, vreun pas care să fie contrar intereselor sale — veni la Parlament destul de pe neașteptate și ceru să i se dea depline puteri. Discursul — care i-a fost inspirat lui Monsieur de domnul de Beaufort — la repezeală, superficial și fără nici un plan — a făcut niște impresii foarte proaste, dintre care prima a fost că toată lumea s-a convins că el a fost ținut după o profundă deliberare ; a doua, că a scoborît foarte mult demnitatea lui Monsieur, a cărui viță aleasă și a cărui slujbă n-aveau nevoie — avînd în vedere împrejurările — de o autoritate împrumutată, pentru a-i liniști pe răzvrătiți ; iar a treia, că președinții căpătără atîta curaj încît cutezară să-i spună în față lui Monsieur că nimeni nu ignora respectul pe care i-l datora și că din acest motiv, nu mai era cazul să se treacă propunerea lui în registru. Or, nu există nimic mai periculos

decît propunerile ce par misterioase, deşi nu sînt, fiindcă ele atrag invidia, întotdeauna nedespărţită de mister şi fiindcă sînt o piedică în calea avantajelor pe care urmăreşti să le obţii.

În 15, Monsieur făcu o supărătoare constatare a acestui adevăr, căci avu neplăcerea să asiste la o amînare a pedepsei dată de cele trei Camere unui tipograf ce tipărise un pamflet în care se arăta că Parlamentul îşi încredinţase întreaga sa autoritate cît şi pe cea a Primăriei, lui Monsieur. Acesta îmi spuse seara, înjurînd, că nu se mai mira de ce domnul de Maine nu suportase — în Ligă — impertinenţele Companiei. Se sluji de această expresie la care mai adăugă o alta cu mult mai liberă. I-am răspuns ceva de care nu-mi mai aduc aminte, dar pe care ştiu că a trecut-o pe tăbliţele sale, rîzînd şi spunîndu-mi :

— I-o voi parafraza domnului Prinţ !

În 16, preşedintele de Nesmond făcu o relatare privind discursurile pe care regele poruncise să-i fie citite în prezenţa deputaţilor, după care ridicase unele obiecţii. Răspunsese totuşi deputaţilor că le va da răspunsul în scris peste două sau trei zile. Pe urmă îşi ţinu raportul — în legătură cu deputăţia sa — domnul procuror general ; spuse că cerînd îndepărtarea trupelor la zece leghe de Paris şi explicînd declaraţia pe care o făcuseră domnii prinţi de a-şi retrage şi ei trupele pe care le aveau pe podul Saint-Cloud şi la Neuilly, regele îl numise, din partea sa, pe domnul mareşal de l'Hospital şi trimisese un paşaport în alb pentru cel ce urma să fie ales de Monsieur ca să discute împreună cum să se procedeze pentru acea îndepărtare a trupelor. Adăugă că contele de Béthune — care fusese ales de Monsieur în acest scop — conferise despre acest lucru cu domnii de Bouillon, de Villeroi şi le Tellier ; că majestatea sa mai scădea din pretenţii ţinînd seama de bunul său oraş, Parisul, dorind să-i acorde această îndepărtare a trupelor cu condiţia ca domnii prinţi să fie şi ei de bună-credinţă în ceea ce se angajaseră să

facă în aceeași problemă. Domnul procuror general, care era însoțit de domnul Bignon, avocat general, prezintă pe urmă Companiei un înscris semnat „Louis” și mai jos | „Guénégaud”, în care se arăta că regele urma să cheme foarte curînd la el cîte doi președinți și cîte doi consilierii din fiecare Cameră ca să le dea răspunsul cu privire la obiecțiile aduse. Parlamentul ordonă noi discursuri în fața regelui pe baza acelor rapoarte în care numele cardinalului fu — pentru a spune astfel — supus celei de a doua strigări ¹.

În 24 și 28 mai nu se produse nimic important în adunarea Camerelor.

În 29, deputații de la Anchete intrară în Marea Cameră și cerură adunarea Camerelor pentru a se delibera asupra modului de a strînge suma de o sută cincizeci de mii de livre făgăduită celui ce-l va aduce pe Mazarin în fața justiției. Le Clerc de Courcelle ² care-l văzu chiar în acel moment pe marele vicar al domnului de Paris intrînd în Parchetul avocaților generali pentru a discuta acolo coroborîrea raclei sfintei Geneviève ³, spuse glumind :

— Sintem pe cale de a pregăti o dublă sărbătoare : ordonăm procesiuni și ne străduim să asasinăm un cardinal !

E vremea să vă vorbesc despre asediul de la Etampes.

Ați (văzut) mai înainte, că ambele tabere conveniseră să îndeparteze la zece leghe trupele din jurul Parisului. Domnul de Turenne care — cu cîtva timp înainte — bă-

¹ Verbul *réaggraver* — are la bază substantivul *aggrave* sau *réaggrave* care desemnează niște monitorii — adică niște scrisori ale judecătorilor ecleziastici pentru a-i obliga pe cei ce cunosc ceva în legătură cu o persoană, să-l dezvăluie Bisericii, în caz contrar amenințînd cu pronunțarea condamnării supreme din partea Bisericii.

² Consilier în cea de a doua Cameră a Anchetelor.

³ În momente dificile, se scotea pe străzi racla cu moaștele sfintei Geneviève. În 11 iunie 1652 s-a făcut acest lucru pentru a se obține pacea și a se pune capăt luptelor intestinale.

tuse oștile domnilor prinți în foburgul Etampes, cînd regimentele de infanterie din Bourgogne și cele de cavalerie din Wirtemberg și Brow avuseseră mult de suferit, se hotărî să le vină de hac la toate, de data asta chiar în oraș. Cetatea — foarte puțin întărită — cit și lipsa tuturor generalilor îl făcură să creadă că lucrul n-ar fi cu neputință. Contele de Tavannes, care comanda acolo în numele domnului Prinț (căci domnii de Beaufort și de Nemours se aflau la Paris) opuse una dintre cele mai frumoase și mai puternice rezistențe care s-au văzut în zilele noastre. A curs mult sînge și dintr-o parte și dintr-alta. Din oastea regelui au pierit cavalerii de Vieuville și de Parabère, iar domnii de Vardes și de Schomberg au fost răniți. Atacurile au fost dese și însuflețite; apărarea n-a fost nici ea mai prejos. Cei mai puțin numeroși ar fi cedat în cele din urmă, în fața celor mai puternici dacă n-ar fi sosit, la momentul potrivit, domnul de Lorraine¹ care l-a obligat pe domnul de Turenne să ridice asediul. Acel marș al domnului de Lorraine merită să fie explicat.

De multă vreme spaniolii îl tot presau să intre în Franța și să-i ajute pe domnii prinți. Monsieur și Madame îl cheamau și ei cît mai grabnic. El nu le răspunse spaniolilor decît ca să le ceară bani. Nu le răspunse celorlalți decît ca să le ceară orașele Jametz, Clermont și Stenai care făcuseră odinioară parte din domeniul său și pe care regele le dăruise domnului Prinț. Monsieur mă sili într-o zi să-i dictez lui Fremont² o instrucțiune pentru le Grand³ pe care-l trimise la Bruxelles ca să-l convingă pe domnul de Lorraine să vină; pot să vă spun cu mîna pe inimă, că asta a fost singura trăsătură de pană pe care am așternut-o

¹ Charles IV, duce de Lorraine (1604—1675), cumnatul lui Gaston de Orléans. Deposedat de ducatul său, în 1633 de către Ludovic al XIII-lea, a intrat în slujba casei de Austria, devenind șeful armatei.

² Roger-François de Fremont, secretarul ducelui de Orléans, care avea în grijă, printre altele, casa și finanțele ducelui.

³ Primul valet de cameră al ducelui de Orléans.

pe hirtie în tot cursul acelu război. Îi spuneam întruna lui Monsieur că voiam să-mi păstrez astisfăcția de a-mi putea cel puțin spune mie însumi că nu mă amestecasem cituși de puțin într-o afacere unde totul mergea *a la peggio*¹ și aproape că-l și obișnuisem să nu-mi mai ceară părerea despre ceea ce se petrecea, răspunzându-i întotdeauna prin monosilabe. Cum într-o zi mă certă, i-am mărturisit acest lucru spunându-i :

— Dar, Monsieur, monosilaba mea este mereu aceeași fiindcă ea este întotdeauna, *nu* !

N-am mai putut păstra aceeași conduită și în privința marșului domnului de Lorraine ; căci Monsieur a ținut cu tot dinadinsul, și Madame și mai tare ca el, să scriu instrucțiunea despre care v-am vorbit. Nu știu dacă ea l-a pus în mișcare pe domnul de Lorraine sau dacă l-a găsit de-acum pe drum. Mărșăului cu oastea lui care era alcătuită din opt mii de oameni, numai trupe vechi și bune ; o lăsa la Lagni, iar el veni la Paris unde intră călare, în aplauzele de neînchipuit ale poporului. Monsieur și domnul Prinț îi ieșiră înainte pînă la Bourget, în ultima zi a lunii mai, însoțiți de domnii de Beaufort, de Nemours, de Rohan, de Sulli, de la Rochefoucauld, de Gaucour, de Chavigni și de dom Gabriel de Toledo. S-a nimerit ca la această primire ultimii doi să stea alături. Monsieur, care-l ura pe Chavigni, îmi spuse seara acest lucru, cu o bucurie de nedescris. I-am răspuns că eram surprins să-l văd mirîndu-se de acest lucru ; că domnul de Chavigni făcea exact ceea ce făcuse odinioară și președintele Jeannin, care fusese unul dintre cei mai de vază miniștri ai lui Henric al IV-lea ; că singura deosebire dintre ei era timpul ; că președintele Jeannin făcuse uz de escadroanele spaniole înainte de a fi ministru, în vreme ce Chavigni făcea după. Monsieur fu foarte satisfăcut de această explicație pe

¹ Spre rău (it.).

care-o făcu să circule în mod malițios, la Luxembourg în așa fel încît după un ceas, am auzit-o pe scară și în curte.

Am păstrat multă măsură față de domnul de Lorraine deși era fratele soției lui Monsieur de care eram foarte atașat. M-am mulțumit să-i trimit un gentilom și să-l asigur de serviciile mele. Monsieur dori să-l văd : dar lucrul era dificil întrucît ducii de Lorraine pretind să dea mîna cu cardinalii. Ne-am întîlnit la Madame și după aceea, în galerie, la Monsieur, unde nu exista nici o etichetă și unde, în plus, chiar dacă ar fi existat, nu m-ar fi pus în încurcătură, pentru că dacă m-ar fi obligat să fac eu primul pas, locul era neutru. Discuția a constat doar din amabilități și ironii în care ducele era inepuizabil. După două sau trei...¹ simți din nou dorința să discute cu mine. Madame îmi porunci să-l văd la noviciatul iezuiților². I-am spus din capul locului că eram foarte supărat că ceremonialul roman nu-mi îngăduise să vin eu la el acasă așa cum aș fi dorit ; el mi-o plăti pe loc, cu aceeași monedă, răspunzîndu-mi că era disperat că ceremonialul imperiului îl împiedicase să vină el la mine acasă, așa cum ar fi dorit. Pe urmă mă întrebă, fără nici o tranziție, dacă nasul lui mi se părea bun doar pentru bobîrnace. Apoi începu să-i înjure pe arhiduce, pe Monsieur și pe soția acestuia, care-l făceau să primească cîte douăsprezece sau cincisprezece bobîrnace pe zi, obligîndu-l să vină în ajutorul domnului Prinț care pusesese stăpînire pe bunurile lui³. De aici, intră în amănuntul unor propuneri și oferte din care vă mărturisesc cinstit că n-am înțeles nimic. Cred că nu-i puteam răspunde mai bine decît printr-un discurs din care vă asigur că n-a înțeles nici el mare lucru. Și-a adus aminte toată viața de acest lucru ; și cînd s-a înapoiat în Lorena, primul compliment pe care mi l-a făcut prin

¹ Gol care trebuie fără îndoială completat cu „zile“.

² Palatul de Mézières din strada Pot-de-Fer, astăzi strada Bonaparte (n. ed.fr.).

³ Adică orașele Jametz, Clermont și Stenai.

abatele de Saint-Mihiel, a fost că nu se îndoia că de acum încolo aveam să ne înțelegem mai bine unul pe celălalt decât ne înțelesesem la noviciatul din Paris...

Doamna de Chevreuse, care încă nu plecase din Paris în acea epocă, îi spuse mai curînd rîzînd decât în serios, că ar putea face cea mai frumoasă faptă din lume dacă s-ar duce să ridice asediul de la Etampes prin care i-ar satisface pe deplin și pe Monsieur (și) pe spanioli ; și dacă mai apoi și-ar duce oștile îndărăt în Flandra, i-ar face o plăcere deosebită reginei al cărei servitor declarase că-i este, în mod public. Cum această hotărîre de a ține doi pepeni într-o mină, fu pe gustul incertitudinii sale înăscute, ducele o luă fără să șovăie și doamna de Chevreuse se împăună mai apoi cu această faptă la Curte, care Curte fu bucuroasă să iasă din impasul în care se afla prin ridicarea asediului de la Etampes, dînd bineînțeles impresia că se negociase, impresie pe care o umflă cu mii și mii de amănunte din care închipuirea oamenilor de rînd a făcut mii și mii de taine. N-a existat însă nici un fel de taină în tot ceea ce s-a petrecut atunci și cu toate că pe vremea aceea nu mai eram confidentul nici al doamnei de Chevreuse, nici al fiicei sale, după cum ați văzut mai înainte, am fost totuși destul de bine informat, în ciuda și a uneia și a celeilalte, ca să fiu în măsură să vă asigur că ceea ce v-am spus e un lucru absolut sigur. Conduita adoptată chiar de a doua zi de către domnul de Lorraine este o dovadă că nu mă înșel sau cel puțin o dovadă că domnul de Lorraine n-a fost multă vreme mulțumit de el însuși în privința acelei fapte ; căci deși a susținut în fața lui Monsieur că i-a adus un serviciu însemnat obligînd Curtea să ridice asediul de la Etampes, nu mult după aceea, mi s-a părut că-i era rușine de a fi săvîrșit acel lucru și că această rușine l-a obligat să le acorde ceea ce-i cereau și anume să nu se înapoieze încă în Flandra și să rămînă la Ville-neuve-Saint-George pînă ce trupele ce ieșeau din Etampes s-ar fi aflat în deplină siguranță.

Domnul de Turenne, văzînd că domnul de Lorraine nu-și ținea cuvîntul pe care și-l dăduse de a se reîntoarce în Țările-de-Jos, se îndreptă spre Corbeil, cu planul de a trece Sena și de a-l pune pe goană. Au urmat apoi niște dusuri și venituri pentru a se lămuri ce anume se promisese și ce nu se promisese, în timpul cărora armata lorenă se întări. Domnul de Turenne înaintînd cu armata regelui, trecînd riul Yère și pregătindu-se de luptă, în fața lorenilor, nu se mai aștepta și dintr-o parte și din alta, decît semnalul bătăliei care cu siguranță că ar fi fost sîngeroasă, avînd în vedere calitatea soldaților ce alcătuiau cele două armate și care ar fi trebuit poate să dea cîștig de cauză trupelor regelui pentru că cele ale ducelui de Lorraine n-aveau destul teren ca să se desfășoare. Dar în acea clipă, care s-ar fi putut numi fatală, milordul Germain¹ veni să-i spună domnului de Turenne că domnul de Lorraine era gata să execute ceea ce i se cerea, în cutare și cutare condiții. Într-o clipă se trecu la negocieri. Regele Angliei, care cînd văzu că se pregăteau de luptă, trecuse de partea domnului de Turenne, se angajă el cu acele dusuri și venituri ; se conveni că domnul de Lorraine va pleca din țară în cincisprezece zile, iar din locul unde se afla, chiar a doua zi ; că va remite domnului de Turenne toate luntrile ce-i fuseseră trimise de la Paris ca să facă un pod de vase peste rîu, dar că domnul de Turenne nu se va putea sluji de acele vase ca să treacă Sena și să împiedice trecerea trupelor ce vor ieși din Etampes ; că oștile domnilor prinți aflate în tabăra sa vor putea intra, în deplină siguranță, în Paris și că regele va furniza hrană armatei lorene în retragere. Cele două condiții din urmă n-au întîmpinat opoziții, domnul de Turenne spunînd că era foarte convins că armata lorenă îl va scuti pe rege de hrană prin abilitatea pe care-o avea de a-și rezolva ea singură

¹ Corect : *milordul Saint-Albans, conte de Jermyn*, primul scutier și ministru al reginei Angliei ; fusese guvernator în insulele Jersey și Guernesey.

problema hranei și cheltuielilor ce se stipulau ; și că, în privința libertății cerute pentru trupele domnilor prinți de a se putea întoarce la Paris, în deplină siguranță, el le-o acorda cu bucurie pentru că era sigur că orașul va fi mai mult speriat decît liniștit. Domnul de Beaufort, care adusesese în tabără cinci ori șase sute de burghezi voluntari, spuse a doua zi seara lui Monsieur că aceștia fuseseră atît de speriați, încît îi era lui însuși frică să nu cumva să dea alarma în întreg orașul. Domnul Prinț, care era bolnav în acea vreme, porunci în urma acestei vești, să nu fie lăsați — într-o astfel de conjunctură — să iasă din tabără. Revin la Parlament.

Am luat atît de puțin parte la ultimele adunări și la ultimele dezbateri despre care v-am vorbit, încît de cîtăva vreme chiar îmi fac reproșuri că le mai inserez într-o lucrare ce nu are menirea să fie decît o simplă dare de seamă, așa cum mi-ați poruncit, a faptelor mele.

E adevărat că vestea promovării mele nimerindu-se să cadă exact în starea de lucruri despre care v-am vorbit mai înainte, făcea din mine o persoană aproape imobilă, chiar dacă aș fi continuat să asist zilnic la deliberările Parlamentului. Purpura — care-mi răpise posibilitatea de a mai asista la adunări — înfățișă Parlamentului o persoană lipsită de grai. V-am mai spus că ea avu același efect și la palatul Luxembourg ; și pot să vă asigur cu mîna pe inimă, că n-am mișcat nici măcar un deget, cum au binevoit dimpotrivă, să fantazeze spiritele cu prea multă imaginație. Dar cum aceste spirite simțeau plăcerea să fantazeze tot soiul de lucruri pe seama mea, eram tot timpul expus neîncrederii unora, spaimii altora și judecării tuturor. Personajul pe care mi-am propus să-l joc, de a sta tot timpul în defensivă, era foarte periculos pentru timpurile în care era jucat ; era incomod pentru vremurile pe care vi le descriu pentru că dădea tot timpul impresia de glorie deșartă și de amor-propriu. Acest personaj părea de asemenea să intre de la sine în tot ceea

ce se petrecea mai important în Stat cînd de fapt nu trebuia să ia parte decît la lucruri care să nu se refere decît la persoana sa. Această considerație m-a făcut să caut cu grijă mijloacele prin care să le separ pe cele ce priveau Statul de cele incluse în această istorie care este de fapt istoria vieții unui om ; dar mi-a fost cu neputință să le găsesc pentru că figura — oricît de mediocră — pe care am făcut-o în vremurile ce le-au precedat și le-au urmat pe cele în care nu m-am vîrit în nimic, le face să fie atît de legate, atît de înlănțuite unele de altele, încît ar fi extrem de dificil să vă fac să le înțelegeți dacă le-aș izola total unele de altele. Iată ceea ce mă obligă să continui istorisirea despre cele petrecute în acea vreme, dar pe care o voi sîcurta atît cît îmi va fi cu putință, pentru că mi-e foarte greu să scriu bazîndu-mă pe memoriile altora. Voi expune doar faptele, fără comentarii ; voi deduce numai ceea ce mi se va părea deosebit de interesant ; voi lăsa deoparte ce mi se va părea nesemnificativ ; iar în ceea ce privește adunările Parlamentului, nu voi mai consemna decît datele în care au avut loc deliberări importante. Despre celelalte nu voi mai vorbi ; sînt convins că vi le voi înfățișa mai mult decît suficient spunîndu-vă că au fost folosite aproape numai pentru declamații împotriva cardinalului, pentru plîngeri și hotărîri împotriva insolențelor și răzmerițelor populare și pentru dezvinovățirile domnilor prinți față de acele răzmerițe care, într-adevăr, nu erau pentru foarte mulți decît firești.

În 1 iunie, Monsieur trimise pe careva la Parlament ca să afle ce loc i se va da domnului de Lorraine în adunarea Camerelor. I se răspunse într-un glas, că domnul de Lorraine, fiind, cum și era, dușmanul Statului, nu i se putea da nici unul. Monsieur, care, după două-trei zile, îmi făcu onoarea să vină la mine, pentru că eram bolnav de o congestie la ochi, îmi spuse :

— Ai fi crezut că Parlamentul să-mi dea un asemenea răspuns ?

I-am spus :

— N-aş fi crezut, Monsieur, că o să vă hazardaţi să vi-l atrageţi !

El îmi răspunse minios :

— Dacă nu m-aş fi hazardat, domnul Prinţ ar fi zis că sînt mazarinist !

Iată în acest cuvînt principiul în numele căruia acţiona Monsieur în acea vreme.

În 7 se făcu mare zarvă în Parlament din pricina apropierii trupelor domnului de Lorraine, care trecuseră prin Lagni şi care produceau multă dezordine în Brie ; se vorbea despre marşul lor cu aceeaşi mirare şi cu aceeaşi groază cu care s-ar fi vorbit dacă n-ar fi existat în regat nici o părtinire.

În 10, domnul preşedinte de Nesmond relatează ce se petrecuse în timpul deputăţiei sale la rege care încă de la începutul asediului de la Etampes, înaintase spre Melun. Majestatea sa răspunsese că Compania putea trimite pe oricine voia ca să discute cu cei pe care-i va alege el şi pentru a hotărî mijloacele de restabilire a liniştii în regat. Cei din Parlament discutară şi hotărîră să-i trimită la Curte pe aceiaşi deputaţi, pentru a afla ce voia regele şi pentru a reînnoi totodată obiecţiile împotriva cardinalului Mazarin. Monsieur şi domnul Prinţ n-au fost de acord cu această hotărîre şi au susţinut că nu trebuia acceptată nici o propunere de discuţie care să nu înceapă cu îndepărtarea reală şi efectivă a lui Mazarin.

În 14, se reînnoiră plîngerile privind apropierea trupelor domnului de Lorraine şi încă atît de tare încît au trebuit să fie chemaţi în Parlament avocaţii generali. Ei propuseră ca domnul duce de Orléans să fie rugat a le determina să se retragă. Un consilier al cărui nume nu mi-l mai aduc aminte, spunînd că nu era de acord cu cele pretinse cum că i-ar fi de folos Companiei ca oştile să se

retragă în starea în care se afla ea față de Curte, Mainardeau răspuns că — acest motiv obligînd și mai mult Parlamentul să se slujească de toate pretextele pe care le putea găsi ca să-l calomnieze pe cardinal în ochii regelui — era de părere să se dea o hotărîre prin care să se poruncească orașelor să le pună pe goană. Au hotărît să discute această problemă mai pe larg cînd va veni Monsieur la Parlament. Socotiți probabil că retragerea domnului de Lorraine, despre care v-am mai vorbit și despre care s-a aflat în 16, la Paris, a iscat o mare tulburare în toate sufletele pentru că era dorită de atîția oameni ; ei bine, ea a fost incredibilă ; am observat chiar că mulți dintre cei care protestaseră sus și tare împotriva apropierii acestor trupe, protestau acum și mai tare împotriva plecării lor. Nu mi se pare deloc ciudat ca oamenii să nu se cunoască pe ei înșiși : există vremuri în care se poate spune că nici măcar nu se înțeleg pe ei înșiși.

În 20, președintele de Nesmond relatează ce se petrecuse în deputăția sa la Melun și citi răspunsul dat de rege, care în esență era : că majestatea sa știa că cererea de a-l îndepărta pe domnul cardinal Mazarin nu era decît un pretext, și că va binevoi să acorde Parlamentului ceea ce-i cerea în fiecare zi, cu insistență, după ce acesta își va spăla onoarea prin declarațiile pe care i le datora spre a-l informa și dacă va fi asigurat că același Parlament putea dispune de garanții bune și de o siguranță reală din partea domnilor prinți de a executa ofertele pe care le făcuseră în cazul îndepărtării cardinalului ; așa că majestatea sa dorea să afle dacă :

1. În acest caz, domnii prinți vor renunța la orice ligă și la orice asocieri cu prinții străini ;
2. Nu vor mai avea nici un fel de pretenții ;
3. Vor reveni alături de majestatea sa ;
4. Îi vor scoate pe străini din regat ;
5. Își vor desființa trupele ;

6. Oraşul Bordeaux va reveni la îndatoririle sale împreună cu domnul prinţ de Conti şi cu doamna de Longueville ;

7. Oraşele întărite, pe care domnul Prinţ le fortificase, vor fi readuse în starea lor de la început.

Iată principalele, din cele douăsprezece, întrebări care l-au infuriat pe domnul duce de Orléans şi încă destul de tare, spunînd că era nemaipomenit ca un fiu al Franţei şi un prinţ de sînge să fie astfel supuşi unui interogatoriu atît de amănunţit şi că declaraţia pe care o făcuseră şi unul şi celălalt, cum că vor depune armele de îndată ce Mazarin va fi plecat din ţară, era mai mult decît suficientă pentru a satisface Curtea, dacă avea într-adevăr intenţii serioase. Magistraţii începură să discute ; dar deliberarea neputînd fi isprăvită, fu amînată pe a doua zi, în 21.

Monsieur, care nu putu veni pentru că avusese peste noapte nişte colici puternice, Parlamentul nu voi să discute în prezenţa domnului Prinţ decît despre fondul pe care voiau să-l instituie pentru ajutorarea celor sărmani — ce sufereau mult în oraş — şi despre cel necesar ca să se strîngă suma de 150.000 de livre, preţ pe capul lui ¹. S-a spus, în legătură cu acest ultim punct, că se va face imediat inventarul mobilelor lui Mazarin.

În acea zi, domnul de Beaufort făcu o încurcătură demnă de el. Cum dimineaţa avusese loc o foarte mare răzmeriţă în palatul Parlamentului în care domnii de Vassan ² şi Partial ³ ar fi fost măcelăriţi fără el, socoti că ar face un mare bine să abată poporul din palatul Parlamentului şi să-l adune în Piaţa Regală. Aşa că le dădu tuturor o întîlnire publică după masă. Adună deci în acel loc, patru sau cinci mii de calici, faţă de care se ştie sigur că a făcut un fel de jurămînt ce nu urmărea alt-

¹ Adică pe capul lui Mazarin.

² Consilier în Parlament.

³ Consilier în cea de a patra Cameră a Parlamentului.

ceva decît să-i îndemne la supunerea pe care o datorau Parlamentului. Știu toate amănuntele astea de la niște oameni de bună-credință pe care i-am trimis eu însumi, în mod expres acolo. Spaima ce i-a cuprins pe cei mai mulți dintre președinți și consilieri, i-a făcut să creadă că acea adunare n-avea alt scop decît să le vină lor de hac. Il poftiră pe domnul de Beaufort să vorbească în așa fel încît acesta le spori spaima și într-adevăr le-o spori atît de tare încît nici lui Monsieur, nici domnului Prinț nu le-a stat în putere să-i liniștească pe domnii președinți care nu mai voriră pentru nimic în lume să mai vină la Parlament. Iar ceea ce i s-a întîmplat în aceeași seară domnului președinte de Maisons, pe strada Tournon, n-avea să-i liniștească nici atît. Acesta a fost cît pe-acî să fie ucis de popor, în vreme ce ieșea de la Monsieur, și domnul Prinț și domnul de Beaufort abia îl putuseră salva. Acea zi demonștră că Beaufort nu știa că cine adună o mulțime, o și ațîță. Și așa a și fost : căci la două sau trei zile după acea frumoasă predică, răzmerița a devenit mult mai puternică decît fusese în palatul Parlamentului ; președintele Novion a fost chiar urmărit pe străzi expunîndu-se unui risc nemaipomenit.

În 25, domnii prinți declarară în Camerele adunate că de îndată ce domnul cardinal Mazarin va părăsi țara, ei vor îndeplini, cu fidelitate, toate articolele cuprinse în răspunsul regelui și-și vor trimite imediat deputați pentru a vedea ce mai rămînea de făcut ; pe urmă, se dădu o hotărîre prin care se spuse că deputăția Parlamentului se va întoarce imediat la Curte ca să ducă acea declarație regelui.

În 26 nici un președinte nu veni la Parlament.

În 27, domnul președinte de Novion veni și dădu o hotărîre aspră împotriva răsculaților.

Celelalte zile au fost folosite doar ca să se dea ordinele necesare privind siguranța orașului, care era adesea peri-

clitată pentru că cei ce făceau parte din gărzii erau adesea chiar cei ce se răsculau.

Cred că e timpul, după câte mi se pare, să vă arăt ce mai era cu războiul.

Domnul Prinț, care avusese câteva accese de friguri, se duse pînă la Linas ca să-și primească trupele ce se întorceau de la Etampes; și cum Curtea n-avea de gînd pentru nimic în lume să-și țină făgăduiala pe care-o făcuse, privind îndepărtarea trupelor sale din împrejurimile Parisului, nu se crezu nici el, la rîndu-i, obligat să facă acest lucru și-și postă mica sa armată la Saint-Cloud, post important, pentru că podul îl ajuta s-o ducă, în caz de nevoie, oriunde ar fi vrut. Domnul de Turenne, care se afla cu armata regelui aproape de Saint-Denis, unde venise însăși majestatea sa ca să fie cît mai aproape de Paris, făcu un pod de vase la Epinal, cu intenția de a-și ataca inamicul înainte ca acesta să aibă vreme să se retragă. Domnul de Tavannes află acest lucru și-l înștiință numai decît pe domnul Prinț care se înapoie grabnic în tabără. Seara, ridică tabăra și se îndreptă spre Paris cu scopul de a ajunge a doua zi la Charenton, de a trece riul Marna și de a ocupa un loc în care să nu poată fi atacat. Dar domnul de Turenne nu-i dădu răgaz căci îi atacă ariergarda în foburgul Saint-Denis. Domnul Prinț se alese cu cîțiva oameni morți, din regimentul lui Conti, și-i trimise un mesaj lui Monsieur — prin contele de Fiesque — prin care-i spunea că va cuceri în mod sigur foburgul Saint-Antoine unde pretindea că avea mai mult loc să se apere. Acesta este momentul în care regret mai mult ca niciodată că domnul Prinț nu și-a ținut cuvîntul pe care mi l-a dat, de a-mi da însemnările privitoare la acțiunile sale. Căci felul cum a acționat el în acea împrejurare constituie una din cele mai frumoase fapte din viața sa. L-am auzit pe Lanques — care nu l-a părăsit deloc în ziua aceea, care era om de meserie și mai nemulțumit de propria lui persoană decît oricare altul — spunînd că curajul și capa-

citătea domnului Prinț au fost, în acea împrejurare, aproape supraomenești. Aș fi de neiertat dacă m-aș apuca să descriu în amănunt cea mai mare și mai curajoasă faptă din lume, bazându-mă pe însemnările care-au circulat și despre care unii soldați mi-au spus că erau cât se poate de inexacte, așa că mă voi mulțumi să vă spun că după cea mai crâncenă și mai înverșunată bătălie din lume, domnul Prinț și-a salvat oastea — doar cu un pumn de soldați — atacată de domnul de Turenne și de oastea domnului mareșal de la Ferté. I-a pierdut în acea bătălie pe contele de Bossut, flamand, pe Roche-Giffart și Flammarion și pe Lauresse din familia de Montmorenci. Domnii de la Rochefoucauld, de Tavannes, de Gogni, viconte de Melun și cavalerul de Forts au fost răniți. Din oastea regelui, Esclavilliers a fost rănit, iar domnii de Saint-Mesgrin și de Mancini¹, uciși.

Nu vă pot exprima tulburarea lui Monsieur în cursul acelei bătălii. Îi trecu prin minte o sumedenie de lucruri și cum se întâmplă de obicei în astfel de situații, imposibilul luă în mintea sa locul posibilului. Joui, pe care-l trimise în oraș de șapte ori în mai puțin de trei ceasuri, îmi spuse că se temuse o clipă ca nu cumva Parisul să se răscole împotriva lui; că după un moment se temuse să nu se declare cu totul de partea domnului Prinț. Trimise niște oameni necunoscuți ca să vadă cam ce anume se petrecea la mine și nu se liniști decît după ce i se raportă că nu eram păzit decît de garda elvețiană. Îi spuse lui Bruneau — de la care am aflat a doua zi, — că nenorocirea nu era chiar atît de mare în oraș pentru că eu nu-mi luasem nici un fel de măsuri de precauție în plus. Mademoiselle — care depusese toate eforturile pentru a-l determina pe Mon-

¹ Nepotul cardinalului Mazarin.

sieur să se ducă în strada Saint-Antoine pentru a porunci să se deschidă poarta domnului Prinț ce începuse a fi urmărit îndeaproape — luă hotărîrea să se ducă ea însăși. Intră în Bastilia, unde Louvière¹ nu cuteză, din respect, să n-o primească ; apoi porunci să se tragă cu tunul în oștile mareșalului de la Ferté care înaintau ca să le atace din flanc pe cele ale domnului Prinț. Pe urmă, vorbi găr-zilor care păzeau poarta Saint-Antoine. Acestea deschiseră poarta și domnul Prinț intră în oraș cu oștirea sa, acoperită mai mult de glorie decît de răni, deși fusese destul de încercată. Această faimoasă bătălie a avut loc în 2 iulie².

În după-amiaza zilei de 4 avu loc adunarea generală de la Primărie care fusese hotărîtă în 1 iulie de către Parlament, pentru a se afla ce anume trebuia făcut pentru siguranța orașului. Monsieur și domnul Prinț veniră și ei, chipurile pentru a mulțumi orașului că îngăduise trupe-lor acestuia din urmă să intre în Paris în ziua bătăliei, dar, în realitate, pentru a determina Parlamentul să se unească și mai strîns cu ei ; cel puțin asta mi-a spus Monsieur. Iată însă adevărul pe care nu l-am aflat decît la multă vreme după asta, chiar din gura domnului Prinț care mi l-a spus după trei sau patru ani, la Bruxelles. Nu-mi mai aduc aminte în mod precis dacă mi-a confirmat ce se zvonea în public despre ceea ce-i spusese domnul de Bouillon și anume că Curtea nu se va gîndi niciodată să se împace cu el în mod serios și de bună-credință, pînă ce nu ar fi aflat în mod sigur dacă era stăpîn pe Paris. Știu

¹ Fiul lui Broussel.

² Aceste lupte din 1 și 2 iulie, constituie într-adevăr unul din episoadele cele mai celebre ale Frondei prinților. Ca de obicei, Retz exagerează : prin răzmerița pusă la cale de Primărie, prințul de Conti nu urmărea altceva decît să impună numirea ducelui de Orléans ca locotenent general al regatului, iar a sa ca generalism al armatei regelui (n.ed.fr.).

bine că 1-am întrebat la Bruxelles dacă ceea ce se zvonise despre acest lucru era adevărat ; dar nu-mi pot aduce aminte ce mi-a răspuns în legătură cu părerea aceea a domnului de Bouillon.

Iată ce mi-a spus însă despre grosul afacerii. Era ferm convins că eu îl săpam pe lângă Monsieur ceea ce nu era adevărat, după cum ați putut vedea mai înainte ; era de asemenea convins că-i cășunam mult rău în oraș, ceea ce nu era chiar neadevărat, din motivele pe care vi le-am explicat mai înainte. Observase că nu eram cîtuși de puțin păzit și că mă slujeam — chiar cu oarecare afectare — de pretextul aceluia incognito la care mă obliga ceremonialul, ca să dovedesc siguranța și încrederea pe care le aveam în bunăvoința poporului, chiar în toiul celor mai mari frământări ale sale. Se hotări, în chip foarte abil, să se slujească de acest lucru ca să înfăptuiască una dintre cele mai frumoase și mai înțelepte fapte care a fost pusă vreodată la cale în secolul nostru. Plănuî deci ca în dimineața zilei în care trebuia să aibă loc adunarea de la Primărie, să aștepte poporul, apoi să vină la mine acasă, pe la ceasurile zece, exact ora la care se știa că se afla foarte puțină lume la mine, pentru că era ora la care de obicei studiam ; să mă poftască foarte politicos, în trăsură, să mă scoată afară din oraș, iar odată dincolo de poarta orașului, să-mi interzică să mai intru. Sînt convins că lovitura n-ar fi dat greș și că în starea în care se afla Parisul, aceiași oameni care ar fi înșfăcat halebarda ca să mă apere, dacă ar fi avut răgazul să chibzuiască un pic, ar fi aprobat acest plan știindu-se sigur că în toiul revoluțiilor care sînt suficient de mari ca să țină toate spiritele încordate, cei care au primii o inițiativă sînt întotdeauna aplaudați cu singura condiție ca ea să le reușească. Eu nu-mi luasem măsuri de apărare. Domnul Prinț ar fi cucerit mănăstirea fără nici o dificultate ; iar eu poate că aș (fi) fost depus la poarta orașului înainte de a se fi iscat vreo alarmă care să-l împiedice. Totul era gîn-

dit cum nu se poate mai bine : Monsieur, care ar fi fost pe moment îngrozit, după aceea l-ar fi elogiat. Primăria — căreia domnul Prinț i-ar fi împărțit imediat isprava, ar fi tremurat. Blîndețea cu care m-ar fi tratat domnul Prinț, ar fi fost lăudată și admirată. Reputația mea ar fi avut foarte mult de suferit dacă m-aș fi lăsat luat prin surprindere, căci trebuie să mărturisesc că dădusem într-adevăr dovadă de multă imprudență și temeritate ca să nu prevăd un astfel de lucru. Dar soarta întoarse acest frumos plan împotriva domnului Prinț și-i prilejui un succes cu mult mai funest decît i l-ar fi putut aduce cea mai neagră conjurație.

Cum răzmerița începuse în Piața Dauphine din pricina aceluia pumn de paie pe care toți trecătorii erau obligați să și-l pună la pălărie¹, domnul de Cumont, consilier în Parlament și slujitor particular al domnului Prinț, care fusese și el obligat să-și pună paie la pălărie ca toți cei ce treceau pe acolo, se duse în grabă la Luxembourg ca să-l avertizeze pe Monsieur și să-l roage să-l împiedice pe domnul Prinț — ce se afla în galerie — să iasă în toiul acelei răzmerițe „care se pare că e făcută sau de mazariniști sau de cardinalul de Retz, ca să-i facă de petrecanie domnului Prinț“. Monsieur dădu imediat fuga după vărul său care tocmai cobora scara din spate pentru a se

¹ Despre acest semn de raliere al adversarilor lui Mazarin, domnișoara de Montpensier spune în *Memoriile sale* (tom II, pp. 117—118) : „Pentru a se recunoaște între ei, prințul de Condé poruncise tuturor soldaților săi să-și pună cîte o mîină de paie la pălărie. Nu știu cum de-a aflat poporul acest lucru ; în sfîrșit, crezură că pentru a se arăta zeloși față de partidul prințului trebuiau să-și pună aceste paie, așa că a doua zi dimineată, în 4, vestea s-a răspîndit cu o asemenea putere încît pînă și călugării au fost constrînși să și le pună, iar celor care n-aveau acest semn li se striga : «Cară-te la Mazarin», după care erau ciomăgiți.“

După Dubuisson-Aubernay (*Jurnalul războaielor civile*), chiar domnișoara de Montpensier e cea care ar fi avut ideea acestui însemn.

urca în trăsură ca să vină la mine acasă și să-și pună în aplicare planul. Monsieur îl reținu cu hotărîre, ba chiar cu forța ; îl opri să ia masa cu el, apoi îl conduse la Primărie, unde urma să se țină adunarea despre care v-am vorbit. Ieșiră, după ce mulțumiră pe deplin Compania arătînd necesitatea de a se gîndi la mijloacele prin care să se apere împotriva lui Mazarin. Ivirea unui trompet care sosi chiar atunci, din partea regelui, și care aducea ordinul de a amîna adunarea peste opt zile, înflăcăra poporul ce se afla în Piața Grève și care striga fără încetare că era necesar ca orașul să se unească cu domnii prinți. Cîțiva ofițeri pe care domnul Prinț îi amestecase încă de dimineată printre norod, neprimind ordinul pe care-l așteptau, nu putură stăvili acea ardoare a norodului ; așa că ea se dezlănțui asupra celui mai apropiat lucru : Primăria, în ale cărei ferestre începură să tragă ; apoi au dat foc ușilor, au intrat înăuntru cu sabia în mînă, i-au cîșăpit pe domnul Le Gras, consilier municipal, pe domnul Janvri, consilier în Parlament, pe Miron, magistrat în Camera Conturilor, unul dintre oamenii cei mai de treabă din Paris și care se bucura de deplina încredere a poporului. Au pierit de asemenea douăzeci și cinci sau treizeci de burghezi ; domnul mareșal de l'Hospital n-a scăpat decît ca prin minune din această primejdie, datorită ajutorului dat de președintele Barentin. Un băiat din legătură cu ceea ce mi s-a întîmplat cu domnul de la Rochefoucauld, în Parchetul aprozilor, avu din nou norocul să-l slujească în chip util și pe mareșal. Vă puteți închipui ce impresie a produs în oraș focul de la Primărie și sîngele vărsat.

La început, cînsternarea a fost generală ; toate prăvăliile s-au închis cît ai clipi din ochi. Populația a rămas o vreme în această stare, apoi spre ora șase și-a mai venit în fire și în unele cartiere a început a ridica baricade pentru a-i opri pe răzvrătiții ce se împrăștiară totuși

aproape de la sine. E adevărat că la acest lucru a contribuit și Mademoiselle ; căci s-a dus ea însăși, însoțită de domnul de Beaufort, în Piața Grève, unde a mai găsit câteva pîlcuri pe care le-a împrăștiat. Acei prăpădiți n-au avut respect nici măcar față de sfintele taine pe care le-a înfățișat preotul de la biserica Saint-Jean, pentru a-i obliga să stingă focul pus la ușile Primăriei.

Domnul de Châlon veni să mă vadă chiar în toiul acelei răzmerițe ; grija pe care-o avea pentru mine îl făcu să treacă peste cea pe care ar fi trebuit s-o aibă pentru sine într-o vreme în care străzile nu erau sigure absolut pentru nimeni. Mă găsi aproape fără nici o pază și mă făcu de două parale ; nu-mi pot da seama nici măcar acum ce anume mă determinase să am atît de puține gărzi tocmai într-o situație în care aveam sau cel puțin în care puteam să am atîta nevoie de ele. Iată una din faptele care m-au convins că oamenii sînt adesea stimați tocmai pentru slăbiciunile lor cele mai condamnabile. Mi se lăudă fermitatea ; dar trebuia să mi se condamne imprudența ; aceasta era într-adevăr vădită, cealaltă nu era decît imaginară ; adevărul e că nu mă gîndisem cîtuși de puțin la primejdie. Dar n-am mai fost insensibil cînd mi s-a arătat ce mi se putea întîmpla. Domnul de Caumartin trimise imediat să i se aducă de acasă o mie de pistoale (căci eu n-aveam nici douăzeci), cu care am înarmat niște soldați. I-am pus alături de cîțiva scoțieni, ofițeri reformați pe care-i păstrasem din resturile armatei contelui de Montrose. Marchizul de Sablonière, comandantul regimentului Valois, îmi dădu și el o sută din cei mai buni oameni comandați de doi căpitani din același regiment, care erau slujitorii mei. Quérieux îmi aduse treizeci de jandarmi din compania cardinalului Antoine, pe care-o comanda. Bussi-Lamet îmi trimise patru oameni pe alese din garnizoana din Mézières. Mi-am garnisit toată casa și toate turnurile de la Notre-Dame, cu grenade ; mi-am luat măsuri — în caz de atac — asigurîndu-mă de burghezii de

pe podurile Notre-Dame și Saint-Michel, care-mi erau foarte atașați. În sfârșit, acum eram în stare să lupt pe teren propriu și să nu fiu expus nici unei insulte.

Această hotărîre părea mai înțeleaptă decît cea a siguranței oarbe în care mă complăcusem mai înainte. Nu era totuși deloc strălucită în comparație cu cea pe care aș fi putut-o alege dacă aș fi știut să-mi cunosc adevăratele interese și să profit de ocazia pe care soarta mi-o scotea în cale. N-ar fi fost nimic mai firesc — avînd în vedere și profesia și situația în care mă aflu — decît să părăsesc Parisul după o răzmeriță ce asmuțea ura publică asupra partidului care, în acea vreme, părea să-mi fie cel mai potrivit. N-aș fi pierdut nici simpatia frondeurilor care-mi erau prieteni, pentru că ei ar fi considerat retragerea mea drept o hotărîre necesară. M-aș fi reabilitat pe nesimțite și aproape fără să se bage de seamă, în ochii celor pașnici, fiindcă ei m-ar fi privit ca pe un exilat pentru o cauză ce le era comună. Monsieur nu s-ar fi putut plînge că-l părăsesc într-un moment în care se vedea clar că nu mai era el stăpînul. Pînă și domnul cardinal Mazarin ar fi fost, în acest caz, obligat și de bunăcuviință și de interes, să mă menajeze ; și nu se putea, de asemenea, ca întărirea Curții împotriva mea să nu scadă mult datorită unei conduite care ar fi contribuit s-o înne-grească pe cea a dușmanilor mei. Circumstanțele ce mi-ar fi însoțit retragerea m-ar fi ajutat să nu particip la ura publică nutrită împotriva lui Mazarin, fiindcă n-aveam decît să mă retrag în provincia Retz, fără să mai trec pe la Curte, ceea ce m-ar fi spălat de bănuiala de mazarinism din trecut. Astfel aș fi ieșit din încurcătura zilnică în care mă zbăteam cît și din cea pe care o prevedeam pentru viitor și pe care o prevedeam fără să pot întrezări cîndva o ieșire. Aș fi așteptat astfel, cu răbdare, pînă ce providența ar fi hotărît soarta celor două partide, fără să mă expun nici unuia din riscurile ce mă pîndeau în fiecare clipă, din ambele părți. Așa că după ce tulburările ar

fi luat sfârșit, aș fi apărut ca un cardinal și un arhiepiscop al Parisului, alungat din scaunul său de către partidul ce se unise în mod public cu Spania ; dezvinovățit de facțiuni prin plecarea mea din Paris ; spălat de mazari-nism prin retragerea mea de la Curte ; răul cel mai rău ce mi se putea întâmpla, după toate aceste avantaje, era să fiu sacrificat de cele două partide — dacă s-ar fi unit împotriva-mi — prin trimiterea mea ca ambasador la Roma, slujbă de care ar fi fost cu toții încântați s-o accepte, în orice condiții aș fi vrut eu, și care nu putea constitui o funcție veșnică pentru un cardinal, arhiepiscop al Parisului, fiindcă acestuia i se ivesc întotdeauna mii de ocazii ca să se poată întoarce înapoi. Am avut în vedere toate aceste lucruri, mult mai mari și mult mai întinse decât le-am așternut eu pe hîrtie. Nu m-am îndoit nici o clipă că n-ar fi bune și juste ; numai că nu le-am urmat. Interesele prietenilor mei, care-și închipuiau că voi găsi pînă la urmă, la capitolul neprevăzute, prilejul de a-i ajuta și de a-i înălța, m-au făcut să-mi dau seama că ei se vor plînge de mine dacă voi lua hotărîrea de a mă retrage din afaceri și dacă-i voi părăsi. Nu m-am căit niciodată că am preferat să apăr interesele lor și nu pe ale mele ; hotărîrea aceasta a fost determinată și de orgoliul meu care ar fi avut de suferit dacă s-ar fi crezut că renunțasem la putere în favoarea domnului Prinț. Îmi reproșez și mărturisesc cîstit acest sentiment care a avut totuși, în acea epocă, o mare putere asupra mea ; a fost o imprudență și o slăbiciune ; înseamnă să dai dovadă de tot atîta slăbiciune pe cîtă imprudență dacă sacrifici niște interese mari și solide unor pretenții de glorie, întotdeauna vane atunci cînd ne împiedică să facem un lucru mult mai mare decât cel la care ne îndeamnă ea. Trebuie să recunosc, de bună-credință, că numai experiența îl poate învăța pe om să nu prefere unui lucru ce-l deranjează pe moment, un altul ce l-ar putea lovi crunt, în viitor. Am făcut de nenumărate ori această remarcă. Revin la Parlament.

Vă voi explica în câteva cuvinte tot ce s-a petrecut acolo începînd din 4 iulie pînă în 13. Aspectul era foarte trist : toți președinții cu togă (de magistrați) retrăgîndu-se și chiar mulți dintre consilieri lipsind, de frica răzmeriței pe care focul și măcelul de la Primărie o sporiseră și mai mult, această absență i-a obligat pe cei rămași să dea o hotărîre prin care se interzicea părăsirea Parlamentului ; dar n-au prea fost ascultați. Din același motiv, și la adunările de la Primărie venea foarte puțină lume. Primarul orașului Paris, care nu scăpase de la moarte decît printr-o minune, în ziua incendiului, nu mai lua nici el parte la adunări. Domnul mareșal de l'Hospital se ascunsese și se ferecase în casa lui. Monsieur puse în locul lui, ca guvernator, în acea adunare prea puțin numeroasă, pe domnul de Beaufort, iar în locul primarului îl numi pe domnul de Broussel. Parlamentul ordonă deputaților săi, aflați la Saint-Denis, să grăbească răspunsul regelui și în caz că nu-l vor putea obține, să se întoarcă în trei zile și să-și ocupe locurile.

În 13, deputații scriseră Companiei și-i trimiseră, în scris, răspunsul regelui. Iată cam ce cuprindea : „Că deși majestatea sa era îndreptățită să creadă că insistența depusă pentru îndepărtarea domnului cardinal nu era decît un pretext, binevoia totuși să-i îngăduie să se retragă de la Curte, după ce lucrurile necesare pentru restabilirea calmului în țară vor fi fost reglementate împreună cu deputații Parlamentului ce se mai aflau încă la Curte și cu cei pe care vor binevoi domnii prinți să-i trimită.“ Domnii prinți, care știau că Mazarin nu propunea niciodată o întrevedere decît pentru a-i discredita în ochii poporului, protestară la această propunere ; Monsieur spuse cu însoflete că această conferință nu era decît o capcană care li se întindea și că nici el, nici vărul său, n-aveau nici o nevoie să trimită deputați în numele lor, pentru că aveau deplină încredere în cei ai Parlamentului. Hotărîrea care urmă fu conformă cu cele spuse de Monsieur și prin ea

li se ordonă deputaților să-și continue insistențele pentru îndepărtarea lui Mazarin. Domnii prinți scriseră și ei președintelui de Nesmond pentru a-l asigura că ei continuau să stăruie în hotărîrea de a depune armele de îndată ce cardinalul va fi îndepărtat.

În 17, deputații înștiințară Parlamentul că regele plecase din Saint-Denis și se dusesse la Pontoise ; că le poruncise să-l urmeze ; dar că la obiecțiile pe care le făcură, le ordonase să rămînă la Saint-Denis:

În 18, scriseră că au primit un nou ordin din partea majestății sale de a se duce imediat la Pontoise. Compania se supără și dădu o hotărîre prin care li se porunceă deputaților să se înapoieze imediat la Paris. Monsieur, domnul Prinț și domnul de Beaufort, ieșiră ei înșiși din oraș, cu opt sute de oameni pe jos și cu o mie două sute călări, ca să-i aducă pe deputați, și ca să-i facă pe cei din popor să creadă că-i smulsese dintr-un foarte mare pericol.

Dar, la rîndul ei, nici Curtea nu dormea ; emitea tot timpul niște hotărîri ale Consiliului care le casau pe cele ale Parlamentului. Declară nul tot ceea ce se făcuse și tot ceea ce avea să se mai facă în adunările de la Primărie ; porunci chiar ca banii destinați plății rentelor să nu mai fie trimiși decît în locul unde majestatea sa își va avea reședința.

În 19, domnul președinte de Nesmond relată ce făcuse la Curte împreună cu ceilalți deputați. Această relatare, care era toată plină de contradicții, nu conținea nimic în plus față de ceea ce ați văzut în cele precedente, cu rezerva unui paragraf dintr-o scrisoare scrisă de domnul Servien deputaților în care se arăta că în cazul în care Monsieur și domnul Prinț vor continua să facă dificultăți în privința trimerii unor deputați în numele lor, majestatea sa va consimți să-i folosească pe cei ai Parlamentului. Aceeași scrisoare dădea asigurări că regele îl

va îndepărta pe domnul cardinal din consiliile sale de îndată ce vor cădea la înțelegere asupra unor articole care să nu poată fi contestate în conferință și că nu va aștepta — ca să facă ceea ce făgăduise — decît ca ele să fie executate. Pe urmă se trecu la dezbateri ; dar nu putură isprăvi deliberarea decît în 20. Declarară că regele fiind ținut prizonier de către cardinal, domnul duce de Orléans era rugat să-și asume calitatea de locotenent general al majestății sale, iar domnul Prinț, poftit să preia comanda întregii armate atîta vreme cît Mazarin nu va fi părăsit țara ; că o copie după acea hotărîre avea să fie trimisă tuturor Parlamentelor din Franța care vor fi rugate să dea și ele una la fel. Parlamentele nu se supuseră însă rugăminții ; căci în afara Parlamentului din Bordeaux nici unul nu s-a deranjat nici măcar să delibereze în legătură cu acest lucru ; ba dimpotrivă, Parlamentul din Bretagne suspendă hotărîrile pe care le dăduse mai înainte pînă cînd trupele spaniole, intrate în Franța, nu vor fi plecat din țară. Monsieur nu fu nici el mai ascultat în poruncile pe care le dădu, în noua sa funcție, tuturor guvernatorilor de provincii și mi-a mărturisit el singur, la cîtva timp după asta, că nici măcar unul singur, cu excepția domnului de Sourdis, nu-i răspunsese. Curtea îi înștiințase ce aveau de făcut, printr-o hotărîre solemnă dată de Consiliu și care-o casa pe cea prin care se stabilise locotenența generală. Monsieur nu se bucura de autoritate la Paris nici măcar atît cît ar fi trebuit să se bucure ; căci doi prăpădiți, fiind condamnați să fie spînzurați în 23, pentru că dăduseră foc Primăriei, companiile de burghezi ce trebuiau să execute acea condamnare, refuzară să se supună.

În 24 se ordonă că va avea loc o adunare generală la Primărie pentru a se aviza asupra mijloacelor de procurare a banilor pentru hrana armatei, arătînd totodată că pentru completarea sumei pusă pe capul lui Mazarin, urmau să se vîndă statuile aflate în palatul cardinalului.

În 26, Monsieur spuse Camerelor adunate că noua sa calitate de locotenent general obligîndu-l să formeze un consiliu, ruga Compania să numească, din fiecare corp al ei, cîte doi membri care să intre în acest consiliu, și să i se spună dacă era de acord să asiste și domnul Cancelar. Fură de acord cu toate cele propuse, chiar și domnul Brignon — avocat general, un Cato al vremii sale ; căci în concluziile sale, de o admirabilă forță și elocință, spuse că Parlamentul nu-i dăduse lui Monsieur calitatea de locotenent general, dar că putea foarte bine să și-o ia și singur într-o asemenea conjunctură avînd, prin naștere, dreptul de a fi în mod firesc, primul magistrat al țării. Îl cită, în acest sens, pe Henric cel Mare care, fiind primul prinț de sînge, se întitulase el însuși astfel, într-un discurs pe care-l ținuse în niște vremuri tulburi.

În 27, domnul duce de Orléans constitui consiliul care fu alcătuit din Monsieur, din domnul Prinț și din domniile de Beaufort, de Nemours, de Sulli, de Brissac, de la Rochefoucauld și de Rohan ; din președinții de Nesmond și de Longueil ; din Aubri și Larcher, președinți ai Camerei Conturilor ; din Dorieux și le Noir, de la Curtea Impozitelor.

În 29, s-a hotărît în adunarea de la Primărie să se adune opt sute de mii de livre pentru întărirea trupelor alteții sale regale și să se scrie tuturor marilor orașe ale regatului pentru a le îndemna să se unească cu Parisul. Regele nu pregetă să caseze, prin hotărîrile Consiliului său, toate hotărîrile Parlamentului și toate acele deliberații de la Primărie.

Cred că m-am achitat cît se poate de exact de cuvîntul pe care vi l-am dat de a nu vă plictisi cîtuși de puțin cu reflecțiile mele asupra a tot ceea ce s-a petrecut în vremurile pe care mai curînd le-am parcurs decît le-am descris. N-am făcut asta, după cum vă puteți da lesne seama, din pricină că n-aș fi avut ce spune ; căci n-a existat nimic care să nu fie cîtuși de puțin demn de men-

ționat, nici care să nu fie mai fecund. Evenimentele au fost ciudate, rare, extraordinare ; dar cum n-am luat propriu-zis parte la ele și cum nu le-am privit decât dintr-o lojă ce se afla într-un colț al teatrului, mi-a fost teamă că dacă intru prea mult (în) amănunte, să nu amestec în relatări și părerile mele. Am constatat de atâtea ori că pînă și cele mai cu judecată sînt adesea false încît le socot nedemne de o istorie care nu este scrisă decât pentru o persoană căreia îi sînt dator — prin atîtea titluri — un adevăr deplin și de necontestat. Și iată două asemenea adevăruri de această natură.

Primul este că deși nu vă pot lămuri diferitele resorturi ale mașinărilor pe care le-ați văzut în acest teatru, pentru că eu mă aflu în afara lui, pot să vă asigur că unicul resort ce-l făcea pe Monsieur să acționeze într-un mod atît de vrednic de milă, era convingerea sa că totul, făcîndu-se la întîmplare, hotărîrea cea mai înțeleaptă era să se lase dus de val, după expresia lui ; al doilea, că resortul care-l obliga pe domnul Prinț să se poarte așa cum se purta era aversiunea față de războiul civil, care mocnea și care-i redeștepta în fiecă clipă, în străfundurile inimii sale, nădejdea de a-i pune capăt în mod prompt, printr-o negociere. Observați, vă rog, că negocierile n-au fost totuși niciodată întrerupte...

V-am mai spus că-l descurajasem pe Monsieur prin monosilabele mele. Mi le impusesem cu un anumit scop și n-am renunțat decât atunci cînd a fost vorba de locotenența generală. Fiindcă m-a silit să-mi spun părerea, am combătut-o cu toată puterea. I-am arătat că era detestabilă, vătămătoare și inutilă și am vorbit cu atîta demnitate și atît de clar, încît i-am spus că aş fi disperat dacă n-ar fi toți de părerea mea și că socoteam că toți cei din Parlament care judecau la fel ca mine, vor susține acest lucru. Și așa a și fost. Domnul de Caumartin a avut totuși o părere contrară. Am socotit că-și datora această părere, regelui, Statului și chiar lui Monsieur. Eram convinși, cum

sînt și astăzi, că aceleași legi care ne îngăduie uneori să ne dispensăm de o supunere fidelă, ne interzic întotdeauna să nu respectăm litera sanctuarului care — în ceea ce privește autoritatea regală — este esențială. În plus — ca să vă spun adevărul — eram în stare să-mi susțin planurile și demersurile ; căci stăpînirea de care dădusem dovadă în răzmerița de la Primărie înflăcărase imaginația oamenilor și-i făcuse să creadă că aș avea mult mai multă putere decît aveam în realitate ; mai făcusem această experiență ; m-am slujit de ea cu succes, tot atît de bine ca și de celelalte mijloace pe care le-am aflat din belșug în starea sufletească a Parisului ce se înverșuna în fiecare zi împotriva partidului prinților, atît prin taxele de care se vedea amenințat, prin masacrul de la Primărie, care semănase groază în sufletele tuturor, cît și prin jafurile din împrejurimi unde armata — care după lupta de la Saint-Antoine își așezase tabăra în foburgul Saint-Victor — făcea niște ravagii de necrezut. Am profitat de toate aceste neorînduiri. Le-am dat la iveală într-un fel care mă făcu să fiu agreat de toți cei ce le blamau ; mi i-am apropiat încet și pe nesimțite, pe toți cei pașnici care nu erau atașați, prin slujba lor, lui Mazarin. Am reușit atît de bine în această manevră încît m-am trezit în situația de a putea disputa oricui puterea și după ce am stat retras vreme de trei săptămîni, în locuința mea, luîndu-mi precauțiile despre care v-ăm vorbit mai înainte, m-am afișat chiar cu oarecare pompă, în ciuda ceremonialului roman. Mă duceam zilnic la palatul Luxembourg ; treceam prin mijlocul ostașilor pe care domnul Prinț îi avea în foburg, fiindcă știam că eram păzit atît de strașnic de popor încît îmi puteam permite acest lucru în deplină siguranță. Acum am să revin la Parlament.

În 6 august, Beschefert, substitutul procurorului general, aduse în adunarea Camerelor două scrisori de la rege, una adresată Companiei, cealaltă președintelui de

Nesmond, și o declarație din partea regelui prin care porunca întregului Parlament să se mute la Pontoise. Curtea luase această hotărîre după ce și-a dat seama că șederea ei la Saint-Denis nu împiedicase nici Parlamentul, nici Primăria să facă pașii pe care i-ați văzut mai înainte. Camerele adunate se tulburară foarte tare la această veste. Se discută și se hotărî ca scrisorile și declarația să fie depuse la grefă, și să nu fie luate în considerație decît după ce cardinalul va părăsi Franța. La Pontoise exista un fel de Parlament alcătuit din paisprezece magistrați în fruntea cărora se aflau domnii președinți de Molé, de Novion și le Cogneux, care cu puțin timp înainte fugiseră din Paris deghizați în alte veșminte; acest Parlament aduse niște obiecții regelui privind îndepărtarea cardinalului Mazarin. Regele îi acordă ceea ce cerea, la insistențele celui „bun și dezinteresat” ministru, care plecă într-adevăr de la Curte și se retrase la Bouillon¹. Această comedie, cu totul nedemnă de majestatea sa, fu însoțită de tot ceea ce era menit s-o facă și mai ridicolă. Cele două Parlamente se fulgerară prin niște hotărîri crîncene pe care le dădură unul împotriva celuilalt.

În 17 ale aceleiași luni, Parlamentul din Pontoise verifică declarația regelui care porunca în mod formal Parlamentului din Paris să se mute în trei zile, la Pontoise, sub pedeapsa interzicerii funcțiilor sale.

În 22, Monsieur și domnul Prinț făcură o declarație în Parlament, în Camera Conturilor și la Curtea Impozitelor că, avînd în vedere îndepărtarea cardinalului Mazarin, ei erau gata să depună armele cu condiția ca majestatea sa să binevoiască a da o amnistie, să-și îndepărteze trupele din împrejurimile Parisului, să le retragă pe cele din Guienne, să acorde un drum de trecere și deplină siguranță pentru retragerea trupelor din Spania și să îngăduie domnilor prinți să-și trimită deputații la majes-

¹ În Belgia, provincia Luxemburg.

tatea sa pentru a vedea ce mai rămânea de pus la punct. Pe urmă, Parlamentul dădu o hotărîre prin care se hotărî să mulțumească majestății sale pentru îndepărtarea cardinalului și totodată să fie foarte respectuos rugată să se înapoieze în bunul său oraș, Parisul.

În 26, regele porunci Parlamentului din Pontoise să înregistreze amnistia pe care o dăduse tuturor celor ce ridicaseră armele împotriva lui ; dar cu niște restricții care făceau ca foarte puțini oameni să fie în siguranță.

În 29 și 31 august și în 2 septembrie, nu se mai vorbi la Paris, în adunarea Camerelor, decît de refuzul Curții de a trimite lui Monsieur și domnului Prinț pașapoartele pe care aceștia le ceruseră pentru mareșalul d'Éstampes, contele de Fiescq și Goulas și despre răspunsul pe care-l dăduse regele la scrisoarea trimisă de Monsieur. Acest răspuns era în esență, următorul : că se mira că domnul duce de Orléans nu se gîndise că, după îndepărtarea domnului cardinal Mazarin, nu mai avea altceva de făcut — conform cuvintelor și declarației sale — decît să depună armele, să renunțe la orice legături și tratate și să poruncească trupelor străine să se retragă ; abia după toate acestea deputații săi vor fi primiți așa cum se cuvine.

În 2 septembrie, se discută pe marginea acestui răspuns al regelui, dar timpul nu îngădui terminarea deliberării ; s-a hotărît doar să li se interzică magistraților de drept criminal și penal, să facă publice vreuna din declarațiile regelui, fără ordinul Parlamentului : această hotărîre s-a dat datorită faptului că acei magistrați primiseră poruncă de la rege să publice și să afișeze în oraș declarația sa de amnistie emisă de Parlamentul din Pontoise.

În 3 se isprăvi deliberarea în legătură cu răspunsul regelui dat lui Monsieur ; se hotărî ca : deputații Compañiei să se ducă și să-i mulțumească regelui pentru îndepărtarea cardinalului Mazarin și să-l roage să se întoarcă în bunul său oraș, Parisul ; domnul duce de

Orléans și domnul Prinț să fie rugați să-i scrie regelui și să-l asigure că vor depune armele de îndată ce majestatea sa va binevoi să trimită hîrtille necesare pentru retragerea armatelor străine precum și o amnistie potrivit legii și care să fi fost înregistrată în toate Parlamentele din regat; majestatea sa va fi de asemenea rugată să-i primească pe deputații domnilor prinți; Camera Conturilor și Curtea Impozitelor din Paris vor fi poftite să trimită și ele o deputație; la Primărie va avea loc o adunare generală; se va scrie domnului președinte de Meșme, care se retrăsese la Pontoise, ca să i se solicite pașapoartele.

Îngăduiți-mi, vă rog, ca odată ajuns aici, să fac o pauză și să analizez cu atenție acea himeră scandaloasă și continuă, prin care un ministru se juca cu neobrăzare, cu numele și cu cuvîntul sacru al unui mare rege și prin care, pe de altă parte, cel mai august Parlament al regatului, Curtea Părilor, se juca, pentru a spune astfel, cu ea însăși, prin niște contradicții veșnice, mai potrivite superficialității unui colegiu decît majestății unui Senat. V-am mai spus de cîteva ori că oamenii nu percep astfel de febre ale unui Stat, care țin de frenezie. Cunoșteam, pe vremea aceea, oameni de bine convinși, pînă la martiriu dacă ar fi fost necesar, de justetea cauzei domnilor prinți. Cunoșteam alții, de o virtute dezinteresată și desăvîrșită, care și-ar fi dat, cu bucurie, viața pentru apărarea cauzei Curții. Ambiția celor mari se slujește de asemenea stări de spirit așa cum îi dictează interesele ei. Aceștia se străduie să orbească restul oamenilor și se orbesc pînă și pe ei înșiși într-un mod mult mai periculos decît pe restul oamenilor.

Bătrînul de Fontenai, care fusese de două ori ambasador la Roma, care avea experiență, bun-simț și intenții sincere și drepte față de Stat, deplîngea în fiecare zi, împreună cu mine, letargia în care dezbinările domestice îi făcuseră să cadă chiar și pe cei mai buni cetățeni, în privința

treburilor externe ale Statului. Arhiducele cucerise, în acel an, Graveline și Dunkerque. Cromwell pusese mîna — fără nici o declarație de război și cu o insolentă injurioasă la adresa coroanei, invocînd nu știu ce represalii — pe o mare parte a navelor regelui. Franța a pierdut Barcelona și Catalonia¹ și Casal care era cheia Italiei. Am văzut orașul Brisach revoltîndu-se și cît pe ce să cadă din nou în mîinile casei de Austria; am văzut drapelurile și stindardele Spaniei fluturînd pe Pont-Neuf; eșarfele galbene ale lorenților apărură și ele la Paris, în număr tot atît de mare ca și cele albastre ori de culoarea cafelei cu lapte. Începusem a ne obișnui cu acele spectacole, cu acele vești funeste despre atîtea pierderi. Această obișnuință, care putea avea urmări teribile, mă înfricoșă și desigur că mai mult pentru Stat decît pentru persoana mea. Domnul de Fontenai, care era și el la fel de abătut și care a fost și mai și cînd m-a văzut pe mine atît de tulburat, mă îndemnă să ies eu însumi din acea letargie „în care ai căzut — zise el — după obiceiul dumitale. Căci, în sfîrșit, dacă te-ai gîndit doar la dumneata, ai luat o hotărîre bună; dar dacă te gîndești la situația în care se află capitala regatului, de care ești legat prin atîtea titluri, nu crezi că ești obligat să te agiți mai mult decît pînă acum? Nu urmărești nici un interes, intențiile dumitale sînt bune; vrei ca prin lipsa dumitale de acțiune să cășunezi tot atîta rău Statului cît îi fac alții prin acțiunile lor cele mai imorale?”

Domnul Sève Chastignonville² — pe care l-ați văzut mai tîrziu în consiliul regelui și care era prietenul meu bun și un om de o mare integritate, depusese pe lîngă mine vreme de o lună sau de șase săptămîni, in-

¹ Mareșalul de la Mothe, vicerege în Catalonia, a trebuit să predea această provincie lui don Juan de Austria, în 12 octombrie; în 25 octombrie Casal, oraș fortificat în Montferrat, a fost luat de marchizul de Caracene, guvernatorul Milanului (n.ed.fr.).

² Raportor în Consiliul de Stat și colonelul miliției din cartierul Saint-Germain-des-Prés.

sistențe asemănătoare. Domnul de Lamoignon¹ — care este în momentul de față prim-președinte al Parlamentului din Paris și care s-a bucurat încă din tinerețe de toată reputația pe care o merită o capacitate ca a sa adăugată unei mari virtuți — îmi ținea zilnic aceleași discursuri. Domnul de Vallançai, consilier de Stat, care n-avea nici pe departe meritele celorlalți, dar care era, ca și ei, colonel în cartierul său, venea să-mi șoptească în fiecare duminică dimineața la ureche :

— Salvați Statul ! Salvați Parisul ! Aștept ordinele domniei voastre !

Domnul des Roches, cantor la Notre-Dame și care avea în seamă prima companie a regimentului de infanterie din mănăstirea catedralei, om cu puțin bun-simț, dar cu bune intenții, se plingea cu regularitate, de două-trei ori pe săptămână, în fața mea, despre același lucru.

Ceea ce m-a impresionat cel mai tare din toate aceste îndemnuri, a fost o vorbă a domnului de Lamoignon, căruia îi prețuiam atât bunul-simț cât și probitatea :

— Văd, domnule, mi-a spus el într-o zi în timp ce ne plimbam prin odaia mea, că cu un dezinteres total, cu cea mai bună intenție din lume, ai să decazi din simpatia publică în ura publică. N-a trecut prea multă vreme și iată că cei care erau la început de partea dumitale, s-au și împărțit ; ai recîștigat terenul datorită dușmanilor dumitale ; dar văd că începi din nou să-l pierzi și că frondeurii cred că-l menajezi pe Mazarin, iar mazariniștii cred că-i sprijini pe frondeuri. Știu că nu-i adevărat ; dar ceea ce mă sperie pentru dumneata este că acest lucru începe să fie crezut de un soi de oameni a căror părere formează, cu timpul, opinia publică. E vorba de cei care nu sînt nici frondeuri, nici mazariniști, și care nu vor decît binele Statului. Acest soi de oameni n-au nici o putere la începutul unor tulburări ; dar pot totul, la sfîrșit !

¹ *Guillaume de Lamoignon* (1617—1677), raportor în Consiliul Parlamentului ; începînd din 1658, prim-președinte.

După cum vedeți, nimic mai plin de bun-simț ca aceste vorbe ; dar cum ele nu erau noi pentru mine și cum mă gîndisem mult la unele lucruri care sîc cam apropiiau, nu mă emoționară prea tare în afară de ultimele cuvinte cu care încheie :

— Iată niște vremuri ciudate, domnule, adăugă el, iată niște situații ciudate. Un om cu scaun la cap trebuie să iasă cît mai repede din asemenea situație, chiar pierzînd, pentru că altfel riscă să-și piardă toată onoarea, oricît de înțelept s-ar comporta. Mă îndoiesc foarte tare că conetabilul de Saint-Paul¹ ar fi fost chiar atît de vinovat și ar fi avut chiar atîtea intenții rele cîte ni s-a spus².

Aceste ultime vorbe — care erau foarte juste și cu mult bun-simț — mă pătrunseră cu atît mai mult cu cît părintele Carrouges, un cartuzian pe care-l vizitasem în ajun, în chilia lui, îmi spusese în legătură cu conduita pe care o adoptasem :

— E atît de ireproșabilă și de înaltă încît toți cei care nu-s capabili de ea, într-un post ca al domniei voastre, vād în asta un mister și în vremurile tulburi, tot ceea ce trece drept mister e socotit mîrșav !

Vă voi vorbi despre efectul pe care toate aceste discursuri pe care vi le-am arătat, l-au avut asupra mea, după ce vă voi relata, cît mai scurt cu putință, cîteva fapte particulare care nu merită să fie date uitării.

Ați văzut mai sus că regele, după ce stabilise Parlamentul la Pontoise, se dusesse la Compiègne. N-a mai fost însoțit de domnul de Bouillon, care a și murit în acea vreme, de friguri ; dar l-a chemat pe domnul cancelar, care a ieșit din Paris deghizat și care a preferat Consiliul

¹ *Louis de Luxembourg*, conte de Saint-Paul, acuzat de înțelegere cu englezii și cu cei din Bourguignon ; a fost decapitat în 1475.

² Adevărul este că partida se juca atunci între prinți și Curte. Retz nu deținea decît un rol șters, și Mazarin — așa cum o dovedește corespondența sa — profita de acest lucru ca să-l discrediteze (n.ed.fr.).

regelui în locul celui al lui Monsieur în care e adevărat că ar fi (făcut) mult mai bine să nu intre. Numai slăbiciunea sa ar putea scuza un asemenea pas făcut de un cancelar al Franței ; dar sînt tot atît de convinși că vinovată era și moliciunea cîrmuirii cardinalului Mazarin care-și îngăduise să pună în fruntea tuturor consilierilor și tuturor tribunalelor regatului un cancelar ce fusese în stare să facă un asemenea lucru. Una dintre cele mai mari rele pe care le-a pricinuit regatului ministeriatul lui Mazarin a fost puțina atenție pe care a dat-o acesta păstrării demnității. Disprețul de care a dat dovadă în cîrmuire, i-a reușit ; și acest dispreț este o a doua nenorocire pe care o socot și mai mare decît pe prima pentru că acoperă și cocoloșește pe moment neplăcerile ce se vor ivi mai devreme sau mai tîrziu în Stat, din pricina acestui obicei.

Reginei, care era mîndră, îi fu destul de greu să se hotărască să-l recheme pe cancelar ; dar cardinalul era stăpînul ; atunci cînd se entuziasmase pentru domnul de Bouillon căruia îi încredințase ministerul finanțelor, îi răspunse reginei care-l avertizase să nu se încreadă într-un om cu atîta spirit și cu atîta ambiție :

— Nu cred că e cazul, doamnă, să-mi dați sfaturi !

Am aflat acest amănunt după trei zile de la Varennes căruia i-l spusese însuși domnul de Bouillon.

Ajuns aici, n-ar fi drept să uit de moartea domnului de Nemours care a fost ucis în duel, în piața de cai, de către domnul de Beaufort. Sigur că vă aduceți aminte de ceea ce v-am spus despre cearta lor în legătură cu bătălia de la Gergeau. Ea se reînnoi prin disputa iscată de înțietatea în Consiliul lui Monsieur. Domnul de Nemours aproape că-l sili pe domnul de Beaufort să se bată ; pieri într-o clipă, din pricina unui glonte care-l nimeri în cap. Domnul de Villars, pe care-l cunoașteți și care-l secondă în acest duel, îl ucise pe Héricourt, locotenentul

gărzilor domnului de Beaufort. Revin la palatul Luxembourg.

Vă rog să credeți că tulburările din Paris n-au izbutit să pună în ordine Curtea lui Monsieur. Moartea domnului de Valois¹ care surveni în ziua sfintului Laurențiu, îi umplu pe toți de durere și de consternare mai ales că a picat într-un moment de incertitudine și de încurcătură. Vestea adusă chiar atunci lui Monsieur de către doamna De Choisi, despre o înțelegere a lui Chavigni cu Curtea, despre care vă voi vorbi în amănunt mai târziu, îl tulbură cumplit. Vestile care soseau din toate părțile, dăstul de proaste pentru partid, găsimdu-l în acea stare sufletească, îi tulburară mult spiritul, mai mult chiar decât îi stătea în fire, deși nu fusese niciodată prea ferm. Persan fusese obligat să-i predea Mouronul lui Palluau care după această reușită fu făcut mareșal al Franței. Domnul conte de Harcourt avea aproape tot timpul superioritatea în Guienne și chiar orașul Bordeaux era dezbinat de atâtea părtiniri prostești, încât ar fi fost greu să pui vreo bază pe el. Marigni spunea, destul de glumeț, că doamna prințesă și doamna de Longueville, domnul prinț de Conti și Marsin, Parlamentul, jurații și Ormeea², Marigni și Sarrasin își aveau fiecare facțiunea sa. Commerci începuse un fel de *Catholicon* despre toate cele văzute în acel ținut, care alcătuia într-adevăr o imagine ridicolă. Cum nu cunosc prea multe amănunte ca să vă pot vorbi despre ele, mă mulțumesc să vă spun că ceea ce aflase Monsieur nu contribuia nici să-i potolească frământările, nici să-l facă să creadă că partidul în care se angajase, ar fi cel bun.

Providența care, prin niște mijloace necunoscute celor pe care-i pune la treabă, rânduiește lucrurile în vederea deznodământului lor — se sluji de imboldurile acelor domni, pe care vi i-am numit mai înainte, pentru a mă

¹ E vorba de micul duce de Valois, fiul lui Gaston de Orléans și al Margaretei de Lorena.

² Ormeea, facțiune a Frondei din Bordeaux.

determina să-mi schimb tactica exact în momentul în care această schimbare îl găsea pe Monsieur într-o pre-dispoziție sufletească gata să primească tot ceea ce i-aș fi sugerat ; cea mai mare dificultate a fost s-o găsesc eu însumi ; căci, deși aveam într-adevăr intenții foarte bune și foarte sincere față de Stat și deși nu doream decît să mă retrag din afaceri într-un mod cît de cît onorabil, mă străduiam să păstrez totuși o anumită bună-cuviință care era destul de greu de păstrat în conjunctura prezentă. Am convenit cu acei domni că ar fi fost rușinos să stăm cu brațele încrucișate și să lăsăm capitala, ba poate chiar și Statul să piară, iar ei conveniră cu mine că ar fi fost și mai rușinos să contribui la restabilirea unui ministru odios întregului regat, și la a cărui alungare contribuise din plin. Nu ne puteam îndoi nici unii și nici alții că toți pașii pe care-i vom face către pace, vor avea totuși acest rezultat sigur, deși indirect, fiindcă nu puteam ignora faptul că singurul țel al reginei era reinstalarea lui Mazarin.

Domnul de Fontenai mă convinse pînă la urmă, prin raționamentul pe care-l făcu într-o după-amiază în timp ce ne plimbam prin mănăstirea Chartreux ; am fost mișcat de cele spuse ; căci deși nu-mi spusese nimic nou, la care să nu mă fi gîndit și eu, după cum ați văzut și domnia voastră prin reflecțiile pe care le-am făcut asupra persoanei mele, în legătură cu focul de la Primărie, n-am putut totuși să nu mă simt mișcat de cele înfățișate de el, mai mult decît de toate cele spuse pînă atunci și chiar mai mult decît tot ceea ce-mi imaginasem.

Trecuse destulă vreme de cînd acea deputație a clerului ni se tot învîrtea prin minte, lui Caumartin și mie și de cînd îi tot analizam și modul cum o alcătuisem și urmările. Îi recunosc lui Joli dreptul de a afirma că el a fost primul căruia i-a venit această idee în minte de îndată ce Mazarin a fost îndepărtat. Am strîns laolaltă miezul circumstanțelor pe care le-am socotit mai necesare sau

mai utile. Prima și cea mai importantă, din toate punctele de vedere, a fost să-l determinăm pe Monsieur să aprobe cel puțin acea conduită. Dispoziția sufletească în care v-am arătat mai înainte că se afla, ne dădea dreptul să credem că am putea încerca cu succes acest lucru. M-am folosit în acest scop de argumentele invocate cel mai adesea de el, așa după cum v-am spus mai înainte. Am adăugat și avantajele pe care le-ar fi avut procurînd o amnistie bună, adevărată, neînșelătoare, și Parlamentului și orașului, amnistie care în mod sigur nu i se va refuza, dacă lăsa Curtea să întrevadă dorința lui sinceră de împăcare. I-am arătat că dacă retragerea sa la Blois, la care năzuia de atîta vreme, ar fi fost precedată de preocuparea pe care ar avea-o de a căuta, într-o pace, garanțiile necesare și publicului și particularilor, ea nu i-ar aduce decît glorie și cu atît mai mult cu cît acea pace ar fi considerată drept rezultatul hotărîrii sale ferme de a nu participa la reinstalarea ministrului; drumul pe care voiam să-l fac la Roma înainte ca această reinstalare să aibă loc, putea fi atribuit necesității, pentru că foarte mulți oameni aveau să creadă că fusesem silit să fac acest lucru de teamă că nu aveam să mai fiu în siguranță după aceea reinstalare; că stirpea lui aleasă îl punea pe Monsieur mai presus de orice vorbe și de orice bănuieli; și că dacă făcea acest lucru pentru public înainte de a se retrage — ceea ce i-ar fi fost desigur mult mai ușor în privința Curții — ar fi ajuns la Blois, cu gărzile sale, iubit, respectat și onorat și de francezi și de străini și în situația de a profita, chiar spre binele Statului, ori de cîte ori va binevoi, de pe urma tuturor greșelilor ce se vor săvîrși de către toate partidele.

Vă rog să țineți seama că atunci cînd îi țineam acest discurs lui Monsieur, eram avertizat din sursă sigură, că cu cinci sau șase (zile) mai înainte se temuse pentru ultima oară ca nu cumva să mă împac cu domnul Prinț. Dealtfel îmi mărturisise el însuși acest lucru, deși indirect. Dar

Joui, în fața căruia își deschisese inima pînă la fund, în legătură cu nu știu ce veste pe care o primise cum că de Brissac ar fi acționat din nou în acest sens, îmi spusese că Monsieur ar fi strigat :

— Dacă e așa, înseamnă că va fi veșnic război civil !

Vedeți dar că această circumstanță nu m-a făcut să mă abat de la hotărîrea, pe care o luasem, de a-l convinge. N-am avut motive să mă căiesc ; căci de îndată ce-am intrat în materie, a fost de acord cu tot ceea ce-i spuneam. Mă luă peste picior că pusesem capăt monosilabelor, ceea ce era întotdeauna la el semnul că aproba ce i se spunea. Apoi mă întrebă :

— Și cu domnul Prinț ce facem ?

I-am răspuns :

— Numai alteța voastră regală, Monsieur, știe unde ați ajuns cu el, căci onoarea e preferabilă oricăror alte lucruri ; dar cum am motive să cred că negocierile pe care le văd în dreapta și-n stînga se fac de comun acord, îmi închipui că veți înțelege atît ceea ce vă propun, cît și restul.

— Glumești, îmi răspunse el. Căci nu sînt totuși chiar atît de încurcat cum ai putea crede. Domnul Prinț este și mai grăbit decît dumneata să plece din Paris și ar prefera să se (află) în fruntea a patru escadroane în Ardennes, decît să comande douăsprezece milioane de oameni, cum sînt cei de aici, fără a-l excepta pe președintele Charton.

Era adevărat ; Croissi, unul dintre oamenii ce nu știau să păstreze un secret — cusur destul de rar la oamenii obișnuiți cu marile afaceri politice — îmi spunea zilnic că domnul Prinț se usca de plîctiseală și că era atît de sătul să mai audă vorbindu-se de Parlament, de Curtea Impozitelor, de Camera Conturilor și de Primărie, încît spunea adesea că nici bunicul său nu fusese vreodată atît de tracasat de miniștrii săi din la Rochelle.

Mi-am dat seama din acele vorbe ale lui Monsieur că domnia sa căuta niște motive pentru a se mulțumi pe sine

însuși în privința domnului Prinț. M-am prefăcut — ca să fiu și eu mulțumit — că nu vreau nici să-i furnizez, nici să-i sugerez vreunul ; m-am întors la obiceiul monosilabelor, fiind vorba de un fapt despre care Monsieur nu mă putea sili să vorbesc, după cum nu mă putea sili să vorbesc despre diferitele negocieri pe seama cărora circulau mereu zvonuri, false sau adevărate. M-am mulțumit deci să-mi îndeplinesc doar misiunea pe care mi-a încredințat-o. Și iată despre ce era vorba. Monsieur mi-a poruncit să organizez o adunare generală a comunităților ecleziastice ; să trimit la Curte deputați ai tuturor acestor comunități ; să conduc și să prezint eu însumi acolo deputația care va avea sarcina să-l roage pe rege să dăruiască supușilor săi pacea și să se întoarcă în bunul său oraș, Parisul ; să acționez prin intermediul prietenilor mei, în celelalte comunități ale orașului, în același scop ; să fac să se afle la Curte, prin doamna palatină, fără nici o scrisoare totuși, sau măcar fără una care să poată fi arătată, că alteța sa regală va da primul impuls acestei acțiuni ; că să nu se negocieze nimic decît după ce voi ajunge eu la Compiègne, unde îi voi spune reginei că Monsieur n-ar îngădui nici unei comunități din Paris să facă demersuri, dacă n-ar avea intenții bune și sincere ; că voia pacea și că o voia cu bună-credință ; că angajamentele publice pe care și le luase împotriva cardinalului nu-i îngăduiseră să încheie această pace, nici măcar s-o facă să avanseze atîta vreme cît Mazarin mai fusese la Curte ; că acum cînd el plecase, Monsieur dorea cu înflăcărare să-i aducă la cunoștință majestății sale că nu existase decît acel obstacol care-l împiedicase să lucreze cu succes la încheierea păcii ; că-i declara prin mine că renunța la orice interese particulare ; că nu pretindea nimic nici pentru sine, nici pentru vreunul din partidul său ; că nu dorea decît siguranța publică pentru care n-avea decît de explicat cîteva din articolele amnistiei și de a o îmbrăca în unele forme care să fie pe placul re-

gelui, dar care să-î satisfacă și pe particulari ; că după ce va apuca să-l vadă pe rege la Luvru, el se va retrage cu atîta bucurie pe cîtă promptitudine, la Blois, hotărît să nu se mai gîndească decît la odihna și la sănătatea lui ; că tot ce se va mai întîmpla după asta, la Curte, nu trebuia să mai fie pus pe seama sa și nici să nu mai fie amestecat în nimic ; că voia să fie lăsat în singurătatea sa în care făgăduia să rămînă, plin de bună-credință.

Această ultimă frază era — după cum vedeți — substanțială. Monsieur adăugă acestor instrucțiuni un ordin precis și particular de a o asigura pe regină că dacă domnul Prinț nu voia să se mulțumească să stea liniștit în guvernămîntul său, bucurîndu-se pe deplin de toate veniturile și de toate funcțiunile sale, el îl va părăsi. Cînd i-am arătat că putea și chiar trebuia să mai îndulcească această expresie, Monsieur mi-a răspuns mînios :

— Fără falsă generozitate ; știu ce spun și voi ști și mai bine să susțin și să justific aceste vorbe !

Iată, în mod foarte precis, cum am ieșit eu de la Monsieur. I-am executat ordinele punct cu punct și n-am întîmpinat, în executarea lor, nici o dificultate, decît dintr-o parte de unde nu m-aș fi așteptat. Căci ceea ce am să vă povestesc este de necrezut.

După ce mi-am luat toate prevederile pe care le-am socotit necesare unui proiect de această natură, l-am trimis pe Argenteuil sau pe Joli la doamna palatină (nu-mi mai aduc precis aminte pe care dintre ei) ca să discute cu ea. Palatina aprobă totul ; dar îmi scrisese că dacă doream într-adevăr ca planul să reușească, adică să-l oblige pe rege să se întoarcă la Paris, era necesar să iau Curtea prin surprindere, pentru că dacă-i dădeam răgazul să consulte oracolul ¹ acesta n-avea să răspundă „decît ceea ce i-ar fi sugerat și insuflat preoții idolilor săi (palatina îmi scria cifrat, conform unei înțelegeri dintre noi, cifru pe care

¹ Adică pe Mazarin.

I-am crezut totdeauna greu de dezlegat); că ar prefera mai curînd ca templul să piară, decît ca dumneata să folosești o singură piatră pentru repararea lui“. Palatina îmi ceru doar un răgaz de cinci zile ca să aibă vreme să-i scrie ea însăși cardinalului. Și o întoarse atît de bine din condei încît îl sili — ca să zicem așa — să fie de acord cu tot și să-i scrie reginei să primească, într-un mod cel puțin plăcut, delegația.

De îndată ce Tellier, Servien, Ondedei și Foucquet aflară ce se pregătea, se opuseră din toate puterile, spunînd că nu era vorba decît de o capcană în care mă pregăteam să atrag Curtea și că, dacă intenția mea ar fi fost cinstită și sinceră, ar fi început cu o negociere și nu cu o propunere care-l silea pe rege să se întoarcă la Paris fără să-și fi luat în prealabil niște garanții sau dacă nu s-ar fi întors, să-și atragă plîngerile întregului oraș. Doamna palatină, care se simțea tare fiindcă avea în mînă ordinul cardinalului, le răspunse că chiar dacă aș fi fost animat de cele mai sincere dorințe nu puteam să mă comport altfel decît mă comportam, pentru că era mult mai puțin sigur pentru mine să-mi asum sarcina unei negocieri în care mi se puteau întinde mie însumi mii și mii de capcane, decît să vin cu o deputație în care răul cel mai rău ce mi se putea întîmpla era să aduc la cunoștință Curții o intenție bună care să nu aibă nici un efect. Ondedei susținu că unicul scop al propunerii mele era să mă pot duce în deplină siguranță la Curte ca să-mi iau pălăria de cardinal. Doamna palatină îi răspunse că primirea acelei pălării — care nu era decît o pură ceremonie — îmi era, cum dealtfel și era adevărat, lucrul cel mai indiferent din lume. Abatele Foucquet atacă din nou și susținu că legăturile pe care le avea la Paris îl puteau aduce pe rege în capitală chiar a doua zi, fără ca majestatea sa să fie obligată față de niște oameni care nu propuneau să-l aducă la Paris decît ca să fie și mai vîrtos în stare să poată rămîne ei înșiși în oraș, împotriva voinței lui.

Domnii Tellier și Servien, care la început fuseseră și ei de părerea celor doi, pînă la urmă se supuseră poruncii cardinalului și poate și argumentelor solide și hotărîte ale palatinei ; regina, care-l ținuse pe abatele Charrier — pe care-l trimisesem să obțină pașapoartele — trei zile întregi la Compiègne, chiar după ce și-a dat cuvîntul că i le va acorda, i le trimise și încă cu multe amabilități. Am plecat imediat împreună cu deputații tuturor comunităților eclesiastice din Paris și cu aproape două sute de gentilomi care mă însoțeau, pe lângă faptul că mai aveam cu mine cincizeci de oameni din gărzile lui Monsieur. La Senlis am aflat că la Curte se hotărîse să nu-mi fie găzduit și cortegiul ; chiar Bautru, care se virise în suita mea ca să poată ieși din Parisul ale cărui porți erau pázite, îmi spuse că mă sfătui să nu vin la Curte cu atîția oameni. I-am spus că nu credeam nici că mă va sfătui să mă duc singur, doar cu cîțiva canonici, preoți și călugări, într-o vreme în care exista în țară un număr foarte mare de haimanale din toate partidele. El fu de acord și-o luă înainte ca să-i motiveze reginei și escorta și cortegiul care îi fuseseră umflate în mod ridicol. Tot ceea ce a putut obține a fost să ni se adăpostească doar optzeci de cai. Observați vă rog că numai la trăsuri aveam o sută doisprezece.

Această purtare nu mi-a inspirat decît milă ; dar ceea ce m-a făcut să intru la bănuieli a fost faptul că n-am întîlnit pe drum escauda¹ gărzilor care avea obiceiul, pe vremea aceea, să iasă înaintea cardinalilor, cînd aceștia veneau la Curte pentru prima oară. Neîncrederea mea s-ar fi schimbat în teamă dacă aș fi știut ceea ce n-am aflat decît după ce m-am întors la Paris și anume că pricina pentru care nu mi se făcuse acea onoare se datora faptului că încă nu se hotărîseră ce să facă cu persoana mea, unii susținînd că trebuia să fiu arestat, alții că era necesar să

¹ Pîlc, ceată de oșteni conduși de un șef.

fiu ucis, iar cîțiva spunînd că s-ar fi ivit prea multe inconveniente dacă s-ar fi violat legea publică. Domnul prinț Thomas i-a spus tatălui meu — prin preotul Senault, din Oratoriu — chiar în ziua în care m-am înapoiat la Paris, că el fusese de a treia părere ; că nu dădea nici un nume, dar că existau pe lume mulți oameni ticăloși. Doamna palatină nu mi-a spus că lucrurile ajunseseră pînă aici ; dar mi-a spus chiar a doua zi după ce am ajuns, că prefera să mă știe la Paris decît la Compiègne. Regina mă primi totuși foarte bine ; se supără în fața mea, pe ofițerul gărzii care nu-mi ieșise înainte și care, zicea ea, se rătăcise într-o pădure.

În dimineața următoare regele îmi dădu pălăria de cardinal, iar după-amiază îmi acordă o audiență. [...]

Răspunsul regelui fu onest, dar general, și am întîmpinat destule greutăți ca să i-l smulg în scris.

Iată ce-a crezut toată lumea despre călătoria mea la Compiègne : și iată de fapt ce s-a petrecut în secret.

I-am spus reginei, într-o audiență particulară pe care mi-a dat-o în cabinetul cel mic, că nu venisem la Compiègne numai în calitate de deputat al Bisericii Parisului, ci că mai aveam o calitate pe care o socoteam mult mai importantă pentru că o socoteam mult mai utilă înter-selor sale, decît cealaltă : că eram trimisul lui Monsieur, care-mi poruncise s-o asigur pe majestatea sa că era hotărît s-o slujească în mod real și efectiv, prompt și fără nici o amîinare ; și, rostind acest ultim cuvînt, am scos din buzunar un bilețel semnat „Gaston“, care conținea aceleași cuvinte. Primul impuls al reginei a fost o bucurie fără margini, bucurie pe care a încercat apoi să și-o ascundă rostind aceste cuvinte :

— Știam bine, domnule cardinal, că pînă la urmă ai să-ți dovedești afecțiunea pe care-o ai pentru mine.

Tocmai cînd începusem să intru în materie, Ondedei zgîrie la ușa ; dînd să mă ridic de pe scaun ca să mă duc să deschid, regina mă apucă de braț și-mi spuse :

— Rămii aici și așteaptă-mă !

Îeși și stătu de vorbă cu Ondedei aproape un sfert de ceas. Se întoarse și-mi spuse că Ondedei tocmai îi adusese o depeșă din Spania. Mi se păru încurcată și schimbată în felul de a-mi vorbi, mai presus de orice închipuire. Bluet — despre care cred că v-am vorbit în cel de al doilea volum al acestei istorisiri — mi-a spus că Ondedei, care aflate că-i cerusem reginei o audiență particulară, venise s-o întrerupă, spunându-i că primise ordin de la domnul cardinal s-o conjure să nu-mi acorde o audiență de această natură care nu va sluji decât să iște bănuielile fidelilor săi slujitori.

Acel Bluet s-a jurat de mai multe ori că văzuse acea scrisoare în original, în mîna lui Ondedei, că el o primise exact cînd mă aflam eu acolo, închis în micul cabinet cu regina. E adevărat că am observat că atunci cînd regina a intrat, s-a așezat lîngă una din ferestre ale cărei geamuri coborău pînă la podea, iar pe mine m-a poftit să mă așez într-un loc unde toți cei ce se aflau în curte puteau să ne vadă și pe ea și pe mine. Ceea ce vă povestesc pare destul de ciudat și chiar și mie mi-ar fi fost greu să cred aceste lucruri dacă tot ceea ce-am observat mai pe urmă nu m-ar fi făcut să-mi dau seama că neîncrederea era atît de general răspîdită la Compiègne — în toți și printre toți — încît cine n-a văzut-o, nici n-o poate concepe. Domnii Servien și Tellier se urau în mod cordial. Ondedei era spionul lor, după cum era și al tuturor celorlalți. Abatele Foucquet aspira la locul doi în materie de spionaj. Bartet ¹, Brachet ², Ciron ³ și mareșalul du Plessis ⁴ erau pentru *vade* ⁵. Doamna palatină mă informase despre ce se în-

^{1, 2, 3} Agenți ai lui Mazarin.

⁴ Secretar de Stat în 1643, iar mai apoi cancelar.

⁵ Adică pentru miza lor, *vade* însemnînd în unele jocuri de cărți suma cu care se deschide partida, deci miza. Aici, ea era în proporție de interesul fiecăruia în afaceri.

timpla acolo ; dar vă mărturisesc că nu mă așteptam să gădesc lucrurile în halul în care le găseam.

Cu tot sfatul lui Ondedei, regina nu se putu totuși abține să nu-și arate bucuria și recunoștința.

— Dar cum, adăugă ea, discuțiile particulare vor face lumea să comenteze mai mult decât i-ar conveni lui Monsieur și chiar și dumitale, din pricina menajamentelor ce trebuiesc păstrate față de popor, du-te la palatină și înțelege-te cu ea, în secret, asupra orei când l-ai putea vedea pe Servien.

Bluet mi-a spus după aceea că Ondedei i-l sugerase pe Servien ca să stea de vorbă cu mine pentru că el părea cel mai rău intenționat față de mine, dar că acesta, temîndu-se de proastele oficii ale subalternilor săi, refuzase orice negociere particulară cu mine, dacă nu-l va avea ca coleg, sau mai curînd ca martor, pe Tellier „care nu va pregeta, îi spusese el reginei, să-i sugereze domnului cardinal Mazarin că mă apuc să pun țara la cale împreună cu cardinalul de Retz. Din această pricină, doamnă, o rog respectuos pe majestatea voastră, să fie și el de față“. Nu vă pot spune decât ceea ce mi-a zis și mie Bluet, care era într-adevăr demn de crezut în legătură cu acest mic amănunt, fiindcă era intim cu Ondedei. Ceea ce mă face să cred că nu l-a născocit, a fost faptul că i-am găsit într-adevăr la doamna palatină, unde m-am dus între unsprezece și douăsprezece noaptea, pe Servien și pe Tellier, lucru de care am fost destul de surprins pentru că n-aveam nici un motiv să cred că ultimul ar fi fost mai bine intenționat în ceea ce mă privea. Voi arăta în continuare, motivele pe care le aveam ca să-l bănuiesc de acest lucru.

Mi s-a părut că acei domni fuseseră informați între timp de regină despre ceea ce aveam a le propune. Iată, pe scurt, ce le-am zis : că Monsieur era hotărît să încheie cu bună-credință, pace, și că pentru a-i dovedi reginei sinceritatea intențiilor sale, voise — împotriva tuturor

regulilor și tuturor uzanțelor politice obișnuite — să înceapă cu rezultatele ; că i-ar fi fost greu să trimită o altă deputație atât de solemnă, cutezătoare și hotărîtă, ca cea a Bisericii Parisului, în fața prințului de Condé și a trupelor spaniole, plasate în mahalalele Parisului, și că se oferea, fără să șovăie, fără să negocieze, fără să ceară nici direct, nici indirect vreun avantaj particular, să se declare împotriva tuturor celor care se vor opune atât păcii cît și întoarcerii regelui la Paris, cu condiția să i se dea mină liberă de a-i făgădui lui Condé că va fi lăsat în pace pe pămînturile sale, renunțînd în ceea ce-l privea, la orice asociere cu străinii, trimițîndu-i-se o amnistie deplină, întreagă și nu una înșelătoare, ca să poată fi înregistrată de Parlamentul Parisului.

Ar fi fost greu de închipuit ca o propunere de o astfel de natură să nu fie — nu zic primită — ci aplaudată, fiindcă presupunînd chiar că n-ar fi fost sinceră, ceea ce, conform intențiilor lor josnice, puteau bănuî, ar fi putut totuși smulge din ea mai multe feluri de avantaje. Dar iată că mi-am dat seama că nu neîncrederea pe care o aveau ei în mine îi împiedica să profite de ea, ci neîncrederea pe care-o aveau unul față de celălalt i-a făcut să se uite unul la altul și să aștepte, vreme destul de lungă, cine să vorbească primul. Urmarea, ba și mai mult, aerul discuției, îmi arătară îndestul că nu mă înșelam în presupunerea mea. N-am smuls de la ei decît niște bîlbîieli ; doamna palatină, deși o foarte bună cunoscătoare a Curții, a fost grozav de uimită și mi-a mărturisit a doua zi dimineată că bănuielile mele fuseseră mai mult decît întemeiate, „deși, adăugase ea, sînt hotărîtă, fie ce-o fi, dacă ești de acord, să le vorbesc ca și cum aș fi convinsă că numai neîncrederea pe care-o au față de dumneata i-a împiedicat să se poarte ca oamenii ; căci într-adevăr, ceea ce am văzut astă-noapte, nu este omenesc“. Am fost de acord, cu condiția să discute ca din partea ei. Fiindcă după ce m-am convins de felul lor de a acționa, nu m-am mai putut

hotărî să merg mai departe atît în ceea ce aveam de rezolvat cît și în ceea ce fusesem împuternicit. Palatina făcu chiar mai mult ; căci nu numai că-i spuse reginei ce se petrecuse noaptea la ea, dar adăugă că nu ținuse decît de cei doi domni ca să se rezolve totul. În sfîrșit, o asigură că Monsieur îl va părăsi pe Condé și se va retrage la Blois, după care nu se va mai amesteca în ceea ce s-ar mai putea întîmpla. Acesta era cuvîntul-cheie care trebuia s-o hotărască. Regina îl auzi, ba chiar îl simți. Toți subalternii se străduiră să-i arate că era vorba de o capcană, spunîndu-i că Monsieur nu făgăduia acest lucru decît pentru a-l atrage și a-l ține pe rege la Paris, chiar în momentul în care același Monsieur ar căpăta o nouă autoritate tocmai prin faptul că izbutise să-l aducă pe rege înapoi, fapt foarte plăcut publicului, porțiță de scăpare de care se vedea limpede că se folosea ca să nu dea nici o explicație în legătură cu înapoierea domnului cardinal Mazarin.

Am mai arătat că știam foarte bine că acest raționament nu era atîta efectul vreunei neîncredere pe care ei o aveau într-adevăr privind o problemă ce începea a fi destul de limpede prin însăși starea lucrurilor, cît teama pe care fiecare o nutrea în sinea sa, de a face vreun pas către mine, pe care companionul său l-ar putea interpreta pe lîngă Mazarin ; și e lesne de înțeles că purtarea de care au dat dovadă în această ocazie, inspirată de nîcrederea pe care ei înșiși o inspirau reginei, i-a îndemnat să caute chichițe care să-i poată împiedica să cadă în capcana de care se temeau și care, pe de altă parte, ar fi contribuit să nu întărite nici spiritele, nici afacerile într-un moment în care era atît de necesar să le îmblînzească. Rezultatul, care a fost favorabil Curții, a justificat această purtare și știu că miniștrii au spus după aceea că erau atît de siguri de intențiile Parisului, încît nu mai aveau nevoie de atîtea menajamente. Judecați, vă rog, cele ce ați văzut, după care am să vă rog să mai observați una sau două întîm-

plări care, deși neînsemnate, vă vor arăta starea în care aduseseră Curtea toți acei spioni de profesie despre care v-am tot vorbit.

Regina le era atât de supusă și se temea în așa măsură de rapoartele lor, încît o conjură pe doamna palatină să-i spună fără afectare, lui Ondedei, că mă zeflemisise strașnic ; ea însăși îi spuse cum că eu o asiguraseam că domnul cardinal era un om onest și că nu rîvneam să-i iau locul. Vă pot asigura la rîndul meu, că nu-i spuseseam nici una, nici cealaltă din aceste neghiobii. Nu uită de asemenea să-l lingusească pe Foucquet amuzîndu-se împreună cu el de cheltuiala pe care o făcusem cu această călătorie. A fost într-adevăr imensă, avînd în vedere timpul scurt cit a durat. Aveam de dat cite șapte mese deodată și cheltuiam opt sute de scuzi pe zi. Dar ceea ce este necesar nu e niciodată ridicol. Cînd i-am primit poruncile, regina mi-a spus că-i mulțumea domnului de Orléans, că se simțea foarte obligată, că nădăjduia că el va continua să-i urmeze dispozițiile necesare reîntoarcerii regelui, că-l ruga să aibă grijă de acest lucru și că nu va face un pas fără să fie de acord cu el ; la care eu i-am răspuns :

— Cred, doamnă, că ar trebui să începeți chiar de astăzi !

Ea și-a întrerupt discursul.

Felul în care am fost primit la Paris, m-a consolat pentru toate zeflemelile abatelui Foucquet. Am intrat pe niște aplauze de necrezut, am coborît la Luxembourg unde i-am dat raportul lui Monsieur în legătură cu misiunea mea. Rămase uluit. Se minie, tună și fulgeră împotriva Curții, intră de douăzeci de ori la Madame, ieși tot de atîtea ori, apoi îmi spuse brusc :

— Prințul vrea să plece. Conte de Fuensaldagne i-a spus că a primit poruncă să-i încredințeze toate forțele Spaniei ; dar nu trebuie lăsat să plece. Oamenii aceia vor veni să ne strîngă de gît, la Paris. Sigur că Curtea are

relații secrete pe care noi nu le știm. Altfel ar putea acționa așa cum acționează dacă nu s-ar simți tare ?

Iată una dintre cele mai scurte fraze ale unui discurs care a durat mai bine de un ceas ; nu l-am întrerupt și chiar cînd mă întreba cîte ceva, nu-i răspundeam decît prin monosilabe. Pînă la urmă el se impacientă și-mi porunci să-i spun ce gîndeam, adăugînd :

— Ți-aș ierta monosilabele, dacă aș face pe placul Prințului, împotriva sentimentelor dumitale ; dar, cînd sînt de aceeași părere cu dumneata, cum am fost cu acest prilej, doresc să-mi vorbești cu miez !

— E drept, Monsieur, i-am răspuns, că întotdeauna vorbesc astfel alteții voastre regale, indiferent de sentimentele pe care binevoiți să le aveți. Nu le reneg pe ale mele în această discuție, ba mai mult, nici măcar nu mă căiesc. Nu analizez evenimentele ; las soarta să hotărască ; numai că ea n-are nici o putere asupra bunului-simț. Al meu este mai puțin infailibil decît al altora, pentru că eu nu știu să fiu abil ; dar de data asta, socot că am făcut tot ceea ce se putea face și nu-mi va fi deloc greu să mă justific în fața alteții voastre.

Odată ajuns aici, Monsieur mă întrerupse, chiar cu oarecare grabă, și-mi zise :

— N-am vrut să spun asta. Știu bine că noi am avut dreptate ; dar, mă rog, se pare că nu-i destul să ai dreptate pe lumea asta și e și mai rău s-o fi avut. Ce-i de făcut ? O să fim luați de gît ! Vezi că și mine că Curtea nu poate fi chiar atît de orbită ca să acționeze așa cum acționează și că urmărește sau să se împace cu prințul de Condé sau să fie stăpînă pe Paris, fără mine.

Madame, care era nerăbdătoare să afle cum se va isprăvi această scenă, intră, la aceste vorbe, în cabinetul cărților și, ca să vă spun adevărul, am simțit o mare bucurie pentru că în orice lucru despre care nu era prevenită, avea o judecată dreaptă, deși spiritul îi era destul de mărginit. Monsieur, continuînd și în fața ei să

mă întrebe ce părere aveam, l-am rugat să-mi îngăduie să-i răspund în scris ; ceea ce era întotdeauna cel mai bun lucru de făcut cu el, pentru că vivacitatea îl făcea să întrerupă în orice clipă șirul a ceea ce îi spuneai.

Monsieur citi răspunsul cu mare atenție. Îi duse scrisoarea și soției sale. O analizară și pe față și pe dos, toată seara. Dar nu hotărîră nimic, Monsieur șovăind întruna și neoptînd pentru nimic.

L-am găsit pe Caumartin la președintele Bellièvre care, din pricina unei congestii pe care o avea la ochi ceruse să fie dus într-o casă din foburgul Saint-Michel, unde se simțea mult mai bine decît la el acasă, după ce se reîntorsese de la acea discuție. I-am raportat concis ce-i scrisesem lui Monsieur. El m-a certat, spunîndu-mi aceste cuvinte :

— Nu știu ce-i în capul dumitale ; căci (te) expui urii celor două partide trîntindu-le amîndurora, prea de-a dreptul, adevărul.

La care eu i-am răspuns :

— Știu bine că eșuez în politică, dar dau satisfacție moralei ; și eu o prețuiesc mai mult pe una decît pe cealaltă.

Președintele Bellièvre luă cuvîntul și zise :

— Nu sînt de părerea dumitale în ceea ce privește politica. În starea în care se află lucrurile, domnul cardinal își face jocul. Lucrurile sînt atît de nesigure și mai ales cu Monsieur, încît nici un om cu scaun la cap n-ar lua hotărîri de unul singur.

(După) două ceasuri, Monsieur trimise să mă cheme de la doamna de Pommereux și găsii la ușa Luxembour-gului un paj care-mi spuse, din partea sa, să mă duc să-l aștept în odaia soției sale. Nu voise să mă duc să-l deranjez în cabinetul cărților, fiindcă se închisese acolo cu Goulas pe care-l iscodea în legătură cu ceea ce veți vedea îndată. După cităva vreme, veni la Madame și-mi spuse din capul locului :

— Mi-ai zis că primul pas pe care ar trebui să-l fac în caz că m-aş hotărî să continui războiul, ar fi să mă asigur de prinţul de Condé ; cum dracu crezi că pot face asta ?

— Ştiţi, Monsieur, i-am răspuns, că nu sînt cu Prinţul în situaţia de a vă răspunde la o astfel de întrebare ; numai alteţa voastră regală ştie ce se poate şi ce nu se poate în legătură cu acest lucru.

— Şi eu cum vrei să ştiu ? zise el. Chavigni are un tratat aproape încheiat cu abatele Foucquet. Îţi aduci aminte de vestea pe care mi-a dat-o în mod vag, ultima oară, doamna de Choisi ? Acum am aflat toate amănuntele. Prinţul jură că nu e amestecat în povestea asta şi că Chavigni este un trădător ; dar cine poate şti ?

Amănuntele erau că Chavigni tratase cu abatele Foucquet şi că el făgăduise Curţii să depună toate eforturile, pentru a-l obliga pe Condé să se împace, în condiţii rezonabile, cu Mazarin. O scrisoare a abatelui Foucquet către Tellier, care a fost capturată de un detaşament de soldaţi nemţi şi care a fost adusă de Tavannes, l-a lămurit pe deplin pe Condé despre această negociere ; căci se specifica în ea, în termeni formali, că în caz că prinţul de Condé nu voia să-şi vîre minţile în cap, el, Chavigni, se angaja faţă de regină să facă tot ce era cu putinţă ca să-l învrăjbească cu Monsieur.

Condé, care avu în mînă originalul acelei scrisori, se minie groaznic împotriva lui Chavigni : îl făcu perfid, vorbindu-i pe faţă. Chavigni, jignit de acest tratament, căzu la pat şi nu se mai ridică. Bagnoles, care era unul dintre prietenii săi şi de asemenea şi ai mei, veni să mă roage să mă duc să-l văd. L-am văzut, era fără cunoştinţă, şi am transmis familiei tot ceea ce dorisem să-i urez lui personal. Îmi amintesc că doamna du Plessis-Guénégaud se afla în odaia unde Chavigni a şi murit peste două sau trei zile.

Cam în același timp se întoarse, din închisoarea lui din Spania, domnul de Guise care-mi făcu cinstea să vină să mă vadă chiar a doua zi după ce sosise. L-am rugat să fie mai moderat în plîngerile foarte oțărîte pe care le făcuse împotriva domnului de Fontenai, despre care pretindea că se înțelesese foarte prost cu el, în timpul răscoalelor din Neapole, cît fusese ambasador la Roma ; cedă, la insistențele mele, cu o cinste demnă de un nume atît de mare...

Nehotărîrea lui Monsieur era de un soi cu totul deosebit. Ea îl împiedica adesea să acționeze chiar cînd era cum nu se poate mai necesar să acționeze ; ea îl determina uneori să acționeze exact atunci cînd nu era cîtuși de puțin necesar să acționeze. Atribui aceste două feluri de a proceda, nehotărîrii sale pentru că și unul și celălalt se datorau — după cîte am observat eu — vederilor diferite și opuse pe care le avea și care-l făceau să creadă că ar putea trage foloase — deși în mod diferit — atît din ceea ce făcea cît și din ceea ce nu făcea, după diferitele partide în fruntea cărora trecea rînd pe rînd. Mi se pare că nu mă explic prea limpede și că m-ați înțelege mai bine prin relatarea unor greșeli pe care le socot a fi fost urmările firești ale acestei nehotărîri.

L-am rugat pe Monsieur, în prima sau a doua zi a lunii septembrie, să se străduiască în vederea impunerii păcii. Dar i-am arătat că era cum nu se poate mai important să ascundă bine acest lucru chiar și față de Curte, pentru motivele pe care le-ați văzut mai înainte. El a fost de acord. În 5 septembrie a avut loc la Primărie, o adunare aranjată chiar de prințul de Condé pentru a determina poporul să creadă că el nu era împotriva întoarcerii regelui. Cel care l-a convins că această demonstrație era necesară, a fost președintele Nesmond. Mai tîrziu, nu mi-am mai amintit niciodată să-l descos în legătură cu acest lucru. Adunarea a hotărît să trimită o deputație solemnă la rege care să-l roage să se întoarcă în bunul său oraș, Parisul. Numai că deputația asta nu-i convenea cîtuși

de puțin lui Monsieur care, hotărînd să acorde această cinste și acest merit unei deputații a Bisericii, nu voia ca ea să fie precedată de o deputație a Primăriei, de ale cărei urmări dealtfel nici nu putea să fie sigur. Se arată totuși de acord cu ea, fără să șovăie, și nu numai că fu de acord, dar se oferi chiar s-o sprijine. Eu n-am aflat de acest lucru decît seara și i-am vorbit, foarte deschis, arătîndu-i că făcuse o greșeală. El îmi răspunse :

— Deputația asta nu-i decît un moft. Cine nu știe că Primăria n-are nici o putere ? Prințul mi-a cerut acest lucru ; crede că i-ar fi de folos ca să mai îmblînzească spiritele nemulțumite de focul de la Primărie. Pe deasupra (iată cuvîntul demn de remarcat), cine știe dacă vom mai pune în practică hotărîrea pe care am luat-o în legătură cu deputația Bisericii ? În vremurile astea afurisite trebuie să te dai după lume și să nu te mai gîndești la tact.

Acest răspuns mi se pare că vă lămurește mai bine cele spuse de mine.

Și iată și un alt exemplu. Regele refuzînd — după cum ați văzut — acea deputație a Primăriei, moș Broussel, care nu putu suporta ca numele său să fie invocat drept o piedică în calea păcii, se duse să declare, în 24 septembrie, la Primărie, că-și dădea demisia din funcția lui. Avertizat mai dinainte, ca să-l împiedic să facă acest demers, m-am dus să-i spun lui Monsieur ; după ce s-a gîndit puțin, acesta mi-a spus :

— Ne-ar fi prins bine dacă Curtea ne-ar fi răspuns favorabil la bunele noastre intenții ; socot totuși că pe moment acest lucru nu ne e de nici un folos. Dar trebuie să-mi dai dreptate că dacă Curtea revine — căci dealtfel nici nu e cu putință să rămînă tot timpul în încăpățînarea asta absurdă — nu ne vom supăra deloc dacă moșneagul ăsta pleacă din acel post.

Vedeți dar, din aceste vorbe, imaginea și urmarea nesiguranței sale. Nu vă dau decît aceste două exemple ca pe niște eșantioane ale unei lungi țesături de procedee de

această natură, de care Monsieur, care avea, desigur, și multă înțelepciune, nu se putea dezbăra.

Trebuie de asemenea spus că nici Curtea — prin folosul pe care a știut să-l tragă de pe urma greșelilor sale — nu-i dădea răgazul să se gîndească prea mult la ele. Numai norocul le-a întors în folosul lui, și dacă Monsieur și Prințul s-ar fi slujit, așa cum ar fi putut s-o facă, de refuzul Curții de a primi deputăția Primăriei, Curtea s-ar fi aflat într-o primejdie atît de mare cum nu se mai aflase de multă vreme. Această Curte îi răspunse deci lui Piêtre, Procurorul Regal al orașului Paris, care se dusesese să ceară o audiență în numele magistraților municipali și al ofițerilor cu paza cartierelor, că nu putea acorda această audiență atîta vreme cît îi vor recunoaște pe domnul de Beaufort drept guvernator și pe domnul de Broussel drept Primar al Parisului. De îndată ce-a aflat această veste președintele Viole mi-a spus :

— N-am fost de acord cu această deputăție pentru că socotisem că putea aduce mai mult rău decît bine atît lui Monsieur cît și Prințului. Acum însă, datorită imprudenței Curții, totul este în favoarea lor.

Abdicarea de bunăvoie a bătrînului Broussel, consacră, ca să spunem astfel, această imprudență.

Uimitor e faptul că Curtea se purta așa cum v-am arătat, exact în momentul în care partidul prinților se întărise și încă în mod considerabil. Domnul de Lorraine care — plecînd din regat — socotise că-și făcuse datoria încheind un tratat cu domnul de Turenne, la Villeneuve-Saint-George, porunci să se tragă două ghiulele de îndată ce ajunse la Vaneau-les-Dames, care se află în Barrois. Intră în Champagne cu toate trupele sale și cu o întărire de trei mii de călăreți germani comandați de prințul Ulric de Wirtemberg¹. Cavalerul de Guise slujea sub ordinele sale

¹ Fratele cel mai mic al *Eduard de Würtemberg*, principele domnitor în ducatul de Würtemberg.

ca locotenent-general, iar contele de Pas, despre care v-am mai vorbit nu știu pe unde, li se alătură și el, după câte știu, cu o oaste de cavalerie. Domnul de Lorraine se îndreptă spre Paris, în etape scurte, îmbogățindu-și armata prin jafuri ; își așază tabăra lângă Villeneuve-Saint-George, unde veniră să i se alăture trupele lui Monsieur, comandate de domnul de Beaufort, cele ale prințului de Condé — care era bolnav, la Paris — comandate de Tarente ¹ și de Tavannes ², și cele ale Spaniei, comandate de Clinchamp ³ în numele domnului de Nemours. Hotărîră împreună să se apropie de domnul de Turenne care, cucerind Corbeil și Melun și toată partea superioară a râului, nu ducea lipsă de nimic, în vreme ce confederații, care erau obligați să caute de mîncare prin împrejurimile Parisului, prădau satele făcînd astfel să crească prețul produselor, în Capitală. Acest motiv, plus numărul cu mult mai mare de oșteni pe care-l aveau față de Turenne, îi obliga să-l înfrunte cu orice chip. El se apără cu acea capacitate care-i este cunoscută și respectată de toată lumea, și totul se reduse la niște încăierări și la niște lupte mărunte de cavalerie, care nu hotărîră nimic.

Imprudența, sau mai curînd ignoranța și a cardinalului și a miniștrilor săi, era cît pe-aci să vină de hac partidului lor datorită unei greșeli ce avea să fie cu mult mai păgubitoare decît însăși înfrîngerea domnului de Turenne. Provost ⁴, canonic la Notre-Dame și consilier în Parlament, tot atît de nebun pe cît poate fi un om, cel puțin dintre oamenii maturi, își pusese în minte să-i adune la Palatul

¹ Jacques de Saulx, conte de Tarente (1620—1683), mare judecător în Dijon. A lăsat niște Memorii interesante.

² Henri-Charles de la Tremouille, prinț de Tavannes (1621—1672).

³ E vorba de ofițerul superior Bernardin de Bourqueville, baron de Clinchamp.

⁴ Provost sau Prévost, canonic și consilier în Marea Cameră ; în 1649 fusese plătitorul armatei Parlamentului.

Regal pe „adevărații slujitori ai regelui“ : așa le spunea el. Se adunară într-adevăr patru sau cinci sute de burghezi, între care nu se aflau nici șaizeci care să fi avut mantii negre. Provost zicea că ar fi primit un ordin de la rege, în care i se porunceă să-i înhațe pe toți cei care ar fi avut paie la pălărie și care nu voiau să-și pună hîrtie ¹. Primise într-adevăr o astfel de scrisoare. Iată începutul celei mai ridicole răscoale care a existat după procesiunea Ligii. Singura ei ispravă a constat în faptul că, ieșind în 24 septembrie de la Palatul Regal, toată acea adunătură a fost huiduită cum sînt huiduite măștile ², și că în 26, mareșalul d'Estampes, care a fost trimis de Monsieur, a risipit-o doar cu două, trei cuvinte. Sfirșitul expediției a fost că nu s-au mai adunat de frică să nu fie spînzurați așa cum fuseseră amenințați, în aceeași zi, printr-o hotărîre a Parlamentului, care le interzise, sub pedeapsa cu moartea, să se mai adune și să-și mai aleagă vreun semn distinctiv. Dacă Monsieur și Prințul s-ar fi folosit de această ocazie, cum puteau dealtfel s-o facă, partidul regelui ar fi fost exterminat chiar în acea zi, în Paris, și pentru vreme îndelungată. Negustorul de parfumuri Le Maire, unul dintre conjurați ³, dădu fuga la mine, palid ca un mort și tremurînd ca o frunză, și-mi aduc aminte că nu-l puteam liniști și că voia să se ascundă în pivniță. Putea să-mi fie și mie teamă ; căci, cum se știa că nu eram de partea Prințului, bănuiala putea să cadă destul de lesne

¹ Hîrtia era semnul distinctiv al regaliștilor, după cum paiele erau semnul frondeurilor.

² De fapt, acea manifestație a fost, după unii memorialiști, mult mai importantă și mai periculoasă decît ne dă de înțeles Retz. Au luat parte la ea trei sau patru mii de burghezi, nu patru sau cinci sute. La Rochefoucauld, care i-a istorisit întîmplarea lui Lenet, într-o scrisoare din 25 septembrie, nu spune că burghezii ar fi fost huiduiți, ci dimpotrivă, că ei au fost cei care i-ar fi îndepărtat pe agitatori, sau, pentru a ne exprima ca el, „pe seditioși“ și că pe unii chiar i-ar fi ciomăgit (n.ed.f.r).

³ Și locotenent în miliția burgheză.

și asupra mea. Monsieur nu era însă, așa cum ați văzut, dispus să profite de aceste conjuncturi, iar Prințul era atît de sătul de tot ceea ce se numea popor, încît nu mai avea chef de nimic.

Iată o altă greșeală care — după părerea mea, nu era mai mică decît prima. Domnul de Lorraine, căruia îi plăcea mult negocierea, se apucă de negociere de îndată ce sosi și-mi spuse de față cu Madame, care se ținea scai de el, că plecase din Flandra din pricină că se plictisise să mai lucreze cu contele de Fuensaldagne, dar că din păcate, regăsise aceeași plictiseală și la Paris.

— Căci ce ai de făcut altceva aici, zise el, unde nu există nimeni, pînă și baronul du Jour, care să nu aibă pretenția să încheie un tratat aparte ?

Acel baron du Jour era un soi de om destul de ciudat de la Curtea lui Monsieur ; domnul de Lorraine nu putea să-și exprime mai clar dorința de negociere decît arătînd că ea ajunsese să se coboare pînă și la acest baron ; iar ceea ce-l făcea să creadă că urcase de asemenea pînă la Monsieur, era faptul pe care-l remarcase, că de cîtăva vreme, Monsieur nu-l mai grăbise să înainteze, așa cum făcuse mai înainte. Observația lui era justă și e sigur că Monsieur, care voia pacea, se temea — și pe bună dreptate — ca nu cumva domnul Prinț, văzîndu-se întărit printr-un ajutor atît de important, să nu pună în calea acestei păci niște piedici de neînvins.

Așa că, din acest motiv, a fost foarte bucuros cînd l-a văzut pe domnul de Lorraine în dispoziția de a negocia el însuși și de a-l trimite la Curte pe Joyeuse-Saint-Lambert ¹ „care — mi-a spus Monsieur — nu va reprezenta decît caracterul ² domnului de Lorraine, și care va sfîrși prin a înțelege că nu este nimic de făcut pentru mine“. La care eu i-am răspuns prin propriile sale cuvinte :

¹ *Robert de Joyeuse, senator de Saint-Lambert (mort în 1680), locotenentul regelui în guvernămîntul din Champagne.*

² Puterea, misiunea.

— Monsieur, poate că el va avea mai mult noroc decît mine ; i-o doresc din toată inima, deşi nu cred aşa ceva !

Am fost profet ; căci domnul de Joyeuse petrecu douăsprezece zile la Curte fără să capete vreun răspuns...

În 30 septembrie, domnul Talon îi isprăvi de lămurit şi pe Monsieur şi publicul despre intenţiile reginei ; trimise deci Parlamentului, prin domnul Doujat, din pricină că el, Talon, nu se simţea bine, scrisorile primite de la domnul cancelar şi de la domnul prim-preşedinte, ca răspuns la cele scrise de el după deliberarea din 26. Acele scrisori arătau că regele, transferînd Parlamentul la Pontoise şi interzicînd orice activitate magistraţilor săi, la Paris, nu putea primi nici o deputăţie a acestuia, pînă ce nu s-ar fi supus poruncii sale. Nu vă pot exprima consternarea Companiei : fu atît de mare, încît lui Monsieur îi fu frică să nu-l părăsească şi ca s-o determine să nu facă vreun pas greşit, fu obligat să scoată din buzunar o scrisoare foarte mieroasă a reginei ; scrisoarea îi fusese adusă de mareşalul d'Estampes care — deşi foarte ataşat Curţii — n-o apreciasse nici el mai mult decît Monsieur, care mi-o arătase în ajun, zicînd :

— Probabil că regina mă crede mult prea prost ca să-mi scrie în acest stil, în vreme ce procedează aşa cum procedează.

Vedeţi deci că nu se lăsase înşelat de acea scrisoare, sau mai curînd nu se lăsase înşelat pînă atunci, căci se lăsă într-adevăr înşelat cînd o arătă Parlamentului, fiindcă Parlamentul se convinge că Monsieur trata pe ascuns împăcarea sa cu Curtea ; şi astfel semănă neîncrederea în Companie în ceea ce privea conduita sa, în loc să se bucure de consideraţie. Dar n-a putut niciodată renunţa la această aparenţă de mister, indiferent ce i-ar fi zis Madame ; a socotit-o întotdeauna necesară siguranţei sale ca să-i împiedice, zicea el, pe oameni, să dea fuga să se împace, şi acest aer misterios, împreună cu aerele pe care şi le dădea tot timpul partidul domnului Prinţ, au fost cele care

— după părerea mea — au dus la încheierea păcii mult mai repede decât au putut-o face negocierile cele mai reale și mai eficace. Marile afaceri constau mult mai mult din imaginație decât cele mici; imaginația norodului poate dezlănțui ea singură uneori, războiul civil. În cazul nostru, ea încheie pacea... Felul misterios în care Monsieur vorbi în ultimele adunări ale Parlamentului încercînd să arate că se mai bucura încă de considerația Curții, isprăvi ceea ce fusese pornit. Toată lumea socoti pacea încheiată, toată lumea voi să tragă foloase.

De îndată ce s-a aflat despre negocierea domnului de Joyeuse, care se înapoie în 3 octombrie de la Saint-Germain unde se afla regele, Parlamentul se înmuie și dădu de înțeles, în mod public, că dacă regele avea să dea o amnistie deplină și întreagă, care să fie aprobată în Parlamentul Parisului, el nu mai avea nevoie de alte garanții. Nu ceru acest lucru printr-o hotărîre¹; dar avu aproape același efect, rugîndu-l pe domnul duce de Orléans de a-i satisface el această dorință și de a-i scrie regelui.

În 10, domnul Servien, arătînd că ar fi momentul ca ducele de Beaufort să fie rugat să părăsească funcția de guvernator al Parisului, din cauza refuzului regelui de a-i primi pe deputații Primăriei cîtă vreme această instituție nu-i va retrage titlul, domnul Servien, zic, care în alte vremuri ar fi fost redus la tăcere de strigătele celor din sală, n-a fost nici pus la punct, nici fluierat; ba se propuse chiar, în aceeași dimineață, ca toți consilierii Parlamentului, care erau ofițeri în colonele, să se ducă la Saint-Germain, odată cu deputațiile Primăriei care — în insistențele depuse față de rege pentru a-l convinge să se întoarcă în bunul său oraș, Parisul — nu pomeneau

¹ În Paris s-a afișat totuși o hotărîre în care se arăta că va fi trimisă o deputație majestății sale ca să-l roage să dea o amnistie, în termeni obișnuiți, înregistrată de către Parlamentul Parisului (n.ed.fr.).

nimic despre legalizarea amnistiei în Parlamentul Parisului. Ce încurcătură !

În 11, Monsieur făgădui Companiei să-l determine pe domnul de Beaufort să-și dea demisia din funcția de guvernator al Parisului ; domnii Doujat și Servien făcură și ei o relatare despre plingerile din ajun, față de domnul duce de Orléans, în legătură cu dezordinile oștilor și cu cuvîntul pe care li-l dăduse acesta de a le porunci să se retragă. Domnul de Lorraine, cu care m-am întîlnit în ziua aceea pe strada Saint-Honoré și care fusese cîț pe-aci să fie ucis de burghezii ce păzeau poarta Saint-Martin, pentru că voise să iasă din oraș, sublinie cum nu se poate mai colorat ciudățenia acelei conduite. Îmi spuse că lucra la o carte care va purta acel titlu și pe care i-o va dedica lui Monsieur :

— Biata mea surioară¹ va plînge din această pricină, adăugă el, dar ce importanță are ? O va consola domnișoara Claude.

În 12, Monsieur ceru Parlamentului multe scuze pentru faptul că trupele nu se îndepărtau cu tot atîta grabă cu cîtă s-ar fi îndepărtat dacă n-ar fi fost vreme rea. Sînteți, desigur, foarte mirată de faptul că vorbesc în acest fel, despre aceleași trupe care, cu opt sau zece zile mai înainte așteptau în mod public — cu eșarfele lor roșii și galbene — să se bată, și încă cu sorți de izbîndă, cu cele ale regelui. Un istoric care ar descrie vremuri ce-ar fi mai îndepărtate de epoca sa, ar căuta unele legături între niște întîmplări atît de puțin verosimile și atît de contradictorii, dacă se poate spune astfel, cum sînt acestea. În cazul de față nu există nici o legătură — decît cele pe care vi le-am arătat — între unele și celelalte ; n-a existat de asemenea, nici un fel de mister. Tot ceea ce și-au închipuit politicienii de rînd, pentru a pune de acord acele evenimente, n-a fost decît ficțiune, n-a fost

¹ Adică soția lui Monsieur. Claude era domnișoara de onoare a ducesei.

decît himeră. Revin mereu la principiul meu conform căruia greşelile capitale — prin consecinţele lor aproape inevitabile — fac să pară într-adevăr posibil, lucrul cel mai ciudat şi mai extravagant.

În 13, coloneii primiră ordin de la rege să se ducă, prin deputaţi, la Saint-Germain ; domnul de Sève¹, cel mai bătrîn, luă cuvîntul. Regele le oferî o masă şi le făcu chiar cînstea de a intra în sală în timpul acelei mese. În aceeaşi zi, Prinţul plecă din Paris cu o bucurie care depăşea tot ce v-aţi putea închipui : nutrea de multă vreme acest plan. Mulţi oameni au crezut că-l reţinuse acolo dragostea pentru doamna de Châtillon ; mulţi alţii erau convinşi că nădăjdise să se împace pînă la urmă cu Curtea. Nu pot să-mi aduc aminte ce mi-a spus pri-vitor la acest lucru : căci în lungile discuţii pe care le-am avut cu el, despre trecut, nu cred să-mi fi vorbit vreodată despre acest lucru.

În 14, domnul de Beaufort ţinu o cuvîntare scurtă şi proastă, arătînd că părăsise funcţia de guvernator al Parisului.

În 16, Monsieur declară net Parlamentului că regele îl renegase, în tot şi peste tot, pe domnul de Joyeuse ; dar, adăugase, după stilul lui obişnuit, că aştepta din ceas în ceas, vreo veste mai bună. Cînd văzu că mă miram de continuarea acelei conduite, îmi spuse aceste cuvinte :

— Ai vrea să răspunzi de Paris de la un sfert de ceas la altul ? Ştiu eu dacă poporul nu mă va preda într-o clipă regelui dacă ar crede că n-am nici o înţelegere cu el ? Ştiu eu dacă nu mă va preda într-o clipă Prinţului dacă l-ar apuca fantezia să se răzvrătească ?

Cred că sînteţi mai puţin surprinsă de purtarea lui Monsieur cunoscîndu-i principiile. Se spune că nici-odată nu trebuie să lupţi împotriva principiilor : cele iscate de frică pot fi şi mai puţin atacate decît toate celelalte : căci, practic, ele sînt inabordabile.

² Sève de Chastignonville.

În 19, Monsieur spuse Parlamentului că primise o scrisoare de la rege în care i se aducea la cunoștință că va veni luni, 21, la Paris ; la care el adăugă că era foarte surprins de faptul că majestatea sa nu trimisese mai întâi o amnistie care să fie înregistrată în Parlamentul Parisului. Consternarea fu extremă. Se consultară și se hotărîră să-l roage pe rege să acorde această favoare Parlamentului și norodului său.

Scrisoarea aceasta a regelui către Monsieur i-a fost adusă acestuia din urmă, în 18, seara ; trimise de îndată să mă cheme și-mi spuse că purtarea Curții era de neînțeles ; că ea se străduia să ducă Statul de ripă, și că nu ținea decît de un fleac să i se închidă regelui porțile în nas. I-am răspuns că în ceea ce privea conduita Curții o pricepeam foarte bine ; dar că nu vedeam ce motive avea să mai invoce ca să nu se întoarcă la Paris, după ce Monsieur aprobase încă din 14 ale lunii restabilirea primarului orașului și a magistraților municipali, ordonată și executată fără să se fi înțeles cu el. Monsieur înjură de vreo cinci-șase ori și, după ce stătu puțin pe gânduri, îmi spuse :

— Du-te, vreau să rămîn două ceasuri singur ; întoarce-te deseară pe la vreo opt.

L-am găsit în cabinetul soției sale, care încerca să-l convingă sau mai curînd să-l îndemne, căci era cumplit de furios și ai fi zis, după felul în care vorbea, că se și afla pe cal, echipat de luptă și gata să acopere cu sînge și cu leșuri cîmpiile din Saint-Denis și din Grenelle. Madame era speriată ; vă mărturisesc că, deși îl cunosc destul pe Monsieur ca să nu-mi însușesc, la repezeală, niște idei atît de crude din vorbele lui, am văzut că era într-adevăr mai tulburat ca de obicei ; fiindcă începu să-mi spună :

— Ei bine, ce zici ? Există vreo siguranță să tratezi cu Curtea ?

— Nici una, Monsieur, i-am răspuns, decît să te ajuți singur, luîndu-ți măsuri solide de precauție ; și Madame știe că nu i-am vorbit niciodată altfel alteții voastre regale.

— Nu, desigur, zise Madame.

— Dar nu mi-ai spus dumneata, continuă Monsieur, că regele nu va veni la Paris fără să cadă la înțelegere cu mine ?

— V-am spus, Monsieur, i-am răspuns eu, ceea ce-mi zisese regina, numai că împrejurările în care-mi spusese acele lucruri mă obligau s-o avertizez pe alteța voastră regală că nu trebuia să pună nici un temei pe ele.

Madame luă cuvîntul :

— El ți-a spus-o tot timpul, dar nu l-ai crezut.

Monsieur reluă :

— E adevărat, nu de el mă plîng, ci mă plîng de afurisita aia de spaniolă.

— Nu-i vreme să te plîngi, zise Madame. E vremea să acționezi într-un fel sau altul. Voi ai pacea cînd nu ținea decît de dumneata să faci război ; acum vrei război, cînd nu mai poți face nici pace, nici război.

— Mîine voi face război, zise Monsieur pe tonul unui războinic și cu mai multă ușurință ca niciodată. Întreabă-l pe cardinalul de Retz !

Credea că am să discut cu el în contradictoriu în legătură cu această afirmație. Am băgat de seamă că asta voia, ca să poată spune mai apoi că ar fi făcut minuni dacă nu l-aș fi împiedicat eu. Dar nu i-am dat prilejul ; căci i-am răspuns rece și fără să mă înfierbînt :

— Desigur, Monsieur.

— Poporul nu ține și acum cu mine ? zise el.

— Sigur, Monsieur, i-am răspuns.

— Domnul Prinț nu va veni dacă-l chem ? adăugă el.

— Cred, Monsieur, i-am zis eu.

— Armata Spaniei nu va înainta, dacă vreau eu ? continuă el.

— După toate aparențele, da, Monsieur, i-am replicat. Așteptați, desigur, după toate astea, sau o mare hotărâre sau, cel puțin, o mare deliberare ; ei bine, cîtuși de puțin ; n-aș putea să vă explic mai bine rezultatul acestei discuții decît rugîndu-vă să vă reamintiți de ceea ce ați văzut uneori la comedia italiană. Comparația este foarte puțin respectuoasă și nu mi-aș fi luat libertatea s-o fac dacă ar fi fost invenția mea ; dar ea îi veni în minte chiar soției lui Monsieur de îndată ce acesta ieși din cameră ; ea o făcu jumătate rîzînd, jumătate plîngînd :

— Mi se pare, îmi zise, că-l văd pe Trivelin care-i spune lui Scaramouche : „Ți-aș fi zis lucruri frumoase dacă ai fi avut atîta minte să mă contrazici !“

Iată cum se isprăvi această discuție. Monsieur ajunse la concluzia că deși era foarte supărător că regele venea la Paris fără acordul lui și fără o amnistie trecută prin Parlament, nu era totuși de datoria, nici de reputația lui să se opună, pentru că toată lumea știa că nu putea, chiar dacă voia, așa că toți aveau să-i dea dreptate recunoscînd că doar respectul față de Stat și tihna acestuia îl obligaseră să adopte o astfel de purtare pe care, în adîncul sufletului său îi venise foarte greu s-o adopte. Madame, care totuși, în fond, era de părerea lui, cel puțin în privința acțiunii, din motivele pe care le-ați văzut mai înainte, nu-i trecu cu vederea aceste vorbe și-i zise cu fermitate, ba chiar cu minie :

— Acest raționament, Monsieur, i s-ar potrivi domnului cardinal de Retz și nu unui fiu al Franței ; dar acum nu mai e vorba de asta, ci trebuie să te gîndești cum să-l primești mai bine pe rege !

La aceste vorbe, el începu să strige ca și cum nevastă-sa i-ar fi propus să se ducă și să se arunce în rîu.

— Du-te, Monsieur, chiar acum, reluă ea.

— Și unde dracu să mă duc ? răspunse el.

La acest cuvînt se întoarse și intră în odaia lui, unde-mi porunci să-l urmez. Făcu asta ca să mă întrebe dacă

palatina nu-mi spusese nimic despre întoarcerea regelui. I-am spus că nu, cum dealtfel și era adevărat ; dar n-a mai fost adevărat mult timp, căci, după un ceas, am primit un bilet de la ea în care-mi scria că regele îi poruncise să-mi spună și să-mi scrie că majestatea sa nu se îndoia că n-aveam să isprăvesc, cu acest prilej, ceea ce începusem atât de bine și în mod atât de fericit, la Compiègne. Doamha Palatină îmi cerea multe scuze într-un bilet separat și scris cifrat, pentru faptul că mă înștințase atât de curînd ¹.

„Cunoașteți terenul, adăugase ea. *La Saint-Germain e la fel cum era și la Compiègne*“.

În ce mă privește, spusese destul. Tot ceea ce-am spus acum s-a petrecut în 20 octombrie.

În 21, regele, care înnoptase la Ruel, se întoarce la Paris, și-i trimise, chiar din Ruel, pe Nogent și pe domnul Damville la Monsieur pentru a-l ruga să-i iasă înainte ; Monsieur nu se putea hotărî pentru nimic în lume să facă acest lucru, deși aceștia îl presau foarte tare. Aveau dreptate, dar sînt convinși și acum că Monsieur avea și el dreptate. Nu că s-ar fi pus la cale vreun plan împotriva persoanei sale, cel puțin din cîte l-am auzit eu pe domnul mareșal de Villeroi ; dar cred că dacă i-ar fi ieșit regelui înainte și dacă regele ar fi vrut să-l ia prizonier, planul i-ar fi reușit avînd în vedere starea sufletească a poporului. Nu că nu ar fi fost, în fond, foarte bună pentru Monsieur, oricum mult mai bună decît pentru Curte ; dar exista un soi de agitație și de derută care, după mine, putea să răstoarne totul ; și nu știu dacă fastul majestații regale căzînd dintr-o dată peste această agitație și derută a poporului nu ar fi ieșit învingător asupra lor. Spun că nu știu, fiindcă e sigur că în starea în care se aflau spiritele, oamenii de rînd și chiar cei mijlocii înclinau încă de partea lui Monsieur ; dar, în sfîrșit, după părerea mea, existau motive, și îndeajuns de întemeiate, menite

¹ Greșeală : a se citi „atît de tîrziu“ (n.ed.fr.).

să-l împiedice pe Monsieur să se hazardeze dincolo de zidurile Parisului. M-a mirat însă foarte mult că miniștrii expuseseră persoana regelui, nemulțumirii, neîncrederii și fricii lui Monsieur, temerilor unui Parlament care avea motive să creadă că venea să-i pună juvățul de gît și toanelor unui popor care fusese întotdeauna atașat de oamenii de care cardinalul era departe de a fi sigur. Faptul a justificat într-o asemenea măsură conduita de care a dat dovadă Curtea în acea ocazie, încît e aproape ridicol s-o blamezi. Socot că a fost imprudentă, oarbă și temerară dincolo de orice expresie. Nu voi spune despre această chestiune ca despre cealaltă, că nu știu : voi spune că știu și încă în mod sigur că, dacă Monsieur ar fi vrut, regina și miniștrii ei ar fi fost în ziua aceea despărțiți de rege.

Curtenii se lasă întotdeauna înșelați de aclamațiile poporului fără să considere că ele sînt adresate deopotrivă tuturor celor pentru care se fac. Am auzit în seara aceea, la Luvru, oameni care o măguleau pe regină pentru acele aclamații ; domnul de Turenne, care se afla într-un cerc, în spatele meu, îmi spuse la ureche :

— Ultima oară l-au aclamat aproape la fel și pe domnul de Lorraine !

L-aș fi lăsat cu gura căscată dacă i-aș fi spus :

— Au existat mulți oameni care în toiul acelor aclamații i-au propus lui Monsieur să-l poftească pe rege, să locuiască la Primărie.

Era adevărat : chiar domnul de Beaufort stăruise, împreună cu doisprezece ori cincisprezece consilieri din Parlament. Există unii care încă mai trăiesc și care — dacă i-aș numi — ar isca mare mirare. Monsieur nici nu voi să audă de așa ceva. Iar eu m-am opus cu toată puterea cînd Monsieur mi-a spus că i se făcuse această propunere. Ea era, după părerea mea, posibilă în ceea ce privea succesul de moment, fiind sigur că n-ar fi existat nici un ofițer din colonele care să nu fi fost masacrat de soldații săi, dacă ar fi schițat doar gestul de a

cîrti împotriva lui Monsieur ; dar, respect, conștiință și tot ceea ce vă puteți închipui în legătură cu acest lucru, propunerea lor era smintită, avînd în vedere împrejurările și urmările. Le vedeți dintr-o privire și pe unele și pe altele din ceea ce v-am spus mai înainte. M-am abținut de la acest lucru nu numai dintr-un principiu al datoriei ; ci pentru că mă socoteam mult mai în pericol decît m-aș fi crezut vreodată în viața mea.

M-am dus să-l aștept pe rege, la Luvru, unde am și rămas vreo două sau trei ceasuri — înainte ca el să sosească — împreună cu doamna de Lesdiguières și cu domnul de Turenne. Acesta din urmă mă întrebă, cu bunătate și neînștiște, dacă mă credeam în siguranță. I-am strîns mîna fiindcă am observat că Froulé¹, care era un mare mazarinist, îl auzise, și i-am răspuns :

— Da, domnule, în orice sens. Doamna de Lesdiguières știe că am dreptate.

Și totuși, n-aveam ; căci sînt convins că dacă m-ar fi arestat în acea zi, nu s-ar fi întîmplat nimic. Ceea ce vă spun despre aceste probabilități, și dintr-o parte și din alta, sigur că vi se pare contradictoriu, și mărturisesc că nu poate fi conceput decît de cei care au văzut lucrurile și încă numai de cei care le-au văzut de aproape.

Regina mă primi cum nu se poate mai bine ; îi zise regelui să mă îmbrățișeze ca pe oel căruia îi datora în mod deosebit reîntoarcerea sa la Paris. Aceste vorbe, care fură auzite de mulți oameni, îmi stîrni o adevărată bucurie, fiindcă socoteam că regina nu le-ar fi spus în mod public dacă ar fi avut de gînd să poruncească să fiu arestat. Am rămas acolo pînă ce s-au dus cu toții la Consiliu. În timp ce ieșeam, l-am găsit în anticameră pe Joui care îmi spuse că Monsieur îl trimisese ca să afle dacă era adevărat că m-ar fi poftit și pe mine la Consiliu.

¹ Corect : René de Froulay (mort în 1701), locotenent general al armatelor regelui.

și ca să-mi spună că Monsieur mă poftea să mă duc la el. În timp ce intram, m-am întâlnit cu domnul d'Aligre¹ care ieșea și care venise să-i spună lui Monsieur, din partea regelui, să părăsească Parisul chiar a doua zi și să se retragă la Limours. Și această greșală s-a făcut tot din întâmplare; dar ea este — după părerea mea — una dintre cele mai mari și mai importante care au fost vreodată comise în politică. Îmi veți spune că Curtea îl cunoștea bine pe Monsieur; iar eu vă voi răspunde că nu-l cunoștea deloc, fiindcă a lipsit foarte puțin să nu ia sau mai curînd să nu pună în practică hotărîrea de a se posta în Hale, de a ridica acolo baricade, pe care să le împingă pînă la Luvru de unde să-l alunge pe rege. Sînt convins că ar fi reușit, chiar cu ușurință, dacă ar fi făcut acest lucru, iar poporul n-ar fi șovăit să-l ajute, văzîndu-l în persoană pe Monsieur luînd armele, pentru a nu fi exilat. M-au acuzat că l-aș fi ațîțat pe Monsieur în această împrejurare: dar iată care e adevărul.

Cînd am intrat în Luxembourg, Monsieur mi se păru consternat fiindcă-și închipuise că porunca pe care i-o adusese domnul d'Aligre, din partea regelui, fusese dată doar ca să-l înșele și că de fapt urmăreau să-l aresteze. Se afla într-o stare de agitație de nedescris; își închipuia că toate salvele de flintă care se trăgeau (și s-au tras destule în acele zile de veselie) erau cele ale regimentului de gardă care venea să-l ia pe sus. Toți cei pe care-i trimitea, îi raportau că totul era liniștit și că nu se mișca nimic; dar el nu credea pe nimeni și-și scotea mereu capul pe fereastră ca să audă mai bine dacă nu se bătea toba. În sfîrșit, căpătînd puțin curaj, mă întrebă dacă eram de partea lui: la care i-am răspuns cu această jumătate de vers din *Cidul*:

„Oricare altul decît tata...”

¹ Etienne d'Aligre (1592—1677); a fost rînd pe rînd, consilier de Stat, intendent al Finanțelor, ministru de Justiție și cancelar.

Vorbele astea îl făcură să ridă, ceea ce era ceva foarte rar cînd îi era frică.

— Dovedește-mi acest lucru, continuă el, și împacă-te cu domnul de Beaufort.

— Cu dragă inimă, Monsieur, i-am răspuns.

Mă îmbrățișă și se duse să deschidă ușa de la galerie, care răspundea în camera unde dormea, și unde ne aflam noi atunci. L-am văzut pe domnul de Beaufort care, aruncîndu-se de gîtul meu îmi spuse :

— Întreab-o pe alteța sa regală ce i-am spus în legătură cu dumneata. Cunosc oamenii de bine. Haidem, Monsieur, să-i alungăm pe mazariniști la toți dracii, odată pentru totdeauna !

Așa începu discuția ; Monsieur o susținu prin niște vorbe în doi peri, care, în gura lui Gaston de Foix ¹, mi-ar fi dovedit o mare ispravă, dar care în gura lui Gaston al Franței nu-mi prevesteau decît un mare nimic. Domnul de Beaufort susținu cu toată puterea necesitatea și posibilitatea propunerii pe care-o făcea, și anume ca Monsieur să se ducă, în zori, în Hale, să ridice acolo niște baricade pe care le va putea împinge pînă unde îi va conveni. Monsieur se întoarse spre mine spunîndu-mi, cum făcuse și în Parlament :

— Părerea dumitale, domnule decan.

Iată, cuvînt cu cuvînt, ce i-am răspuns. Căci am transcris răspunsul de pe originalul pe care i l-am dictat lui Montrésor, acasă la mine, după ce m-am înapoiat de la Monsieur, răspuns pe care-l mai am și acum, scris de mîna sa :

— Cred, Monsieur, că va trebui într-adevăr să vorbesc în această ocazie, ca domnul decan, dar ca domnul decan atunci cînd e de părere să ne rugăm cîte patruzeci de ceasuri. Căci nu cunosc nici o altă ocazie în care ar

¹ *Gaston de Foix*, supranumit *Phébus* (1331—1391), conte de Foix și viconte de Béarn, care a luptat împotriva lui Armagnac, șeful puternicului partid al ducelui Charles de Orléans.

fi mai mare nevoie de rugăciuni. Ele mi-ar fi, Monsieur, mult mai necesare decît altuia, pentru că nu-mi pot da nici o părere care să nu pară crudă și să nu aibă niște neajunsuri crîncene. Dacă vă sfătuiesc să îndurați tratamentul injurios ce vi se impune, publicul — care o ia întotdeauna razna — nu se va agăța de acest lucru ca să spună că vă trădez interesele și că părerea mea e menită să vă ridice în cale aceleași obstacole pe care le-am pus și în calea Prințului ? Dacă sint de părere că alteța voastră regală să nu se supună și să urmeze propunerile domnului de Beaufort, n-aș trece oare drept un om care suflă cu aceeași gură și cald și rece, care vrea pace cînd speră să smulgă din ea niște avantaje pentru sine, care vrea războiul pe care n-a vrut să-l iște și care dă sfaturi ca Parisul să fie înecat în foc și sînge, urmărind să întindă focul pînă la poarta Luvrului și acționînd asupra persoanei regelui ? Iată, Monsieur, ce se va spune și ce ați putea crede chiar dumneavoastră în anumite momente. Aș avea motive, după ce i-am prezis alteței voastre regale, poate de mai bine de o mie de ori, că prin nestatornicile sale va cădea în starea în care se află, aș avea motive, zic, s-o rog pe alteța voastră regală, cu tot respectul pe care i-l datorez, să mă scutească de a-i vorbi despre un subiect care se află mai puțin în atenția mea. Nu mă voi sluji totuși decît de jumătate din acest drept, adică, deși nu-mi propun să precizez sentimentul pe care alteța voastră regală trebuie să-l prefere, voi continua să-i expun inconvenientele ambelor probleme cu aceeași libertate ca și cum m-aș putea fixa eu însumi, fie la una, fie la cealaltă. Dacă alteța voastră regală se supune, e răspunzătoare față de popor pentru ceea ce va suporta acesta, căci cine mai poate vorbi de un viitor care depinde de *mezzi termini*¹ ai cardinalului, de impetuositatea lui Ondedei, de impertinența abatelui Foucquet, de violența

¹ Căi de mijloc (it.).

lui Servien ? Dar, mă rog, veți răspunde de tot ceea ce le vor face oamenilor fiindcă aceștia vor fi convinși că n-a ținut decît de dumneavoastră să-i împiedicați. Dacă nu vă supuneți, vă expuneți pericolului de a zdruncina Statul.

Monsieur mă întrerupse la acest cuvînt, și chiar îmi spune cu grabă :

— Nu-i vorba despre asta ; e vorba să știu dacă sînt în stare, adică dacă am căderea să nu mă supun.

— Cred că da, Monsieur, i-am răspuns ; căci nu văd cum va putea Curtea să vă oblige să vă supuneți. Ar trebui ca regele să vină în persoană la Luxembourg și asta ar fi o treabă prea serioasă.

Domnul de Beaufort exageră imposibilitatea unui asemenea fapt pînă într-atît încît am observat că Monsieur începea a se lăsa convins și era gata, presupunînd că se întîmpla astfel, să ia hotărîrea de a rămîne la el acasă, cu brațele încrucișate, pentru că — conform înclinării sale — nu-i plăcea să acționeze. M-am socotit obligat ca, prin tot soiul de argumente, să-i lămuresc această teză : ceea ce am și făcut arătîndu-i că ea merita să fie luată în seamă și tratată cu discernămint ; că eram de acord că poporul n-avea să rabde ca Monsieur să fie luat din Luxembourg, numai dacă nu cumva regele n-ar fi atribuit acestei purtări niște fapte prealabile pe care le-ar fi putut aduce timpul ; că dacă el obișnuia poporul să-i recunoască autoritatea, nu mă îndoiam cîtuși de puțin că n-avea să reușească și încă repede ; că autoritatea lui va spori din minut în minut ; că trecuse de zece seara, oră pe care tocmai o bătuse orologiul lui Monsieur ; că nu mai avea decît cinci ceasuri la dispoziție, că era clar că putea pune stăpînire pe ușa Consiliului pe care apoi o putea păzi liniștit, fără ca cineva să murmure, doar cu regimentul de gardă, că nu s-ar mai apropia nimeni de ea dacă Monsieur ar binevoi s-o încuie doar un sfert de ceas, între orele trei și patru ; că dacă alteța sa regală lăsa baltă toate posturile din Paris la fel ca pe acesta

și lăsa să fie ciomăgit Parlamentul, cum probabil avea să fie ciomăgit de dimineată, nu credeam că mai exista vreo siguranță pentru el, după-amiază. Acest cuvânt îl înfricoșă iarăși pe Monsieur care strigă :

— Adică n-am să mă mai pot apăra !

— Nu, Monsieur, i-am răspuns, nu mai puteți face asta decît astăzi și mîine în zori. Nu mai sînt sigur de acest lucru și mîine seară.

Domnul de Beaufort, care socoti că cele spuse de mine propuneau și sprijineau ofensiva, îmi veni în ajutor pentru a mă susține ; dar l-am oprit scurt, spunînd :

— Văd bine, Monsieur, că nu-mi înțelegeți gîndul ; nu vorbesc alteții sale regale așa cum îi vorbesc decît pentru că am văzut că ea crede că poate rămîne la Luxembourg, în toată siguranța, împotriva voinței regelui. Nu-mi voi mai spune niciodată părerea în fața în care au ajuns lucrurile. E treaba domniei voastre să hotărîți. Domnia voastră trebuie (să) propuneți, iar noi să executăm. Să nu se spună vreodată nici că v-am sfătuit să îndurați tratamentul care vi se va impune, nici să ridicați mîine dimineată baricade. V-am expus doar ideile mele în legătură cu aceste lucruri.

Monsieur mi-a poruncit să-i lămuresc inconvenientele pe care le vedeam în amîndouă alternativele : m-am achitat și de această treabă.

Monsieur mă lăsă să spun tot ce-aveam să spun și, după ce făcu de trei-patru ori ocolul camerei, se întoarse către mine și-mi spuse :

— Dacă mă hotărâsc să lupt pentru putere ești de partea mea ?

I-am răspuns :

— Da, Monsieur, și fără să șovăi. Sînt devotat domniei voastre, nu mă voi da în lături și n-aveți decît să porun-ciți ; dar voi fi disperat pentru că, în starea în care au ajuns lucrurile, nici un om de bine n-ar mai putea spera ceva, orice ați face.

Monsieur, care era bun din fire, dar care nu era tandru, nu întârzie să se arate emoționat de ceea ce-i spuseseam. Ochii i se umplură de lacrimi; mă îmbrățișă, apoi mă întrebă brusc dacă socoteam că ar putea să pună stăpînire pe persoana regelui. I-am răspuns că nimic pe lume n-ar fi mai cu neputință, ușa Conferinței fiind păzită cum era. Domnul de Beaufort îi propuse niște metode care nu erau de folosit în nici un caz. Zicea că să se ducă să se posteze, cu toți oamenii lui Monsieur, la intrarea Curții în sală. În sfîrșit, a spus o mulțime de nerozii, după cite mi s-a părut. Am persistat în felul meu de a vorbi și de a acționa și am știut, înainte de a ieși din Luxembourg, și — ca să vă spun adevărul, am văzut cu plăcere acest lucru — că Monsieur luase hotărîrea să se supună, căci am văzut pe fața lui o bucurie vădită pentru faptul că nu ținusem să sprijin ofensiva. Ne lăsă să discutăm tot restul serii, ba chiar ne porunci să le spunem tuturor prietenilor noștri să fie gata să se afle în zori la Luxembourg. Domnul de Beaufort observă ca și mine că Monsieur se hotărîse să se supună și, coborînd scara, îmi spuse :

— Omul ăsta nu-i în stare de o acțiune de acest fel.

— E și mai puțin capabil s-o susțină, i-am răspuns, și cred că ești furios că i-ai propus-o în starea în care au ajuns lucrurile.

— Încă nu-l cunoști, îmi replică el. Dacă nu i-aș fi propus acest lucru, mi l-ar fi reproșat și peste zece ani.

Ajungînd acasă la mine l-am găsit pe Montrésor care mă aștepta și care mă ironiză foarte tare pentru scrupulele mele; căci așa numi el toate menajamentele mele față de Monsieur pe care începusem a i le dicta. Mă asigură că Monsieur ardea de nerăbdare să se ducă la Limours mai mult decît ardea regina să-l trimită acolo. Că Curtea făcuse o greșală teribilă că-l împinsese la asta, pentru că frica de a nu mai fi în siguranță putea să-l determine să întreprindă ceva la care nimeni nu s-ar fi gîndit, dacă ar fi fost cît de cît menajat. Cele întimplute au justi-

ficat această imprudență, care era cu atât mai mare cu cît Curtea — care avea motive să mă creadă indignat și plin de suspiciune — nu-mi făcea cinstea, după părerea mea, de a crede că așa avea față de Stat bunele sentimente pe care într-adevăr le aveam. Sînt convins că avînd în vedere firea lui Monsieur, incorigibil din toate punctele de vedere, scindarea iremediabilă a partidului, datorită multor împrejurări și delăsarea (dacă mă pot sluji de acest cuvînt) trecută, prezentă și viitoare în ceea ce privea toate hotărîrile sale, din pricina căreia nu putea realiza nimic din ce punea la cale, ar fi fost zadarnic să-l mai sfătuiesti să întreprindă ceva. Sînt totuși convins că dacă atunci ar fi întreprins ceva, pe moment ar fi reușit și l-ar fi alungat pe rege din Paris. Ceea ce spun poate părea multor oameni un paradox ; dar toate lucrurile mari, care nu sînt puse în practică li se par cu neputință de rezolvat celor ce nu-s în stare de lucruri mari ; sînt sigur că nimeni nu s-a mirat de baricadele domnului de Guise — de care totuși s-ar fi rîs ca de o himeră, dacă ar fi fost propuse cu un sfert de ceas înainte de a fi ridicate. Nu știu dacă nu v-am mai spus în cîteva locuri din această carte că ceea ce-i deosebește cel mai mult pe oameni e faptul că cei ce au săvîrșit fapte mari au văzut înaintea altora posibilitatea de a le săvîrși.

Dar să revin la Monsieur. A plecat la Limours cu puțin înainte de a se crăpa de ziuă și a plecat chiar cu un ceas mai devreme decît ne spusese lui Beaufort (și) mie. Ne-a transmis, prin Joui, care ne aștepta la ușa palatului Luxembourg, că avusese motivele lui să se poarte astfel, că le vom afla într-o zi și, dacă ne stătea în putință, să ne împăcăm cu Curtea. N-am fost deloc surprins în sinea mea ; domnul de Beaufort înjură de mama focului.

În 22, regele își ținu Consiliul la Luvru. Porunci să se citească, în acel Consiliu, patru declarații. Prima fu cea a amnistiei, iar a doua, cea a restabilirii Parlamentului

la Paris ; a treia era un ordin de a părăsi Parisul, dat domnilor de : Beaufort, Rohan, Viole, Thou, Broussel, Portail, Bitault, Croissi, Machault, Fleury, Martineau și Perrault ; prin aceeași declarație era interzis Parlamentului de a se mai amesteca de acum înainte în vreo treabă (de) Stat ; a patra, stabilea o Cameră a Vacațiilor. Dimineța, încă înainte ca regele să fi intrat în sală, s-a hotărât să se stăruiască pe lângă el pentru rechemarea exilaților. Aceștia se întoarseră chiar în aceeași zi.

După-masă m-am dus la regină, care după ce a stat o vreme în cercul ei, mi-a poruncit să vin după ea în cabinetul cel mic. M-a tratat cât se poate de bine. Mi-a spus că știa că împlinzisem, atât cât fusese cu putință, și treburile și spiritele ; că socotea că aș fi putut face la fel și de acum încolo și mai prompt, și mai public, dacă n-aș fi fost obligat să țin seama de prietenii mei, care, din păcate, nu erau și ei de aceeași părere ; că din această cauză, mă plingea ; că voia să mă ajute să ies din încurcătura în care mă aflam. Iată, după cum vedeți, câtă onestitate și chiar câtă bunătate în aparență. Dar iată și dedesubturile.

Ea era mai pornită ca niciodată împotriva mea, fiindcă Beloi, care era slujitorul lui Monsieur, dar care în taină mai era și al altora, și care trecuse de partea Curții de îndată ce afacerile lui Monsieur începuseră a se duce de ripă, o înștiințase încă de dimineță, de îndată ce se sculase, că mă oferisem față de Monsieur să fac tot ceea ce-mi va porunci. El nu știa, în amănunt, ce se petrecuse seara între mine, Monsieur și domnul de Beaufort ; dar după ce Monsieur intrase în camera lui — de îndată ce noi ieșiserăm împreună cu Joui — acesta, care era încă agitat și tulburat, spusese :

— Dacă aș vrea, aș face-o pe spaniolă să joace cum îi cânt eu !

Beloi, fie din curiozitate, fie din malițiozitate, îi răspunsese :

— Dar Monsieur, altelea voastră este atât de sigură de cardinalul de Retz ?

— Cardinalul de Retz este un om de bine, zise el, și nu mă va părăsi.

Joui, care-l auzise, îmi relatează întocmai aceste vorbe a doua zi dimineată, și nu m-am îndoit că Beloi le relatase și el reginei, care dealtfel nu putea să știe că în clipa în care îi făceam lui Monsieur acea ofertă la care mă obliga onoarea, nu uitasem că aceeași onoare mă obliga să împiedic tulburările din țară. Am făcut, chiar în clipa în care Joui îmi relatea aceste lucruri, o reflecție profundă despre scrupulele pe care Montrésor mă făcuse să le am în ajun. E adevărat că ele nu-s menite să reușească la Curți, cel puțin de obicei : dar există oameni care preferă, succesului, satisfacția pe care o află în ei înșiși.

Ați fi fost mirată de felul în care i-am răspuns reginei, dacă nu v-aș fi relatat, în prealabil, acest mic amănunt, care explică de ce i-am vorbit așa ; spun asta pentru că ați văzut că și mai înainte v-am vorbit întotdeauna cu aceeași sinceritate. I-am zis deci că mă bucuram foarte tare de a fi întâlnit, în sfârșit, momentul pe care-l dorisem cu atita înflăcărare și de atita vreme de a o putea sluji fără restricții ; că, atita vreme cât Monsieur fusese angajat în mișcare, nu mi-am putut urma înclinarea din pricina angajamentelor față de el, angajamente în care ea știa că eu n-o înșelasem niciodată ; că, dacă aș fi avut cinstea de a o vedea în particular, în ajunul zilei în care îi vorbeam, m-aș fi purtat ca de obicei, pentru că altfel nu m-aș fi purtat cu cinste ; că Monsieur plecând din Paris, gândind și hotărînd să nu se mai vire în nici o afacere publică, îmi redase libertatea, adică mă redase mie însumi, lucru de care eram atât de bucuros încît nu-l puteam exprima îndeajuns în fața majestății sale. Ea îmi răspunse în chipul cel mai amabil din lume ; dar am băgat de seamă că voia să mă facă să vorbesc despre planurile lui Monsieur. A fost mulțumită ; căci am asi-

gurat-o — și era foarte adevărat — că Monsieur se hotărîse să stea liniștit în singurătatea lui.

— Nu trebuie lăsat să facă asta, reluă ea ; poate fi util și regelui și Statului. Trebuie să te duci să-l chemi și să ni-l aduci înapoi.

Am rămas trăsniț, căci vă mărturisesc că nu mă așteptam la astfel de vorbe. Le-am priceput totuși imediat, nu fiindcă ea mi le-ar fi explicat clar ; dar îmi dădu de înțeles că demnitatea regelui fiind satisfăcută prin supunerea lui Monsieur, acum nu mai ținea decît de el să fie restabilit în grațiile regelui, încununîndu-și buna purtare de care dăduse dovadă, prin concesiile juste, rezonabile și de care el va fi mulțumit. Vedeți că aceste vorbe nu erau chiar încilcite. Cînd regina văzu că nu-i răspund decît în termeni generali, își pierdu elanul nu numai în privința acestei probleme, dar și în felul în care mă tratase mai înainte. Se înroși și îmi vorbi mai rece, ceea ce la ea era un semn de mînie. După puțin, își veni totuși în fire și mă întrebă dacă mai aveam încredere în doamna de Chevreuse ; la care eu i-am răspuns că eram, ca de obicei, sluga domniei sale. Regina repetă brusc aceste vorbe, ba mi se păru că le repetă chiar cu bucurie, spunîndu-mi :

— Înțeleg perfect, ai mai multă încredere în palatină și ai dreptate !

— Da, doamnă, i-am răspuns, am multă încredere în doamna palatină ; dar o rog pe majestatea voastră să-mi îngăduie să am și mai multă în majestatea voastră.

— Aș vrea și eu acest lucru, îmi spuse ea cu bunătate. Cu bine ! Întreaga Franță e acolo înăuntru ¹ și mă așteaptă !

Vă rog să socotiți că e bine să vă vorbesc, odată ajuns aici, de un amănunt care e necesar și care vă va face să aflați că cei ce stau în fruntea afacerilor însemnate, nu au mai puține încurcături în propriul lor partid decît cu

¹ Adică în sala de Consiliu.

partidul dușmanilor. Dușmanii mei, deși atotputernici în Stat, unul prin nașterea sa aleasă, prin meritul și prin facțiunea sa, celălalt prin favoare¹, nu putuseră — cu toate eforturile lor — să mă oblighe să-mi părăsesc slujba ; și pot spune, fără vanitate, că mi-aș fi păstrat-o cu aceeași demnitate, slăbind puțin pinza corăbiei, dacă diferitele interese sau mai curînd diferitele concepții ale prietenilor mei nu m-ar fi silit să adopt o conduită care m-a dus la pieire, prin ideea pe care mi-au insuflat-o de a merge împotriva vîntului. Ca să vă fac să înțelegeți acest amănunt care este destul de curios, e necesar — după părerea mea — să vă vorbesc despre un anumit număr de oameni despre care se zicea că-mi sînt prieteni. Spun „se zicea“, pentru că toți cei care erau socotiți drept prietenii mei, de fapt nu-mi erau prieteni.

Așa de pildă, n-o rupsesem nici cu doamna de Chevreuse, nici cu Laigue ; Noirmoutier recursese la toate avansurile pe care mi le putuse face ca să se împace cu mine ; și insistențele tuturor prietenilor mei mă obligaseră să i le primesc și să conviețuim în mod civilizat. Montrésor, care îmi declarase de o sută de ori în viața lui, că în privința devotamentului său față de mine eram al doilea după familia de Guise, pretindea tot timpul să se vîre în treburile mele pentru că fusese la curent cu secretele unora dintre ele. Acest drept, care e de fapt dreptul de a unelti și a negocia, era comun și celorlalți despre care tocmai v-am vorbit. În această ultimă ocazie nu s-a slujit totuși de el în aceeași măsură ca ceilalți deși a vorbit tot atît, ba chiar mai mult decît ei. Se mulțumi doar să-mi țină seara predici acasă la mine, pe un ton supărător ; dar n-a făcut nici un pas greșit către Curte, așa cum a făcut Noirmoutier care pentru a intra în grațiile lui Mazarin se duse să-l întîmpine la frontieră, arătîndu-i o scrisoare de-a mea, cu dată falsă, prin care

¹ E vorba de domnul prinț de Condé și de Mazarin.

îi încredințasem odinioară o treabă, și pe care el o raportase la timpul prezent. Cardinalul Mazarin, nu știu cu ce prilej, de care nu-mi mai aduc aminte, bănuia această înșelătorie pe care nu i-a iertat-o niciodată.

Doamna de Chevreuse n-a procedat astfel ; dar cum n-a mai găsit la Curte nici considerația, nici încrederea în care sperase, își încercă norocul, străduindu-se să se vîre — la înapoierea regelui la Paris — într-o afacere ce părea mare pentru că o socotea ca pe un prealabil necesar lui Mazarin la Curte. Laigue, care mă tratase destul de familiar înainte de plecarea sa, reîncepu să mă vadă, aproape la fel de prevenitor ca odinioară ; pînă și domnișoara de Chevreuse, la porunca mamei sale, dacă nu mă înșel prea tare, începu a-mi face avansuri ca să se împace cu mine. Avea cei mai frumoși ochi din lume și un fel de a privi care era de-a dreptul minunat și care era numai al ei. Am observat acest lucru chiar în seara în care s-a întors la Paris ; dar spun cinstit că doar am observat. M-am purtat politicos cu mama, cu fiica și cu Laigue și nimic mai mult. S-ar putea crede că nu doreau — prin astfel de întîlniri — decît să iasă cu fața curată din toată povestea ; dar nu-i adevărat, pentru că avansurile celor ce se îmblînzesc față de cei puternici se întorc întotdeauna, în mod infailibil, în dezavantajul celui care le dezaprobă, neacceptîndu-le ; și în plus, e foarte greu ca cei respinși să nu păstreze întotdeauna vreun resentiment și în toiul furiei să nă te muște. Știu că Laigue m-a mușcat și chiar în mod grosolan, și în dreapta și în stînga. Despre doamna de Chevreuse nu știu să mă fi mușcat ; avea dealtfel o anumită bunătate sau mai curînd o neseriozitate înăscută. Domnișoara de Chevreuse nu mi-a iertat rezistența în fața ochilor ei frumoși ; abatele Foucquet, care-i făcea în vremea aceea curte, a spus — după moartea ei — unui om de calitate, de la care am aflat și eu, că domnișoara mă urîse după aceea, tot atît pe cît mă iubise. Pot jura, cu mîna pe inimă, că nu i-am dat niciodată nici

cel mai mic prilej să mă urască. Biata fată a murit de friguri care au doborât-o în douăzeci și patru de ore, înainte ca medicii să fi apucat măcar a bănuî că boala ei ar putea fi cît de cît primejdioasă. Am văzut-o o clipă, de față cu mamă-sa — care stătea la căpățiul patului — și care nu se aștepta pentru nimic în lume s-o piardă chiar a doua zi, în zori.

Aveam o a doua categorie de prieteni, adică de oameni ce se strecuraseră în partidul Frondei și care, atunci cînd în partid intrase dihonnia, mi se alăturaseră ; și aceștia aveau diferite pretenții. Ținteau într-un punct și anume trăgeau mari nădejdi, în ceea ce privea interesele lor, din împăcarea mea cu Curtea, și care-și închipuiau că voi putea face pentru ei tot ceea ce nu făcusem pînă atunci. Acest gen de oameni sînt foarte supărători pentru că în partidele mari, ei constituie majoritatea căreia, din anumite considerente, e greu să-i arăți ce se poate și ce nu se poate și față de care nu te poți deci niciodată justifica. Acest rău n-are leac și el face parte dintre acelea în care trebuie să te mulțumești doar cu faptul că te simți cu conștiința împăcată. Eu am fost toată viața foarte simțitor la acest capitol ce nu se prea potrivește unui om care s-a amestecat în afaceri atît de mari, ca mine. Căci nu există un alt domeniu în care scrupulul să fie mai inutil și totodată mai stînjenitor. Eu, din întîmplare, n-am suferit din pricina asta în ocazia despre care e vorba ; dar am îndurat destule din pricina prevederii.

A treia categorie de prieteni pe care o aveam, în acea vreme, era un număr de oameni aleși ce mi se alăturaseră și din interes și din prietenie, care-mi știau tainele și cu care mă sfătuiam întotdeauna ce aveam de făcut. Aceștia erau domnii de Brissac, de Bellièvre, de Caumartin, printre care, cum ați văzut, era amestecat și Montrésor, din pricina unor afaceri precedente la care luase și el parte. În acest mic grup nu exista nici unul care să nu aibă dreptul de a nu pretinde ceva. Calitatea domnului

de Brissac și atașamentul pe care-l avea față de mine, în afacerile cele mai spinoase, mă obligau să pun interesele sale mai presus de ale mele și cu atît mai mult cu cît nu profitase de ceea ce stipulasem pentru el cînd domnii prinți fuseseră arestați, adică de guvernămîntul din Anjou. N-a fost de fapt, nici greșeala Curții, nici a mea că tratativele pe care le-a început au eșuat din pricina banilor pe care nu i-a putut procura ; dar, mă rog, n-avea nimic și era drept, mai ales în ce mă privea, ca să-l ajut să aibă. Domnul președinte Bellièvre rîvnea, încă din vremea aceea, la funcția de prim-președinte ; dar cum era un om cu bun-simț, de îndată ce-a văzut că Curtea ieșise învingătoare, nu s-a mai gîndit la acest post ; și chiar în ziua în care Monsieur și domnul Prinț i-au trimis la Saint-Germain pe domnii de Rohan, de Chavigni și Goulas, mi-a spus aceste cuvinte :

— Trebuie să mă retrag în cochilia mea, nu mai e nimic de făcut, nu mai vreau să fiu numit în nici o slujbă !

Și se ținu de cuvînt ; o aprigă și puternică congestie pe care o avu la un ochi i-a furnizat pretextul și i-a înlesnit mijlocul de a se retrage. Domnul de Caumartin se duse la Poitou să se însoare, cu o lună sau cu cinci săptămîni înainte de întoarcerea regelui la Paris, iar cînd Curtea sosi, Caumartin se afla încă la el acasă. Era cel mai inițiat în secretele afacerilor mele ; trudise cu cea mai multă rîvnă și cu cea mai mare capacitate la reușita lor, fără să aibă nici un alt interes decît cel pe care-l obliga onoarea să-l aibă într-o ocazie în care știa mai bine decît orice om din lume că nu putea avea nici un interes care să fie real. Nedreptatea ce i s-a făcut în legătură cu acest lucru mă obligă să fiu mai explicit.

Ați văzut în cel de al doilea volum al acestei istorisiri, că Monsieur fusese îndboldit de domnul Prinț să ceară reginei îndepărtarea celor trei miniștri și că n-a ținut de mine ca Monsieur să nu facă acest pas care, într-adevăr, nu folosea la nimic, iar lui, mai puțin decît

oricui. Laigue, care i-a crezut pe miniștri pierduți, și care era omul ce ținea din cale-afară de mult la noii lui prieteni, își pusese în minte să-i procure lui Nouveau funcția de șef al departamentului de război pe care o deținea domnul le Tellier. Doamna de Chevreuse vorbi despre această nădejde tânărului abate de Bernai, care i-o împărtăși lui Caumartin. El n-o socoti bună și avu dreptate. Veni la mine : mă întrebă dacă-mi ajunsese la ureche acest plan ; am început să surid și i-am spus că socoteam că mă credea nebun ; că el știa mai bine ca oricine că noi nu eram în situația de a numi secretari de Stat ; și că, în plus, chiar dacă am fi fost în acea situație, nu pentru unul ca Nouveau ne-am fi trudit noi. Caumartin se înfurie pe doamna de Chevreuse și pe Laigue și avea dreptate.

— Căci, deși știu bine, spusese el, că propunerea lor e impertinentă, ea demonstrează o dată în plus că nu trebuie să am mare încredere în prietenia lor.

— E adevărat, i-am răspuns, și le voi spune eu însumi mâine dimineață părerea mea, într-un fel care le va arăta că sînt și mai nemulțumit decît dumneata. Ceea ce e admirabil, am adăugat, e faptul că chiar în clipa în care depun toate eforturile pe lîngă Monsieur ca să-l împiedic să contribuie la alungarea lui Tellier, oamenii aștia fac să se creadă — prin purtarea lor — că eu sînt cel care vrea să precipite lucrurile.

Chiar a doua zi le-am făcut reproșuri aspre și doamnei de Chevreuse și lui Laigue. Ei negară faptul. Această lămurire iscă tărăboi ; tărăboiul ajunsese pînă la domnul le Tellier care crezu că i se și disputa slujba. Mi se pare că nu ne-a iertat niciodată acest lucru, nici lui Caumartin, nici mie. Cam pe astfel de lucruri se întemeiază majoritatea inamicițiilor de la o Curte ; și am băgat de seamă că cele care sînt cel mai puțin întemeiate, sînt și cele mai înverșunate. Motivul e clar. Cum ofensele de acest

gen nu țin decît de imaginație, ele nu scapă niciodată prilejul să crească și să se îngroașe pe un fond care este întotdeauna nutrit de nemulțumirile persoanei în cauză. Vă rog să-mi iertați această mică digresiune, care totuși nu-i de prisos subiectului de care mă ocup, pentru că vă arată obligația pe care-o aveam — încă și mai mare — să-l scot pe Caumartin din încurcătură, împăcîndu-mă cu Curtea. Și totuși nu el era cel care mă obliga la o astfel de împăcare : căci Caumartin știa foarte bine că n-avea destulă stofă ca să facă un negoț atît de important. Mi-a spus de multe ori, înainte de a se duce în Poitou, că era greu, dar că era necesar să pătimim împreună, chiar de pe urma conduitei nefaste a dușmanilor noștri ; că nu se mai putea smulge nici un avantaj pentru particulari ; că nu trebuia să ne mai gîndim decît să salvăm vasul cu care aceștia puteau porni din nou, după cum bătea vîntul ; dar că acel vas, care eram eu, nu se mai putea salva, în starea în care decăzuseră afacerile din pricina nehotărîrii lui Monsieur, decît îndreptîndu-ne spre larg și luînd calea Levantului, adică a Romei. Îmi aduc aminte că a adăugat aceste cuvinte chiar în ziua în care și-a luat rămas bun :

— Stai întocmai ca pe vîrful unui ac și dacă Curtea și-ar cunoaște puterea față de dumneata, te-ar alunga așa cum i-a alungat și pe ceilalți. Curajul dumitale — care o înșală și o amăgește — te face să te ții bine ; profită de acest moment ca să-i smulgi tot ce ți se pare a fi bun pentru slujba dumitale de la Roma : va face, în acest scop, tot ceea ce dorești dumneata.

Iată, după cum vedeți, niște sfaturi destul de bune și de înțelepte, pentru a nu stînjiți negocierile. Nu mai rămăsese deci decît Montrésor care spunea de dimineață pînă seara că el nu pretindea nimic, ba chiar își și bătuse joc de o scrisoare în care Chandenier îi scrisese, din provincie, că nu se îndoia că nu-l voi ajuta să-și ia slujba înapoi și că, cu această ocazie, aveam să-l fac duce și

pair. Totuși acest domn de Montrésor a fost cel care a stricat petrecerea și a stricat-o fără vreun interes, ci numai din spirit de contradicție.

Într-o seară, când eram adunați cu toții la mine acasă, lângă foc, și discutam cam ce-ar trebui să-i răspundem lui Servien care-mi făcuse — prin domnul de Brissac — niște propuneri pe care le veți vedea în continuare, Joli — care era de față — spuse în legătură cu nu știu ce se ivise în toiul discuției, că primise o scrisoare de la Caumartin; o citi și în acea scrisoare erau consemnate chiar sfaturile pe care mi le dăduse mie. Am observat că Montrésor — care nu-l iubea deloc — făcu o mutră misterioasă și supărată; și cum îi cunoșteam foarte bine și manierele și firea, am aruncat câteva vorbe ca să-l determin să se explice. Nu fu greu, căci strigă dintr-odată, aproape înjurînd :

— Noi nu sîntem oameni care să mîncăm vițel cu mazăre ¹ ! *Schelme* ² cel ce va spune că eminența sa trebuie și poate să se împace cu Curtea în mod onorabil, numai ca prin această împăcare să aducă unele avantaje prietenilor săi; cine va spune acest lucru, va fi vrînd să le capete doar pentru el singur !

Aceste cuvinte, adăugate supărării pe care am văzut că o nutrea de câteva zile, față de palatină, mă făcură să-mi dau seama că Montrésor credea că Caumartin — care-i era bun prieten — pusese ceva la cale, împreună cu ea, în folosul său și fără știrea celorlalți. Am făcut tot ce mi-a stat în putință ca să-l abat de la aceste gînduri, dar n-am reușit; în schimb, a reușit el să-i înșele pe ceilalți, căci a semănat aceeași bănuială și în mintea lui Brissac, care era un om de ceară, mai susceptibil la primele impresii decît oricare om pe care l-am cunoscut vreodată.

¹ Adică oameni fără curaj.

² Ticălos (germ.).

Domnul de Brissac dezvălui acest lucru doamnei de Lesdiguières, pe care o iubea din tot sufletul, pe vremea aceea. Cînd ai astfel de nemulțumiri, nu pierzi niciodată prilejul să ți le întărești prin tot soiul de gînduri ce te pot face să crezi că hotărîrile contrare celei pe care te temi s-o iei tu, sînt nu numai posibile, dar și lesne de luat. O astfel de idee se strecoară în toate capetele, și alunecă pînă la subalterni ; se vorbește despre ea la ureche ; secretul ăsta nu produce la început decît un murmur slab ; acest murmur devine zarvă care are trei sau patru efecte păgubitoare și asupra propriei tale hotărîri și asupra celei pe care ai fi vrut s-o iei.

Iată exact ce mi s-a întîmplat și m-am mirat că toți prietenii mei aveau părerile împărțite în legătură cu ceea ce aveam sau nu să fac, cu ceea ce puteam sau nu puteam, și că Curtea începî a mă privi ca pe un om ce pretindea să împartă puterea cu Mazarin sau să-și cumpere cît mai scump abdicarea. Am cunoscut, am simțit pericolul și inconsecvența acelei situații ; dar m-am hotărît să beau paharul pînă la fund și m-am hotărît să fac acel lucru în virtutea aceluiași principiu care m-a determinat toată viața să iau prea multe asupra mea. Conform maximeilor politice, nimic nu e mai rău ca acest lucru. Căci cel mai adesea, nimeni nu ne rămîne obligat pentru asemenea fapte. Bunele intenții nu trebuie să întreacă măsura, indiferent ce s-ar întîmpla. M-am trezit într-o postură foarte proastă fiindcă n-am dat atenție acestei reguli nici în afacerile politice, nici în cele domestice ; dar trebuie să mărturisesc că nu ne lecuim totuși de ceea ce ne măgulește și morala și înclinația ; nu m-am căit niciodată de această conduită deși m-a costat închisoarea precum și toate urmările întemnițării mele care n-au fost deloc de neglijat. Dacă m-aș fi purtat altminteri, dacă aș fi acceptat ofertele domnului Servien, dacă aș fi ieșit din încurcătură, aș fi evitat toate nenorocirile care aproape că m-au copleșit. Nu m-am putut apăra de încurcătura inevita-

bilă tuturor celor ce se află în fruntea marilor afaceri politice și care ies din ea fără să fi oferit nici un fel de avantaje celor ce s-au angajat față de ei. Timpul ar fi înăbușit aceste plingeri pe care însăși soarta le-ar fi putut întoarce, datorită unor întâmplări fericite, în favoarea mea. Îmi dau seama perfect de bine de aceste adevăruri, dar nu le regret ; sînt foarte mulțumit de mine însumi că nu m-am purtat altfel. Și cum, cu excepția religiei și a bunei-credințe, totul trebuie să le fie indiferent oamenilor, socot — și pe bună dreptate — că pot fi mulțumit de ceea ce am făcut.

Am refuzat deci propunerile lui Servien, prin care regele îmi oferea supraintendența afacerilor sale, în Italia, cu un venit de cincizeci de mii de scuzi, arătînd că mi se vor plăti totodată datoriile în valoare de o sută de mii de scuzi ; că mi se vor mai da cincizeci de mii de scuzi pentru instalare ; și că, dacă aveam să rămîn trei ani la Roma, îmi va fi îngăduit să mă întorc la Paris și să-mi reiau îndatoririle. Nu l-am refuzat totuși pe Servien în mod categoric, ci am procedat onest față de el. A venit la mine, eu i-am întors vizita, am început să discutăm ; și-a dat însă seama că n-aveam de gînd să mă pronunț pentru că n-a discutat nimic privitor la interesele prietenilor mei, deși l-am tatonat în legătură cu acest lucru, față de care — așa cum am aflat mai tîrziu — era nemaipomenit de pornit. Doamna palatină — în care aveam mult mai multă încredere decît în el — n-a fost la început chiar atît de convinsă că nu se putea face nimic pentru ei. Dar a observat foarte curînd că se înșelase ea însăși în această privință. A observat ceea ce era mai rău și anume că proastele oficii ale lui Servien și ale abatelui Foucquet duceau mai mult decît la ruperea negocierilor cu mine. Mă avertiză de acest lucru ; ba chiar îmi declară că nu mai voia să fie văzută la Joli, unde obișnuia să vină, în lectică, să mă vadă, pe o portiță dosnică, seara, între zece și unsprezece ; mă înștiință că acele discuții secrete erau pri-

mejdioase pentru mine și-mi spuse deschis că sau trebuia să pun capăt discuțiilor cu Servien, sau să tratez direct cu Mazarin, pentru că toți subalternii săi, unul dintr-un motiv, altul din alt motiv, erau foarte porniți împotriva mea.

V-am arătat mai înainte motivele pentru care nu mă puteam hotărî să închei discuția numai în interesul meu și aceste motive erau zilnic (întărite), cu regularitate, de noi sfaturi pe care mi le dădea doamna de Lesdiguières, că să nu-mi pese și să rămîn la mine acasă ; că Mazarin, care-și pierdea vremea la graniță, ținându-se de fleacuri cu oastea domnului de Turenne, unde vă puteți da seama că nu era necesar să se afle, că Mazarin, zic, care murea de nerăbdare să se întoarcă la Paris, dar care nu cuteza să se înapoieze atîta vreme cît aș mai fi fost eu acolo, îmi va face un pod de aur ca să mă scoată din oraș și că-mi va acorda tot ceea ce-i voi cere. Domnul de Brissac — care credea că aceste păreri vin de la mareșalul de Villeroi, cum dealtfel și era adevărat — era foarte încîntat să știe că acesta era de partea lui. Domnul prim¹ îi vorbi doamnei de Lesdiguières, în același sens, spunîndu-i că știa din sursă sigură că Mazarin ardea de nerăbdare să se împace cu mine ; îmi aduc aminte că Joli, care era de față cînd mi se raportară aceste vorbe, se apropie de mine și-mi spuse :

— Încă o confuzie !

Și era, într-adevăr ; căci deși aceste zvonuri nu mă convingeau, ele mă rețineau, mă împiedicau să mă pronunț și mă obligară să-i dau dreptate doamnei palatine și să tratez direct cu Mazarin. I-am scris domnului de Châlon, rugîndu-l să se ducă după el, să-i explice, limpede și cinstit, gîndurile mele, să-i smulgă, pentru Brissac, făgăduiala că-l va despăgubi pentru guvernămîntul din

¹ E vorba de primul scutier al grajdului cel mic, pe atunci, *Henri de Beringhen* (n.ed.fr.).

Anjou, precum și câteva fleacuri pentru domnii de Montmorenci, de Argenteuil, de Chateaubriand etc.¹. N-ar fi existat nici o umbră de dificultate în privința acestora din urmă; sînt convinși că n-ar fi existat nici în privința lui de Brissac, Mazarin dorind cu prea multă ardoare să scape de mine dîndu-mi slujba de la Roma. Langlade, care trecu chiar atunci pe la Châlon, întîrzie — fără să vrea — călătoria domnului de Châlon, spunîndu-i că domnul cardinal Mazarin trebuia să se afle în cutare loc în cutare zi. Această amîinare a fost pricina întemnițării mele, fiindcă Servien și abatele Foucquet o precipitară, arătîndu-i reginei că era prea primejdios să mai rămînă în situația în care se aflau, îngroșînd bineînțeles lucrurile și ducîndu-le departe de realitate. Îi spuseră că eu continuam să-i mînuiesc și să-i instig pe scutieri, să vîr intrigi în colonele, etc.

Și iată că a avut loc un incident care a înverșunat și mai și Curtea împotriva mea. În 13 decembrie, regele ținu o ședință la Parlament, pentru a înregistra acolo o declarație prin care îl declara pe domnul Prinț criminal de les-majestate; în ajun, mi-l trimisese pe Saintot, locotenentul ceremoniilor, ca să-mi poruncească, din partea sa, să mă duc și eu la Parlament. I-am răspuns lui Saintot că o rugam foarte respectuos pe majestatea sa să-mi îngăduie să-i arăt că socoteam că n-ar fi nici drept, nici cuviincios ca, în relațiile în care mă aflu cu domnul Prinț, să-mi alătur glasul într-o deliberare în care era vorba de a-l condamna. Saintot, răspunzîndu-mi că cineva spusese de față cu regina că aveam să invoc acest motiv și că ea afirmase că răspunsul nu era valabil întrucît domnul de Guise, care-și datora libertatea domnului Prinț, avea să se ducă totuși la Parlament, i-am replicat

¹ Prin etc., se înțelegea de fapt 20 000 de livre rentă pentru abatele Charrier, o funcție de secretar de Stat pentru Caumartin, iar pentru Guy Joly, bani și slujba de secretar al ducelui de Anjou (n.ed.fr.).

că dacă aş fi avut şi eu aceeaşi meserie ca domnul de Guise aş fi fost extrem de bucuros să-l pot imita în faptele măreţe pe care le săvîrşise la Neapole¹. Nici nu vă puteţi închipui în ce hal s-a înfuriat regina din pricina acestei scuze, care i s-a arătat a fi o dovadă convingătoare a aranjamentelor pe care le aveam cu domnul Prinţ ; ceea ce nu făceam, într-adevăr, decît dintr-un pur principiu de onestitate, de care mai sînt convins şi astăzi că trebuia să-l am, trecu în ochii ei drept o dovadă a înţelegerii mele cu Prinţul sau pe care eram pe cale s-o fac ; nimic mai fals şi totodată nimic mai lesne de crezut, aşa încît regina se hotări să rişte şi să mă piardă.

Touteville, căpitan de gardă şi unul dintre sateliţii abatelui Foucquet, închirie o casă destul de aproape de casa doamnei de Pommereux, unde postă nişte oameni care să mă atace. Le Fei², ofiţer de artilerie şi unul dintre acei ridicoli conjuraţi de la Palatul Regal, făcu unele încercări prin Péan, care era, la acea oră, controlor la mine, şi pe care l-aţi văzut mai târziu *maitre-d'hôtel*, ca să-l determine să-i spună orele din noapte la care se credea că ieşeam din casă. Pradelle primi un ordin, semnat de mîna regelui, să mă atace pe stradă şi să mă prindă viu ori mort. Nici cel care-a fost dat mareşalului de Vitri, cînd l-a ucis pe mareşalul d'Ancre, n-a fost mai precis. N-am aflat despre ordinul dat lui Pradelle decît după ce m-am înapoiat în Franţa, de la domnul arhiepiscop de Reims³, care le-a spus acum vreo doi-trei ani lui Châlon şi lui Caumartin că văzuse cu ochii lui originalul. Am mirosit ceva din planul lui Touteville ; dar nu l-am privit decît ca pe o scorneală a unui descreierat ce se plîngea de mine pentru că-l ajutasem, împotriva lui, pe unul dintre prietenii mei s-o caute pe-o oarecare doamnă

¹ După moartea lui Masaniello, luase comanda napolitanilor revoltaţi.

² Corect : *du Fay*.

³ Charles-Maurice Le Tellier.

Dar mef. N-am dat prea mare atenție nici propunerilor pe care Fei le făcuse controlorului meu ; le priveam doar ca pe niște temeri ale slujitorilor mei, obișnuți să-mi spioneze acțiunile.

Domnul de Brissac îmi spuse într-o zi că ar fi bine să am grijă de mine cu mai multă precauție, că fusese înștiințat din toate părțile și că tocmai primise un bilet nesemnat în care cel ce i-l scrisese îl conjura să facă în așa fel și să nu mă lase să mă duc în ziua aceea la Rambouillet¹, unde era la modă să ieși la plimbare, deși intrasem bine în luna noiembrie. Nu m-am îndoit că acel bilet venea de la vreun om de la Curte, care avusese curiozitatea să-mi sondeze inima și forțele. M-am dus deci acolo cu două sute de gentilomi ; am dat peste un foarte mare număr de ofițeri din gardă și între alții, peste Rubentel, spionul abatelui Foucquet. Nu știu dacă aveau intenția să mă atace, dar știu că nu eram în situația de a fi atacat. Mă salutară cu profunde reverențe ; am intrat în discuție cu câțiva dintre ei pe care-i cunoșteam și m-am întors acasă foarte satisfăcut de persoana mea ca și cum nu făcusem ditamai prostia. Căci săvîrșisem într-adevăr o prostie care nu era bună decît să înverșuneze și mai tare Curtea împotriva mea. Lumea se ofuschează, se înfurie, și în toiul miniei nu e foarte greu să-ți păstrezi cumpătul. Iată un exemplu în care nu m-am comportat cum trebuie.

Am predicat în postul Crăciunului — cel puțin duminicile și sărbătorile din post — în cele mai mari biserici din Paris ; am început în ziua Tuturor Sfinților, la Saint-Germain, parohia regelui. Majestățile lor îmi făcură onoarea să asiste la predică, iar a doua zi urma să mă duc să le mulțumesc. Cum, începînd din vremea aceea, sfaturile care mi se dădură se înmulțiră, nu m-am mai dus la Luvru ;

¹ S-au gîndit într-adevăr să-l aresteze pe Retz în grădina de la Rambouillet sau la Chartreux sau la doamna de Lesdiguières. Hotărîrea a fost luată de regină în consiliul din 25 noiembrie (n.ed.fr.).

și iată că, după părerea mea, am făcut o nouă greșeală. Căci cred că acest lucru a determinat-o pe regină mai mult decît orice altceva să mă aresteze. Spun doar că cred, căci, ca să știu cu precizie, ar fi fost necesar să aflu în prealabil dacă domnul cardinal dăduse ordin să fiu arestat sau pur și simplu îl aprobase cînd văzuse că reușise. Nu știu precis, fiindcă oamenii de la Curte mi-au vorbit după aceea în chip foarte diferit despre acest lucru.

Lionne m-a asigurat de a doua variantă. Cineva, de care nu-mi mai aduc aminte, mi-a spus că auzise contrariul de la domnul le Tellier¹. Ceea ce e sigur e că fără o împrejurare pe care o veți vedea, nu m-aș mai fi dus la Luvru; că aș fi fost atent și că, în ciuda ordinelor lui Pradelle, aș fi ocupat scena, cel puțin atîta vreme cît să pot aștepta vești de la cardinalul Mazarin. Toată lumea mă sfătui astfel și-mi aduc aminte că domnul de Haqueville îmi spuse cu minie, într-o seară :

— Ți-ai păzit bine casa vreme de trei săptămîni din pricina domnului Prinț; e cu putință să nu ți-o poți păzi de rege, trei zile ?

Iată ce anume m-a împiedicat să fac acest lucru. Doamna de Lesdiguières, despre care aveam motive să cred că era foarte bine informată — și era într-adevăr, de obicei, foarte bine informată — mă sîcîia întruna să mă duc la Luvru, spunîndu-mi că mă puteam duce acolo în siguranță, că ar fi mult mai bine pentru mine, că era vorba de bună-cuviință etc. Am fost de acord cu propunerea, dar nu și cu siguranța mea.

— Țasta e singurul lucru ce te împiedică să te duci ? zise ea.

— Nu, i-am răspuns.

— Atunci du-te mîine, mi-a zis ea. Căci cunoaștem desubturile problemei.

¹ După comentarii și după propria sa corespondență, Mazarin cunoștea planul de a-l aresta pe Retz, îl aprobase, ba „chiar dăduse și unele instrucțiuni suplimentare“ (n. ed. fr.).

Acest „dedesupt al problemei“ era că se ținuse un Consiliu secret în care, după mari contestări, se hotărîseră să se împace cu mine și să-mi dea satisfacție pînă și în privința prietenilor mei. Sînt foarte sigur că doamna de Lesdiguières nu mă înșela ; știu de asemenea că nici mareașalul de Villeroi n-a înșelat-o pe doamna de Lesdiguières. I-au înșelat însă pe el, dar n-am vrut să-i vorbesc nici odată despre acest lucru.

M-am dus deci la Luvru în 19 decembrie și am fost arestat în anticamera reginei, de către domnul de Villequier, căpitan care era de gardă în ziua aceea. A lipsit foarte puțin ca domnul de Haqueville să nu mă salveze : cînd am intrat în Luvru, el se plimba prin curte ; a venit lingă mine cînd am coborît din trăsură și m-a însoțit la mareașala de Villeroi, unde trebuia să aștept pînă ce aveam să fiu primit de rege. Apoi m-a părăsit ca să se ducă sus, unde l-a găsit pe Montmège, care i-a spus că toată lumea vorbea că aveam să fiu arestat. Coborî în grabă ca să mă avertizeze și ca să mă scoată afară prin curtea bucătăriilor, care dădea drept în apartamentul doamnei de Villeroi. Dar nu mă mai găsi ; nu mi-a lipsit decît o clipă și această clipă mi-ar fi redat în mod sigur libertatea...

Domnul de Villequier mă duse în apartamentul său unde slujitorii ce răspundeau de bucate îmi aduseră masa. Celor de la Curte li se păru foarte urît faptul că mîncasem zdravăn, pînă într-atît este de mare nedreptatea și lășitatea curtenilor. N-am fost încîntat de faptul că mi s-au întors buzunarele pe dos, așa cum faci de obicei cu pun-gășii ; domnul de Villequier primise ordin să facă această operație care nu se obișnuia. N-au găsit decît o scrisoare de la regele Angliei ¹, prin care acesta mă ruga să încerc să înduplec Roma să-i dea un ajutor bănesc. Acest amănunt al „scrisorii din Anglia“ se răspîndi printre slujitori și

¹ Și cîrma a două predici ; una pe care o ținuse cu o duminică înainte de a fi arestat și alta pe care urma s-o țină peste patru săptămîni (n.éd.fr.).

deveni calul de bătaie al unui om de calitate, al cărui nume mă simt obligat să-l trec sub tăcere, din considerația că unul din frații săi mi-e prieten. Crezu că-și face o cinste din a o interpreta într-un fel care a fost de-a dreptul odios. A împrăștiat zvonul că acea scrisoare era de la Protector¹. Cită josnicie !

Pe la orele trei, m-au obligat să străbat galeria cea mare de la Luvru și să cobor prin pavilionul Mademoisellei Jos, am găsit o trăsură a regelui în care, împreună cu mine, s-au urcat domnul de Villequier și cinci sau șase ofițeri din garda palatului. Trăsura făcu doisprezece sau cincisprezece pași în direcția orașului, dar la Poarta Conferinței s-a întors brusc. Era escortată de mareșalul d'Albret, în fruntea unor jandarmi ; de domnul de la Vauguion, în fruntea unui pîlc de cavalerie ușoară ; și de domnul de Vennes, locotenent-colonel al gărzilor, care comanda opt companii. Voiau să ajungă la Poarta Saint-Antoine, dar acolo existau două sau trei companii de soldați prin fața cărora trebuiau să treacă ; la fiecare exista și cîte un batalion de elvețieni, care-și țineau su-lițele îndreptate cu vîrfurile spre oraș. Iată niște precauții serioase, dar inutile. Căci în oraș nu s-a mișcat nimeni. Durerea și consternarea se iviră pretutindeni ; dar ele nu duseră la nici un fel de mișcare, fie că poporul era într-adevăr mult prea abătut, fie că cei care erau bine intenționați față de mine, își pierduseră curajul, nevăzînd pe nimeni în fruntea lor. Mi s-a vorbit mai tîrziu despre acest lucru într-un mod foarte divers. Măcelarul Le Houx, om cu credit în popor și cu bun-simț, mi-a spus că toți măcelarii din Piața Vișeilor fuseseră pe punctul de a lua armele și că dacă domnul de Brissac nu le-ar fi spus că de le vor lua, eu voi fi ucis, ei ar fi ridicat, cu mare ușurință, baricade, în tot acel cartier. L'Espinai mi-a confirmat același lucru despre cei din strada Montmartre.

¹ Adică de la Cromwell.

Mi se pare că domnul marchiz de Château-Regnault, care s-a agitat mult în acea zi, ca să ațite norodul, n-a avut nici un spor ; știu că Malcler, care a bătut străzile de pe lângă podurile Notre-Dame și Saint-Michel — ce-mi erau devotate — le-a găsit pe femei plângînd, dar pe bărbați inactivi și înspăimîntați. Nimeni pe lume n-ar putea spune ce s-ar fi întîmplat dacă o singură sabie ar fi ieșit din teacă.

Am ajuns la Vincennes între opt și nouă seara și mareșalul d'Albret întrebîndu-mă, la coborîrea din trăsură, dacă n-aveam nimic să-i spun regelui, i-am răspuns că socoteam drept lipsă de respect să-mi iau o asemenea libertate. M-au dus într-o odaie mare, unde nu exista nici tapet pe pereți, nici pat ; cel pe care mi l-au adus, pe la unsprezece noaptea, era tapițat cu mătase de China, material prea puțin potrivit pentru o mobilare de iarnă. Am dormit foarte bine — lucru ce nu trebuie atribuit fermității, pentru că nenorocirile au în mod firesc acest efect asupra mea. Am simțit în mai multe ocazii că au darul de a mă ține treaz ziua și de a mă face să dorm tun noaptea. Asta nu înseamnă forță pentru că mi-am dat seama că acest somn nu-mi vine (decît) din starea de descurajare în care mă aflu, în momentele în care reflectînd la ceea ce mă mîhnește nu fac eforturi să scap de astfel de gînduri. Simt o satisfacție teribilă să mă dezvălui — ca să spun așa — pe mine însumi și să vorbesc despre sentimentele cele mai ascunse și mai lăuntrice ale sufletului meu.

A doua zi, am fost obligat să mă scol în frig, pentru că nu existau lemne ca să se facă focul, și cei trei ofițeri de poliție, puși să mă păzească, avură bunătatea să mă asigure că a doua zi lemnele nu-mi vor mai lipsi. Dar cel care rămase să mă păzească, le luă pentru sine și, timp de cinsprezece zile, pînă la Crăciun, am stat într-o odaie mare cît o biserică, fără să am cu ce mă încălzi. Acest ofițer se numea Croisat ; era gascon și fusese — după cîte se spunea — valetul de cameră al domnului Servien. Nu cred că

s-ar mai fi putut găsi sub soare un alt om ca el. Mi-a furat lenjeria, hainele, pantofii ; am fost obligat să rămân uneori în pat opt-zece zile din pricină că nu aveam cu ce mă îmbrăca. Nu cred că mi-ar fi aplicat un tratament asemănător dacă n-ar fi avut ordin de sus și un plan ticluit anume ca să mă facă să mor de mîhnire. M-am înarmat împotriva acestui plan și am hotărît să nu mor sau cel puțin nu de o astfel de moarte. La început, m-am distrat să-i fac pe plac paznicului meu care, fără exagerare, era tot atît de pungaș ca Lazarillo de Tormes și ca Buscón¹. L-am obișnuit să nu mă mai necăjească, străduindu-mă să-i arăt că nu mă putea mîhni cu nimic. Nu i-am arătat niciodată că aș fi supărat, nu m-am plîns de nimic, nu i-am dat prilejul să observe că luam în seamă ceva din ce-mi spunea ca să mă supere, deși nu rostea o vorbă care să nu fi fost spusă cu această intenție. Puse să se lucreze un mic petic de grădină, de doi sau trei stînji, aflat în curtea donjonului ; și cum l-am întrebat ce avea de gînd să facă acolo, mi-a răspuns că plănuise să semene sparanghel ; vă dați seama că n-avea să-l recolteze decît după trei ani. Asta era dintre cele mai mari plăceri ale sale ; avea zilnic cam vreo douăzeci de astfel de plăceri. Le înduram pe toate cu blîndețe și această blîndețe îl înverșuna fiindcă spunea că-mi bat joc de el.

Insistențele consiliului de canonici și al preoților din Paris, care făcură pentru mine tot ce le stătea în putere, deși unchiul meu care era cel mai slab dintre oameni și, în plus, gelos pe mine pînă la ridicol, nu-i sprijinea decît foarte puțin, insistențele lor, zic, obligară Curtea să arate din ce pricină mă întemnițase, prin intermediul domnului cancelar, care, de față cu regele și cu regina, spuse celor două consilii că majestatea sa nu mă arestase decît spre binele meu și ca să nu pot pune în practică ceea ce ei erau

¹ Doi dintre eroii romanelor picarești spaniole, pe atunci la modă în Franța, citați amîndoi de Corneille în *Iluzia* (actul I, scena a treia).

convinși că aveam de gînd să pun. După ce m-am reîntors în Franța, domnul cancelar mi-a spus că el a fost cel care i-a sugerat reginei să dea o asemenea explicație pentru aocoli cît mai seducător cu putință cererea întregii Biserici a Parisului ca ori să fiu judecat, ori să fiu pus în libertate ; apoi adăugase că adevăratul lui plan fusese să mă ajute, făcînd ca Curtea să-mi dovedească astfel nevino-văția, cel puțin în privința faptelor din trecut.

E adevărat că prietenii mei avură un mare avantaj în urma aceluia răspuns pe care-l răstălmăcîră în toate sensurile, în două sau trei pamflete foarte spirituale. Domnul de Caumartin făcu, cu acest prilej și cu altele care urmau, tot ceea ce putea face prietenia cea mai adevărată și onoarea cea mai dezinteresată. Domnul de Haqueville își redublă grija și zelul față de mine. Consiliul de canonici de la Notre Dame puse să se cînte zilnic cîte un antifon — în mod public și expres — întru eliberarea mea. Nici unul dintre preoți nu m-a părăsit cu excepția celui de la Saint-Barthélemy. Sorbona era în frunte ; foarte mulți călugări trecură de partea mea. Domnul de Châlon ațîța inimile și spiritele și prin reputația și prin exemplul său. Această mișcare obligă Curtea să mă trateze ceva mai bine ca la început. Mi se dădură cărți, dar nu și hîrtie de scris și cerneală ; mi se aprobă un valet de cameră și un doctor în legătură cu care mă bucur că n-am uitat o împrejurare demnă de luat în seamă. Acel doctor, om de merit și reputat în meseria sa și care se numea Vacherot, îmi spuse — în ziua în care a ajuns la Vincennes — că domnul de Caumartin îl rugase să-mi transmită că Goisel, acel avocat ce prezisese și eliberarea domnului de Beaufort, îl (asigurase) că și eu aveam să fiu liber în luna martie, dar că eliberarea mea nu va fi deplină, și că abia în august voi fi într-adevăr liber. Veți vedea din cele ce urmează, că această prezicere s-a adevărit.

M-am ocupat atît de mult cu diverse studii, în tot timpul întemnițării mele la Vincennes, care a durat cinci-

sprezece luni, încît cum zilele nu-mi erau de ajuns, foloseam în acest scop și nopțile. Am studiat îndeosebi limba latină, ceea ce m-a făcut să-mi dau seama că nu i te dedici niciodată îndeajuns fiindcă de fapt ea le cuprinde pe toate celelalte¹. Am studiat greaca, ce-mi plăcuse atît de mult odinioară, și către care am simțit o nouă înclinare. Am alcătuit — imitîndu-l pe Beotius² — o *Consolare a teologiei* prin care dovedeam că orice om care este prizonier trebuie să încerce să fie *vinctus in Cristo*³, despre care vorbește sfîntul Pavel. Am adunat într-un soi de *silva*⁴, multe materii diferite și, între altele, o aplicare pentru uzul Bisericii Parisului, a ceea ce era cuprins în *Cartea actelor Bisericii din Milano*, tipărită de cardinalii Borromeo⁵ și am intitulat această lucrare *Partus Vincennarum*⁶. Paznicul meu a făcut tot ce-a putut ca să-mi tulbure liniștea studiilor și să încerce să mă necăjească. Într-o zi mi-a spus că regele îi poruncise să mă scoată la aer și să mă ducă în vîrfurile donjonului. Cum socoti că acest lucru mi-ar fi plăcut, m-a anunțat cu o bucurie ce i se citea pe față, că ordinul fusese anulat ; i-am răspuns că hotărîrea venise la țanc pentru că aerul, care era foarte tare în vîrfurile donjonului, îmi dădea dureri de cap. După patru zile mi-a propus să cobor în cîrte ca să-i văd pe gardieni jucînd mingea ; l-am rugat să mă scuze fiindcă mi se părea că aerul de jos era prea umed. El mă sili să cobor, spunînd că regele — care avea mai multă grijă de sănătatea mea, decît credeam eu — îi poruncise să mă oblige să fac unele exerciții. Mă rugă la rîndu-i să-l scu-

¹ Adică toate celelalte limbi : franceza, italiana, spaniola (n.ed.fr.).

² Filozof, om de stat și poet latin, născut la Roma ; a trăit între anii 480—524 și a scris o *Consolare a filozofiei*.

³ Învîgător întru Cristos.

⁴ Pădure, în latină. Aici în sens de amestec, creștomatie.

⁵ Carlo și Frederico Borromeo, veri primari, care au fost și unul și celălalt arhiepiscopi ai Valenciei.

⁶ Producție a Vincennes-ului.

că nu mă va mai duce jos „din pricina unui motiv pe care nu pot să vi-l spun“. adăugase el. Ca să vă spun drept, m-am situat deasupra acestor șicane mărunte care nu mă loveau în profunzime și față de care n-aveam decît dispreț. Dar vă mărturisesc că n-am mai avut aceeași tărie de caracter pentru substanța (dacă mă pot sluji de acest termen) închisorii ; faptul de a mă vedea în fiecare dimineață, cînd mă trezeam, în mîinile dușmanilor mei, mă făcea să-mi dau seama că nu eram deloc stoic. Nici o ființă n-a observat mîhnirea mea ; dar ea era cumplită din pricina acelei socotințe sau nesocotințe care este orgoliul uman. Îmi amintesc că-mi spuneam de douăzeci de ori pe zi că închisoarea Statului era, fără excepție, cea mai groaznică dintre toate nenorocirile. Dar n-o cunoșteam îndestul pe cea a Datornicilor.

Ați văzut că încercam să-mi alung plictiseala prin studiu. Uneori mă relaxam. Aveam niște iepuri pe acoperișul donjonului, aveam turturele pe unul din turnuri, aveam porumbei în celălalt. Însistențele continui ale Bisericii din Paris, făceau să-mi fie acordate, din cînd în cînd, aceste miçi distracții, deși mi le tulburau întotdeauna prin mii și mii de șicane. Dar nu mă puteau împiedica să nu mă distrez cu atît mai mult cu cît prevăzusem de mii și mii de ori aceste șicane, gîndindu-mă cam cum mi-aș putea petrece timpul dacă mi s-ar întîmpla vreodată să fiu arestat. Nici nu vă puteți închipui cît de ușurat te simți cînd găsești — în nenorocirea în care-ai căzut — niște consolări, oricît de mici, pe care ți le-ai imaginat dinainte.

Nu m-am lăsat totuși chiar atît de furat de aceste distracții mărunte, încît să nu mă gîndesc, cu multă sîrguință, cum să scap de acolo ; legăturile pe care le aveam, în mod constant, cu cei dinafară, îmi îngăduiau să nădăduiesc la acest lucru și încă în mod rodnic.

În cea de a noua zi a întemnițării mele, un paznic, numit Carpentier, se apropie de mine în vreme ce camaradul

lui dormea (existau întotdeauna doi care nu mă scăpau din ochi nici zi, nici noapte) și-mi puse în mână un bilet pe care l-am recunoscut chiar de la început a fi din partea doamnei de Pommereux. Biletul nu conținea decât aceste cuvinte : „*Răspunde-mi ; ai încredere în aducător*“.

Aducătorul îmi întinse un creion și un petio de hîrtie prin care confirmam primirea biletului. Doamna de Pommereux se înțelesese cu nevasta celui paznic, căreia îi dăduse pentru acel bilet cinci sute de scuzi. Soțul era obișnuit cu acel gen de trafic, și îi fusese de folos și domnului de Beaufort cînd evadase. S-a prăpădit și el și toți ai săi ; din pricina asta îmi îngădui să vorbesc atît de liber despre el. Cum tot ceea ce este scris poate fi văzut, prin vreo întîmplare neprevăzută, îngăduiți-mi, vă rog, să nu intru în amănuntele tuturor celorlalte legături pe care le-am avut în închisoare, amănunte în care aș fi obligat să dau numele unor oameni ce mai trăiesc încă. E de ajuns să vă spun că în pofida schimbării a trei dintre ofițeri și a douăzeci și patru de soldați din gardă, care s-au succedat în decursul celor cincisprezece luni, unii după alții, legăturile mele cu cei dinafară nu s-au întrerupt niciodată și au fost întotdeauna tot atît de regulate ca și cele dintre Paris și Lion.

Doamna de Pommereaux și domnii de Caumartin și de Haqueville îmi scriau cu regularitate, de două ori pe săptămîină, iar eu le răspundeam tot de două ori pe săptămîină. Iată și subiectele acestei corespondențe : ele tindeau toate către eliberarea mea. Drumul cel mai scurt era s-o șterg din pușcărie. Am făcut, în acest sens, două încercări, dintre care una mi-a fost sugerată de medicul meu, care era și matematician. Se gîndi să pilească grila de la o fereastră ca se afla în capela unde ascultam slujba și să lege de ea un fel de mașinărie cu care să fiu de fapt¹ coborît și încă destul de ușor de la al treilea cat al donjonului ; dar

¹ Probabil un fel de scripete.

cum, în acest fel, n-aş fi făcut decît jumătate din drum fiindcă trebuia să trec şi peste zidul împrejmuitor peste care, oricum, nu se putea trece, medicul renunţă la această idee, într-adevăr de nepus în practică, hotărîndu-ne asupra altui plan care nu ne-a reuşit doar pentru că aşa hotărîse soarta.

Observasem, pe vremea cînd mă scoteau în vîrfurile donjonului, că acesta avea sus de tot o scobitură despre care n-am putut ghici niciodată la ce anume folosea. Era pe jumătate plină cu pietroaie, dar vîrîndu-te înăuntru te puteai ascunde bine în ea. M-am gîndit să aleg momentul cînd paznicii mei se vor duce la masă şi cînd Carpentier va fi de jurnă, să-l îmbăt pe camaradul său, un bătrîn numit Toneille, care cădea ca mort de îndată ce dădea pe gît două pahare cu vin, lucru pe care Carpentier îl încercase de mai multe ori şi să mă slujesc de acel moment ca să mă urc în vîrfurile turnului fără să fiu zărit ; urma să mă ascund apoi în gaura despre care v-am vorbit, cu cîteva plini şi cîteva sticle cu apă şi cu vin. Carpentier socotea cu putinţă acest prim pas şi chiar lesne de îndeplinit cu atît mai mult cu cît cei doi paznici care trebuiau să descopere evadarea, adică el şi camaradul său — avuseseră întotdeauna bunul-simţ de a nu intra în odaia mea şi de a rămîne la uşă pînă ce socoteau ei că m-am trezit din somn ; căci mă obişnuisem să dorm după-amiază sau mai curînd să mă prefac că dorm. Şi asta nu fiindcă li s-ar fi poruncit să nu mă lase niciodată singur ; ci pentru că există întotdeauna oameni care sînt mai cu bun-simţ decît alţii. Carpentier trebuia să lege nişte frînghii la fereastra galeriei prin care evadasese Beaufort şi să arunce în groapă o maşinărie pe care-o meşterise peste noapte, în odaia sa, domnul Vacherot, cu ajutorul căreia s-ar fi putut crede că trecusem peste zidul scund ce fusese ridicat după evadarea lui Beaufort. Trebuia totodată să dea alarma pretinzînd că m-ar fi văzut trecînd prin galerie şi să-şi arate sabia pătată de sînge ca şi cum m-ar fi rănit, urmărindu-mă.

La strigătele lui, ar fi dat năvală toate gărzile¹; ar fi găsit frînghiile legate de fereastră, ar fi găsit în groapă mașinaria și cîteva pete de sînge; opt sau zece cavaleri, cu pistoalele în mînă, trebuiau să se ivească din pădure ca și cum m-ar fi așteptat; unul dintre ei, cu o calotă roșie pe cap, trebuia să iasă pe poartă; apoi cavalerii s-ar fi despărțit și cel cu calota roșie i-ar fi atras pe soldați spre Mézières; după trei sau patru zile, trebuia să se tragă cu tunul la Mézières, ca și cum aș fi ajuns într-adevăr acolo. Cine și-ar fi închipuit că în vremea asta eu stăteam ascuns în gaura din turn? Toate gărzile din pădurea Vincennes ar fi plecat în urmărirea mea și n-ar fi lăsat în locul lor decît niște *mortes-payes*¹ care, pentru doi soli, ar fi arătat întregului Paris, fereastra și frînghiile, cum făcuseră și atunci cînd fugise Beaufort. Prietenii mei ar fi venit și ei, mînați de curiozitate, ca atîția alții; m-ar fi îmbrăcat în femeie, în călugăr, sau cum le-ar fi venit lor la îndemînă, și aș fi ieșit de acolo fără nici o umbră de bănuială sau de dificultate.

Cred că nimic n-ar fi fost mai ridicol pentru Curte, dacă ar fi fost trasă pe sfoară în acest mod. Planul era atît de neobișnuit încît părea cu neputință de realizat. Și totuși era lesne de îndeplinit; și sînt convins că planul mi-ar fi reușit în mod sigur, dacă un paznic numit Escarmouceré nu mi l-ar fi dat peste cap printr-o întîmplare pe care soarta mi-a pus-o în cale. Escarmouceré fusese trimis în locul altui paznic care se îmbolnăvisese; și cum era un om dur, bătrîn și exact, spuse ofițerului că el nu putea pricepe cum de nu fusese pusă o ușa în fața scăriței ce ducea în turn. Ea fu pusă chiar a doua zi dimineța și astfel tot planul meu se duse de ripă. Același paznic m-a asigurat seara, foarte amical, că m-ar strînge de gît dacă majestatea sa i-ar porunci acest lucru.

¹ Soldați care nu făceau serviciu, dar care totuși își primeau solda.

Nu eram totuși chiar atât de preocupat de mijloacele de a scăpa din Vincennes prin propriile mele forțe, încît să nu mă gîndesc și la cele care îi puteau obliga pe dușmanii mei să mă scoată de acolo. Abatele Charrier, care plecase la Roma chiar a doua zi după ce fusesem arestat, l-a găsit pe Papa Inocențiu mînios pînă la furie și pe punctul de a-i afurisi pe autorii unei fapte, în care exemplele cardinalilor de Guise, Martinusius și Clesel îi arătau ce avea de făcut¹. Îi explică acest lucru — cu un foarte mare resentiment — ambasadorului Franței. Apoi îl trimise pe domnul Marini, arhiepiscop de Avignon, în calitate de nunțiu extraordinar, să discute eliberarea mea. Regele privi la rîndu-i afacerea cu multă trufie ; îi interzise monseniorului Marini să treacă dincolo de orașul Lion. Papa se temu să-și expună autoritatea sa și a Bisericii furiei unui smintit ; folosi acest cuvînt cînd vorbi cu abatele Charrier, adăugînd :

— Dă-mi o oștire și-ți voi da un legat !

Dar era greu să-i dai această oștire ; deși poate că n-ar fi fost cu neputință dacă cei care erau obligați să-și arate prietenia, cu acest prilej, nu m-ar fi părăsit.

Ați văzut în cel de al doilea volum al acestei lucrări că orașul Mézières era de partea mea, datorită prieteniei pe care o avea pentru mine Bussi-Lamet, că Charleville și Mont-Olimpe ar fi trebuit și ele să fie, pentru că Noirmoutier căpătase aceste două orașe datorită mie. Dar ați văzut că acesta din urmă mă părăsise cînd Mazarin se reîntorsese în Franța. Socoti că se justifică spunînd că mă va ajuta, în ciuda tuturor, în treburile mele personale ; și cum sînt puține lucruri care să fie mai personale

¹ Cardinalul de Guise fiind asasinat în 1588, Henric al III-lea cerînd Papei să fie absolvit de această crimă, Papa l-a amenințat cu excomunicarea, Cardinalul Martinusius fiind ucis, în 1551, de Ferdinand I, Papa l-a excomunicat pe regele criminal. Cardinalul Melchior Clesel, fiind închis sub împăratul Mathias, Papa a judecat cazul la Roma, l-a găsit pe cardinal nevinovat și l-a repus în scaunul său.

decît închisoarea, Noirmoutier se alătură în mod public lui Bussi-Lamet, de îndată ce-am fost arestat, şi scriseră împreună o scrisoare cardinalului Mazarin prin care îi declarau că aveau de gînd să recurgă la mijloace extreme dacă mă mai ţinea multă vreme în temniţă. Aceste trei oraşe, care sînt de neatacat cînd se află în mîna aceluiaşi partid, aveau o extremă importanţă într-o vreme în care domnul Prinţ — care încă de la primele veşti ale întemniţării mele, declarase că va face, fără excepţie, tot ceea ce-i vor cere prietenii mei pentru eliberarea mea — în care domnul Prinţ, zic, se oferise faţă de cei doi guvernatori să poruncească oştilor Spaniei să le vină în ajutor ; în care Belle-Isle, unde era primar domnul de Retz, nu era deloc de dispreţuit din pricina Angliei, de care Franţa nu era deloc sigură în acel moment, şi unde Bordeaux şi Brouage erau încă de partea domnului Prinţ. Mulţi oameni sînt convingişi că avea cu ce se pune la cale o acţiune considerabilă, că stofă era din belşug, fiindcă în afară de ceea ce v-am arătat mai existau şi alte lucruri pe care se putea conta, ca de pildă ajutorul vicontelui d'Hostel, care se afla în Béthune, şi care ar fi ridicat ţinutul pentru mine dacă ar fi văzut că acţiunea pornise bine. Nenorocirea e că nimeni nu s-a priceput cum să taie acea stofă. Domnul duce de Retz avea intenţii bune, dar nu era în stare de un plan mare şi, în plus, nici nevastă-sa nici socru-său nu-l lăsau să se vîre în asemenea treabă. Domnul de Brissac, care primise poruncă să se retragă pe pămînturile sale, nu se pricepea să aibă întîietate în nimic. Domnul duce de Noirmoutier ar fi fost mai întreprinzător, dar a fost cîştigat de doamna de Chevreuse şi de Laigue, cărora Mazarin le-a spus, în termeni foarte clari, că vor răspunde pentru faptele prietenului lor şi că dacă acesta va trage o singură dată cu pistolul vor vedea şi unul şi celălalt ce li se va întîmpla. Domnul de Noirmoutier, care n-avea dealtfel, după cum aţi văzut, prea multă prietenie faţă de mine, cedă în faţa insistenţelor celor doi prieteni ai săi şi a so-

ției sale — care nu era chiar o minune a sexului ei — și-și dădu cuvîntul la Curte că doar se va preface că mă va ajuta și nimic mai mult : și se ținu într-adevăr de cuvînt. Domnul mareșal de Villeroi o înștiință — în cea de a paisprezecea zi a intermedierii mele — pe doamna de Lesdiguières despre această înțelegere a lui Noirmoutier cu Curtea. Nu zădărnici în nici un fel asediul orașului Stenai pe care regele îl efectua în acea vreme ; ocoli toate propunerile domnului Prinț și se mulțumi doar să vorbească și să scrie întotdeauna favorabil despre mine și să poruncească să se tragă cu tunul ori de cîte ori se bea în sănătatea mea. Poate că i-ar fi fost greu să joace multă vreme rolul acestui personaj, dacă Bussi-Lamet — care era isteț și hotărît — ar mai fi trăit, căci îi spusese lui Malcier care fusese trimis la el din partea prietenilor mei, aceste cuvinte :

— Noirmoutier vrea să înșele lumea, dar îl voi face eu să vorbească cum trebuie, căci dacă nu, o să-l atac prin surprindere.

Bietul om muri de apoplexie în aceeași noapte. Căvalerul de Lamet, care era ofițerul superior în Mézières, rămînînd stăpîn în locul celui mort, viconte — fratele său mai mare — veni și el acolo, unde rămase fidel intereselor mele. Abatele de Lamet — vărul lor și al meu — care era șambelanul meu, nu se mișcă din acel loc de unde mă sluji cu tot zelul de care era în stare ; dar în sfîrșit, un oraș neputînd face nimic fără celălalt, nu se acționă în nici un fel și Mézières, Charleville și Mont-Olimpe fură de partea mea, dar nu făcură nimic pentru mine. Asta nu înseamnă că nu m-au costat o groază de bani pe care domnul de Retz i-a cheltuit cu hrana garnizoanelor. A trebuit să plătesc după aceea și banii și dobînzile care urcaseră foarte mult : nu-mi mai aduc aminte la cît.

Vă puteți da seama că toate aceste amănunte, despre care eram informat cu regularitate, nu constituiau chiar cea mai mică preocupare a mea, în închisoare ; dar una

dintre principalele mele strădanii era să ascund că fusesem informat despre toate acestea ; îmi amintesc chiar că domnul de Pradelle, care comanda companiile gărzilor elvețiene și franceze ce se aflau în acel castel, și care avea îngăduința să mă vadă, ca dealtfel și domnul de Maupeau de Noisi — care era și el căpitan al gărzilor — îmi amintesc, zic, că domnul de Pradelle mi-a spus într-o zi că era disperat că trebuia să-mi dea o veste ce avea să mă mîhnească și anume vestea morții lui Bussi-Lamet ; deși știam acest lucru tot atît de bine ca și el, m-am prefăcut a fi nespus de surprins și, după ce-am căzut o vreme pe gînduri, i-am răspuns :

— Sînt foarte mîhnit și nu aflu în această moarte decît o consolare și anume că n-a pus nimic la cale împotriva regelui înainte de a muri. M-am temut întotdeauna ca nu cumva să se minie din pricina prieteniei pe care-o avea pentru mine.

La aceste cuvinte, i-am văzut bucuria din ochi pentru că a tras concluzia că nu primeam nici un fel de vești în temniță ; unul dintre gardieni îmi spuse că-l auzise vorbindu-i lui Noisi, cu mare bucurie, despre acest lucru și că acesta îi răspunsese :

— Cel puțin Curtea nu se va plînge de noi și nu va spune că a scris și ăsta ca sfîntul Toma ¹.

Aceste ultime vorbe fuseseră rostite odinioară de Mazarin, plîngîndu-se că Bar nu-l păzise cu destulă strictețe pe domnul Prinț.

Acel domn de Pradelle avu bunătatea să mă liniștească în toiul aceleiași discuții, în privința temerii pe care-o aveam ca nu cumva să se întreprindă ceva la Mézières împotriva regelui și să mă asigure că orașul se afla în mîna comandantului pe care-l trimisese majestatea sa acolo. Remarcați, vă rog, că chiar în ajun promisem un bilet de la viconte Lamet în care-mi spunea că el era acum stăpîn

¹ Expresia aceasta face aluzie la sfîntul Toma din Aquino și la nemaipomenita fecunditate a penei acestuia.

acolo și că-mi va da cinstit socoteală pentru acest lucru. M-am făcut totuși că iau de bun tot ce-a binevoit Pradelle să-mi spună în legătură cu acest lucru ca și majoritatea discursurilor de aceeași natură ce li se țin, fără încetare, prizonierilor de Stat. Spun majoritatea pentru că au existat și unele față de care n-am procedat astfel. De pildă, Pradelle, care nu-mi vorbea de obicei decît despre vreme și despre lucruri petrecute înainte ca eu să fi fost arestat, binevoi într-o zi să-mi anunțe reîntoarcerea domnului cardinal Mazarin la Paris¹; își împodobi povestirea cu toate ornamentele ce socoti el că-mi vor displace și exageră, chiar cu emfază, primirea măreață ce i se făcuse la Primărie. Știam totul, știam chiar și faptul că domnul de Vedeau îi ținuse un discurs de o slugărnicie de necrezut. I-am răspuns foarte rece domnului de Pradelle că nu eram deloc mirat de acest lucru. El reluă :

— N-o să mai fiți supărat, domnule, cînd veți afla cîtă amabilitate are domnul cardinal față de dumneavoastră ; mi-a poruncit să vin să vă asigur de respectuoasele sale servicii și să vă rog să-l credeți că nu va precupeți nimic ca să vă ajute.

M-am făcut că nu aud acest compliment și i-am pus nu știu ce întrebare despre ceva care n-avea nici o legătură cu cele spuse. El aduse din nou vorba și, cum mă presa să-i răspund, i-am zis că încă de la prima vorbă i-aș fi arătat recunoștință dacă n-aș fi convins că respectul pe care-l datorează un prizonier regelui, nu-i îngăduie acestuia să-și explice în nici un fel gîndurile în legătură cu libertatea sa decît atunci cînd va binevoi majestatea sa să i-o redea. El mă înțelese ; mă îndemnă să-i răspund totuși domnului cardinal cît mai îndatoritor, dar nu mă convinse.

¹ Iată și o ocazie mai dificilă în care nu m-am mai descurcat atît de ușor. Veștile pe care Mazarin le avea de la Roma și agitația care se iscase și care creștea la Paris

¹ Care are loc în 3 februarie 1653.

în legătură cu întemnițarea mea, îl obligară să facă câteva demonstrații privind libertatea mea ; se servi în acest scop de credulitatea monseniorului Bagni, nunțiu în Franța, om de bine și de un neam foarte ales, dar tocmai bun și ușor de înșelat. Mi-l trimise însoțit de domnii de Brienne și le Tellier ca să-mi propună și libertatea și niște mari avantaje, în cazul în care voiam să-mi dau demisia din coadjutoria Parisului. Cum fusesem înștiințat prin prietenii mei, de acest demers, i-am primit cu un discurs foarte studiat și foarte ecleziastic, de care se rușină pînă și bietul monsenior Bagni și care-i atrase după aceea o muștrare foarte aspră din partea Romei. Acel discurs, care-mi fusese trimis de Caumartin și care era și foarte frumos și foarte just, a fost tipărit chiar, a doua zi. Curtea s-a simțit foarte atinsă. Mi-a schimbat și ofițerul și gărzile ; dar, așa cum v-am spus mai înainte, Providența nu m-a părăsit și ea a făcut ca toate aceste schimbări să nu-mi dea peste cap legăturile pe care le aveam.

Iată niște amănunte care nu sînt demne de atenția domniei voastre ; dar cum ele dau la iveală uneltirile din acele închisori ale Statului despre care puțini oameni îndrăznesc să vorbească, n-am socotit că ar fi rău să pomenesesc despre ele. Și iată încă două.

Insistențele consiliului canonicilor de la Notre-Dame obligară Curtea să îngăduie unui preot de acolo să stea cu mine și-l aleseră pentru această treabă pe un canonic din familia domnilor de Bragelonne, care fusese crescut la colegiu, alături de mine, și căruia chiar îi cedasem venitul meu de canonic. El n-a descoperit secretul de a ști cum să se plictisească sau mai curînd se plictisi cumplit în închisoare, deși se lăsase întemnițat cu bucurie, din dragoste pentru mine. Căzu într-o profundă melancolie. Am băgat de seamă acest lucru și am făcut tot ce mi-a stat în putință ca să-l facă să iasă din ea. Dar n-avrut pentru nimic în lume să mă asculte. S-a îmbolnăvit de friguri și la cea de a patra criză și-a tăiat gîtul cu

briciul. Singura atenție pe care-o avură pentru mine în tot timpul cît am stat în închisoare, a constatat în faptul că nu mi-au spus cum murise și asta în toată perioada pe care am petrecut-o la Vincennes ; am aflat acest lucru de la domnul președinte de Bellièvre, în ziua în care m-au scos din donjonul din Vincennes ca să mă mute la Nantes. Dar tragicul acestei morți a fost comentat de prietenii mei și n-a diminuat deloc compasiunea poporului, în ceea ce mă privea. Această compasiune n-a diminuat la rîndu-i nici spaima cardinalului Mazarin ; datorită lor, la un moment dat, începu a-l bate gîndul să mă transfere la Amiens, la Brest sau la Havre-de-Grâce. Am fost avertizat și m-am prefăcut bolnav. L-au trimis pe Vesou ca să vadă dacă într-adevăr eram. Mi s-a vorbit în mod diferit despre raportul acestuia. Ceea ce a împiedicat mutarea mea a fost moartea monseniorului arhiepiscop care a tulburat la culme toate spiritele pe care Curtea s-a gîndit că e mai bine să le îmblînzească decît să le înverșuneze. Felul în care m-am slujit de această ocazie a fost de-a dreptul minunat.

Unchiul meu muri la ora patru dimineată ; la cinci s-a pus stăpînire pe arhiepiscopie în numele meu, cu o procură din partea mea, în formă legală¹ ; domnul le Tellier, care intră la cinci și un sfert în biserică, pentru a se opune acestui lucru, din partea regelui, avu neplăcerea să audă citindu-mi-se bulele în jubeu². Tot ceea

¹ De șase luni de cînd arhiepiscopul Parisului era bolnav, Curtea luase măsuri pentru a-l împiedica pe Retz să-i succedă. La rîndul lui, și Retz își luase precauțiile sale. Un notar apostolic, Roger, deghizat în tapițer, pătrunse în închisoarea din Vincennes și-l puse pe Retz să semneze o procură, pe numele lui Pierre La-beur, preot, ca să ia în stăpînire arhiepiscopia, imediat după moartea arhiepiscopului (n.ed.fr.).

² Jubeul de la Notre-Dame (tribuna dintre cor și naos) datînd din secolul al XIII-lea, a fost dărimată, la sfîrșitul secolului al XVII-lea din ordinul cardinalului de Noailles.

Cuvîntul vine de la rugăciunea care se cînta aici, în limba latină : „*Jube, Domine, benedicere*“.

ce este surprinzător, tulbură poporul. Această scenă era ieșită din comun, neexistînd nimic mai extraordinar decît reunirea tuturor formalităților necesare unei acțiuni de acest fel într-o vreme în care se credea că ar fi cu neputință să vezi măcar una singură. Preoții se înfierbîntară și mai mult ca de obicei ; prietenii mei ațîțară focul ; poporul nu-l mai vedea pe arhiepiscopul său ; nunțiul, care socotea că fusese de două ori jucat pe degete, de Curte, vorbi foarte vehement și amenință cu afurisenia. O cărticică ce văzu lumina tiparului, arată că trebuiau închise bisericile. Domnul cardinal se temu și, cum temerile lui duceau întotdeauna la negociere, negocie ; nu ignora avantajul pe care-l avea negociînd cu niște oameni ce nu erau cîtuși de puțin informați ; o bucată de vreme crezu că și eu mă număram printre aceștia ; apoi nu mai crezu acest lucru și porunci să mi se facă sute de propuneri de strămutare, de statornicăre, de parohii bogate, de guvernăminte, de reîntrare în grațiile regelui, de legături solide cu el.

Pradelle și ofițerul meu nu-mi vorbeau de seara pînă dimineața decît pe acest ton. Mi se dădu mai multă libertate ca de obicei ; nu mai acceptară să stau în odaia mea, pretextînd că era mai frumos la aer, pe donjon. Mă prefăceam că nu dau atenție acestor schimbări pentru că aflasem de la prietenii mei care era dedesubtul afacerii. Ei îmi cerură să mă feresc de orice și să nu-mi deschid sufletul pentru nimic în lume fiindcă erau informați — și nu se puteau îndoi de acest lucru — că atunci cînd Mazarin va trece la treabă, nu va avea nimic solid pe ce să se sprijine și că Curtea nu dorea altceva decît să mă facă să-mi dau demisia din postul meu, urmărind să domolească și clerul și poporul. Am urmat punct cu punct instrucțiunile prietenilor mei ; domnului de Noailles, căpitan al gărzilor, care veni la mine, trimis de rege să-mi țină un discurs ce era foarte departe de manierele

și de firea sa cinstită și blindă (căci Mazarin îl obligase să-mi vorbească precum un agă al ienicerilor și nu ca ofițerul unui rege creștin), i-am răspuns că-i voi da răspunsul în scris. Nu-mi mai aduc aminte cuvintele, dar știu bine că ele arătau un dispreț suveran față de amenințări și de făgăduieli și o hotărâre nestrămutată de a nu părăsi arhiepiscopia Parisului.

Am primit chiar a doua zi o scrisoare de la prietenii mei care-mi arătară efectul nemaipomenit pe care-l avusese asupra tuturor răspunsul meu pe care-l tipăriseră peste noapte ; totodată îmi dădeau de veste că domnul prim-președinte de Bellièvre avea să vină în zilele următoare să încerce o nouă tentativă. Veni, într-adevăr și-mi oferi, din partea regelui, abațiile Saint-Lucien din Beauvais, Saint-Mars din Soissons, Saint-Germain, din Auxerre și din Barbeau, Saint-Martin din Pontoise, Saint-Aubin din Angers și din Orkan „numai, spuse el, să renunțați la arhiepiscopia Parisului și să...”

La acest cuvânt se opri și privindu-mă fix, spuse : — Până aici, ți-am vorbit ca un ambasador de bunăcredință, de acum încolo o să-mi bat joc de sicilian, care este destul de prost să mă folosească pentru astfel de propuneri... Dar să continuăm, spuse el : „... și să garantezi cu doisprezece din prietenii domniei voastre că veți ratifica demisia chiar în prima clipă când veți fi eliberat”. Asta nu-i tot, adăugă el, printre cei doisprezece și anume : Retz, Brissac, Montrésor, Caumartin, Haqueville, etc., va trebui să mă număr și eu. Ascultă-mă, reluă el pe nerăsuflăte, și nu-mi răspunde, te rog, până ce nu isprăvesc tot ce am de spus. Majoritatea prietenilor dumitale sînt convinși că trebuie să te ții tare, că pînă la urmă Curtea îți va reda libertatea mulțumindu-se să scape de dumneata și să te trimită la Roma. Greșală ! Curtea vrea, *in ogni modo*¹ demisia dumitale. Și cînd spun Curtea,

¹ În orice chip (it.).

înțeleg Mazarin ; fiindcă regina e disperată numai la gîndul că ai putea ieși din închisoare. Tellier spune că probabil domnul cardinal și-a pierdut mințile. Foucquet e turbat de furie, iar Servien nu e de acord cu eliberarea dumatăle decît pentru că ceilalți sînt împotriva. Trebuie deci să presupunem că doar Mazarin vrea eliberarea dumatăle și n-o vrea decît pentru că crede că se va răzbuna destul făcîndu-te să pierzi arhiepiscopia Parisului. Cel puțin asta-i scuza pe care o invocă el ; căci, în fond, nu asta e ceea ce-l determină să facă acest lucru, ci frica pe care-o are, în momentul de față, de nunțiul papal, de consiliul de canonici, de preoți, de norod ; spun în momentul de față, adică acum cînd a murit arhiepiscopul și cînd poate avea loc oricînd o răzmeriță care, nesprijinită de nimeni, va cădea de la sine. Eu susțin că nu va avea loc nimic : nunțiul va amenința, dar nu va face nici o ispravă ; consiliul de canonici va recurge la niște muștrări care vor fi inutile ; preoții vor ține predici și se vor opri aici ; cît despre popor, va striga dar nu va lua armele. Văd foarte bine toate acestea ; singurul lucru ce se va întîmpla e că vei fi transferat sau la Le Havre, sau la Brest și vei rămîne în mîinile și la dispoziția dușmanilor dumatăle, care se vor folosi mai pe urmă de dumneata cum le va plăcea. Știu bine că Mazarin nu e sîngeros, dar tremur cînd mă gîndesc că Noailles a spus că e hotărît să isprăvească repede și s-o apuce pe drumul pe care alte State au dat atîtea exemple ; și ceea ce mă face să tremur e hotărîrea cu care a vorbit astfel. Sufletele mari spun deseori astfel de lucruri, pentru a-și ajunge scopurile, dar fără să le facă ; sufletelor josnice le e mai greu s-o spună, decît s-o facă. Crezi că după toate cele arătate vreau să trag concluzia că ar trebui să-ți dai demisia. Nicidecum. Am venit aici să-ți spun că dacă-ți dai demisia ești dezonorat ; și că acum ai prilejul să îndreptățești — cu prețul vieții și al libertății pe care-o prețuiești mai mult decît viața — marea nădejde pe care

toată lumea și-a pus-o în dumneata. Iată momentul în care trebuie să folosești mai mult ca niciodată, apoftegmele pentru care am luptat atîta : „Nu-mi pasă nici de zădă, nici de otravă“ ; „Nimic nu mă atinge decît ceea ce e în mine“ ; „Pretutindeni mori la fel“. Iată cam cum trebuie să le răspunzi tuturor acelor care-ți vor vorbi despre demisie. Pînă aici te-ai achitat cu demnitate de această sarcină și nimeni n-ar avea dreptate să se plîngă de ceva ; nici eu n-aș avea dreptate dacă ți-aș pretinde să-ți schimbi sentimentele ; nu asta e ceea ce-ți cer eu ; ceea ce vreau e să-mi spui deschis dacă în cazul în care ai putea obține libertatea pentru o frunză de stejar ¹, ai consimți s-o accepți.

La aceste vorbe am surîs.

— Stai, mi-a zis el, trebuie totuși să-ți mărturisesc că așa ceva n-ar fi cu neputință. Crezi că demisia din arhiepiscopia Parisului, dată în închisoarea Vincennes, ar fi bună ?

— Nu, i-am răspuns ; dar vezi și dumneata că nu se mulțumesc cu o astfel de demisie și pentru satisfacerea ei vor garanții.

— Și dacă ți-aș spune, reluă primul președinte, că nu-ți vor mai cere nici o garanție, ce-ai zice ?

— Mi-aș da miine demisia, i-am răspuns.

Ajunși aici, Bellièvre îmi explică tot ce se făcuse ; îmi spuse că el nu voise să-și asume sarcina să facă nici un fel de propunere pînă ce n-ar fi văzut clar că adevărata intenție a cardinalului era să-mi redea libertatea, mai reducînd din condițiile pe care le pusese privind certitudinea demisiei mele ; că nu existase nici una la care Mazarin să nu se fi gîndit ; că prima oară s-a gîndit să ceară o făgăduială în scris, consiliului de canonici de la Notre-Dame și preoților de la Sorbona prin care aceștia să se

¹ A plăti cu frunze de stejar : a plăti în efecte fără valoare. Se spune în chip de proverb, că frunza de stejar e moneda diavolului pe care el o face să strălucească precum aurul.

angajeze că nu mă vor mai recunoaște ca arhiepiscop, în cazul în care refuzam să accept demisia după ce m-aș fi văzut liber. Că după aceea îi venise în minte să mă ducă la Luvru, să adune acolo toate corpurile ecleziastice ale orașului și să mă oblige să-mi dau cuvîntul în fața lor și a regelui. În sfîrșit, n-a existat nici un fel de obrăznicie, adăugă primul președinte, la care să nu se fi gîndit pentru a-și molcomi neîncrederea.

— Vezi asta din tot ceea ce ți-am spus, și care nu este nici jumătate din ceea ce am auzit. Cum îl cunosc foarte bine, nu l-am contrazis deloc. Toate aceste năluciri ridicole s-au năruit de la sine. N-a mai rămas decît cea cu douăsprezece garanții, care e într-adevăr mai posibilă decît celelalte ; dar se va năruși și ea ca toate celelalte dacă vei avea tăria să rămîi ferm și să nu accepți nimic. Eu voi susține cu încăpăținare demisia, dumneata o vei refuza cu fermitate, socotind-o rușinoasă, așa că-l vom obliga pe sicilian să recurgă la un alt expedient, pe care-l va accepta fiindcă-l va crede foarte potrivit ca să-ți vină cu el de hac. Expedientul va fi că te va da în grija sau a domnului de Hocquincourt sau a mareșalului de la Meilleraie, pînă ce Papa îți va accepta demisia. Dacă Papa o acceptă, Mazarin o va socoti sigură ; ne cunoaște atît de puțin obiceiurile, încît chiar ieri mi-a spus acest lucru ¹.

Cînd a ajuns aici, am luat cuvîntul și i-am spus domnului prim-președinte că acest expedient nu făcea doi bani, pentru ca Papa nu-l va accepta.

— Ce importanță are ? îmi răspunse el ; ăsta-i lucrul cel mai rău ce ni s-ar putea întîmpla ; și, pentru a remedia acest rău, trebuie ca atunci cînd ți se va face această propunere, dumneata să stipulezi că orice s-ar întîmpla, nu

¹ Guy Joly pretinde dimpotrivă că Retz, descurajat, nu se gîndea decît să-și dea demisia și că Bellièvre i-ar fi declarat lui Caumartin că coadjutorul „îi zvirlise demisia în cap fără a mai aștepta ca acesta să vorbească“ (n.ed.fr.).

vei putea fi niciodată predat regelui decît în urma unui bilet de-al meu ; voi lua în acest sens, o semnătură celui ce va fi însărcinat cu paza dumatăle. Trebuie să ai încredere în mine ! Propune-ți să faci ceea ce ți-am arătat ; am presimțirea că Dumnezeu va avea grijă de rest.

Am discutat în amănunt lucrurile ; am examinat tot ceea ce se putea imagina în legătură cu alegerea ce urma să se facă între domnul de Hocquincourt și domnul de la Meilleraie ; ne-am înțeles asupra a tot ceea ce aveam de făcut și el a ieșit din Vincennes, cu lacrimi în ochi, spunîndu-i domnului de Pradelle :

— Întîmpin o rezistență de neînvins ; sînt disperat. Nu arhiepiscopia îl interesează ; nici nu-i pasă de ea ; socoate însă că i-a fost jignită onoarea prin propunerile care i-au fost făcute de a depune niște garanții ; nu va ceda niciodată ; eu unul nu vreau să mă mai amestec în toată povestea asta ; nu mai e nimic de făcut !

Pradelle, care era mai atașat lui Foucquet decît cardinalului și care știa că abatele Foucquet nu voia cu nici un chip eliberarea mea, îi duse în grabă aceste vești bune și primi totodată însărcinarea de a mă face să întrevăd, fără prefăcătorie, în discuțiile pe care le avu cu mine, arhiepiscopia din Reims și niște recompense imense cu scopul ca atunci cînd mi se vor propune altele mai mici, eu să mă țin tare pe poziție și ca fermitatea mea să-l supere și mai rău pe Mazarin. Mi-am dat seama imediat de acest joc, adăugînd la cele aflate de la domnul de Bellièvre și de la prietenii mei, ceea ce auzeam exact pe dos de la Pradelle și de la Avanton, ofițerul meu de pază. Acesta din urmă, care depindea numai de domnul de Noailles, căpitanul său, care nu pricepea nici o subtilitate și care nu era decît în slujba regelui, nu îngroșa niciodată nimic din ceea ce auzea celălalt, și nu urmărea decît să mă împiedice să accept propunerea ce mi se făcea, în nădejdea că mă va convinge să obțin altele și mai importante ; în acest scop continua să-mi fluture prin

fața ochilor niște raze strălucitoare. M-am hotărît să-i răspund folosind șiretenia împotriva șiretlicului lui : i-am spus lui Avanton că nu înțelegeam maniera de a acționa a Curtii ; că deși eram cetluit în lanțuri, nu mi se păreau chiar atât de apăsătoare încît să doresc să le rup pe orice cale ; că în sfîrșit, Curtea trebuia să se poarte în mod sincer cu toată lumea, iar cu prizonierii la fel ca și cu ceilalți ; că mi se făceau, în același timp, propuneri cu totul opuse ; că domnul prim-președinte îmi oferise șapte abații ; că domnul de Pradelle îmi flutura niște arhiepiscopii. D'Avanton, care într-adevăr nu dorea decît ca treaba să iasă bine, îi aduse imediat la cunoștință căpitănului său plingerile mele. Domnul cardinal Mazarin — care căpătase o frică de moarte față de preoții și de confesorii din Paris, și care din această pricină ardea de nerăbdare să isprăvească odată cu toată povestea asta — s-a arătat foarte pornit împotriva lui Pradelle ; l-a ocărit cum i-a venit la gură ; bănuî adevărul și anume că Pradelle lucra pentru Foucquet ; și amărăciunea pe care-o simți văzînd că întilnea piedici în calea voinței sale tocmai printre ai săi, contribui mult — după cum mi-a spus a doua zi domnul de Bellièvre — să-l facă a se hotări ca eu să-mi dau demisia, datată în donjonul de la Vincennes ; că regele avea să-mi dea cele șapte abații pe care vi le-am numit ; că aveam să fiu încredințat domnului mareșal de la Meilleraie ca să fiu păzit de el, în castelul din Nantes și că aveam să fiu eliberat de îndată ce Sanctitatea sa va binevoi să-mi accepte demisia ; că orice s-ar putea întimpla cu această demisie, nu voi putea fi nici odată încredințat majestății sale decît după ce primul președinte de Bellièvre va scrie cu mîna sa domnului mareșal de la Meilleraie că era de acord cu acest lucru ; și că, pentru mai deplina siguranță a acestei ultime clauze, regele va semna cu mîna sa o hîrtie prin care îi va îngădui domnului mareșal de la Meilleraie de a-i face această

făgăduială în scris, domnului de Bellièvre. Totul fu imediat executat și, în luna mare, și unul și celălalt veniră să mă ia de la Vincennes și mă duseră împreună, într-o trăsură a regelui, pînă la Port-à-l' Anglais.

Cum mareșalul era schilodit de gută, nu putu urca pînă în odaia mea, ceea ce-i îngădui domnului de Bellièvre, care venise să mă ia de acolo, să-mi spună, coborînd treptele, că să mă feresc să-mi dau cumva cuvîntul pe care mi-l vor cere. Mareșalul, pe care l-am găsit la piciorul scării, mi-l oeru într-adevăr, rugîndu-mă să jur că nu voi evada. I-am răspuns că numai prizonierii de război aveau obiceiul să-și dea asemenea cuvînt și că nu auzisem spunîndu-se că el s-ar cere și prizonierilor de Stat. Mareșalul se înfurie și-mi spuse clar că el nu-și va asuma grija persoanei mele. Domnul de Bellièvre, care, de față cu ofițerul meu, cu Pradelle și cu gărzile, nu-mi putuse da amănunte în legătură cu acest lucru, luă cuvîntul și-i spuse mareșalului :

— Văd că nu vă înțelegeți ; domnul cardinal nu refuză să-și dea cuvîntul, dacă dumneata vrei să ai deplină încredere în el și vei retrage toate gărzile din juru-i ; dar dacă îl vei păzi, domnule, atunci la ce ți-ar mai sluji acest cuvînt ? Căci nici un om păzit nu e legat de el !

Domnul președinte juca la sigur, căci știa că regina îl pusese pe mareșal să făgăduiască cum că nu mă va scăpa nici o clipă din ochi. Mareșalul îl privi pe Bellièvre și spuse :

— Știi că pot face ceea ce-mi propui ; hai, continuă întorcîndu-se spre mine, văd că trebuie să te păzesc, dar o voi face în așa fel încît să nu te plîngi niciodată ¹.

Am ieșit deci escortați de jandarmi, de cavaleria ușoară și de muschetarii regelui ; gărzile domnului cardinal care, după părerea mea, n-ar fi trebuit să facă

¹ Regele și cîrmuirea au susținut întotdeauna contrariul și anume că Retz își dăduse cuvîntul că nu va fugi (n.ed.fr.).

parte din acest cortegiu, apărură și ele în toată strălucirea lor.

L-am părăsit pe primul președinte la Port-à-l'Anglais, iar noi ne-am continuat drumul pînă la Beaugenci unde ne-am imbarcat după ce am schimbat escorta. Cavaleria se întoarse la Paris ; Pradelle, care-l avea ca stegar pe Morel și care în momentul de față mi se pare că se află în slujba soției lui Monsieur, urcă pe vasul nostru iar o companie a regimentului de gardă veni după noi cu alt vas. Ofițerul de poliție, gărzile, compania regimentului mă părăsiră a doua zi, după ce-am ajuns la Nantes și am rămas pur și simplu numai în paza domnului mareșal de la Meilleraie care se ținu de cuvînt, căci n-aș putea adăuga nimic la politețea cu care mă păzi. Putea să mă vadă oricine ; mi se procurau toate distracțiile posibile ; aproape în fiecare scară avea loc cîte un spectacol de teatru ; toate doamnele din oraș erau de față ; adesea chiar luau și supeul acolo.

Doamna de Vergne, care se măritase a doua oară cu cavalerul de Sévigné și care locuia cu soțul ei în Anjou, veni să mă vadă și-o aduse și pe domnișoara de Vergne, fiica sa, care este în prezent doamna de La Fayette. Era foarte frumoasă și foarte amabilă și în plus, avea ceva din aerul doamnei de Lesdiguières. Îmi plăcu grozav ; adevărul este că eu nu i-am plăcut cîtuși de puțin, fie că nu simțea nici o înclinare pentru mine, fie că neîncrederea pe care i-o sădiseră mama și tatăl ei vitreg încă de la Paris, și chiar cu multă sîrguință, față de nestatornicia și de iubirile mele schimbătoare, o pusese în gardă împotriva mea. M-am consolată repede de cruzimea ei cu ușurința care-mi era destul de firească ; și apoi libertatea pe care domnul mareșal de la Meilleraie mi-o lăsa față de doamnele din oraș — libertate care era într-adevăr deplină — îmi era de o foarte mare ușurare. Asta nu înseamnă că strășnicia pazei nu era egală cu buna-cuviință. Nu eram niciodată scăpat din vedere decît

atunci cînd mă retrăgeam în odaia mea ; și singura ușă pe care-o avea această cameră era păzită de șase paznici, zi și noapte. Odaia n-avea decît o fereastră foarte înaltă care răspundea în curte unde se afla, întotdeauna un mare corp de gardă, iar cel care mă însoțea ori de cîte ori ieșeam, alcătuit din cei șase oameni despre care v-am vorbit mai înainte, se posta pe terasa unui turn de unde putea să mă vadă cînd mă plimbam printr-o grădiniță ce se afla pe un fel de bastion sau de semilună¹ ce dădea spre apă. Domnul de Brissac, care se afla în castelul din Nantes cînd am coborît eu din trăsură, și domnii de Caumartin, de Hacqueville, abatele de Pontcarré și abatele Amelot, care veniră imediat după sosirea mea, se mirară mai mult de rigoarea pazei și fură mai puțin satisfăcuți de politețea ei, deși era foarte mare. Vă mărturisesc că m-am simțit foarte încurcat cînd am aflat, printr-un curier trimis de abatele Charrier, că Papa nu voia să-mi aprobe demisia ; lucrul m-a supărat mult pentru că aprobarea Papei n-ar fi validat acea demisie, dar în schimb mie mi-ar fi redat libertatea. L-am trimis în grabă la Roma pe Malcler, care a avut cîntea să vă fie prezentat, și căruia i-am dat o scrisoare în care-i explicam Papei adevăratele mele interese ; în plus, i-am dat lui Malcler niște instrucțiuni mult mai ample prin care-i arătam toate mijloacele de împăcare a demnității Sfintului Scaun cu acceptarea acelei demisii. Dar nimic n-a putut-o convinge pe sanctitatea sa care a rămas inflexibilă ; ea socoti că era în joc reputația sa dacă ar consimți măcar o clipă, la o violență atît de injurioasă adusă întregii Biserici și spuse abatelui Charrier și lui Malcler, care-l presau cu lacrimi în ochi să-mi aprobe demisia : — Știu bine că consimțămîntul meu n-ar valida o demisie smulsă cu forța ; dar știu de asemenea la fel de

¹ E vorba de *semiluna* ce face parte dintr-un sistem de fortificații.

bine că mă va dezonora cînd se va spune că mi-am dat acest consimțămînt pentru o demisie smulsă într-o pușcărie !

Vă rog să credeți că această dispoziție a Papei m-a obligat la reflecții serioase, stimulate și mai tare de cele ale marelui de la Meilleraie. Era cel mai josnic om de Curte, iar educația care i-o făcuse cardinalul de Richelieu exercitase o atît de puternică impresie asupra spiritului său, încît deși nutrea o mare aversiune pentru persoana cardinalului Mazarin, tremura numai cînd auzea rostindu-i-se numele. Nu mă aflu nici de două zile în mîna lui și am și observat acest spirit de slugărnice cît și faptul că-și dădea el însuși seama că se angajase într-o afacere care putea deveni foarte neplăcută cu timpul. La prima veste pe care-o află despre incidentul de la Roma, spaimile i se dublă. Mi se păru mult mai tulburat decît îi îngăduia însăși buna-cuviință. Cînd Mazarin i-a spus că știa din sursă sigură că dificultatea pe care i-o făcea Papa mi se datora de fapt mie, nu se mai putu abține ; îmi făcu reproșuri și în loc să asculte explicațiile mele bazate pe purul și simplul adevăr, el se prefăcu a crede sau mai curînd că voia să creadă că-i ascundeam adevărul. Am priceput și n-am mai avu nici un dubiu că-și pregătea niște pretexte ca să mă dea pe mîna Curții atunci cînd îi va veni lui bine. Această purtare este obișnuită celor care au mai multă șiretenie decît judecată ; dar nu este demnă de încredere cînd e vorba de cei ce au mai multă impetuozitate decît bună-credință. Am făcut această experiență cu mareșalul, căci l-am obligat să-și dea pe față intențiile, înfuriindu-l pe nesimțite ; se trădă dezvăluindu-mi-le cu multă imprudență, în prezența tuturor celor ce se aflau împreună cu noi în curtea castelului. Îmi citi o epistolă în care i se scria că Curtea fusese înștiințată cum că eu îi făgăduisem lui Monsieur, aflat la Blois, să-l menajez pe domnul mareșal de la Meilleraie și să nu fie disperat că nu mi se îngăduia să

mă retrag la Port-Louis. I-am răspuns că va avea zilnic astfel de *tire-laisse*¹ și că Cūrtea, care nu se gîndise decît să liniștească Parisul îndepărtîndu-mă din el, nu se mai gindea să mă mai smulgă din mîinile sale prin vicleșuguri. El se întoarse furios la culme spre mine și-mi spuse pe un ton apăsător și însuflețit :

— Într-un cuvînt, domnule, vreau să afli că eu nu mă voi supăra cu regele din cauza dumitale. Îmi voi ține cuvîntul cu fidelitate. Dar va trebui ca și domnul prim-președinte să și-l țină pe cel pe care i l-a dat regelui !

Am făcut legătura între aceste vorbe, scurta călătorie de cincisprezece zile pe care mareșalul a întreprins-o la două zile după această discuție, la Port-Louis și hotărîrea cam ciudată, de a o trimite la Meilleraie pe soția sa, care abia se întorsese cu vreo opt sau zece zile mai înainte, de la Paris, și m-am hotărît să mă gîndesc cum evaderez.

Domnul prim-președinte, față de care Curtea și făcuse un soi (de) încercare de intimidare, mă îmboldea să fug, iar Montrésor îmi trimise un bilețel, prin intermediul unei doamne din Nantes în care-mi spunea : „*Dacă nu fugi, la sfîrșitul lunii ai să fii condus la Brest*“. Era dificil. Trebuia să-l înșel mai întîi pe mareșal făcîndu-l să creadă — de îndată ce avea să se înapoieze de la Port-Louis — că Roma începea să se îmblînzească. Joli îi dădu să citească niște scrisori false ce păreau cît se poate de adevărate. Mi-am dat seama, cu această ocazie, că oamenii cei mai neîncrezători sînt adesea cel mai lesne de înșelat. I-am spus ce anume aveam de gînd domnului de Brissac, care făcea, din cînd în cînd, unele drumuri la Nantes și care-mi făgădui să mă ajute. Cum avea un echipaj foarte mare, mergea întotdeauna și cu mulți călări, ba chiar îi ieșise vorba că avea, ca să-i care garderoba,

¹ Termen ironic împrumutat dintr-un vechi joc și care era folosit pentru a-i ironiza pe cei care cred că vor trage un profit la care sînt însă obligați să renunțe.

aproape tot atîția cît și regele. Acea cantitate de cufere îmi dădu ideea că n-ar fi cu neputință să mă vîre și pe mine într-unul din acele lădoaie. S-a și făcut unul special pentru mine, puțin mai mare decît cele obișnuite. I s-a făcut dedesubt o gaură ca să pot respira. L-am încercat eu însumi și mi s-a părut că acel mijloc de a scăpa putea fi pus în practică și cu atît mai multă ușurință cu cît era foarte simplu, mai ales că secretul nici nu trebuia împărțat la prea multă lume. Domnul de Brissac îl aprobase din toată inima ; după asta, făcu o călătorie de trei sau patru zile la Machecoul, care însă îl schimbă complet. Împărțășise acest proiect doamnei de Retz și socrului său ; ei îl făcuseră să-și schimbe hotărîrea : prima — după părerea mea — din ura pe care-o avea pentru mine, iar celălalt din pricina spiritului său sucit care, în ciuda multor părți bune ale unui foarte mare senior, se lăsa întotdeauna călăuzit de ce era mai prost în el. Domnul de Brissac se întoarse deci la Nantes, convins — după cum spunea — că aveam să mă înăbuș în acel cufăr, dar de fapt tulburat de faptul că dacă va întreprinde o asemenea faptă, va viola prea pe față legea ospitalității. M-am străduit cît am putut să-l conving că o va viola de asemenea și pe cea a prieteniei dacă mă va lăsa să fiu mutat la Brest cînd putea foarte bine să împiedice acest lucru. Fu de acord și-mi dădu cuvîntul că nu se va mai duce la Machecoul și că mă va ajuta să fug, dar numai după ce voi izbuti să mă aflu dincolo de zidurile castelului. Ne-am luat toate măsurile legate de un plan pe care l-am conceput eu însumi după ce primul dăduse greș.

V-am mai spus că mă duceam uneori să mă plimb pe un fel de semilună a fortăreței care dădea spre riul Loara ; observasem — cum ne aflam în luna august — că riul nu mai izbea în zidul castelului ci lăsa o mică limbă de pămînt lingă bastion. Observasem de asemenea că între grădinița aflată pe acel bastion și terasa pe care stăteau gărzile mele cînd mă plimbam, exista o porțiță pe care

o făcuse acolo Chalucet ca să-i împiedice pe soldați să-i mănince agurida. După ce-am observat toate aceste lucruri, mi-am făcut și planul de fugă și anume să trag, făcându-mă că nu bag de seamă, acea porțiță după mine, care, fiind făcută din zăbrele, nu împiedica gărzile să mă vadă, dar le împiedica totuși să vină după mine. Să mă cobor pe frînghia pe care medicul meu și abatele Rousseau — fratele intendentului meu — o vor lega acolo și să am niște cai pregătiți la piciorul bastionului pentru mine și pentru patru gentilomi care trebuiau să mă aștepte acolo. Acest plan era foarte greu de executat. El nu se putea înfăptui decît în plină zi, între două sentimente aflate la treizeci de pași una de alta și doar la o jumătate de bătaie de pistol de celelalte șase gărzi ale mele care puteau trage printre zăbrelele porțiței. Trebuia ca cei patru gentilomi care urmau să mă însoțească și să-mi înlesnească evadarea, să sosească chiar în acel moment la piciorul bastionului, pentru că altfel apariția lor putea da lesne loc la bănuieli. Nu puteam trece cu un număr mai mic de oameni fiindcă eram obligat să trec printr-o piață aflată la doi pași și care era locul obișnuit de plimbare a gărzilor mareșalului. Dacă planul meu n-ar fi fost decît să ies din închisoare ar fi fost de ajuns să iau măsurile necesare pe care vi le-am arătat ; dar cum el mergea mult mai departe, pentru că mi-l făcusem și pe cel de a mă duce drept la Paris și de a apărea acolo în mod public, trebuia să mai iau și alte precauții care erau, fără comparație, mult mai dificile. Trebuia să plec în graba mare din Nantes la Paris, dacă nu voiam să fiu arestat pe drum, unde curierii mareșalului de la Meilleraie nu vor întîrzia să dea alarma. Trebuia să-mi iau măsuri de siguranță chiar la Paris unde era foarte important pentru mine ca prietenii mei să fie înștiințați de sosirea mea, după cum era foarte important ca dușmanii să nu afle nimic. Iată niște corzi unde cea mai mică ce s-ar fi rupt ar fi dat peste cap toată mașinăria. Vă voi

istorisi urmările după ce voi face o reflecție care mi se pare necesară în acest loc.

Cred că v-am mai spus dealtfel că tot ceea ce depășește obișnuitul nu pare cu puțință de realizat celor ce-s în stare doar de lucruri obișnuite, decît după ce faptul s-a întîmplat. Am observat acest lucru de sute și sute de ori. Nu știu dacă nu cumva mă înșel, dar mi se pare că Longinus, acel faimos cancelar al reginei Zenobia, l-a observat înaintea mea¹. Am o vagă impresie că l-am citit în divina sa lucrare *De sublimi genere*. În secolul nostru n-ar fi existat nimic mai extraordinar decît succesul unei evadări ca a mea², dacă ea s-ar fi terminat prin a mă face stăpînul Capitalei regatului, zdrobindu-mi cătușele. Ideea aceasta nu mi-a venit mie, ci Caumartin a fost cel care mi-a dat-o. Am îmbrățișat-o cu ardoare; ceea ce m-a făcut să cred că nu era nici extravagantă, nici nepracticabilă, a fost faptul că domnul prim-președinte de Bellièvre, care avea un interes considerabil ca ea să nu fie încercată decît dacă existau speranțe să reușească, o aprobă și că, de îndată ce domnul cancelar și Servien, care se aflau la Paris, aflară de fuga mea, nu se gîndiră amîndoi decît să-și ia picioarele la spinare și să dea bir cu fugiții. Acestea au și fost dealtfel primele cuvinte pe care Servien — care nu era un timid — le-a rostit cînd a primit scrisoarea domnului mareșal de la Meilleraie. Adăugați la asta un *Te Deum*, cîntat la Notre-Dame pentru eliberarea mea³ precum și focurile de bucurie aprinse în multe cartiere ale orașului, deși ni-

¹ Zenobia, regina Palmyrei. *Tratatul despre sublim*, atribuit lui Cassius Longinus, tradus de Boileau, nu conține nici o remarcă de acest gen.

² Guy July, în *Memoriile sale*, își atribuie lui planul acestei evadări.

³ Numai că la cîteva zile după asta, în fața nemulțumirii Curții, decanul de la Notre-Dame s-a dus să-i ceară regelui scuze pentru că se cîntase acel *Te Deum* (n.ed.fr.).

meni nu mă văzu, și judecați cam la ce rezultate nădăjduiam prin prezența mea.

Socot că e destul pentru a le răspunde celor ce m-au ținut de rău pentru fuga mea ; îi rog doar să se examineze bine pe ei înșiși și să se întrebe, în sinea lor, dacă ar fi erezut că declarația pe care am făcut-o în plin Parlament împotriva lui Mazarin, a doua zi după bătălia de la Rethel ¹, ar fi reușit așa cum a reușit, dacă le-aș fi propus-o eu un sfert de ceas înainte ca ea să aibă sorti de izbîndă. Sînt convins că aproape toate faptele mari ce s-au întreprins sînt de acest fel ; sînt cu atît mai convins cu cît e adesea necesar să te hazardezi ; dar mai sînt astfel și pentru că în ocazia de care e vorba, era musai să mă hazardez, fiindcă răul cel mai rău ar fi fost să fac o faptă care să iște vîlvă mare, pe care să o extind dacă ar fi fost cazul, dar căreia să-i dau un aer de moderație și de înțelepciune dacă terenul nu mi s-ar fi părut atît de ferm cum mi-l închipuisem ; căci planul meu era să nu intru în Paris decît cu toate aparențele unui spirit pașnic, să declar și Parlamentului și Primăriei că nu venisem decît să-mi iau în stăpînire arhiepiscopia ; și într-adevăr să mi-o și iau ; să văd cam ce reacție vor produce aceste spectacole în spiritul poporului și așa destul de înfierbîntat de starea lucrurilor ; căci Arrasul era asediat de domnul Prinț ². Regele, dacă m-ar fi văzut în Paris, n-ar mai fi putut să-l atace, așa cum o făcu ; slujitorii domnului Prinț — aflați în număr mare în oraș — s-ar fi alăturat cu siguranță prietenilor mei ; fuga domnului cancelar și a domnului Servien le-ar fi tăiat mazariniștilor elanul ; înțelegerea secretă cu domnul prim-președinte Bellièvre, ar fi fost de o mare importanță pentru mine. Domnul

¹ Bătălia de la Rethel fusese dată în 15 decembrie 1650, iar declarația de care amîntește Retz fusese făcută de fapt în 18 (med.fr.).

² Asediul Arrasului, început în 3 iulie 1654, a durat pînă în 25 august, și în care spaniolii au trebuit să se retragă.

Nicolaï, primul președinte al Camerei Conturilor, a spus după aceea că cum nu avea împotriva mea nici un fel de bănuială, Compania sa n-ar fi ezitat nici o clipă să facă — în legătură cu luarea în stăpînire a arhiepiscopiei — tot ceea ce depindea de ea. Făcînd aceste prime demersuri, aș fi văzut pînă unde ar fi trebuit și pînă unde aș fi putut să merg cu celelalte. Dacă, așa cum am spus mai înainte, aș fi întîlnit în cale mai multe piedici decît prevăzusem, n-aveam decît să fac un pas înapoi, să tratez afacerea numai din punct de vedere ecleziastic și să mă retrag, după ce mi-aș fi luat în stăpînire arhiepiscopia, la Mézières, unde două sute de călăreți m-ar fi ajutat destul de lesne să ajung, fiindcă toate trupele regelui se îndepărtaseră. Vicontele de Lamet, care se afla în fortăreață, ba chiar și Noirmoutier — deși se împăcase pe ascuns cu Curtea, după cum ați văzut mai înainte — ar fi fost obligați să mă apere atît pentru a nu se dezonoara în ochii lumii, cît și pentru interesele lor personale, căci orașele Charleville și Mont-Olimpe n-ar fi însemnat nimic fără Mézières. În plus, de cînd plecasem de la Vincennes, reînnodaseră într-un fel legăturile cu mine ; cum Noirmoutier credea că voi fi în curînd eliberat, profitase de acel moment pentru a se împăca cu mine și pentru a mi-l trimite pe Branchecoeur, căpitan de infanterie în garnizoana din Mézières. Acesta îmi aduse o scrisoare semnată de Noirmoutier și de vicontele de Lamet ; îmi scriau amîndoi că fuseseră întotdeauna de partea mea și că așa aveau să trăiască sau să moară. Un bilet separat al vicontelui îmi arăta că ducele de Noirmoutier se prefăcea a face pe zeșosul față de mine, mai mult ca niciodată, pentru a șterge cu buretele trecutul printr-o faptă care — în starea unde ajunseseră lucrurile — nu-l putea, cel puțin după părerea sa, pune rău cu Curtea. Cum Mézières nu era important fără Charleville și Mont-Olimpe, n-aș fi putut face mare lucru acolo, cu neîncrederea pe care o aveam în Noirmoutier ; aș fi

găsit însă oricînd unde să mă retrag ; ori tocmai de asta aveam eu mai mare nevoie în ocazia despre care am să vă vorbesc. Căci tot planul meu a fost dat peste cap într-o clipă, deși nici una dintre roțițele din care era alcătuit nu se stricase.

Am evadat într-o simbătă, în 8 august, la orele cinci după-amiază¹ ; porțița grădinii se închise după mine în mod foarte firesc ; am coborît în chip fericit, pe frînghie, din bastionul care avea patruzeci de metri înălțime. Un valet de cameră — care se află și acum în slujba mea — numit Fromentin, distra gărziile, dîndu-le de băut. Și se distrau ei înșiși uitîndu-se la un iacobin ce se scâldea și care mai apoi, se și înecă. Sentinela, care se afla la douăzeci de pași de mine, dar într-un loc de unde nu mă putea prinde, nu cutează să tragă pentru că atunci cînd am văzut că vrea să dea foc fitilului, i-am strigat că dacă trage, voi porunci să fie spînzurată ; supus la cazne, omul a mărturisit că auzind această amenințare, crezuse că mareșalul era înțeles cu mine. Doi mici paji ce se scîldau și care, văzîndu-mă atîrnînd de frînghie începură a striga că evadam, n-au fost luați în seamă fiindcă lumea își închipuia că-i strigau pe oameni în ajutorul iacobinului ce se îneca. Cei patru gentilomi ai mei se aflau la punctul știut de la piciorul bastionului, unde se prefăceau că-și adapă caii, ca și cum s-ar fi pregătit să se ducă la vînătoare. M-am avîntat într-o clipă pe cal înainte de a se fi dat cea mai mică alarmă și cum aveam între Nantes și Paris patruzeci și două de popasuri cu cai de schimb, aș fi ajuns negreșit acolo, în zorii zilei de marți, dacă n-ar fi survenit un accident, care vă pot spune că a fost fatal și hotărîtor pentru tot restul vieții mele. Am să vi-l istorisesc după ce am să vă vorbesc de o circumstanță

¹ Evadarea lui Retz n-a fost aflată la Paris decît marți, 11 august. Loret pretinde că, la cîteva zile după asta, Retz ar fi trimis Curții o scrisoare în care-și arăta fidelitatea. Evident că Retz însă nu menționează nicăieri, nici un fapt de acest gen (n.ed.fr.).

care este importantă în ceea ce privește încrederea pe care trebuie s-o ai în unele cifruri. Mă înțelesesem cu doamna palatină asupra unuia pe care-l numeam „indescifrabil“, pentru că ni se păruse întotdeauna că nimeni nu l-ar putea dezlega, decât cunoscându-i cheia. Aveam o încredere atît de deplină în el, încît, nu ne ferisem nici odată să ne scriem într-un mod foarte familiar, prin niște curieri obișnuiți, secretele cele mai importante și mai grave. Tot de același cifru m-am folosit ca să-i scriu și domnului prim-președinte de Bellièvre că voi evada în ziua de 8 august; tot prin intermediul aceluia cifru, domnul prim-președinte mi-a cerut să evaderez cu orice risc; tot prin același cifru am dat poruncile necesare pentru reglementarea și pentru plasarea acelor popasuri cu cai de schimb; prin același cifru, Anneri și cu mine ne-am înțeles asupra locului unde trebuia să mă aștepte nobilimea din Vexin ca să intre odată cu mine în Paris. Domnul Prinț, care avea unul dintre cei mai buni dezlegători de cifruri din lume și care se numea, mi se pare, Martin, îmi ținu acel cifru șase săptămîni la Bruxelles, după care mi-l înapoie mărturisindu-mi că acel Martin îi spusese că nu-l putuse dezlega. Iată niște dovezi de necontestat pentru calitatea unui cifru. La cîtăva vreme după asta, și-a pierdut valoarea din pricina lui Joli, care deși nu era descifrator de profesie, îi descoperi cheia și mi-o aduse la Utrecht unde mă aflam atunci¹. Vă rog să-mi iertați această mică digresiune care poate că totuși n-a fost inutilă. Reiau firul povestirii mele.

De îndată ce m-am urcat pe cal, am luat-o pe drumul spre Mauve care se afla — dacă nu mă înșel — la cinci leghe de Nantes, pe malul rîului Loara, și unde convenisem ca domnul de Brissac și domnul cavalier de Sévigné să mă aștepte cu un vas ca să putem trece rîul. La Ralde, scutierul domnului duce de Brissac, care mergea înaintea

¹ În 1658, Retz s-a dus la Bruxelles ca să-l vadă pe prințul de Condé.

mea, îmi spuse că trebuia s-o pornim în galop ca să nu le lăsăm vreme gărzilor mareșalului să încuie poarta unei străduțe din foburg și prin care trebuia neapărat să trecem. Aveam unul din cei mai buni cai din lume care-l costase pe domnul de Brissac o mie de scuizi. Totuși nu l-am lăsat să gonească prea tare pentru că drumul era foarte prost și foarte alunecos ; dar un gentilom de-al meu, care se numea Boisguérin, strigîndu-mi să țin pistolul în mînă, pentru că văzuse doi din soldații mareșalului care habar n-aveau totuși de noi, l-am înșfăcat într-adevăr ; îndreptîndu-l spre soldatul care se afla mai aproape de mine, ca să-l împiedic să-mi apuce calul de dîrlogi, soarele, care era încă sus, făcu să strălucească placa de oțel a pistolului ; fulgerul de lumină îmi sperie calul care era iute și viguros. Făcu o săritură și căzu grămadă. Am fost aruncat în stîlpul unei porți, cu umărul stîng care mi s-a rupt. Un gentilom de-al meu, numit Beauchesne, m-a ridicat de jos și m-a așezat pe cal ; și deși aveam niște dureri îngrozitoare și am fost chiar obligat să mă trag din cînd în cînd de pâr, ca să nu leșin, mi-am isprăvit drumul de cinci leghe înainte ca marele maestru¹, care mă urmărea în goana mare cu toți încornorații din Nantes — cel puțin dacă e să dăm crezare cîntecului lui Marigni², să mă fi putut ajunge. I-am găsit la locul convenit pe domnul de Brissac și pe cavalerul de Sévigné, cu vasul. Cînd am pășit pe punte, am leșinat. Mi-au aruncat un pahar cu apă pe față ca să mă facă să-mi vin în fire. După ce-am trecut riul, am vrut să mă urc din nou pe cal ; dar cum eram lipsit de puteri, domnul de Brissac s-a văzut obligat să mă vîre într-o căpiță mare de fin, unde m-a lăsat împreună cu un gentilom al meu numit Montet și care mă ținea în brațe. Îl luă cu el pe Joli, căci numai el și Montet mă putuseră urma, fiindcă

¹ Armand-Charles, fiul lui la Meilleraie, comandantul general al artileriei.

² Acest cîntec n-a putut fi găsit.

celorlalti trei nu le rezistaseră caii ; Brissac se duse direct la Beaupréau¹ urmînd să adune nobilimea de acolo ca să vină împreună și să mă scoată din căpița de fin.

Cît timp se va aduna nobilimea, mă simt obligat să vă istorisesc două sau trei din faptele bieților slujitori ai mei, care nu merită să fie date uitării. Paris, doctor al Navarei², care le făcuse semn cu pălăria celor patru gentilomi ce mă slujeau în această ocazie, fu găsit pe malul apei de către Coulon, scutierul marelui, care puse mîna pe el, dîndu-i și cîțiva ghionți. Doctorul nu-și pierdu totuși stăpînirea de sine și-i spuse lui Coulon pe un ton năting și șiret :

— Am să-i spun domnului mareșal că vă distrați să ciomăgiți un biet preot fiindcă n-ați cutezat să-l prindeți pe domnul cardinal care are pistoale bune la obîncul seii sale !

Coulon luă de bune cele spuse și-l întrebă unde eram.

— Păi nu-l vedeți, zise doctorul, cum intră în satul de colo ?

Observați, vă rog, că Paris mă văzuse trecînd riul.

Se salvă astfel și trebuie să mărturisesc că o asemenea prezență de spirit nu-i prea obișnuită. Și iată și o alta care n-a fost nici ea mai prejos. Cel cu care doctorul mă confundase intenționat cînd îi spusese lui Coulon că intrasem în satul pe care i-l arătase, era acel Beauchesne despre care v-am vorbit mai înainte, al cărui cal obosisese și care nu mă putuse urma. Coulon confundîndu-l cu mine, alergă după el și cum se vedea susținut de o mulțime de călăreți care erau gata să-l ajungă, se apropie de Beauchesne cu pistolul în mînă. Beauchesne îl primi în aceeași postură și avu prezența de spirit să observe, la zece sau doisprezece pași de el un vas. Se năpusti pe puncte și în vreme ce-l ținea la distanță pe Coulon amenințîndu-l cu unul din pistoale, îl îndreptă pe celălalt

¹ Castelul de Beaupréau aparținea ducelui de Brissac.

² Adică doctor la colegiul din Navara.

spre luntraș și-l sili să treacă riul. Fapta lui cutezătoare nu numai că-l salvă, dar ea contribui și la salvarea mea pentru că marele maestru nemaigăsind altă luntre fu obligat să treacă apa mult mai în jos.

Iată acum un alt fapt care nu e de același soi, dar care a ajutat și mai mult la eliberarea mea. V-am mai spus că de îndată ce abatele Charrier mi-a spus că Papa nu voia să-mi primească demisia, l-am trimis pe Malcler ca să-i solicite aprobarea. Curtea îl trimise și ea, odată cu el, pe Gaumont, care ducea cardinalului d'Este originalul acelei demisii cu porunca de a o solicita pentru că Franța nu mai avea ambasador la Roma. Gaumont, simțindu-se obosit, la Lion, și hotărîndu-se să se ducă la Marsilia ca să se îmbarce, Malcler persistă în dorința de a tăia drumul prin munți; și cum acel drum era mai scurt, Gaumont socoti că ar fi bine să-i încredințeze lui depeșa adresată domnului cardinal d'Este. Naivitatea lui fu mare, după cum vedeți, și în plus dovedea că nu studiasse îndeajuns maxima pe care am folosit-o întotdeauna și pe care am recomandat-o oamenilor mei și anume că în afacerile importante, oboseala, primejdia și cheltuiala n-au ce căuta. Originalul demisiei nu se mai găsi în pachetul care era totuși perfect de bine închis. Când Gaumont se plinse de acest lucru, Malcler, care era dealtfel mult mai isteț decît el, se plinse la rîndu-i de șiretlicul lui răutăcios. Această neînțelegere dădu Papei prilejul de a-l face pe cardinalul d'Este să se îndoiască dacă refuzul Romei se datora relei voințe a sanctității sale față de Curte sau lipsei originalului demisiei. Malcler avusese ordin să-l implore pe Papă, în numele meu, în cazul că nu va voi să-mi accepte demisia, să bată cîmpii cît va vrea numai ca să-mi dea mie timp să evadez. Ba după cum vedeți, i-a mai făcut cadou și un pretext de toată frumusețea. Cardinalul d'Este, care fu el însuși înșelat, îl înșelă la rîndu-i pe Mazarin. Insistențele acestuia din urmă pe lîngă mareșal de a mă depune în mîinile regelui, în-

cepură a se mai rări și a deveni mai puțin stăruitoare, iar eu am avut satisfacția de a mă bucura, datorită zelului și istețimii a doi dintre oamenii mei (căci abatele Charrier luase și el parte la această intrigă), de timpul necesar ca să mă gîndesc și să-mi pregătesc fuga. Revin la căpița cu fin.

Am rămas ascuns acolo mai bine de șapte ceasuri într-o stare atît de proastă cum nu vă pot spune. Aveam umărul rupt și sărit din loc ; aveam o rană groaznică ; pe la nouă seara mă apucă fierbințeala ; starea cumplită în care mă aflam era și mai crud sporită de căldura finului nou. Și deși mă aflam pe malul rîului, nu cutezam să beau apă pentru că dacă Montet și cu mine am fi ieșit din căpiță, n-am mai fi avut pe nimeni să aranjeze finul care s-ar fi văzut că fusese răscolit și care i-ar fi făcut pe cei ce mă urmăreau, să-l scotocească. Îi auzeam dealtfel mereu pe călăreți trecînd în dreapta și în stînga. L-am recunoscut chiar, după voce, pe Coulon. Suferința pe care ți-o dă setea este de necrezut și de neconceput pentru cel care n-a încercat-o niciodată. Domnul de la Poise-Saint-Offanges, om de vază în ținut, pe care domnul de Brissac îl înștiințase, trecînd pe la el, veni pe la două noaptea să mă scoată din căpița de fin după ce văzu că nu mai era nici picior de călăreț prin împrejurimi. Mă așeză pe un fel de năsălie de cărat bălegarul și porunci să fiu dus de doi țărani, în podul unei case pe care-o avea la o leghe de acolo. Apoi mă virî din nou în fin ; dar cum de data asta aveam ce bea, mă simțeam cum nu se poate mai bine.

Domnul și doamna de Brissac veniră după șapte sau opt ore, să mă ia de acolo cu cincisprezece sau douăzeci de călăreți și mă duseră la Beaupréau ¹, unde l-am găsit

¹ Aici își scrisese Retz declarația prin care își revoca demisia, considerînd-o ca smulsă prin forță și violență, ca și scrisoarea adresată decanului de la Notre-Dame, precum și o alta adresată preoților din Paris (n.ed.fr.).

pe abatele Bélesbat care venise să-i vadă și unde n-am rămas decît o noapte, pînă ce s-a adunat nobilimea. Domnul de Brissac era foarte iubit în întreg ținutul ; așa că adună într-un timp foarte scurt mai bine de două sute de gentilomi. Domnul de Retz, care era și mai iubit în ținutul său, i se alătură, la patru leghe de acolo, cu încă trei sute. Am trecut pe-aproape de Nantes, unde cîteva gărzi ale mareșalului ieșiră să ne hărțuiască. Fură respinse cu putere pînă la barieră, iar noi am ajuns la Machecoul, care se afla în ținutul Retz, în deplină siguranță. N-am fost lipsit, în această bucurie a mea, de unele necazuri domestice. Doamna de Brissac, care se purtase ca o eroină în tot cursul acestei întreprinderi, îmi spuse, părăsindu-mă și dîndu-mi o sticlă cu apă imperială¹ :

— Numai nenorocirea dumitale m-a împiedicat să nu-ți pun otravă înăuntru !

Îmi purta pică pentru renghiul pe care domnul de Noirmoutier mi-l jucase în legătură cu ea și despre care mi se pare că v-am vorbit în cel de al doilea volum. Dar e cu neputință să vă dați seama cît de tare m-au atins aceste cuvinte ; am simți, mai presus decît v-aș putea exprima, că o inimă aleasă poate fi sensibilă pînă la slăbiciune în fața reproșurilor unei persoane față de care se simte obligată.

N-am mai simțit același lucru față de asprimea doamnei de Retz și a tatălui ei. Nu se putură stăpîni să nu-mi arate reaua lor voință chiar de îndată ce-am sosit. Primă se plînsese că n-o pusesem la curent cu taina mea, deși nu plecase din Nantes decît cu o zi înaintea evadării mele. Cel de al doilea înjură pe față încăpățînarea mea de a nu mă supune voinței regelui și nu precupeți nimic pentru a-l convinge pe domnul de Brissac să mă determine să trimit la Curte ratificarea demisiei mele. Adevărul e că și unul și celălalt mureau de frica mareșalului de la Meil-

¹ Un fel de rachiu amestecat cu multe plante aromatice.

leraie care, turbat cum era din pricina evadării mele și mai ales de faptul că fusese părăsit de toată nobilimea, amenința să treacă întreg ținutul Retz prin foc și sabie. Spaima lor merse pînă acolo încît își închipuiră sau voriră să facă să se creadă că răul meu era un fleac, că nu-mi scrîntisem nimic, și că m-aș fi ales doar cu o simplă lovitură. Chirurgical, om de încredere al lui Retz, spunea acest lucru oricui voia să-l asculte, și că era prea de tot să-mi expun, pentru un asemenea fleac, întreaga mea familie care avea să fie prima cercetată din Machecoul. Stăteam totuși în pat, unde simțeam niște dureri cumplite și unde nu puteam nici măcar să mă întorc. Toate acele vorbe mă impacientară atît de tare încît am luat hotărîrea să-i părăsesc pe acei oameni și să mă duc în Belle-Isle, de unde puteam cel puțin să fiu transportat pe mare. Drumul era foarte periculos pentru că domnul mareșal de la Meilleraie împînzise toată coasta cu armată. Totuși m-am încumetat.

M-am imbarcat în portul de la Roche — ce se află doar la o jumătate de leghe de Machecoul — pe o șalupă pe care la Gisleaie, căpitanul vasului și bun marinar, voi s-o piloteze el însuși. Timpul ne-a obligat să ancorăm la Croisic, unde era cît pe-aci să fim descoperiți de o șalupă care veni în recunoaștere noaptea. La Gisleaie, care cunoștea limba și ținutul, se descurcă foarte bine. Am întins pînzele a doua zi în zori și, după cîtăva vreme, am descoperit o barcă lungă cu biscaieni care începu să ne urmărească. Începurăm a goni la rugămintea domnului de Brissac care nu simțea nici o dorință să fie dus în Spania, fiindcă el nu evadase din închisoare ca mine și fiindcă s-ar fi putut ca această călătorie a lui să fie socotită drept crimă. Cum barca cea lungă era împinsă de vînt spre noi și cum era cît pe ce să ne ajungă, am socotit că am face mult mai bine să punem piciorul pe pămînt, în insula Retz ; barca făcu cîteva încercări să ne urmeze. Dădu o vreme ocol insulei după care porni pe mare. Am

plecat la drum în toiul nopții, iar în zori am ajuns la Belle-Isle. Am îndurat tot ceea ce se poate îndura pe un astfel de drum și am avut nevoie de toată tăria constituției mele pentru a feri și a salva de cangrenă o lovitură atât de serioasă ca a mea, căreia nu i se aplicase nici un alt leac decît oțet și sare.

N-am mai întîlnit, la Belle-Isle, aceeași silă ca la Machecoul; dar n-am întîlnit, în fond, nici prea multă fermitate. Cei din ținutul Retz își închipuiau că comandantul de Neufchaise¹, care se afla în La Rochelle, ar fi primit ordin să vină în zori să mă înhațe în Belle-Isle. S-a aflat că mareșalul pregătea de drum, la Nantes, două bărci lungi. Această veste era bună și adevărată. Dar nu erau nici pe departe atât de grăbiți cum se credea. Trebuia timp pentru a le trimite pe urma mea, mai mult decît mi-ar fi trebuit mie ca să-mi revin. Spaima ce domnea în Machecoul se întinse și în Belle-Isle și iată că am început să bag de seamă că și aici lumea era convinsă că n-aveam umărul scrîntit și că durerea provocată de lovitură mă făcea să-mi închipui că răul meu era mai mare decît în realitate. Nu se poate imagina amărăciunea pe care ți-o pricinuiesc astfel de murmure, cînd știi cît sînt de nedrepte. Adevărul e că această amărăciune își schimbă repede specificul pentru că nu trece mult și observi că acele murmure nu sînt decît rezultatul fricii sau al epuizării. Cele despre care vă vorbesc eu se datorau și uneia și celeilalte.

Cavalerul de Sévigné, om de inimă, dar interesat, se temea să nu-i fie distrusă casa, iar domnul de Brissac, care socotea că-și plătise îndestul mai curînd lenea decît slăbiciunea de care dăduse dovadă pe vremea întemnițării mele, abia aștepta să se isprăvească totul pentru ca liniștea să nu-i fie tulburată de o agitație al cărei sfîrșit încă nu-l întrevădea. Și eu eram tot atât de nerăbdător ca și ei să-i văd scăpați de o asemenea corvoadă la

¹ A se citi *Neuchêze* (n.ed.fr.).

care nu se angajaseră decît din dragoste față de mine. Deosebirea consta în faptul că eu nu vedeam pericolul chiar atît de aproape nici pentru ei, nici pentru mine încît să nu pot nici măcar să-mi trag puțin sufletul, să-mi tămăduiesc rana și să-mi fac rost de un vas ca lumea pentru a naviga cu el. Ei se străduiră să mă convingă să trec în Olanda pe un vas din Hamburg ce se afla în radă, dar eu n-am fost de acord să mă dau pe mîna unui necunoscut, care știa cine sînt și care putea foarte bine să nu mă ducă la Hamburg, ci la Nantes. Le-am propus să-mi facă rost de o fregată de corsari din Biscaia care era ancorată la capătul insulei, dar ei se temură ca nu cumva să fie învinuiți de legături cu spaniolii. Șovăiră atît încît pînă la urmă m-am săturat de toate pretextele de care se agătau sau de care voiau să se agate în orice clipă, și m-am îmbarcât pe o barcă pescărească unde nu se aflau decît cinci marinari din Belle-Isle, Joli, doi gentilomi de-ai mei — dintre care unul se numea Boisguérin, iar celălalt Sales — și un valet de cameră pe care mi-l dăduse fratele meu. Barca fu încărcată cu sardele, ceea ce ne-a convenit, pentru că aveam foarte puțini bani la noi. Frațele meu îmi trimisese ; dar omul care mi-i aducea fusese arestat de paza de coastă. Socrul său nu avusese bunul simț să-mi ofere niște bani. Domnul de Brissac îmi împrumută optzeci de pistoli, iar cel care comanda în Belle-Isle, patru. Ne-am schimbat hainele ; ne-am îmbrăcat în niște zdrențe amărîte ale unor soldați din garnizoană și am pornit pe mare la căderea nopții, plănuiind s-o luăm spre San Sebastian aflat în Guipuzcoa. Drumul era destul de lung pentru un vas ca al nostru. Căci de la Belle-Isle la San Sebastian erau optzeci de leghe bune ; era însă locul cel mai apropiat de toate localitățile unde puteam debarca în deplină siguranță. Am avut un timp foarte prost toată noaptea. S-a liniștit în zori, dar această liniște nu ne-a bucurat prea tare pentru că busola, singura pe care-o aveam, căzuse, nu știu prin ce accident, în mare.

Marinarii noștri — care erau foarte mirați de treaba asta și care erau dealtfel foarte săraci cu duhul — habar n-aveau unde ne aflam și nu porniră la drum decît din pricina unui vas care începu a ne urmări, silindu-ne să fugim. După formă, își dădură seama că era un vas turcesc din Salé¹. Cum spre seară își coborî pînzele, ne-am dat seama că se ferea de țarmul ce nu putea fi prea departe. Dealtfel ne arătau acest lucru și păsărelele ce veneau să se cocoaște pe catargul nostru. Problema era ce țarm putea fi, căci ne temeam de cel al Franței cît și de cel turc; am rămas locului și a doua noapte; un vas de care am vrut să ne apropiem pentru a ne lămuri unde ne aflam, ne trimise drept răspuns, trei ghiulele de tun. Mai aveam foarte puțină apă și ne temeam să nu ne pomnim și cu vreo furtună ale cărei semne dealtfel se și întrevedeau. Noaptea a fost însă destul de calmă; în zori, am zărit pe mare o șalupă. Ne-am apropiat destul de greu de ea, pentru că se temea să nu fim corsari. Le-am vorbit în spaniolă și în franceză celor trei oameni ce se aflau în ea. Dar nu înțeleseseră nici una dintre aceste limbi. Unul din ei începu să strige: „San Sebastian“, pentru a ne arăta de unde era. Îi arătarăm niște bani și-i spusermă și noi „San Sebastian“, făcîndu-l să priceapă că acela era locul unde voiam să ajungem. El veni în barca noastră și ne conduse într-acolo, ceea ce nu i-a fost prea greu fiindcă nu ne aflam prea departe.

Nici nu ajunserăm bine că ni se ceru actul de navlo-sire² care este atît de necesar pe mare încît orice om care navighează și nu-l are poate fi spînzurat, și fără nici un fel de proces. Patronul bărcii noastre nu se gîndise la acest lucru, socotînd că eu n-aveam nevoie de așa ceva. Lipsa acelei hîrtii, plus hainele ponosite pe care le aveam, obligară gărzile din port să ne spună că aveam

¹ Salé sau Sala, port în Maroc renumit pentru pirații săi

² Act prin care se constata dacă era vorba de închirierea navei în parte sau în întregime.

să fim spinzurați a doua zi dimineată. Le-am răspuns că domnul baron de Vateville — care comanda în numele regelui Spaniei, în Guipuzcoa — ne cunoștea. Acest cuvânt făcu să fim găzduiți la o pensiune și să ni se dea un om care-l conduse pe Joli la domnul de Vateville, aflat la Passage, și care la început, luându-se după zdrențele sale, îl socoti un impostor. Nu-i arată totuși nimic și veni într-o doară să mă vadă chiar a doua zi dimineată, la pensiunea unde stăteam. Mă salută pînă la pămînt, dar cam încurcat, și ca un om ce fusese obișnuit, în postul pe care-l deținea, să aibă adesea de-a face cu înșelători. Începu să fie mai sigur abia după sosirea lui Beauchesne, pe care îl trimisese la Paris, din Beaupréau și pe care prietenii mei mi-l trimiseră în grabă de îndată ce aflară că mă imbarcasem pentru San Sebastian. Domnul de Vateville descoperi că Beauchesne era atît de bine informat încît fu cit pe-aci să creadă că nu era decît un presupus curier. Văzu chiar că era mai instruit decît ar fi dorit el, căci Beauchesne îi spuse că armata Franței o învinsese pe cea a Spaniei în lupta de la Arras și această veste, pe care domnul de Vateville o trimise în grabă la Madrid, fu prima care sosi acolo despre această înfrîngere. Beauchesne mi-o adusese cu o grabă de necrezut, venind cu o fregată a unui corsar biscaian pe care-l găsisese în Belle-Isle și care fusese încîntat să-l ia pe punte și să-l treacă în Spania știind că venea să mă caute la San Sebastian. Prietenii mei îl trimiseseră ca să mă înduplece să plec la Roma mai curînd decît la Mézières unde se temeau ca nu cumva să mă duc. Acest sfat era, desigur, cel mai înțelept; din păcate n-a fost și cel mai fericit. L-am urmat fără să ezit, deși nu fără greutate.

Cunoșteam destul de bine Curtea de la Roma ca să știu că situația unui refugiat care venea să ceară ajutor, nu era deloc plăcută: și inima mea, care era foarte pornită împotriva cardinalului Mazarin, era plină de niște senti-

mente ce m-ar fi îndemnat să mă îndrept, cu mai multă bucurie, spre niște locuri unde să pot da frîu liber resentimentelor. Știam că de la domnul duce de Noirmoutier nu mă puteam aștepta la nimic care să-mi fie de folos pentru viitor; dar știam de asemenea că fiind stăpîn pe orașul Mézières — cum dealtfel și eram — și ducîndu-mă acolo, era cu neputință să nu-l atrag de partea mea pe acel Noirmoutier, care continua să păstreze aparențele prieteniei față de mine și care, de îndată ce aflase despre evadarea mea, îmi trimisese — împreună cu vi-contele de Lamet — un gentilom care să mă roage să mă retrag în acele locuri. Prietenii mei nu se îndoiau că n-aș fi fost în deplină siguranță la Mézières. Dar se temeau ca siguranța mea să nu mai fie tot atît de deplină la Charleville și cum situația acestor orașe era de așa natură încît unul fără celălalt nu mai prezentau importanță, socotiră că — avînd în vedere și atitudinea lui Noirmoutier — aș face mai bine să nu mă bazez pe o retragere în acel loc. Repet încă o dată aici ceea ce v-am mai spus, și anume că nu știu dacă n-ar fi mai bine să-mi fac unele speranțe nu în legătură cu buna intenție a lui Noirmoutier, ci cu situația în care se afla el însuși. Dar sfatul prietenilor mei avu prioritate. Ei îmi arătară că azilul firesc al unui cardinal și al unui arhiepiscop persecutat era Vaticanul; dar există unele vremuri în care nu e deloc greu de prevăzut că ceea ce ar trebui să slujească de azil, poate deveni lesne un loc de exil. Am prevăzut acest lucru și totuși l-am acceptat. Nimic din ceea ce mi s-a întîmplat din pricina acestei alegeri nu m-a făcut să mă căiesc vreodată, pentru că m-am călăuzit după principiul respectului pe care-l datoram sfaturilor celor față de care mă simțeam obligat. Aș fi prețuit și mai mult acest principiu dacă ar fi fost urmarea moderației mele și a dorinței de a nu folosi, în ceea ce privea restitornicirea mea, decît căile ecleziastice.

Spaniolii nu m-au putut împiedica să iau altă hotărîre. De îndată ce domnul de Vateville recunoscu că eram cardinalul de Retz — ceea ce se întîmplă după opt sau zece ceasuri — datorită întîmplărilor pe care vi le-am arătat cît și datorită unui secretar bordelez pe care-l avea și care mă văzuse de multe ori la Paris — mă duse la el acasă, într-un apartament ce se afla la cel mai înalt cat, unde mă ascunse atît de bine, încît, deși domnul mareșal de Gramont, care se afla la trei leghe de San Sebastian, înștiințase Curtea printr-un curier special, că sosisem acolo, nevăzîndu-mă în ziua următoare, crezu că se înșelase și încă atît de tare, încît trimise de îndată o altă scrisoare, ca să se dezică. Am stat trei săptămîni în pat, fără să mă pot mișca, și chirurgul domnului de Vateville, care era un om foarte capabil, nu voi să întreprindă nimic ca să mă trateze, fiindcă zicea că era prea tîrziu. Osul umărului ieșise cu totul din lăcașul lui și mă condamnă să rămîn schilod pe toată viața. L-am trimis pe Boisguérin la regele Spaniei, căruia i-am scris pentru a-l ruga să-mi îngăduie să trec prin statele sale ca să mă duc la Roma. Acel gentilom fu primit și de majestatea sa catolică și de domnul Luis de Haro, atît de bine, încît nici nu mă pot exprima. L-au trimis înapoi chiar a doua zi; îi dăruiseră un lanț de aur în valoare de opt sute de scuzi; mie mi se trimise o litieră și pe dom Cristoval de Crassembac, german, dar spaniolizat și secretar al tîlmacilor, confidentul intim al lui dom Luis. Cred că nimeni n-a depus mai multe eforturi ca acest secretar ca să mă determine să mă duc la Madrid. Dar m-am apărat invocînd inutilitatea unei asemenea călătorii care n-ar fi fost de nici un folos regelui catolic, precum și avantajul pe care l-ar fi avut asupra-mi, dușmanii mei. El n-a înțeles aceste motive care erau totuși, după cum vedeți, destul de importante și, cum m-am mirat de acest lucru, Vateville, care de față cu secretarul îi dăduse dreptate, ba chiar cu multă vehemență, îmi spuse :

mente ce m-ar fi îndemnat să mă îndrept, cu mai multă bucurie, spre niște locuri unde să pot da frîu liber resentimentelor. Știam că de la domnul duce de Noirmoutier nu mă puteam aștepta la nimic care să-mi fie de folos pentru viitor; dar știam de asemenea că fiind stăpîn pe orașul Mézières — cum dealtfel și eram — și ducîndu-mă acolo, era cu neputință să nu-l atrag de partea mea pe acel Noirmoutier, care continua să păstreze aparențele prieteniei față de mine și care, de îndată ce aflase despre evadarea mea, îmi trimisese — împreună cu vi-contele de Lamet — un gentilom care să mă roage să mă retrag în acele locuri. Prietenii mei nu se îndoiau că n-aș fi fost în deplină siguranță la Mézières. Dar se temeau ca siguranța mea să nu mai fie tot atît de deplină la Charleville și cum situația acestor orașe era de așa natură încît unul fără celălalt nu mai prezentau importanță, socotiră că — avînd în vedere și atitudinea lui Noirmoutier — aș face mai bine să nu mă bazez pe o retragere în acel loc. Repet încă o dată aici ceea ce v-am mai spus, și anume că nu știu dacă n-ar fi mai bine să-mi fac unele speranțe nu în legătură cu buna intenție a lui Noirmoutier, ci cu situația în care se afla el însuși. Dar sfatul prietenilor mei avu prioritate. Ei îmi arătară că azilul firesc al unui cardinal și al unui arhiepiscop persecutat era Vaticanul; dar există unele vremuri în care nu e deloc greu de prevăzut că ceea ce ar trebui să slujească de azil, poate deveni lesne un loc de exil. Am prevăzut acest lucru și totuși l-am acceptat. Nimic din ceea ce mi s-a întîmplat din pricina acestei alegeri nu m-a făcut să mă căiesc vreodată, pentru că m-am călăuzit după principiul respectului pe care-l datoram sfaturilor celor față de care mă simțeam obligat. Aș fi prețuit și mai mult acest principiu dacă ar fi fost urmarea moderației mele și a dorinței de a nu folosi, în ceea ce privea restitornicirea mea, decît căile ecleziastice.

Spaniolii nu m-au putut împiedica să iau altă hotărîre. De îndată ce domnul de Vateville recunoscu că eram cardinalul de Retz — ceea ce se întîmplă după opt sau zece ceasuri — datorită întîmplărilor pe care vi le-am arătat cît și datorită unui secretar bordelez pe care-l avea și care mă văzuse de multe ori la Paris — mă duse la el acasă, într-un apartament ce se afla la cel mai înalt cat, unde mă ascunse atît de bine, încît, deși domnul mareșal de Gramont, care se afla la trei leghe de San Sebastian, înștiințase Curtea printr-un curier special, că sosisem acolo, nevăzîndu-mă în ziua următoare, crezu că se înșelase și încă atît de tare, încît trimise de îndată o altă scrisoare, ca să se dezică. Am stat trei săptămîni în pat, fără să mă pot mișca, și chirurgul domnului de Vateville, care era un om foarte capabil, nu voi să întreprindă nimic ca să mă trateze, fiindcă zicea că era prea tîrziu. Osul umărului ieșise cu totul din lăcașul lui și mă condamnă să rămîn schilod pe toată viața. L-am trimis pe Boisguérin la regele Spaniei, căruia i-am scris pentru a-l ruga să-mi îngăduie să trec prin statele sale ca să mă duc la Roma. Acel gentilom fu primit și de majestatea sa catolică și de domnul Luis de Haro, atît de bine, încît nici nu mă pot exprima. L-au trimis înapoi chiar a doua zi; îi dăruiseră un lanț de aur în valoare de opt sute de scuzi; mie mi se trimise o litieră și pe dom Cristoval de Crassembac, german, dar spaniolizat și secretar al tîlmacilor, confidentul intim al lui dom Luis. Cred că nimeni n-a depus mai multe eforturi ca acest secretar ca să mă determine să mă duc la Madrid. Dar m-am apărat invocînd inutilitatea unei asemenea călătorii care n-ar fi fost de nici un folos regelui catolic, precum și avantajul pe care l-ar fi avut asupra-mi, dușmanii mei. El n-a înțeles aceste motive care erau totuși, după cum vedeți, destul de importante și, cum m-am mirat de acest lucru, Vateville, care de față cu secretarul îi dăduse dreptate, ba chiar cu multă vehemență, îmi spuse :

niște *endemionados*¹, care n-aveau nici un Dumnezeu și care îl amenințaseră și pe el să-l căsăpească. Am petrecut astfel întreaga noapte avînd drept serenade o mulțime de glasuri confuze care cîntau sau care mai curînd urlau niște cîntece împotriva francezilor. A doua zi dimineată, am socotit că era bine să le arăt acelor oameni, prin siguranța noastră, că nu ne socoteam francezi ; am vrut să ies ca să mă duc la slujbă. Dar în pragul ușii am dat nas în nas cu o sentinelă care m-a făcut să intru repede înapoi sprijinindu-mi țeava muschetei în țeastă și spunîndu-mi că primise ordin de la alcade să-mi poruncească, din partea regelui, să stau în casă. L-am trimis pe dom Martin la alcade ca să-i spună cine eram ; dom Pedro se duse cu el. Alcadele veni imediat să mă vadă ; își lăsă bagheta la ușa odăii mele, puse un genunchi pe pămînt și-mi sărută poala jiletcii ; dar îmi declară că nu-mi putea îngădui să ies din casă, fiindcă nu primise ordin în acest sens de la contele de San-Estevan, vice-regele Navarei, care se afla la Pampeluna. Don Pedro se duse acolo cu un magistrat al orașului și se reîntoarse cu mii de scuze. Mi se dădu o escortă de cincizeci de muschetari, călare pe măgari, care să mă însoțească pînă la Cortes.

Mi-am continuat drumul prin Aragon și am ajuns la Saragossa, un oraș mare și frumos, care era capitala aceluia regat. Am fost surprins la culme să aud că pe străzi toată lumea vorbea franțuzește. Existau într-adevăr acolo foarte mulți² și mai ales meșteșugari care erau mai devoțați Spaniei decît băștinașii. Ducele de Montéléon, napolitan, (din) familia de Pignatelli, vice-regele Aragonului, trimise un gentilom să-mi iasă, cu vreo trei-patru leghe înainte, ca să-mi spună că ar fi venit el însuși, cu toată nobilimea, dacă regele, stăpînul său, nu i-ar fi cerut să asculte de porunca contrară pe care știa că aveam să i-o

¹ Posedați, stăpîniți de diavol (span.).

² Adică foarte mulți francezi.

dau. Acel compliment, atât de plin de politețe după cum vedeți, fu însoțit de mii și mii de atenții și de toate mincărurile și băuturile de soi ce se pot închipui, pe care le-am găsit la Saragosa. Îngăduiți-mi, vă rog, să mă opresc puțin ca să vă istorisesc câteva întâmplări care mi s-au părut destul de curioase. Înainte de a intra în oraș, dai cu ochii de alcazarul vechilor regi mauri, care în momentul de față aparține Inchiziției. Alături se afla o alee umbrită de copaci pe care se plimba un preot. Gentilomul vice-regelui îmi spuse că acel preot era abatele din Osca, oraș foarte vechi din Aragon, și că acel preot se afla acolo în carantină după ce cu trei săptămîni în urmă își îngropase ultimul enoriaș, care era într-adevăr cel din urmă din cele o mie două sute de persoane moarte de ciumă în parohia sa.

Același gentilom al vice-regelui îmi arată tot ce era mai de seamă în Saragosa, numindu-mă tot timpul marchizul de Saint-Florent. Dar nu se gîndi că Nuestra Señora del Pilar¹, care este unul din cele mai celebre sanctuare din întreaga Spanie, nu-mi putea fi arătat în calitate de marchiz. Acest chip miraculos nu e dezvăluit niciodată decît suveranilor și cardinalilor. Marchizul de Saint-Florent nu era nici rege, nici cardinal, așa încît atunci cînd mă văzură lîngă balustru², cu jiletca mea de catifea neagră și cu cravată, o mulțime de norod dădu năvală la sunetul clopotului care nu sună decît pentru o astfel de ceremonie, crezînd că eram regele Angliei. Cred că se adunaseră acolo mai bine de două sute de trăsurî, pline cu doamne care mă copleșiră cu mii și mii de atenții la care n-am răspuns decît ca un om care nu vorbea prea bine spaniola. Acea biserică e frumoasă prin ea însăși, dar podoabele și bogățiile ei sînt uriașe, iar tezaurul, magnific. Mi se arată un om ce se ocupa cu aprinsul

¹ Maica Domnului cu stîlpul, denumită astfel din pricina unui stîlp ce susține Fecioara care-l ține pe Isus în brațe.

² Stîlpul balustradei.

lămpilor, dealtfel foarte numeroase în acel loc, și mi se spuse că în urmă cu șapte ani fusese văzut, la ușa acelei biserici, avînd doar un singur picior. Acum l-am văzut cu două. Decanul și toți canonicii mă asigurară că întreg orașul îl văzuse ca și ei și că, dacă voiam să mai adăst două zile, puteam vorbi cu peste douăzeci de mii de oameni, chiar din afara orașului, care-l văzuseră ca și cei din oraș. Își recăpătase piciorul, după cîte spuneau ei, frecîndu-se cu uleiul din lămpile sale. Acest miracol se celebra în fiecare an de o mulțime de necrezut, și într-adevăr după ce mă depărtasem la o distanță de o zi de Saragosa, am văzut toate drumurile principale pline de oameni de toate condițiile care se duceau într-acolo.

Din Aragon, am intrat în regatul Valenciei despre care se poate spune nu numai că este țara cea mai minunată, ci și cea mai frumoasă grădină din lume. Pomii purtători de rodii, de portocale, de lămîi, alcătuiesc adevărate palisade de-a lungul drumurilor. Cele mai frumoase și cele mai limpezi ape slujesc de canale. Toată cîmpia, care e smălțată de un milion de flori diferite, ce dezmiardă privirea, răspîndește o mulțime de miresme diferite care-ți încîntă mirosul. Am ajuns astfel la Vinaros unde dom Fernand Carillo Quatralve, de la galerele din Neapole, veni să mă întîmpine a doua zi cu patroana acelei escuade¹, o galeră solidă și frumoasă și întărită cu cei mai buni vîslași, principala galeră a escadrei, care aproape că fusese dezarmată în acest scop. Dom Fernand îmi înmîină o scrisoare de la don Juan de Austria, atît de frumoasă și de curtenitoare cum n-am mai văzut niciodată. Mă punea să aleg între acea galeră și o fregată din Dunkerque ce se afla trasă la același țărm și pe care erau montate treizeci și șase de guri de tun. Aceasta era mult mai sigură, ca să străbatem golful Leon într-un anotimp atît de înaintat,

¹ În loc de escadră. Din italianescul *escuadra*.

căci ne aflam la sfîrșitul lui septembrie. Am ales galera și veți vedea că nu puteam face o alegere mai bună.

Dom Cristoval de Cardonne, cavaler al ordinului Sfințitul Iacob, sosi la Vinaros la un sfert de ceas după don Fernando Carillo și-mi spuse că domnul duce de Montalte, vice-regele Valenciei, îl trimisese ca să-mi ofere tot ceea ce depindea de el ; că știa că refuzasem ceea ce-mi oferise regele catolic la San Sebastian, că din acest motiv nu cuteza să mă determine să primesc ceea ce *pagadorul*¹ galerelor primise poruncă să-mi aducă ; dar, fiindcă știa că graba în care plecasem nu-mi îngăduise să mă încarc cu prea mulți bani, că eram foarte darnic și că nu m-aș supăra să-i ospățez pe vîslași, nădăjduia că nu voi refuza cîte ceva de-ale gurii pentru ei. Acest „ceva de-ale gurii“ consta din șase lăzi mari pline cu toate soiurile de dulciuri din Valencia, din douăsprezece duzini de perechi de mănuși de Spania, minunate, și dintr-o pungă parfumată în care se aflau două mii de galbeni de aur bătuți în Indii, care valorau două mii două sute sau două mii trei sute de pistoli. Am primit darul fără să fac mofturi și i-am răspuns că, deoarece nu mă aflam în situația de a o putea sluji pe majestatea sa catolică, socotisem că m-aș fi abătut de la îndatoririle mele dacă aș fi primit acea mare sumă de bani pe care avusese bunătatea să mi-o trimită la San-Sebastian și să mi-o ofere la Vinaros ; dar că socoteam de asemenea că aș fi lipsit de respectul pe care i-l datoram unui atît de mare monarh, dacă n-aș accepta ultimul dar cu care binevoise să mă onoreze. L-am primit deci, dar înainte de a mă imbarca, am dăruit dulciurile căpitanului galerei, mănușile lui dom Fernand și aurul lui dom Pedro pentru domnul baron de Vateville, care era destul de strîmtorat din pricina cheltuielilor excesive pe care le făcuse ca să isprăvească vasul amiral al Indiilor occidentale pe care-l construia la San Sebastian, spunîndu-i că-i

¹ *Pagador* — plătitor.

trimiteam un mic grăunte de aur care să-i mai aline durerile de cap ; căci așa se exprimase el despre necazurile pe care i le pricinuia construirea aceluia vas. Felul meu de a proceda a fost puțin cam jignitor. Eram îndreptățit să dăruiesc căpitanului merindele ; era indiferent dacă păstram eu mănușile de Spania sau le dăruiam lui dom Fernand ; ar fi fost însă politicos să păstrez cei două mii și ceva de pistoli. Spaniolii nu mi-au iertat niciodată acest gest și l-au atribuit întotdeauna aversiunii mele față de nația lor ; adevărul este că procedasem astfel din pricina legămîntului pe care-l făcusem de a nu primi niciodată bani de la nimeni.

La cea de a doua gardă a nopții m-am imbarcat pe un timp foarte prost, dar care nu ne deranja prea tare, pentru că aveam vîntul în pupă. Făceam cincisprezece mile pe oră și am ajuns a doua zi, înainte de a se lumina, la Majorca. Cum în Aragon bîntuia ciurma, toți cei care veneau de pe coasta spaniolă erau izgoniți din Majorca. A urmat o întreagă tevatură pentru a ni se îngădui să debarcăm, fiindcă magistratul orașului se opunea din răspuțeri. Vice-regale, care în acea insulă nu era tot atît de atotputernic ca în alte regate ale Spaniei, și care primise poruncă de la stăpînul său, regele catolic, să mă primească cu toată cîntea cuvenită, insistă atîta încît pînă la urmă ni se îngăduiră, mie și alor mei, să intrăm în oraș, cu condiția să nu dormim acolo. Sigur că acest lucru vi se pare fără îndoială destul de ciudat, pentru că poți aduce molima într-un oraș chiar dacă nu dormi acolo. După-amiază, am spus acest lucru unui cavaler majorcan, care-mi răspunse prin următoarele cuvinte pe care le-am reținut pentru că se pot aplica în mii de alte situații pe care le întîlnești în viață :

— Noi nu ne temem că ne veți aduce molima, pentru că știm bine că n-ați trecut prin Oșca, dar cum ați trecut destul de aproape de ea, sîntem bucuroși să dăm, prin persoana domniei voastre, o pildă care pe domnia voastră

nu vă incomodează, dar care pe noi ne avantajează în viitor.

Aceste cuvinte sînt mult mai cu tîlc și chiar mult mai pline de politețe în spaniolă decît în franceză.

Vice-regele, care era un conte aragonez al cărui nume l-am uitat, veni să mă ia de pe dig, cu o sută sau o sută douăzeci de trăsuri, pline cu nobilime din cea mai arătoasă care exista în Spania, mă duse la slujbă la seo (așa erau numite catedralele în acea țară) unde am văzut treizeci sau patruzeci de femei nobile, una mai frumoasă ca alta ; mai minunat ca orice era faptul că nu existau urîte în toată insula. Sau cel puțin erau foarte rare. Erau, în majoritatea lor, niște frumuseți foarte delicate, cu un ten de crini și de trandafiri. Femeile din popor, pe care le vedeam pe străzi, erau la fel ; aveau o pieptănătură deosebită, care era foarte frumoasă. Vice-regele dădu în cinstea mea o masă fastuoasă, într-un superb cort de brocart de aur, pe care-l ridicase pe țărmul mării. După-masă, mă duse să ascult muzică într-o mănăstire de fete, care erau tot atît de frumoase ca și doamnele din oraș. Ele cîntară de partea cealaltă a unui grilaj, în onoarea sfîntului lor, niște arii cu niște cuvinte mai galante și mai înflăcărate decît sînt cîntecele lui Lambert. Pe seară, ne-am dus să ne plimbăm prin împrejurimile orașului care sînt cele mai frumoase din lume și întrutotul asemănătoare cu cîmpiile din regatul Valenciei. Ne-am dus apoi la vice-regină, care era mai urîță ca dracu și care, stînd sub un mare baldachin, plină toată de briliante și de pietre scumpe, făcea să strălucească și mai tare cele șaizeci de doamne ce se aflau lingă ea și pe care și le alesese dintre cele mai frumoase din oraș. Pe urmă mă conduseră, cu cincizeci de făclii de ceară albă, pe galeră, în bubuiturile întregii artilerii din bastioane și în sunetele a o mulțime de cimpoaie și de trîmbițe. Așa au trecut cele trei zile pe care timpul prost m-a obligat să le petrec în Majorca.

Am plecat în 4, cu un vînt bun la pupa, am făcut cincizeci de leghe din cele mari în douăsprezece ceasuri și am intrat foarte bucuros, înainte de căderea nopții, în Port-Mahon, care e cel mai frumos port din Mediterană. Gura lui este foarte strîmtă și nu cred că două galere să poată trece odată. Dar se lărgeste brusc și alcătuiește un bazin lunguiet, lat de o jumătate de leghe și lung de o leghe. Un munte înalt, care-l înconjoară din toate părțile, alcătuiește un fel de amfiteatru care, prin mulțimea și înălțimea copacilor cu care este acoperit și prin râurile ce țîșnesc din el cu o abundență prodigioasă, dezvăluie mii și mii de priveliști care sînt — fără exagerare — mai uluitoare decît cele de la Operă¹. Acel munte, acei copaci, stîncile, feresc portul de vînturi chiar și în toiul celor mai mari furtuni încît e întotdeauna liniștit întocmai ca bazinul unei fîntîni și tot atît de neted ca o oglindă. Apa are peste tot aceeași adîncime și galioanele din Indii pot arunca ancora doar la cîțiva pași de țarm. Într-adevăr, ca o culme a perfecțiunii, acest port se află în insula Minorca, insulă care dă mult mai multă carne și hrană necesară navigației decît dă Majorca unde nu cresc decît rodii, portocali și lămîi.

După ce am intrat în acest port, timpul s-a stricat și încă atît de rău încît am fost obligați să rămînem acolo patru zile. Am încercat totuși de patru ori să plecăm, dar vîntul ne-a fost tot timpul potrivnic. Dom Fernand Carillo, care era un om de calitate, tînar de douăzeci și patru de ani, foarte politicos și foarte manierat, încercă să mă distreze cu tot ceea ce-i oferea acel loc încîntător. Vinătoarea era acolo fără pereche de frumoasă, oferind tot soiul de vînat și pescuitul îmbelșugat. Și iată un fel de a pescui care este, după cîte mi se pare, specific acestui port. Luă o sută de vîslași turci, îi așeză în șir și-i puse să țină de un otgon gros cît mîna ; patru din acei sclavi se scu-

¹ În 1647, cîntăreții italieni reprezentaseră la Curtea Franței opera *Orfeu*.

fundară în apă și legară otgonul de un pietroi mare ; apoi împreună cu tovarășii lor începură să tragă pietroiul afară. Reușiră, dar după niște eforturi de necrezut ; nu întimpinară mai puține greutateți nici să spargă acel bolovan eu ciocanele. Găsiră înăuntru șapte sau opt scoici, mai mici ca mărime decît stridiile, dar cu un gust mult mai acătării. Fierțe în apa lor și mîncate, sînt delicioase.

Timpul îmbunătățindu-se, am întins pînzele ca să străbătem golful Leon ce începea din acel loc. Avea o sută de leghe lungime și patruzeci lățime și era extrem de periculos, atît din cauza munților de nisip pe care lumea pretindea că-i ridică și că uneori chiar îi rostogolește de colo-colo, cît și din pricină că n-avea port-sub-vînt¹. Coasta Barbariei, care-l mărginește într-o parte, era foarte proastă ; cea a Languedocului, care-l mărginește de cealaltă parte, era la fel. În sfîrșit, acel drum nu era deloc plăcut pentru galere, mai ales cînd toamna era pe sfîrșite, și era cu mult, căci ne aflam foarte aproape de Ziua tuturor sfinților², cînd se iscă întotdeauna pe mare vînturi puternice. Don Fernand Carillo, care era una dintre firile cele mai aventuroase ale Spaniei, îmi mărturisi că o fregată ar fi fost mult mai bună într-o astfel de situație decît cea mai puternică galără. Se întîmplă atunci ca și cea mai mică felucă să se dovedească la fel de bună ca și cea mai bună fregată. Am străbătut golful în treizeci și șase de ore, pe o vreme minunată și cu un vînt care, dîndu-și silința să ne slujească, aproape că ne obliga să nu mai punem peste luminările din odaia de la pupa acele felinare de sticlă cu care trebuiau acoperite. Am intrat astfel în canalul care se află între Corsica și Sardinia. Don Fernand Carillo — văzînd cîtiva nori care-l făceau să se teamă de schimbarea vremii — îmi propuse să ne oprim la Porto-Condé, un port nelocuit din Sardinia :

¹ Adică o coastă opusă celei din care bate vîntul.

² La 1 noiembrie.

am fost de acord. Dar teama lui risipindu-se odată cu norii, își schimbă părerea, ca să putem profita de timpul frumos și acest lucru a fost un mare noroc pentru mine ; căci domnul de Guise, care se ducea la Neapole, în fruntea flotei franceze, poposisese la Porto-Condé, cu șase galere. Don Fernand Carillo, care află acest lucru abia peste două zile, îmi spuse că puțin i-ar fi păsat de acele galere, pentru că a sa, care avea patru sute cincizeci de vîslași, s-ar fi descurcat cu ușurință ; dar ar fi fost o afacere peste care un om ce fugea de pușcărie ar fi vrut să treacă mai repede decît oricare altul. Fortăreața San Bonifacio, care se află în Corsica și care aparține genovezilor, văzîndu-ne, trase patru lovituri de tun, dar cum noi trecem mult prea departe de ea pentru a fi salutați, am socotit că ne dădea vreun semnal și într-adevăr așa era, căci ne avertizase că dușmanii noștri erau la Porto-Condé.

Noi n-am luat-o așa, și am crezut că voia să ne facă cunoscut că o mică fregată, pe care o văzusem în fața noastră la ieșirea din canal, era turcească, așa cum o arăta și forma. Don Fernand avu fantezia s-o atace și-mi spuse că dacă-i îngăduiam, îmi va oferi plăcerea unei lupte ce nu va dura decît un sfert de ceas. Porunzi deci să fie urmărită fregata ce părea să facă tot ce-i stătea în putință ca să dea bir cu fugiții. Cîrmaciul, care n-avea ochi decît pentru acea fregată, eșuă pe un banc de nisip ce nu se zărea din apă, dar care era atît de cunoscut încît era însemnat și în hărțile marine. Galera se ciocni de el. Cum nu există nimic mai periculos pe mare, toată lumea începu să strige : „*Misericordia !*“ Toți vîslașii se ridicară pentru a încerca să-și desfacă fiarele și să sară în mare. Don Fernand Carillo, care juca pichet cu Joli, în odaia de la pupa, îmi aruncă prima spadă care-i căzu în mînă, strigîndu-mi s-o trag din teacă ; o trase și el pe a sa și ieși pe cursie ¹, atacînd cu spada cu două tăișuri pe oricine întîlnea

¹ Cursie sau cursier — culoarul ce se afla între băncile vîslașilor și care mergea de la pupa la prova.

în cale. Toți ofițerii și toți soldații făcură același lucru fiindcă se temeau ca vîslașii, printre care se aflau mulți turci, să nu ridice galera, adică să nu pună stăpînire pe ea, cum se mai întîmplase de cîteva ori în ocazii asemănătoare. Cînd toată lumea fu la locul ei, el îmi spuse cu un aer calm și sigur :

— Am ordin, domnule, să vă știu în siguranță ; iată care e prima mea grijă. Trebuie deci să vă pun la adăpost. Abia după asta voi vedea dacă galera e vătămată !

Rostind aceste ultime cuvinte, porunci să fiu luat de mijloc de patru sclavi care mă așezară într-o felucă. Odată cu mine, viri înăuntru treizeci de muschetari spanioli cărora le porunci să mă ducă pe o mică stîncă ce ieșea din mare, la cincizeci de pași de acolo și unde nu era loc decît pentru patru sau cinci persoane ; muschetarii stăteau în apă pînă la brîu ; mi se făcu milă de ei ; cînd am văzut că galera n-avea nimic, am vrut să-i trimit înapoi ; dar ei îmi spuseră că dacă corsicanii, care se aflau pe mal, m-ar fi văzut fără escortă bună, n-ar fi pregetat să vină să mă jefuiască și să mă strîngă de gît. Acei barbari își închipuie că tot ceea ce naufragiază este al lor.

Galera nu era vătămată, ceea ce era un fel de minune. Nu i-au trebuit nici două ceasuri ca să se urnească de acolo. Feluca veni să mă ia și m-am urcat pe galeră. În timp ce ieșeam din canal, am zărit din nou fregata care văzînd că galera n-o mai urmărea, își reluase drumul. Începurăm s-o urmărim din nou, ea o luă iar la goană. Am ajuns-o în mai puțin de două ceasuri și am văzut într-adevăr că era turcească, dar aparținea genovezilor care o capturasera de la turci și o înarmaseră. Am fost, ca să vă spun adevărul, foarte bucuros că aventura s-a terminat astfel. Lupta aceea nu-mi era pe plac ; nu era cine știe ce, dar orice zgîrietură pe care aș fi căpătat-o, ar fi putut să fie ridicolă. Don Fernand Carillo, care era un

tinăr foarte curajos, mi-o propusese și eu nu avusesem puterea să-l refuz, deși vedeam bine că era o imprudență. Timpul întunecându-se, se crezu că era cazul să intrăm în Porto-Vecchio, care este un port nelocuit din Corsègue¹. Un trîmbiș al guvernatorului genovez, dintr-un port aflat destul de aproape, veni să ne înștiințeze, din partea căpitanului său, că domnul de Guise se afla la Porto-Condé, cu șase galere ; că ne văzuse cînd trecusem și că putea veni chiar în aceeași noapte să ne surprindă ancorați acolo.

Am hotărît s-o pornim din nou pe mare, deși timpul începuse a se înrăutăți serios și exista chiar un oarecare pericol să ieșim noaptea din Porto-Vecchio pentru că la gura lui se află un colț de stîncă ce iscă un curent destul de neplăcut. Vijelia crescuse odată cu luna și înfruntarăm una dintre cele mai mari furtuni ce s-au văzut poate vreodată, pe mare. Cîrmaciul regal al galerelor din Neapole, care se afla pe galera noastră și care naviga de cincizeci de ani, spuse că nu mai văzuse una la fel. Toată lumea se ruga, toată lumea se spovedea și numai don Fernand Carillo; care se spovedea în fiecare zi, cînd se afla pe uscat și care era de o cucernicie angelică, numai el, zic, nu se aruncă, cu grabă, la picioarele preoților. Îi lăsă pe ceilalți s-o facă ; pentru sine nu făcu nimic și-mi spuse la ureche :

— Mă tem grozav că toate aceste spovedanii pe care numai spaima le prilejuiește, nu fac două parale !

Rămase tot timpul pe tabernacol² dînd ordine cu un sînge-rece dîmn de admirat ; insuflînd curaj ; dar cu blîndețe și politețe, acelor bătrîni soldați din regimentul din Neapole, care erau puțin mirați, căci îmi amintesc că el le spunea mereu *sennores soldados de Carlos quinto*³. Căpitanul particular al galerei, care se numea Villa-

¹ Corsica.

² Locul de unde porunceau căpitanul galerei.

³ Seniori soldați ai lui Carol Quintul (span.).

nueva, porunci să i se aducă în toiul primejdiei, manșetele brodate și eșarfa roșie spunînd că un spaniol adevărat trebuia să moară cu însemnele regelui său. Se așează într-un fotoliu și trînti o lovitură de picior în falca unui biet napolitan care mergea în patru labe, strigînd :

— *Senior don Fernando, por l'amor de Dios, confession !*¹

Căpitanul, lovindu-l, îi spuse :

— *Enemigo de Dios, pides confession ?*²

Și cum i-am arătat că pilda nu era bună, el îmi răspunse că acel „*veillaco*“³, înspăimînta toată galera.

Nu vă puteți imagina grozăvia unei furtuni mari. Dar tot atît de puțin vă puteți imagina ridicolul ei. Un observatin⁴ sicilian predica la picioarele arborelui⁵, susținînd că-i apăruse sfîntul Francisc care-l asigurase că nu vom pieri. N-aș mai isprăvi niciodată dacă m-aș apuca să vă descriu spaimele și absurditățile ce se întîlnesc în astfel de împrejurări.

Primejdia cea mare nu dură decît șapte ceasuri, pe urmă ne-am pus un pic la adăpost sub Pianusa⁶. Vremea se liniști și ajunserăm la Porto-Longone⁷. Petrecurăm acolo Ziua tuturor sfinților și Ziua morților pentru că vîntul ne era potrivnic ieșirii din port. Guvernatorul spaniol mă copleși cu amabilitățile, și cînd văzu că timpul prost continua, mă sfătui să mă duc la Porto-Ferrare care se află în insula Elba, la fel ca și Porto-Longone. Nu erau decît cinci mile de la unul la celălalt, pe uscat, așa că m-am dus călare.

¹ Seniore, dom Fernando, pentru Dumnezeu, spovedește-mă ! (Span.)

² Păcătosule, vrei să te spovedești ? (Span.)

³ Adică acel golan, acel ticălos.

⁴ Călugăr cordelier din Observanță (ordin care păzește cu strictețe îndatoririle religioase).

⁵ Marele catarg.

⁶ Pianossa, insulă vecină cu insula Elba.

⁷ Fortăreață din insula Elba.

V-am mai spus că nu există nimic mai plăcut în teatrul rustic al Operei, ca scena de la Port-Mahon ; acum pot să vă spun, cu tot atîta sinceritate, că nu există nimic mai fastuos în reprezentațiile cele mai mărețe pe care le-ați văzut, care să întrecă ceea ce se vedea în acel loc. Ar trebui să fiu soldat ca să -v-o descriu, așa că mă voi mulțumi să vă spun că fortificațiile aceluia loc îi întreceau splendoarea ; era unicul loc de necucerit ce exista pe lume și mareșalul de la Meilleraie s-a arătat de acord cu acest lucru. S-a dus să-l viziteze, după ce a cucerit Porto-Longone, pe vremea regenței și cum era aprig din fire, i-a spus comandorului Grifoni, care comanda acolo în numele marelui duce, că fortificația era bună, dar că dacă regele, stăpînul său, i-ar porunci s-o atace, în șase săptămîni ar fi a lui ; comandorul Grifoni îi răspunse că excelența sa dăduse un termen prea lung și că marele duce îi era atît de credincios regelui său încît nu avea nevoie — ca s-o cucerească — decît de o clipă. Mareșalului îi fu rușine de pripeala sau mai curînd de brutalitatea sa și o dresă spunînd :

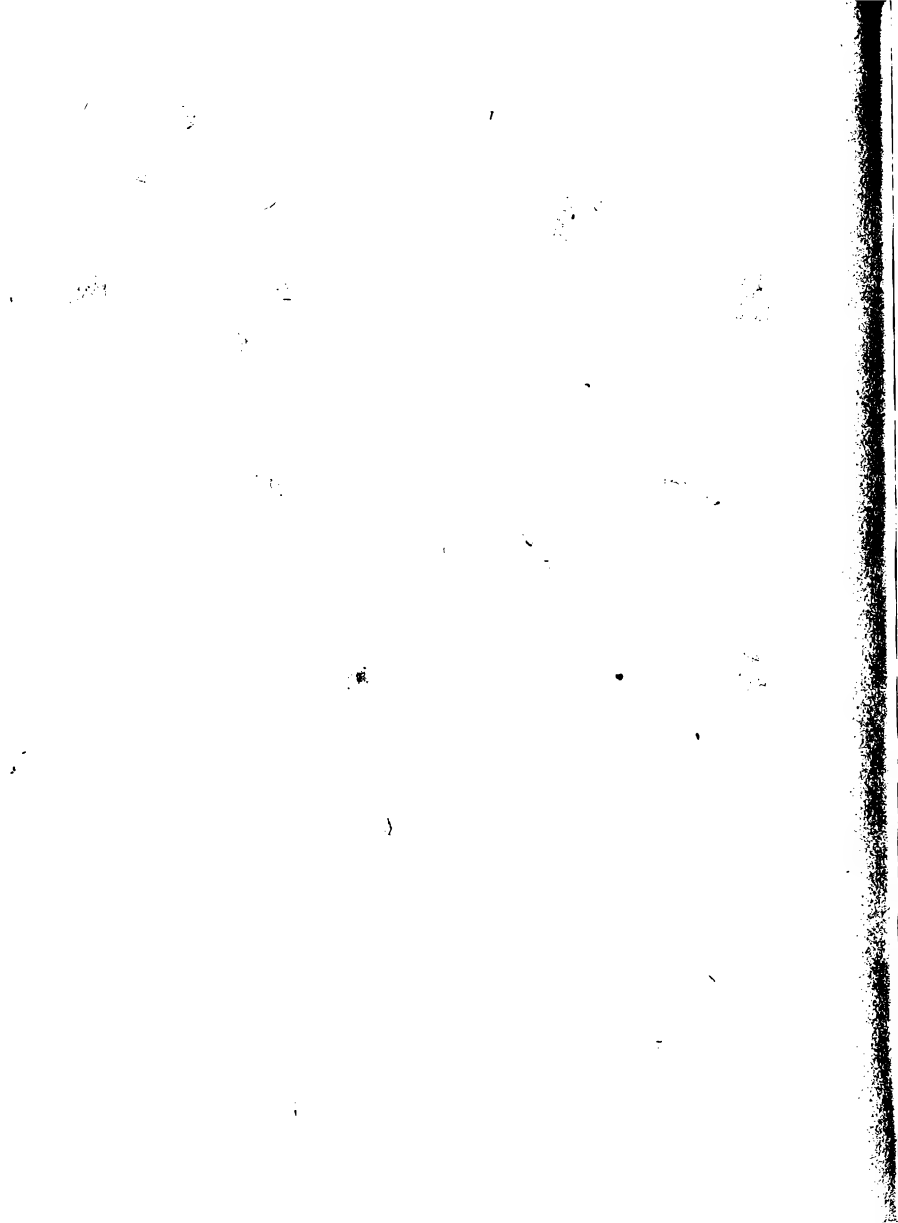
— Sînteți un om politicos, domnule comandor, iar eu sînt un prost. Vă mărturisesc că acest loc este de necucerit !

Mareșalul îmi istorisise acest lucru la Nantes și comandorul mi-l confirmase la Porto-Ferrare, unde mai comanda încă atunci cînd am trecut eu pe acolo.

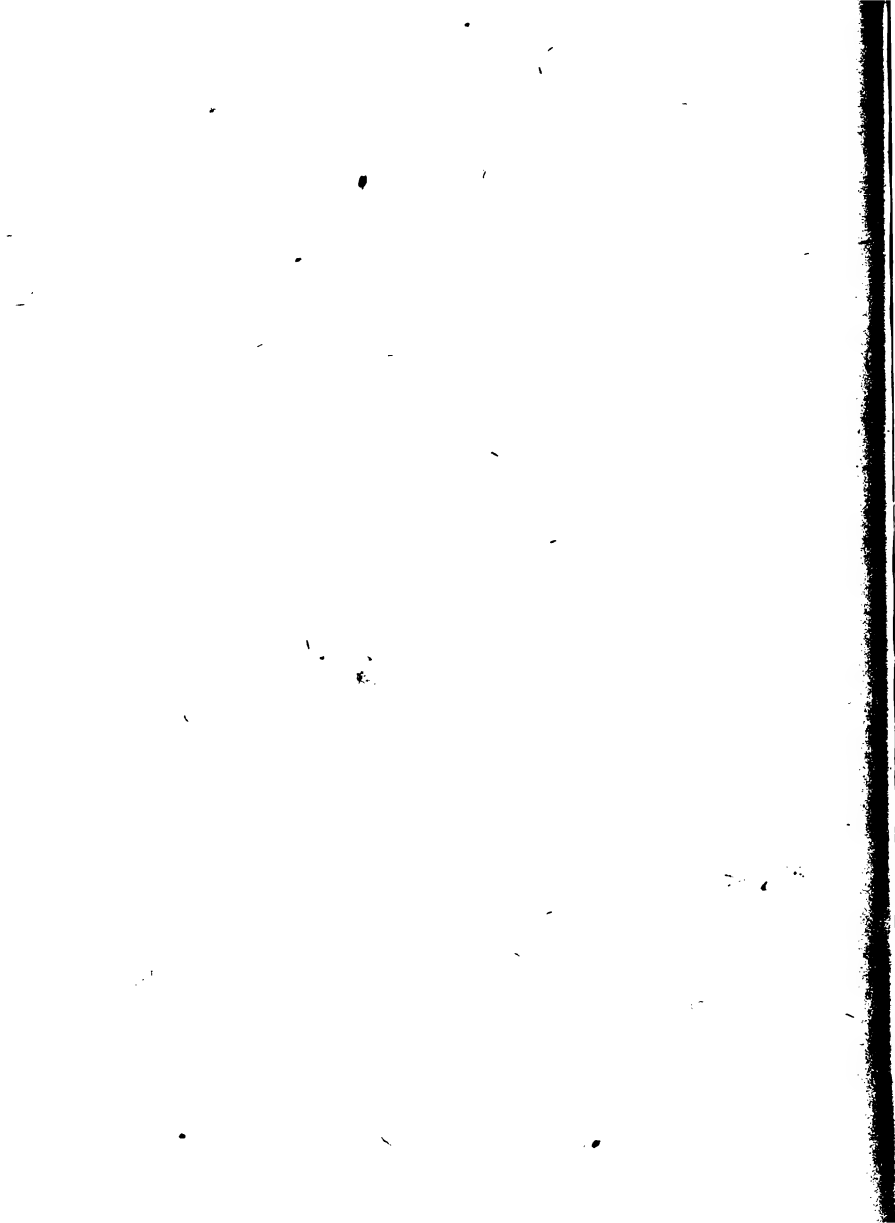
Vîntul îngăduindu-ne să ieșim din Porto-Longone, am pus piciorul pe pămînt, la Piombino, care se află pe coasta toscană. Am părăsit, în acel loc, galera, după ce am dat ofițerilor, soldaților și vîslașilor toți banii care-mi mai rămăseseră, fără a excepta lanțul de aur pe care regele Spaniei i-l dăduse lui Boissguérin. I l-am cumpărat și l-am vîndut apoi misitului prințului Lodovisio, prinț de Piombino. Nu mi-am păstrat decît nouă pistoli, cît am socotit eu că-mi vor trebui ca să ajung pînă la Florența.

De dragul adevărului, sint obligat să vă spun că nicio dată niște oameni n-au meritat mai cu prisosință gratificațiile ca cei ce se aflau pe acea galără. Discreția lor în privința mea poate că nu a avut nicio dată pereche. Se aflau acolo mai bine de șase sute de oameni dintre care nu exista unul care să nu știe cine sint ; dar n-a existat nici măcar unul singur care să dea de înțeles acest lucru, nici față (de) mine, nici față de alții. Recunoștința lor a fost și ea pe măsura discreției. Cea pe care le-am arătat-o eu i-a mișcat atât de mult, încît au plîns cu toții cînd am coborît pentru a mă duce la Piombino.

Aici închei cel de al treilea volum și cea de a doua parte a istorisirii mele pentru că acesta a fost propriu-zis locul unde mi-am regăsit libertatea care pînă atunci îmi fusese primejduită de multe întimplări. Mă apuc acum să scriu restul istorisirii pe care v-o adresez privind viața mea și care va cuprinde cea de a treia parte și ultima.

Partea a treia

N-am rămas decit patru ceasuri la Piombino ; am plecat de îndată ce-am mâncat, și am apucat-o pe drumul Florenței. La trei sau patru leghe de Volterra l-am întâlnit pe un oarecare signor Annibál (nu-mi mai amintesc numele de familie) : era un gentilom din Camera marelui duce și venea din partea sa, în urma veștii date de guvernatorul din Ferrara, ca să mă salute și să mă roage să stau într-o scurtă carantină înainte de a pătrunde mai adânc în țară.

Era cam certat cu genovezii și se temea că, sub pretextul legăturii cu oamenii care veneau din partea Spaniei, suspectă de molimă, genovezii să nu interzică comerțul cu Toscana. Acest signor Annibal mă duse într-o casă, aflată lângă Volterra, care se numea l'Hospitalită și care era clădită pe cîmpul de luptă unde a fost ucis Catilina. Odinioară aparținuse marelui Laurențiu de Medici, și a revenit, prin alianță, familiei de Corsini. Am rămas acolo nouă zile și am fost tot timpul slujit cu tot fastul de slujitorii marelui duce. Abatele Charrier, care aflînd despre venirea mea la Porto-Ferrare, sosise cu diligența de la Florența, a vrut să mă vadă, și judecătorul de Gondi a venit să mă ia cu trăsurile marelui duce ca să mă găzduiască la Camogliane, casă frumoasă și măreață ce apar-

ținea marchizului Nicolini, rudă apropiată a ducelui. Am plecat a doua zi dimineată, destul de devreme, ca să pot dormi la Ambrosiana, loc de vînătoare, unde se afla de cîteva zile marele duce. El îmi făcu cinstea de a-mi ieși în întîmpinare, la o leghe de acolo, conducîndu-mă pînă la Empoli, oraș destul de drăguț; primele vorbe pe care mi le-a spus, după ce m-a salutat, s-au referit la faptul că nu mai găsisem în Spania spaniolii lui Carol Quintul. După ce m-a condus în apartamentul meu și după ce m-am văzut în odaia mea, într-un fotoliu mai înalt decît al lui, l-am întrebat dacă jucasem bine comedia. La început n-a înțeles despre ce era vorba. Cînd a aflat că voiam să-i dovedesc prin asta că mă cunoșteam pe mine însumi și că-mi luasem inima în dinți ca să-i mărturisesc acest lucru, el mi-a răspuns prin aceste cuvinte:

— Sînteți primul cardinal care-mi vorbește astfel; sînteți de asemenea primul pentru care fac ceea ce fac fără să-mi pară rău.

Am rămas trei zile cu el la Ambrosiana și în cea de a doua intră emoționat în odaia mea și-mi spuse:

— Vă aduc o scrisoare a ducelui de Arcos, vice-regele Neapolului, din care să vedeți și dumneavoastră în ce stare se află Neapole.

Scrisoarea arăta că domnul de Guise tocmai descin-sese acolo; că avusese loc o mare bătălie lîngă Turnul Grecilor, că se nădăjduia că francezii nu vor mai înainta, că cel puțin soldații lui îl făceau să nădăjduiască astfel. „Întrucît, spunea el, *io non soi soldato*¹, și sînt obligat să mă bizui pe ei.” Mărturisirea, după cum vedeți, e destul de glumeată pentru un vice-rege. Marele duce îmi făcu mai multe daruri, deși cardinalul Mazarin îl amenințase — din partea regelui — cu ruperea relațiilor, dacă mă va

¹ Eu nu sînt soldat. Retz amestecă spaniola cu italiana (n.ed.fr.).

lăsa să treacă prin statele sale¹. Nimic nu putea fi mai ridicol; marele duce îi răspunse prin rezidentul său, care mi-a confirmat mai pe urmă acest lucru, că-l ruga să scornească ceva pentru ca Papa și Sfântul Colegiu să accepte un eventual refuz. N-am primit, din toate darurile oferite de marele duce, decât patru mii de scuzi, pe care i-am socotit necesari, fiindcă abatele Charrier îmi spusese că n-avea încă nici o poliță care să fi sosit la Roma pentru mine. I-am făgăduit că-i voi da înapoi, dar îi mai datorez încă și astăzi marelui duce, care mi-a spus să-l trec ultimul pe lista creditorilor, el fiind cel mai puțin zorit să i se înapoieze banii.

De la Ambrosiana m-am dus la Florența, unde am rămas două zile cu cardinalul Gian-Carlo de Medici și cu prințul Leopold, fratele lui, care a ajuns și el mai apoi cardinal. Ei mi-au dat litiera marelui duce cu care am plecat la Sienna, unde l-am aflat pe prințul Mathias ce era guvernator acolo. Nu se poate adăuga nimic la atențiile de care m-am bucurat în această familie ce-a moștenit de drept titlul de *Magnifică*, titlu pe care unii dintre ei l-au purtat și pe care îl merită cu toții din plin. Mi-am continuat drumul în litiera lor și cu slugile lor; și eum plouase foarte mult în Italia, în anul acela, eram cît pe ce să mă înec, lângă Ponte-Centino, într-un torent în care, catirii speriați de bubuitul unui tunet, au aruncat litiera. Primejdia prin care am trecut a fost mare.

Cum mă aflam la o jumătate de zi de Roma, abatele Rousseau — care după ce mi-a ținut, la Nantes, frînghia cu care m-am salvat, se salvase el însuși într-un mod foarte hotărît și foarte fericit, din castel, venise acum să mă aștepte la Roma — abatele Rousseau, zic, îmi ieși înainte ca să-mi spună că facțiunea Franței se declarase sus și tare, împotriva mea și că amenința că mă va im-

¹ Încă din 4 decembrie de Brienne îi scrisese lui Thévenot ca să interzică tuturor schiturilor și mănăstirilor să aibă vreo legătură cu fugarul (n.ed.fr.).

pieдика să intru în oraș. Mi-am continuat drumul, n-am întâlnit în cale nici o piedică și am ajuns, prin Poarta Angelica, la catedrala Sfântul Petru unde mi-am făcut rugăciunea și de unde m-am dus apoi la abatele Charrier. Acolo l-am găsit pe monseniorul Febei, maestrul de ceremonii, care mă aștepta, cu ordin de la Papă, să aibă grijă de mine în acele zile de început. Monseniorul Franzoni, trezorierul Camerei, și care acum e cardinal, sosi și el mai pe urmă cu o pungă unde se aflau patru mii de scuizi de aur, pe care sanctitatea sa mi-i trimisese cu mii și mii de politețuri. În aceeași seară, m-am dus cu lectica, pe ascuns, la signora Olimpia și la doamna prințesă de Rossano, apoi m-am întors să mă culc la abatele Charrier fără să fiu însoțit decît de doi gentilomi.

A doua zi dimineată, pe cînd mă aflam încă în păt, abatele de Rocheposai¹, pe care nu-l cunoșteam cîtuși de puțin, intră în odaia mea și după ce-mi vorbi despre nu știu ce înrudire care ar fi existat între noi, îmi spuse că se credea obligat să mă avertizeze că d'Este, protectorul Franței, primise niște ordine severe de la rege; că chiar la ora aceea la care vorbea cu mine, avea loc la el acasă, o congregație a cardinalilor francezi, unde urma să se dezbată în amănunt, hotărîrea ce trebuia să fie luată împotriva mea; dar că de fapt hotărîrea și fusese luată, în mare, conform ordinelor majestății sale, de a nu fi primit la Roma, și de a mă determina să plec de acolo cu orice preț. I-am răspuns abatelui de Rocheposai că aveam niște scrupule atît de violente în privința felului de a mă apăra, de care mă folosisem odinioară la Paris, încît eram hotărît mai curînd să mor de o mie de ori decît să mă gîndesc vreodată la apărare; că, pe de altă parte, socoteam c-ar fi lipsit de respect din partea unui cardinal să se afle atît de aproape de Papă și să

¹ Acest abate juca, la Roma, rolul de spion al lui Mazarin (n.ed.fr.).

plece din Roma fără să-i sărute picioarele și că deci tot ce puteam face în situația extremă în care mă afluam era să mă las în voia Providenței și să mă duc, peste un sfert de ceas, la slujbă, singur, sau dacă voia, împreună cu el, într-o bisericuță aproape de casă. Abatele de Rocheposai băgă de seamă că-mi băteam joc de el și plecă destul de nesatisfăcut de negociere, cu care, după părerea mea, fusese însărcinat de bietul cardinal Antoine, om de treabă, dar slab în privința imaginației. Am vrut ca Papa să fie înștiințat de aceste amenințări; el l-a trimis imediat pe contele Vidman, nobil venețian și colonel în garda sa, la abatele Charrier ca să-i spună că va răspunde de persoana mea, în cazul în care, dacă ar vedea cea mai mică urmă de răscoală în facțiunea Franței, n-ar dispune după plac de elvețienii, de corsicanii, de lăncierii și de cavaleria lui ușoară. Am avut cinstea să-l înștiințez despre acest ordin pe cardinalul d'Este, indirect, prin monseniorul Scotti, și cardinalul d'Este a avut și el bunătatea să mă lase în pace.

Papa mi-a acordat, chiar a doua zi, o audiență de patru ceasuri, în care mi-a arătat dovezile unei bunăvoințe cu mult peste cea obișnuită și a unui geniu cu mult deasupra celui comun. Ajunse chiar să-mi ceară scuze că nu acționase cu mai multă vigoare pentru libertatea mea; vărsă pînă și lacrimi, chiar din belșug, spunîndu-mi :

— *Dio lo pardoni*¹ pe cei care au omis să-mi dea primele vești în legătură cu întemnițarea dumatăle. Acel *forfante*² de Valancé sosește pe nepusă masă și vine să-mi spună că s-a dovedit că ai pus la cale o lovitură împotriva persoanei regelui. N-am văzut nici un curier, nici din partea neamurilor, nici a prietenilor dumatăle. Ambasadorul a avut răgazul să trăncănească tot ce-ă vrut și să potolească prima înflăcărare a Sfintului Colegiu, din care

¹ Dumnezeu să-i ierte (it.).

² Acel ticălos de Valancé (n.ed.fr.).

jumătate au crezut că ai fost părăsit de întregul regat, nevăzînd aici pe nimeni din partea dumatăle.

Abatele Charrier care, fără bani, rămăsese zece sau douăsprezece zile la Paris după arestarea mea, îmi povestise toate astea în amănunt la l'Hospitalită, ba chiar adăugase că ar mai fi rămas încă multă vreme acolo dacă abatele Amelot nu i-ar fi adus două mii de scuzi. Acest răgaz m-a costat scump : căci e adevărat că dacă Papa ar fi fost prevenit printr-un curier trimis de prietenii mei, nu i-ar mai fi acordat audiență ambasadorului sau i-ar fi acordat-o după ce ar fi luat el însuși unele măsuri. Greșeala asta a fost capitală și cu atît mai mult cu cît era dintre cele care puteau fi cu ușurință împiedicate de a fi săvîrșite. Cînd am fost arestat, intendentul meu avea, din banii mei, paisprezece mii de livre. Prietenii mei nu mă uitară, după cum s-a văzut din ajutoarele pe care mi le-au dat pe urmă. Asta n-a fost unica ocazie în care am observat că înclinarea pe care o au cei mai mulți dintre oameni de a se lepăda de cineva, face ca ei să nu se lepede niciodată destul de repede, chiar în împrejurările în care sînt foarte hotărîți s-o facă. Nu mi-am deschis nimănui inima în privința acestui amănunt, pentru că el îi atinge îndeaproape pe cîtiva dintre prietenii mei. Dar sînt cu totul la dispoziția domniei voastre și vă datorez întregul adevăr.

Papa ținu consistoriu, a doua zi după audiența despre care v-am vorbit, special ca să-mi înmîneze pălăria de cardinal.

— Și cum, îmi spuse el, *vostro protettore di quattro baiocchi*¹ (nu-i spunea niciodată altfel cardinalului d'Este) e gata, cu acest prilej, să facă vreo măgărie, joacă-i o festă și fă-l să creadă că n-ai să vii la consistoriu.

Asta mi-a plăcut, fiindcă mă simțeam într-adevăr foarte rău cu umărul, atît de rău încît Nicolò, cel mai

¹ Protectorul dumatăle de patru parale (n.tr.).

faimos chirurg din Roma, spunea că dacă nu mă îngrijeam puteam s-o pătesc mult mai rău. M-am vîrit deci în pat sub acest pretext, după ce m-am întors de la Papă. El a împrăștiat nu știu ce zvon menit să miște consistoriul, zvon care l-a ajutat să-i înșele pe francezi. Aceștia se duseră întins la consistoriu și rămaseră uluiți cînd mă văzură intrînd cu maeștrii de ceremonii și în stare să pot primi pălăria. Cardinalii d'Este și Ursini plecară imediat, dar cardinalul Richi rămase. Nici nu vă puteți închipui ce efect au astfel de piese asupra celor care le joacă bine într-o țară unde ți-e îngăduit să fii șiret mai mult decît în orice alt loc din lume.

Simpatia pe care mi-o purta Papa, care mergea chiar pînă la a se gîndi să mă adopte ca nepot, și antipatia eruntă împotriva lui Mazarin, ar fi dat loc, în scurtă vreme, și la alte scene, dacă bietul om nu s-ar fi îmbolnăvit după trei zile, de boala de care a și murit după cinci săptămîni, așa că tot ceea ce-am putut face înainte de conclav a fost să-mi vindec rana. Am îndurat niște dureri îngrozitoare, dar operația n-a reușit.

Papa muri și, cum stătusem mai tot timpul în pat, n-am avut decît puțină vreme să mă pregătesc de conclav care avea totuși să fie, după cîte se părea, cu mult bucluc pentru mine. Cardinalul d'Este spuse în mod public că avea ordin de la rege nu numai să nu mai vorbească cu mine, dar chiar nici să nu mă mai salute. Ducele de Terra-Nueva, ambasadorul Spaniei, începu a-mi face oferte din partea regelui său, la fel ca și cardinalul Harrach, în numerele împăratului său. Bătrînul cardinal de Medici, decanul Sfîntului Colegiu, și protectorul Spaniei, îmi luă la început partea. Dar puteți judeca și singură, după ceea ce-ați văzut la San Sebastian și Vinaros, că nu simțeam dorința de a intra în facțiunea Austriei. Știam că un cardinal străin, persecutat de regele său, nu putea face decît o figură foarte proastă într-un loc unde părerile generalilor și ale particularilor față de coroane, au mult mai

multă putere decît în altă parte datorită unor interese mai presante și mai urgente pe care le invocă toți. Pentru mine era nu numai important, dar și necesar în privința urmărilor să-mi fac unele planuri într-o țară unde prevederea este tot atît de necesară ca și interesul ; eram, ca să vă spun adevărul, foarte încurcat în acea situație. Și iată cum m-am descurcat.

Papa Inocențiu, care era un om de seamă, avusese un talent deosebit în alegerea protejaților pentru promoțiile de cardinali, și s-a văzut că nu s-a înșelat decît foarte rar. Signora Olimpia îl silise odată, într-un anumit fel, prin ascendentul pe care-l avea asupra lui, să onoreze cu această demnitate, pe Maidachini, nepotul ei, care era încă un copil ; dar trebuie spus, că în afară de această numire, toate celelalte alegeri au fost bune sau bazate pe considerații care le justificau. E adevărat că în majoritatea cazurilor meritul și noblețea și-au dat mîna, făcînd ca aceste alegeri să fie ilustre. Cardinalii care nu erau atașați regiilor prin slujbe sau prin facțiuni, se treziră, la moartea Papei, pe dinafară, fiindcă Pamfilio, nepotul lui, înapoiindu-i pălăria de cardinal ca să se însoare cu principesa de Rossano ¹, și cardinalul Astalli ²; pe care sanctitatea sa îl adoptase, decăzînd din rangul de nepot, chiar cu rușine, nu mai exista nimeni care să stea în fruntea acestei facțiuni, în conclav. Cei care se treziră în situația, pe care o vom numi „de libertate“, erau cardinalii : Chigi, Lomellini, Ottoboni, Imperiali, Aquaviva, Pio, Boromeo, Allizzi, Gualtieri, Azzolini, Homodei, Cibo, Odescalchi, Vidman, Aldobrandin. Zece dintre ei — Lomellini, Ottoboni, Imperiali, Borromeo, Aquaviva, Pio, Gualtieri, Albizzi, Homodei și

¹ *Olimpia Aldobrandini, prințesă de Rossano* ; primul ei bărbat, Paolo Borghese, prinț de Sulmona, era nepotul Papei Paul al V-lea ; cel de al doilea, Camilio Pamfili, era nepotul Papei Inocențiu al IX-lea.

² *Camillio Astalli* (1616—1663), adoptat ca nepot în 1650 de către Papa Inocențiu al X-lea, a fost făcut cardinal ; în 1654 a fost dizgrațiat și alungat din castelul Sambucci, de lângă Tivoli.

Azzolini își puseră în cap să se slujească de libertatea lor pentru a scăpa Sfintul Colegiu de acel obicei care-l constrîngea la numărătoarea voturilor celor care nu voiau să admită decît Sfintul Duh. Hotărîră să-și vadă doar de datoria lor și să facă o profesiune publică din a intra în conclay total independenți și față de coroană și față de facțiune. Cum facțiunea Spaniei era în vremea aceea cea mai puternică la Roma atît prin numărul cardinalilor cît și prin uniunea unor favoriți devotați casei de Medici, ea fu cea care izbucni cel mai tare împotriva acestei independențe a *Escadronului zburător* : astfel fuseseră porecliți cei zece cardinali pe care vi i-am numit ; eu am profitat de acest moment de revoltă iscat de cardinalul Gian-Carlo de Medici¹, în numele Spaniei, împotriva acelei uniuni, ca să intru eu însumi în facțiunea lor : am pus totuși niște condiții cu privire la Franța ; căci l-am rugat pe monseniorul Scotti², care fusese nunțiu extraordinar și care era agreat la Curte, să se ducă pe la toți cardinalii din facțiunea franceză și să le spună că-i rugam să-mi arate ce-aș putea face pentru regele meu ; că nu ceream să mi se încredințeze secrete, ci că era de ajuns să mi se spună zilnic ce-aș avea de făcut ca să-mi îndeplinesc datoria.

Cardinalul Grimaldi³ răspunse foarte politicoș și chiar foarte îndatoritor monseniorului Scotti ; dar cardinalii d'Este, Bichi și Ursini, mă tratară de sus, ba chiar cu dispreț. Am declarat public, chiar a doua zi, că din moment ce nu mi se dădea nici o posibilitate să slujesc Franța, socoteam că nu puteam face altceva mai bun decît să mă pun la dispoziția facțiunii celei mai independente, adică

¹ *Gian-Carlo de Medici*, făcut cardinal în 1642 (mort în 1662) era fratele marelui duce de Toscana.

² *Rainutio Scotti*, majordom al Papei, a fost numit în 1653. nunțiu papal în Elveția și Franța, cu titlul de episcop de Borgo.

³ *Geronimo Grimaldi* (1597—1685) ; nunțiu papal în Franța, în 1641 ; în 1643 a fost făcut cardinal, iar mai apoi arhiepiscop de Fermo.

a Spaniei. Am fost primit cu toate onorurile posibile și viitorul a arătat că avusesem dreptate.

Nu tot atîta dreptate am avut și în purtarea manifestată tot atunci față de domnul de Lionne. Acesta se împăcase cu cardinalul Mazarin care l-a trimis la Roma ca să acționeze împotriva mea, și căruia, ca să compară acolo cît mai plin de demnitate, i-a conferit calitatea de ambasador extraordinar pe lângă prinții Italiei. Cum era destul de prieten cu Montrésor, îl văzu înainte de a pleca, și-l rugă să-mi scrie că nu va precupeți nimic ca să îmblinzească lucrurile și că voi vedea în curînd urmările. Era sincer : intenția lui față de mine era bună. Nu i-am răspuns cum trebuia, și greșeala asta nu-i cea mai mică din cele pe care le-am săvîrșit în viața mea. Am să vă arăt în amănunt motivele purtării mele, care n-a fost la locul ei, după ce-am să vă vorbesc despre conclav.

Primul pas pe care l-a făcut Escadronul zburător în intervalul celor nouă zile folosite pentru funeraliile Papei, a fost să se unească cu cardinalul Barberini¹, care dorea să-l ducă spre pontificat pe cardinalul Sachetti², om cu o înfățișare aidoma celei a răposatului președinte Bailleul, despre care Ménage³ zicea că nu era bun decît de pictat. Cardinalul Sachetti n-avea, efectiv, decît niște merite mediocre ; dar cum fusese protejatul Papei Urban⁴ și atașat întotdeauna, cu fidelitate, casei sale, Barberini îl ținu minte și cu atît mai vîrtos cu cît exaltarea lui părea și ea într-adevăr greu de domolit. Cardinalul Barberini, a cărui viață era limpede ca apa, avea un cusur, care-l făcea să fie, cum se spune în Italia „*inamorato*”⁵ de impo-

¹ *Francesco Barberini* (1597—1679), frate cu Antonio Barberini ; ajuns cardinal în 1623, a fost numit legat în Franța și Spania.

² *Giulio Sachetti* (1587—1663), numit cardinal în 1626.

³ *Gilles Ménage* (1613—1692), erudit și poet, atașat o vreme lui Retz.

⁴ *Maffeo Barberini* (1568—1644), ajuns cardinal în 1616, apoi Papă în 1623 sub numele de Urban al VIII-lea.

⁵ Îndrăgostit (it.).

sibil". N-ar fi trebuit ca și exaltarea lui Sachetti să fie de același gen. Prietenia strînsă dintre el și Mazarin, care fusese dacă nu sluga, cel puțin comeseanul fratelui său, nu era o bună recomandare pentru el față de Spania ; dar ceea ce îl îndepărta și mai mult de Scaunul Sfintului Petru, era declarația publică cum că familia de Medici, care se afla dealtfel în fruntea facțiunii Spaniei, fusese împotriva lui încă de la precedentul conclav.

Cei din Escadron, care urmăreau să-l facă Papă pe cardinalul Chigi¹, socotiră că unicul mijloc, pentru a-l determina pe Barberini să-i slujească, ar fi să-l oblige la recunoștință și să facă sincer și de bună-credință, toate eforturile pentru a-l împinge pe Sachetti la pontificat sau să-l lege atît de strîns și de intim de cardinalul Barberini încît acesta să contribuie el însuși la ceea ce doreau ei. Iată unicul secret al acestui conclav despre care toți cei cărora le-a plăcut să mizgălească hîrtia, au spus mii și mii de prostii ; eu susțin că raționamentul Escadronului era foarte just. Iată-l :

— Sîntem convinși că Chigi este persoana care merită cel mai mult să fie ales în Colegiu, și sîntem convinși că nu l-am putea face Papă decît depunînd toate eforturile ca să reușească Sachetti. Răul cel mai rău e să reușim cu Sachetti care nu-i prea bun, dar care e totuși unul dintre cei mai puțin răi. Dar, după toate aparențele, nu vom reuși : în acest caz îl vom face pe Barberini să voteze în favoarea lui Chigi, din recunoștință și din interes. Vom determina mai întîi Spania și familia de Medici să treacă de partea noastră, de teama că pînă la urmă vom smulge majoritatea voturilor în favoarea lui Sachetti, apoi Franța, datorită imposibilității în care se va afla de a-l împiedica.

Acest raționament frumos și profund la care trebuie

¹ *Fabio Chigi* (1599—1667) ; ales cardinal odată cu Retz, a devenit Papă, în 7 aprilie 1655, sub numele de Alexandru al VII-lea.

să mărturisim că domnul cardinal Azzolini¹ a contribuit mai mult decât oricare altul, a fost aprobat în unanimitate la Transpontina², unde Escadronul zburător se adunase încă din primele zile ale ceremoniei de înmormintare și unde fură examinate, în chip matur, dificultățile acestui plan care ar fi părut de neînfăptuit în ochii unor spirite mărunte. Numele mari sînt întotdeauna motive de seamă pentru oamenii mărunți. Franța, Spania, Imperiul, Toscana erau cuvintele cele mai potrivite să-i sperie pe astfel de oameni. Nu exista nici un indiciu că Mazarin l-ar fi putut agrea pe Chigi, care fusese nunțiu la Münster în timpul negocierii păcii și care se declarase pe față, nu o dată, împotriva lui Servien, pe atunci ministrul plenipotențiar al Franței. Nu exista nimic plauzibil că Spania ar fi trebuit să-i fie favorabilă. Cardinalul Trivulzi³, cea mai capabilă persoană a facțiunii și poate chiar din tot sfîntul colegiu, striga în mod public împotriva lui Sachetti, făcîndu-l bigot deși în fond se temea de exaltarea exagerată și de severitatea sa, prea puțin dispuse să-i rabde rușinea destrăbălărilor acestuia care, într-adevăr, erau scandaloase. Nu era de crezut nici că Gian-Carlo de Medici ar fi putut să fie bine intenționat față de el tot din aceleași motive, plus cel al originii sale ; căci el era din Sienna și se știa că-și iubea cu înflăcărare patria, și că nu se prea omora cu firea de dragul Florenței.

Se examină toate aceste considerații. Se cîntăriră aparentul, îndoielnicul și posibilul și se ajunsese la hotărîrea pe care v-am spus-o, cu o înțelepciune care era cu atît mai profundă cu cît părea mai cutezătoare. Trebuie să mărturisesc că n-a existat poate niciodată un concert unde

¹ *Decio Azzolini* (1623—1689), episcop de Nardi ; în 1654 devine cardinal. Sub Papa Clement al IX-lea, a fost secretar de Stat.

² Biserica Sfînta Maria din Roma, numită și Transpontina.

³ *Gian-Giacomo Teodore Trivulzi* (1597—1657) ; în 1629 devine cardinal, apoi ambasador al Spaniei la Roma și în sfîrșit, vice-rege în Aragon, Sicilia, Sardinia și Milan.

armonia să fi fost atât de deplină ca în acesta și se părea că toți cei care luaseră parte la el nu fuseseră născuți decât pentru a conlucra unii cu alții. Activitatea lui Imperiali era temperată de calmul lui Lomellini; profuzimea lui Ottoboni se sluzea în chip util de trufia lui Aquaviva; candoarea lui Homodei și răceala lui Gualtieri potoleau, când era necesar, impetuoșitatea lui Pio și duplicitatea lui Albizzi; Azzolini, care era unul din spiritele cele mai frumoase și mai istețe din lume, veghea cu o străduință continuă a minții, la mișcările acestor resorturi diferite; și înclinarea pe care cardinalii de Medici și Barberini, șefii celor două facțiuni atât de opuse, o avură mai întâi pentru mine, suplini — în ciocnirile lor privind persoana mea — lipsa calităților care-mi erau necesare ca să ocup un loc onorabil în cercul lor. Toți actorii jucară bine; teatrul fu mai tot timpul plin; scenele nu fură prea diversificate; dar piesa a fost frumoasă și cu atât mai mult cu cât a fost foarte simplă, în pofida celor scrise de compilatorii acelu conclav. N-a existat alt mister în afară de cel pe care vi l-am explicat mai înainte. E adevărat că episoadele au fost cam curioase: să mă explic.

Conclavul a ținut, dacă nu mă înșel, optzeci de zile¹. Dădeam în fiecare dimineață și în fiecare după-amiază treizeci și două, treizeci și trei de voturi lui Sachetti și acele voturi erau ale facțiunii Franței, ale celor care ținuseră cu fostul Papă Urban, unchiul cardinalului Barberini și ale Escadronului zburător. Voturile spaniolilor, germanilor și familiei de Medici se răspindeau asupra diverselor persoane în toate scrutinele și se prefăceau că procedează astfel ca să dea conduitei lor un aer mai ecleziastic și mai purificat de intrigi și de cabale pe care ai noștri nu-l aveau. Planul nu le-a reușit pentru că mo-

¹ Conclavul dură aproape trei luni. La 7 aprilie 1655, adică exact la trei luni după moartea lui Inocențiu al X-lea (7 ianuarie 1655) cardinalul Chigi a fost ales Papă sub numele de Alexandru al VII-lea (n.ed.fr.).

ravurile foarte desfrîinate ale cardinalului Gian-Carlo de Medici și ale cardinalului Trivulzi, care erau propriu-zis sufletul facțiunii lor, dădeau și mai multă strălucire pietății exemplare a cardinalului Barberini, pe care ei nu i-o puteau întuneca prin artificiiile lor. Cardinalul Cesi¹, plătit de Spania, omul cel mai pocit în toate sensurile, pe care l-am cunoscut, îmi spunea într-o zi în legătură cu asta, în chip cît se poate de nostim :

— Pînă la urmă ne veți bate pentru că noi prea ne lăudăm în gura mare că sîntem oameni de bine !

Faptul pare ridicol, dar e totuși adevărat. Falsul înșală uneori, dar nu poate înșela multă vreme cînd este descoperit de oameni dibaci. Facțiunea lor a pierdut în puține zile, acel *conchetto*² (cum i se spune în țara asta) de a face binele. În schimb, noi ne-am cîștigat repede această reputație, atît pentru că într-adevăr Sachetti, care era iubit din pricina blîndeții sale, trecea drept un om cu bune și drepte intenții cît și pentru că menajamentele pe care casa de Medici era obligată să le aibă față de cardinalul Capponi³, măcar că nu l-ar fi vrut ca Papă, ne-au oferit prilejul să facem lumea să creadă că această casă voia să instaleze în scaunul Sfîntului Petru *la volpe*⁴ ; căci așa i se spunea cardinalului Capponi, care era socotit un mare viclean.

Acele stări de spirit, puse cap la cap, care ar fi prea lungi de povestit, făcură ca facțiunea Spaniei să bage de seamă că pierdea teren și deși această pierdere nu ajunsese pînă la punctul de a o face să creadă că ne gîndeam să alegem un Papă fără ea, se temu că partidul său avînd mulți bătrîni și al nostru mulți tineri, timpul ar putea lucra

¹ *Pietro Donato Cessi*, mort în 1656 ; ajuns cardinal în 1641, devîne legat papal în Perugia.

² Reputație (it.).

³ *Aloisio Capponi*, a ajuns cardinal în 1608 ; a fost legat papal în Bolonia și arhiepiscop al Ravennei. A murit în 1659.

⁴ Vulpea (it.).

în favoarea noastră. Surprinserăm o scrisoare a ambasadorului Spaniei către cardinalul Sforzza¹ în care era manifestată această temere, în cuvinte precise; am înțeles, din aerul acelei scrisori chiar mai mult decât din cuvinte, că ambasadorul nu era prea mulțumit de felul cum lucrau Medicii. Dacă nu mă înșel, monseniorul Felei a fost cel care a surprins acea scrisoare. Această sămânță a fost cultivată cu multă grijă de îndată ce s-a ivit și Escadronul care, prin intermediul milanezului Boromeo și al napolitanului Aquaviva — păstra întotdeauna limitele bună-cuviinței față de ambasadorul Spaniei, făcu să-i ajungă la ureche că era în interesul lui personal să nu se lase chiar atât de tare în voia florentinilor, supunând preceptelor și capriciilor lor, puterea unei coroane față de care toți aveau respect. Această pulbere se încinse puțin câte puțin și la vremea convenită luă foc.

V-am spus că facțiunea Franței se consacraseră, alături de noi, lui Sachetti. Deosebirea consta în faptul că ea se consacraseră orbește, crezând că va reuși, pe când noi ne consacrasem acelei cauze știind aproape sigur că n-o s-o câștigăm, ceea ce făcu ca facțiunea să nu-și ia nici măcar trista măsură ipotetică, dacă se poate vorbi astfel, adică să nu se decidă ce hotărâre va lua în caz că nu va izbuti cu Sachetti, așa cum luasem noi.

După această manevră, ne-am străduit să slăbim facțiunea Franței pentru vremea în care vom socoti că ne va fi opusă. I-am făcut, la nimereală, propunerea lui Gian-Carlo de a-l corupe pe cardinalul Ursini, pe care-l cumpără ieftin, și astfel în momentul în care facțiunea Spaniei nu se gîdea decât să-l respingă pe Sachetti, iar facțiunea Franței nu se gîdea decât să-l susțină, noi am început a ne strădui într-un scop la care nu se gîndiseră nici una, nici cealaltă: s-o divizăm pe prima și s-o slăbim

¹ *Frederico Sforzza* (1603—1676); cardinal în 1645, ajunge ambasador și cardinal-protector al viceregatului Neapole.

pe a doua. Avantajul de a te afla în această situație e mare, dar și rar. Trebuia, pentru asta, o conjunctură ca a noastră și care nu se va mai vedea poate nici în zece mii de ani. Noi îl voiam pe Chigi și nu-l puteam obține decât făcând tot ceea ce ne stătea în putere ca să-l ridicăm în slăvi pe Sachetti; din punct de vedere moral eram siguri că ceea ce făceam pentru Sachetti nu va putea izbuti, așa că începurăm a face ceea ce ne obliga buna-credință. Această manevră a noastră ne acoperea mersul înainte și dușmanii trăgeau în gol pentru că ocheau mereu acolo de unde noi tocmai plecasem. Veți vedea succesul acestei manevre după ce vă voi explica-o pe cea a lui Chigi și motivul pentru care am pus ochii pe el.

Chigi fusese supusul Papei Inocențiu și al treilea din promoția în care eu fusesem primul. Fusese inchișitor în Malta și nunțiu la Münster și căpătase pretutindeni reputația unui om de o integritate fără pată. Moravurile sale fuseseră fără reproș încă din tinerețe. Avea suficiente studii umaniste pentru a da o spioală celorlalte științe. Severitatea sa părea blindă; preceptele sale păreau drepte; vorbea puțin, iar acest puțin era măsurat și înțelept, *savio col silenzio*¹, mai mult decât la orice om pe care l-am cunoscut vreodată; pietatea sinceră și solidă îi releva în chip minunat toate calitățile, sau mai curînd toate aparențele. Ceea ce se petrecuse la Münster, între Servien și el, părea cel puțin fantastic. Servien, care era cunoscut și răscunoscut ca un demon distrugător al păcii, se certase cumplit cu Contarini², ambasadorul Veneției, om înțelept și om de bine. Chigi îi luă partea lui Contarini, știind că va fi bine văzut la curtea lui Inocențiu. Opoziția lui Servien, pentru care popoarele îl urau, îi atrase lui Chigi dragostea publică și-i dădu strălucire. Trufia pe care și-o păstră față de cardinalul Mazarin, la Aix-la-Chapelle

¹ Înțelept și vorbind puțin (it.).

² *Aloisio Contarini*, ambasadorul Veneției la Roma, care luase parte la negocierile tratatului din Westfalia.

și la Brusle, după ce se întorsese de la Münster, îi plăcu sancțiunii sale. Ea îl rechemă la Roma și-l făcu secretar de Stat și cardinal. Nu era cunoscut decât din cele pe care vi le-am relatat. Cum Inocențiu era un geniu puternic și pătrunzător, descoperi în curînd că Chigi nu era nici bun, nici atît de profund cum și-l imaginase ; dar această pătrundere a Papei nu dăună soartei lui Chigi : dimpotrivă, îi ajută, pentru că Inocențiu, care era pe moarte, nu voi să-și condamne propria-i alegere, iar Chigi, care din aceleași motive, nu se prea temea de Papă, își făcu o cinste din a trece în ochii lumii drept un om cu o virtute de nezdruccinat și de o rigiditate inflexibilă. Nu-i făcu cituși de puțin curte signorei Olimpia care era detestată la Roma ; blamă destul de fățiș tot ceea ce publicul nu aproba la această Curte ; și toată lumea — care este și care va fi veșnic înșelată de tot ceea ce-i măgulește aversiunea — îi admiră fermitatea și virtutea cînd de fapt n-ar fi trebuit să-i laude decât bunul simț, care-l făcea să-și dea seama că înfigea sămînța gloriei pentru un viitor pontificat, într-un ogor de unde deocamdată n-avea nimic de cules.

Cardinalul Azzolini, care fusese secretarul scrisorilor papale în aceeași vreme în care celălalt fusese secretar de Stat, remarcase în *Memoriile* sale anumite mici șiretlicuri care n-aveau nici o legătură cu candoarea pe care o afișa Chigi. Mi-a spus acest lucru înainte să fi intrat în conclav ; dar a adăugat că, dintre toți, nu vedea nici unul mai bun și că, reputația lui era atît de bine stabilită, chiar și printre prietenii noștri din Escadron, încît orice le va spune nu va trece în ochii lor decât drept o rămășiță a vreunor mici gilcevi pe care le avuseseră cei doi din pricina funcțiilor lor. Nu m-am gîndit prea mult la cele spuse de Azzolini, fiindcă eram eu însumi foarte preocupat de alegerea lui Chigi. El menajase cu grijă pe abatele Charrier în timpul întemnițării mele ; il lăsase să creadă că făcea niște eforturi de necrezut în favoarea

mea, pe lingă Papă ; tuna și fulgera împotriva lui, cu abatele Charrier, ba chiar cu mai multă minie decît însuși abatele, pentru faptul că nu-l îmboldea atît cît trebuia pe Mazarin, în privința mea. Abatele Charrier putea intra oricînd la el, ca și cum ar fi fost slujitorul lui ; și bietul abate era convins că Chigi era mîi bine intenționat și mai înflăcărat în ce mă privea, decît eu însumi. N-am avut prilejul să mă îndoiesc de acest lucru în tot timpul conclavului.

În timpul scrutinului eram așezat chiar pe rîndul de deasupra lui și atîta timp cît a ținut acesta, am putut discuta cu el. Cred că tot din acest motiv s-a prefăcut a nu mă asculta decît pe mine în ceea ce privea pontificatul său. A răspuns unora din Escadron, care i-au dezvăluit planurile lor, într-un fel atît de dezinteresat încît i-a lămurit pe deplin. Nu-l vedea nimeni nici la ferestrele unde luam aer, nici pe coridoarele unde ne plimbam împreună. Stătea tot timpul închis în chilia lui unde nu primea nici o vizită. Primea doar sfaturile pe care i le dădeam în timpul scrutinului ; dar le primea întotdeauna într-un fel ce lăsa să se întrevadă că era atît de departe de a-și dori tiară, încît își atrase întreaga mea admirație ; vorbea, cu niște sublinieri atît de pline de spirit eclesiastic încît nici cea mai neagră răutate nu și-ar fi putut imagina că Chigi ar fi nutrit o altă dorință decît cea despre care vorbește Sfîntul Pavel cînd zice : „*Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat*”¹. Tot ce-mi spunea era plin de zel pentru biserică și plin de regretul că Roma nu studia destul *Scriptura*, conciliile, tradiția. Nu ostenea să mă tot audă vorbind despre maximele de la Sorbona. Cum nu se putea preface tot timpul atît de bine încît să nu-i scape și cîte ceva mai firesc, nu izbuti să se ascundă în așa fel încît să nu bag de seamă că era un chițibușar : ceea ce e întotdeauna

¹ Cel care dorește episcopatul, dorește o operă bună (*Prima Epistolă către Timotei*, III, 1).

semnul nu numai al unui spirit mărunț, ci și al unei inimi mărunte. Într-o zi îmi vorbi despre studiile făcute în tinerete și-mi spuse că scrisese doi ani cu aceeași pană. Faptul era un fleac ; dar, cum am băgat de seamă de mai multe ori că lucrurile mici sînt niște semne mai bune decît cele mari, asta nu-mi plăcu. I-am zis-o abatelui Charrier care era unul dintre conclaviștii mei. Îmi amintesc că m-a bombănit, spunîndu-mi că eram un cusurgiu care nu știa să prețuiască simplitatea creștină.

Ca s-o scurtez, Chigi procedă atît de bine prin abila sa disimulare încît, în ciuda ipocriziei — căci nu-și putea ascunde, față de unele lucruri mărunte, firea care-i era la fel de mărunță ca și înfățișarea ce aducea mai mult a medic, deși era de neam bun — a procedat atît de bine, zic, încît crezurăm că vom reinnoi în persoana lui, dacă-l puteam aduce la pontificat, gloria și virtutea sfinților Grigore și Leon. Ne înșelarăm în această nădejde. Reușirăm în privința numirii sale fiindcă spaniolii se temeau, din motivele despre care v-am vorbit mai înainte, că îndărătnicia tinerilor să n-o biruie pînă la urmă pe cea a bătrînilor și că Barberini, pierzîndu-și speranța în reușita lui Sachetti, să accepte angajamentul și declarația publică ale spaniolilor și Medicilor. Ne hotărîrăm să ne folosim, cînd va veni vremea, de această greșală, pentru a insinua celor două partide avantajul pe care l-ar avea și unul și celălalt dacă s-ar gîndi la Chigi. L-am rugat pe Borromeo să le arate spaniolilor că nu vor putea proceda mai bine, cunoscută fiind aversiunea pe care Franța o avea față de el, iar eu să-i arăt domnului cardinal Barberini că, neavînd pe nimeni printre protejații săi pe care să-i fie cu putință să-l aducă la pontificat, își va cuceri un merit uriaș din partea Bisericii dacă-l va alege fără vreo urmă de interes, pe cel mai supus. Crezurăm că vom găsi ajutor pentru planul nostru în înclinațiile anumitor persoane din facțiuni și iată pe ce ne bazam.

Cardinalul Montalto¹, din facțiunea Spaniei, care nu era om de mare talent, dar bun, mare cheltuitor și cu un aer de foarte mare senior, avea mare spaimă ca Fiorenzola², cardinal iacobin și spirit viguros, să nu fie propus de cardinalul Grimaldi, care era prietenul lui intim și care avea unele capricii foarte asemănătoare cu cele ale lui Fiorenzola. Ne-am hotărît să profităm de teama lui Montalto pentru a-l determina, aproape pe nesimțite, să incline spre Chigi. Bătrînul cardinal de Medici³, cel mai blind om din lume era — jumătate de zi — obosit de durata conclavului și de impetuoșitatea nepotului său, cardinalul Gian-Carlo, care nu-l cruța uneori nici chiar pe el. Eram în relații foarte bune cu el, chiar pînă la a-l face gelos pe cardinalul Gian-Carlo; ceea ce-mi adusesese în mod deosebit cinstea prieteniei sale era candoarea lui firească, ce-l făcuse să-i placă felul meu de a mă purta cu el. Făceam o profesie publică din această onoare și-i înapoiam cu grijă atențiile. Nu întîrziaseam să mă explic limpede cu el în privința angajamentelor mele față de cardinalul Barberini și față de Escadron. Sinceritatea mea îi plăcuse și s-a nimerit, din întîmplare, să-mi fie mai utilă decît crezusem. I-am menajat, cu străduință, spiritul și am socotit că în curînd mă voi afla în situația de a dispune de el puțin cîte puțin, de a-l domoli în privința cardinalului Barberini, care se certase cu toată familia lui și de a nu-l mai privi pe cardinalul Chigi ca pe un om alît de periculos pe cît voiseră ai lui să-l facă să creadă. Nu ne-am lăsat pe tînjeală, cum vedeți, nici în privința Spaniei și a Toscanei, deși păream, față de aceasta din urmă, că stăteam liniștiți, fiindcă nu venise încă vremea să ne

¹ *Francesco Peretti de Montalto*, strănepotul Papei Sixt al V-lea. Cardinal și arhiepiscop de Monte-Reale, în Sicilia. A murit în 1655.

² *Vincente Maculano Fiorenzola* (1578—1667), cardinal-călugăr din ordinul fraților propovăduitori; a fost și episcop de Benevento.

³ E vorba de *Carlo de Medici* (1595—1666), fiul lui Ferdinand I, mare duce de Toscana, care în 1615 a fost numit cardinal.

dezvăluim. Nu acordam mai puțină atenție nici Franței, a cărei opoziție față de Chigi era și mai publică, și mai fățișă decât a celorlalți. Domnul de Lionne, nepotul lui Servien, vorbea cui voia să-l asculte, despre Chigi ca despre un pedant și nu admitea nici măcar gândul că acesta ar putea fi trecut pe lista candidaților. Cardinalul Grimaldi care, în timpul prelaturii lor, avusese nu știu ce neînțelegere cu el, zicea public că Chigi n-avea decât merite închipuite. Nu se putea ca domnul cardinal d'Este să nu se teamă, ca frate al ducelui de Modena, de alegerea unei persoane dezinteresate și ferme, două calități de care prinții Italiei se tem în mod deosebit la un Papă.

Ați văzut mai înainte că existase ceva personal între Chigi și cardinalul Mazarin, în Germania, și noi socotirăm nimerit din toate aceste motive, să înlănțuim lucrurile, dinspre partea asta, care, deși slabă, ne putea fi totuși o piedică ; zic „deși slabă“ și „putea“, fiindcă de fapt facțiunea Franței nu făcea o impresie prea bună în acel conclav, încât să nu putem pretinde și de fapt să nu tindem, în realitate, de a pune în Scaun un Papă, împotriva ei. Nu că ar fi dus lipsă de persoane și chiar capabile. D'Este, care era protectorul, înlocuia, prin calitatea, prin activitatea și prin curajul lui, tot ceea ce obscuritatea spiritului și ambiguitatea expresiilor sale îi scădea din respectul cuvenit. Grimaldi adăuga reputației sale de forță, pe care-o avusese întotdeauna, un aer de superioritate față de manierele slugarnice ale celorlalți cardinali din facțiunea sa, înălțându-se prin asta deasupra celorlalți. Bichi, dibaci și abil în afaceri, ar fi putut să ocupe un loc de seamă. Cardinalul Antoine strălucea prin generozitatea sa și cardinalul Ursini prin numele său. Iată într-adevăr niște circumstanțe menite să nu facă o facțiune de disprețuit. Dar, cu toate aceste circumstanțe, nu lipsea mult ca facțiunea Franței să fie disprețuită, fiindcă ele erau complicate de altele care le otrăveau. Grimaldi, care-l ura pe Mazarin, tot atît pe cît era și el urît de acesta, nu se ames-

teca aproape în nimic și cu atât mai puțin cu cât credea — și pe bună dreptate — că Lionne aflase secretul, de la Curte, și nu i-l spusese și lui. D'Este, tremura, cu tot curajul lui, fiindcă marchizul de Caracène¹, care intrase chiar atunci în Modena cu toată armata milanezilor, îl împiedica să se desfășoare cu toată tăria împotriva facțiunii Spaniei. V-am mai spus că Medicii nu erau deloc certați cu Ursini; Antoine nu era nici inteligent și nici activ și în plus, în adîncul inimii sale, simțea că Barberini, care era foarte prost văzut la Curtea Franței, putea să învingă. Lionne nu se bucura de o încredere deplină fiindcă nu era sigur că Barberini, care-l voia azi pe Sachetti, privit cu ochi buni de Franța, n-avea să-i prefere mîine pe un altul care să displacă țării sale; aceste socoteli scădeau și mai mult încrederea pe care Lionne i-ar fi putut-o acorda cardinalului d'Este, fiindcă se știa că acesta avea întotdeauna multă considerație față de cardinalul Barberini, atât datorită prieteniei care exista de multă vreme între ei, cât și din pricina ducesei de Modena, care era nepoata lui. Bichi nu se afla la inima lui Mazarin, care-l credea prea fin și foarte rău intenționat în ce-l privea, cum de fapt și era. Iată, după cum vedeți, niște amănunte care v-ar putea împiedica să vă mirați de faptul că facțiunea unei coroane puternice și fericite nu era luată în seamă atât cît ar fi trebuit într-o astfel de conjunctură. Veți fi și mai surprinsă cînd veți încerca să reflectați asupra primului mobil care pune în mișcare niște resorturi atât de rău potrivite sau mai curînd stricate cum erau cele pe care tocmai vi le-am arătat.

Lionne nu era cunoscut la Roma decît ca un mărunț secretar al cardinalului Mazarin. Pe vremea ministeriatului lui Richelieu, fusese cunoscut ca mare jucător de cărți și ca unul care trăia public în concubinaj. Avu, după aceea, un soi de slujbă în Italia, privind afacerile Parmei; dar

¹ General spaniol, guvernatorul Țărilor de Jos, în 1650.

această slujbă n-a fost destul de mare ca să-l poată sălta direct în cea de la Roma, nici experiența lui destul de bogată pentru a i se încredința direcția unui conclav care, este în mod incontestabil, cea mai subtilă dintre toate afacerile. Greșelile de acest fel sînt destul de obișnuite în niște state aflate pe calea prosperității, pentru că incapacitatea celor folosiți de aceste state e adesea înlocuită de respectul ce-l au aceștia față de stăpîniul lor. Niciodată vreun regat nu s-a încrezut mai mult în acest respect decît Franța pe vremea ministeriatului lui Mazarin. Or, acest lucru s-a simțit în ocazia despre care e vorba. Domnul de Lionne n-a avut nici destulă capacitate, nici destulă demnitate ca să păstreze un echilibru între toate acele resorturi ce se băteau cap în cap. Ne-am dat în curînd seama de acest lucru și ne-am slujit de ele în scopul nostru.

V-am mai spus, mi se pare, că fiind avertizați cum că Lionne îl nemulțumise pe cardinalul Ursini în legătură cu un rest de pensie de o mie de scuzi, l-am informat la timp pe cardinalul de Medici, ca să-l cîștig de partea noastră, deși motivul era atît de neînsemnat, încît pentru onoarea purperei, cred aș fi făcut mai bine nici să nu vi-l spun. Veți vedea, mai pe urmă, că ne-am servit și mai bine de supărarea cardinalului Bichi împotriva lui Lionne, pentru a diviza și a dezbină facțiunea Franței și mai mult decît era. Dar cum nu de ea ne temeam noi cel mai tare, deși ne era cea mai potrivnică, nu înaintarăm în această treabă, față de facțiunea Franței, decît subordonînd-o progresului pe care-l făceam față de celelalte două, unde ne temeam, și pe bună dreptate, că vom întîmpina mai multă greutate.

Ați și văzut motivele pentru care nu puteam ignora faptul că Spania și Medicii aveau să-l accepte anevoie pe Chigi și ați văzut de asemenea și manevra pe care am făcut-o pentru a înlătura, puțin cîte puțin, dacă nu chiar imperceptibil, împotrivirea lor. Zic imperceptibil pentru

că asta a fost cea mai mare greutate a noastră ; căci dacă Barberini ar fi băgat cît de cît de seamă că îl aveam în vedere pe Chigi, ne-ar fi scăpat fără doar și poate, fiindcă avea pe cîtă virtute, tot pe atîta capriciu și fiindcă și-ar fi închipuit că-l înșelasem în legătură cu Sachetti. Și tocmai în acel moment am admirat buna-credință, prevederea, pătrunderea și activitatea neobosită a Escadronului și mai ales a lui Azzolini, cel care a acționat cel mai mult. Nu s-a făcut un pas în privința lui Barberini și Sachetti care să nu poată fi apreciat de morala cea mai severă din lume. Cum se vedea limpede că tot ceea ce se făcea pentru Sachetti nu avea să ducă la nici un rezultat, nu se omise nici un demers din cele socotite a fi utile să înlăture împotrivirile pe care le prevedeam că se vor ivi din partea Franței, Spaniei, a Florenței, ba chiar și a lui Barberini, la alegerea lui Chigi, cînd va fi în situația de a fi propus. Cum nu ne îndoiam că dacă Barberini ar fi observat planul nostru, nu ar mai fi avut nici o încredere în noi, ne dădurăm silința să ne ascundem atît de bine planul, încît nu-l află el însuși decît prin noi și numai cînd am crezut că e necesar să-l afle. Cel mai stînjenitor pentru noi, era faptul că — cum aveam mai multă nevoie de el decît de ceilalți, pentru că în sfîrșit el urma să fie principala noastră forță — trebuia ca mai înainte de orice, să acționăm pentru a îndepărta obstacolele pe care le prevedeam foarte mari, în facțiune.

Știam că singura și zilnica preocupare a bătrînilor cardinali din facțiune și care vedeau ca și noi imposibilitatea de a reuși în alegerea lui Sachetti, era de a-l face pe Barberini să priceapă că ar fi pentru el o nemaipomenită rușine să aleagă un Papă care să nu fie dintre ai săi. Toți conspirau ca să-l facă să înțeleagă acest lucru : fiecare urmărea să-i atragă privirea asupra sa. Ginetti¹ nu se

¹ *Marzio Ginetti* (1585—1671), cardinal în 1627, apoi legat al Papei în Germania, Episcop de Albano, de Salina, de Porto.

îndoia că atașamentul pe care-l avusese dintotdeauna față de familia lui, îl va determina să-l prefere ; Cecchini¹ era convins că va fi ales, datorită meritelor sale ; Rapaccioli², care n-avea totuși decît patruzeci și unu de ani, sau poate ceva mai mult — nu-mi mai amintesc cu precizie, își închipuia că evlavlia, capacitatea și sănătatea lui șubredă l-ar putea desemna — chiar cu ușurință — tocmai pe el ; Fiorenzola se lăsa flatat de închipuirile lui Grimaldi care credea că tot ce zboară se mănîncă. Cei care n-au văzut conclavele nu-și pot imagina iluziile oamenilor în ceea ce privește papalitatea și zău că merită să i se spună *rabbia papale*³.

Aceste iluzii erau totuși cît pe ce să ne facă să ratăm lovitura, pentru că protestele facțiunii fostului Papă Urban erau în măsură să-l facă pe Barberini să se teamă că-și va pierde într-o clipă toți protejații, dacă alegea un Papă dinafara facțiunii. Acest inconvenient, după cum vedeți, era foarte mare ; dar găsirăm soluția chiar în locul de care ne temeam cel mai rău ; căci invidia dintre ei îi obligă, să facă atîția pași unii împotriva altora, încît îl supărara pe Barberini fiindcă n-avură precauția — ca noi — să-și ascundă sentimentele privind imposibilitatea înălțării la demnitatea de Papă, a lui Sachetti. El socoti că ei se prefăceau a crede în această imposibilitate tocmai pentru a-și apăra propriile interese. Îi socoti niște ingrați și niște ambițioși și această supărare făcu ca atunci cînd își dădu el însuși seama că nu putea într-adevăr, izbûti cu Sachetti, se hotărî, foarte ușor, să iasă din facțiunea lui convingîndu-se că risca mai puțin să-și piardă protejații făcîndu-i să vadă că era înhățat de un alt partid, decît să-i dezguste pe toți preferîndu-l pe unul, celuilalt. Căci trebuie remarcat că toți erau pentru Sachetti și din pricina vîrstei și a manierelor sale care erau într-adevăr plăcute.

¹ Domenico Cecchini (1589—1656), a devenit cardinal în 1645.

² Francesco Angelo Rapaccioli, episcop de Terni, numit cardinal în 1643.

³ Turbare papală (n. tr.).

După părerea mea el ar fi fost ca și Galba¹, demn de un imperiu, dacă ar fi fost împărat²; dar, în sfârșit, nu ajunsese în această situație. Ceilalți favoriți ai lui Barberini căzuseră de acord asupra acestui punct; dar cum nu credeau posibilă numirea lui ca Papă, această condescendență nu făcea decît să sporească gelozia turbată pe care-o aveau unii față de ceilalți.

Bătrînul Spada³, dibaci și corupt în afaceri, se declară împotriva lui Rapaccioli, apucîndu-se să scrie un pamflet defăimător contra lui, prin care îl acuza de a fi crezut că diavolul ar putea vreodată să se pocăiască. Montalte spuse în mod public că avea de ce se opune numirii lui Fiorenzola. Acesta, despre care v-am și vorbit, făcu o descriere destul de mucalită despre frumusețea carnavalului pe care signora Vasti, frumoasă și galantă, nepoata lui Cechini, îl va oferi publicului dacă unchiul ei va fi ales Papă. Toate aceste împunsături, toate aceste neghiobii puțin demne, într-adevăr, de un conclav, displăcură grozav lui Barberini, spirit pios și serios, dar nouă nu ne vătămără cu nimic planul, după cum veți vedea.

Mi se pare că v-am mai spus că acel conclav a durat optzeci de zile, poate mai mult, poate mai puțin. Mai bine de două treimi din această perioadă au fost folosite în felul pe care vi l-am arătat, fiindcă Barberini nu putea pricepe că, prin îndărătnicia noastră, îl vom învinge pe Sachetti. Puteam mai puțin ca oricare să-i arătăm că se înșela din motivul pe care l-ați și văzut, și nu știu dacă lucrurile n-ar fi continuat tot așa, dacă Sachetti — care se plictisise de a se vedea mereu la balotaj, de cîte patru ori pe zi, fără nici un fel de sorți de izbîndă — nu i-ar fi

¹ *Servius Sulpicius Galba*, împărat roman, urmașul lui Nero, care însă n-a domnit decît șapte luni (anii 68—69), fiind asasinat de pretorienii.

² Aluzie la fraza lui Tacit: *Omnium consensu tapax imperii, nisi imperasset* (Istorie, I, XLIX) (n. ed. fr.).

³ *Bernardini Spada* (1594—1671), nuntiu papal în Franța, devenit mai apoi episcop de Palestrina, iar în 1626, cardinal.

deschis el însuși ochii. O făcu totuși cu destulă greutate. Dar, în sfârșit, o făcu ; și după ce am analizat situația și pe o parte și pe alta, pentru a nu-i da vreun motiv de bănuială că am fi participat la acest demers al lui Sachetti, în care, adevărul e că n-am avut nici un amestec, discutam cu el posibilitatea oamenilor din facțiunea sa. Observam de la început că era el însuși foarte încurcat și pe bună dreptate. N-am fost supărați din pricina asta pentru că această încurcătură, dându-ne prilejul să ne fixăm asupra unor oameni din alte facțiuni, ne duse pe nesimțite la Chigi.

Cardinalul Barberini care, încă din copilărie, iubise cu patimă cucernicia și care-o prețuia mult pe cea pe care presupunea că ar avea-o Chigi, se predă cu destulă ușurință și n-a mai existat — ca s-o spunem drept — decît un singur scrupul și anume că Chigi, care era foarte bun prieten cu iezuiții, să nu dea vreo lovitură doctrinei Sfântului Augustin pe care Barberini mai mult o respecta decît o cunoștea. Am fost însărcinat să mă lămuresc cu el în această privință și m-am achitat de misiunea mea într-un fel care nu m-a stîmjenit nici pe mine și n-a jignit nici pretinsa dragoste de conștiință a lui Chigi. Cum, în lungile discuții pe care le-am avut cu el în scrutinuri, mă ghicise, ceea ce i-a fost destul de ușor, fiindcă nu mă ascundeam deloc de el, a aflat că nu eram de acord să stăruim pentru persoane și că era de ajuns să luminăm adevărul. Îmi mărturisii că simțea el însuși același lucru și l-am socotit în stare, mai ales datorită principiilor sale, să redea Bisericii pacea. Se explică el însuși în acest sens în mod public și cu multă judecată ; căci Albizzi¹, aflat în slujba iezuiților, infuriindu-se, chiar cu destulă brutalitate, împotriva spiritului exagerat — zicea el — al Sfântului Augustin, Chigi luă cuvîntul și vorbi așa cum i-o cerea stima față de acel doctor al harului divin. Această întîm-

¹ Francesco Albizzi, asesor al Sfântului Oficiu, iar în 1654, cardinal.

plare îl liniști definitiv pe Barberini și chiar mult mai mult decît tot ce-i spusese eu.

De îndată ce se hotărî, începurăm să ne folosim de materialele pe care pînă atunci doar le pregătisem. Lucram, fiecare pe contul lui, după cum plănuisem. Explicarăm ceea ce pînă atunci ascunsesem cu grijă, sau cel mult insinuasem. Boromeo și Aquaviva discutară cu ambasadorul Spaniei. Azzolini străluci în diverse facțiuni, cu multă libertate. Eu mă îndreptai cu toată forța către cardinalul-decan ; el căpătă încredere în mine din dorința pe care-o avea de a-l îmblîzi pe marele duce, prin casa Barberini. Cardinalul Barberini căpătă și el încredere din pricina bucuriei pe care urma s-o aibă. Azzolini sau Lomelin, nu-mi mai amintesc precis care din ei a fost, descoperi că Bichi¹, care era aliat cu Chigi, era, în fond, foarte bine intenționat față de el. Intră în relații, atît de abil, cu el, încît Bichi, care nu crezu ca Mazarin să aibă destulă încredere în el pentru a-l sprijini în alegerea lui Chigi, îl folosi, pentru a-l convinge pe Sachetti care — sătul, după cum mi se pare că v-am mai spus, de a se vedea mereu la balotaj, în fiecare seară și în fiecare dimineață — îi trimise un curier pentru a-l avertiza că Chigi va fi Papă, în ciuda Franței, tocmai fiindcă ea se străduia atîta să-l excludă, cum se zicea ; căci de îndată ce se făcu propunerea, toți subalternii, după stilul națiunii, răspîndiră știrea că regele nu-l va accepta niciodată. Mazarin nu fu de părerea lor și-i trimise, prin același curier, poruncă lui Lionne, să nu-l excludă pe Chigi. Avu dreptate ; căci sînt convins că dacă l-ar fi exclus, Chigi ar fi fost ales Papă cu trei zile mai devreme decît a fost. Capetele încoronate nu trebuie să se avînte niciodată prea lesne în astfel de excluderi : există conclavuri în care ele pot reuși ; dar există și altele unde succesul ar fi imposibil. Al nos-

¹ *Alessandro Bichi*, rudă cu cardinalul Chigi care a fost ales Papă ; în 1633, a fost făcut cardinal, după ce o vreme a fost nunțiu în Franța.

tru se număra printre acestea din urmă. Sfântul Colegiu era puternic și în plus, își simțea puterea.

— Lucrurile aflându-se în starea despre care tocmai v-am vorbit, domnii cardinali de Medici și Barberini, care-mi făgăduiseră să se țină de cuvânt, mă însărcinară, la ora nouă seara, să mă duc să-i duc cardinalului Chigi vestea că a fost ales Papă. L-am găsit în pat ; i-am sărutat mîna. El m-a ascultat și mi-a zis, îmbrățișîndu-mă :

— *Ecco l'effetto de la buona vicinanza* ¹.

V-am mai spus că, în timpul scrutinului, șezusem alături. După asta, tot Colegiul dădu năvală la el: Chigi trimise să mă cheme, după ora unsprezece, după ce toată lumea ieșise din chilia lui și nici nu vă pot exprima cu ce amabilități m-a tratat. Ne-am dus cu toții a doua zi dimineață să-l luăm din chilia lui și să-l însoțim la capela scrutinului, unde căpătă, mi se pare, toate voturile, afară de două sau trei. Bănuiala căzu pe bătrînul Spada, Grimaldi și Rosetti ² care, într-adevăr, au fost singurii ce-au blamat, în mod public, alegerea lui. Grimaldi chiar mi-a și spus că făcusem o alegere de care mă voi căi în sinea mea și evenimentele dovediră că avusese dreptate. Am atribuit aceste vorbe firii lui sucite ; aversiunea lui Spada, am atribuit-o invidiei care-i era firească ; iar aversiunea lui Rosetti, fricii pe care-o avea de severitatea lui Chigi. Încă mai credeam că nu mă înșelasem în această judecată, deși mărturisesc că în ceea ce privește miezul problemei, ei erau cei care nu se înșelau.

Ceea ce este sigur, este că nici o alegere a vreunui Papă n-a fost mai aplaudată. Chigi nu s-a pierdut cu firea în primele momente, care de obicei îi tulbură pe oamenii ce așteaptă cu nerăbdare un anumit eveniment. Urmarea a arătat și mai clar că nu era chiar omul de bine pe care să-l tulbure o asemenea situație. Fu atît de departe de

¹ Iată efectul unei bune vecinătăți (it.).

² *Carlo Rosetti* (1615—1670), nunțiu în Anglia, apoi la Colonia ; pe urmă, a fost făcut episcop de Faenza.

a ne da dovezi în acest sens, încît am fost cît pe-acî să credem că regreta. Plînse cu amărăciune în momentul cînd se citi scrutinul care-l făcea Papă ; și cînd văzu că mă uitam la el, mă cuprinse cu un braț pe mine, iar cu celălalt pe Lomelin, care stătea mai jos ca el și ne zise și unuia și celuilalt :

— Iertați această slăbiciune unui om care și-a iubit întotdeauna, cu dragoste, semenii și care se vede despărțit de ei pe vecie.

După ceremoniile obișnuite, am coborît în biserica Sfîntul Petru ; el se prefăcu a voi să stea într-un colț al altarului, deși maeștrii de ceremonie i-au spus că era obiceiul ca Papii să se așeze în mijloc. Primi acolo închinarea Sfîntului Colegiu mai mult cu modestie decît cu grandoare, mai mult cu întristare decît cu bucurie ; și cînd m-am apropiat la rîndul meu, să-i sărut picioarele, îmbrățișîndu-mă, mi-a spus atît de tare încît ambasadorii Spaniei și ai Veneției și conetabilul de Colonna, auziră :

— Signor cardinal de Retz, *ecce opus manuum tuarum* ¹.

Puteți judeca ce efect au avut aceste cuvinte. Ambasadorii le spuseră celor care erau lîngă ei ; vorbele se răs-pîndiră într-o clipă în toată biserica. Châtillon ², fratele lui Barillon, mi le spuse din nou, după un ceas, întîlnîndu-mă pe cînd ieșeam însoțit de mai bine de o sută douăzeci de trăsuri care erau pline de oameni foarte convinși că aveam să cîrmuiesc pontificatul. Îmi amintesc că Châtillon mi-a spus la ureche :

— Sînt hotărît să număr trăsurile ca să-i spun astăseară numărul exact domnului de Lionne ; nu trebuie să-l cruț de această bucurie pe încornorat !

V-am făgăduit cîteva episoade, vreau să-mi țin cuvîntul. Ați văzut că facțiunea Franței avea poruncă de la

¹ Iată opera mîinilor tale (lat.).

² Antoine de Châtillon, fratele lui Barillon (care a fost ambasador în Anglia) ; Châtillon era consilier în Camera Anchetelor.

rege, nu numai să nu comunice cu mine, dar nici măcar să mă salute. Cardinalul d'Este evita cu grijă să mă întâlnească ; atunci cînd nu putea, întorcea capul în altă parte, sau se prefăcea că-și ia batista de jos sau că vorbește cu cineva. În sfîrșit, cum se prefăcuse întotdeauna a fi foarte ecleziastic, se prefăcu a fi foarte îndurerat că era obligat să dea dovadă, cu această ocazie, de o purtare care jignea pînă și mila creștină. Antoine mă saluta întotdeauna cu mare cinste, cînd nu-l vedea nimeni ; dar cum n-avea decît o slujbă foarte mică la Curte și cum era și foarte timid, în public se schimba și el ; Ursini, care avea cel mai urît suflet din lume, mă trata și el, cu înfumurare, peste tot. Bichi mă saluta întotdeauna politicos, și Grimaldi nu respecta porunca decît în privința vizitelor, căci îmi vorbea ori de cîte ori ne întâlneam și întotdeauna foarte cuviincios. Acest amănunt vi se pare, desigur, un fleac ; dar ceea ce face să nu-l uit e faptul că el constituie o imagine adevărată și firească a politicii curtenilor. Fiecare dintre ei urcă și scoboară după curaj și se închină în fața poruncii fără a avea în vedere altceva decît numai interesul. În conclav, se purtasera cu toții în mod diferit față de mine. Eram mereu cu mîna la pălărie în fața lor, de la cincizeci de pași, și-mi împingeam buna-cuviință pînă la umilință. Spuneam, cui voia să audă, că le datoram acel respect nu numai ca unor confrăți, ci mai ales ca unor slujitori ai regelui meu. Vorbeam ca un francez, ca un creștin, ca un ecleziast ; Urban, trîndu-mă într-o zi cu atîta înfumurare, în mod public, încît toată lumea se scandaliză, mi-am reînnoit atențiile față de el în așa fel încît toată lumea se lămuri. Ceea ce se întîmplă a doua zi scoase și mai mult în relief această modestie sau mai curînd această simulare a modestiei. Cardinalul Gian-Carlo de Medici, care era din fire impetuos, se ridică împotriva mea pe motiv că, așa zicea el, eram prea unit cu Escadronul. I-am răspuns cu toată considerația pe care i-o datoram și persoanei și familiei sale.

Nu întârzie să se înfurie și să-mi spună că trebuia să-mi amintesc de obligațiile pe care familia mea le avea față de a sa ; la care i-am răspuns că nu le voi uita niciodată și că domnul cardinal-decan ¹ și marele duce erau foarte convinși de acest lucru.

— Eu nu sînt atît de sigur, reluă el brusc, că vă mai amintiți de faptul că fără regina Caterina ², ați fi fost un gentilom oarecare la Florența !

— Iertați-mă, domnule, i-am răspuns în prezența a doisprezece ori cincisprezece cardinali, dar ca să vă determin să vă dați mai bine seama ce aș fi eu la Florența, vă voi spune că dacă aș fi prețuit numai după obîrșia mea, aș fi cu mult deasupra domniei voastre, așa cum au fost și predecesorii mei față de ai dumneavoastră, în urmă cu patru sute de ani.

Pe urmă m-am întors spre cei care erau de față și le-am zis :

— Vedeți domnilor, că sîngele francez se răzvrătește cu ușurință împotriva facțiunii Spaniei !

Marele duce și cardinalul-decan avură onestitatea să nu se supere din pricina acestor vorbe ; marchizul Riccardi, ambasadorul primului, îmi spuse, la ieșirea din conclav, că ele chiar i-au plăcut și că l-a ținut de rău pe cardinal Gian-Carlo.

După cîteva zile a avut loc o altă scenă care mi-a fost foarte favorabilă. Ducele de Terra-Nueva ³, ambasadorul Spaniei, prezentă un memorial Sfîntului Colegiu în legătură cu nu știu ce lucru de care nu-mi mai amintesc, și dădu în acest memorial calitatea de fiu mai mare al Bisericii, regelui, stăpinul său. În timp ce secretarul Cole-

¹ Cardinalul Carlo de Medici (n. ed. fr.).

² E vorba de Caterina de Medici, soția lui Henric al II-lea, cea care a ajutat familia Gondi să facă avere în Franța.

³ *Diego de Aragon, duce de Terra Nueva*, fost vice-rege al Sardiniei, apoi ambasador la Viena și la Roma, mare scutier al reginei Spaniei.

giului citea memorialul, am remarcat aceste cuvinte care n-au fost observate și de cardinalii facțiunii franceze; cel puțin e sigur că nimeni n-a ridicat nici o obiecție. Am tăcut o vreme ca să nu dau impresia nici de precipitare, nici de afectare. Și tocmai când tăcerea era mai profundă, m-am ridicat, am ieșit de la locul meu, am înaintat alături de cardinalul-decan, și m-am opus articolului în care regele catolic era numit fiu mai mare al Bisericii. Am cerut să se facă act de opunerea mea și el mi-a fost acordat în bună formă, semnat de patru maestri de ceremonii. Cardinalul Mazarin avu bunătatea să-i spună regelui și reginei-mame, în plin cerc, că această piesă fusese pusă la cale de comun acord cu ambasadorul Spaniei ca să mi se ducă faima în Franța. Nu-i stă niciodată frumos unui ministru să fie un impostor; nu-i de asemenea politic să ducă impostura dincolo de orice limită.

Nu pot isprăvi această istorie a conclavelor fără să vi le zugrăvesc în așa fel încît să le cunoașteți și să vă schimbați ideea pe care fără îndoială că v-ați făcut-o, după vîlva obișnuită, și poate după lectura acelor relatări fabuloase care s-au făcut. Ceea ce tocmai v-am arătat despre conclavul lui Alexandru al VII-lea va îndepărta eroarea pentru că ați văzut acolo plîngeri, înțepături, murmure; și, după părerea mea, tocmai asta e necesar să vă explic. E sigur că în acest conclav au axistat unele plîngeri, murmure și înțepături ca în oricare altul la care am luat parte. Dar, nu e mai puțin adevărat că, cu rezerva a ceea ce s-a petrecut între cardinalul Gian-Carlo și mine, despre care v-am pomenit, a vorbelor pe care i le adresă Imperiali — pentru că Gian-Carlo îl tot presa să se grăbească — și a libelei lui Spada împotriva lui Rapaccioli, în toate acele murmure, plîngeri și împunsături n-a existat totuși nici cea mai mică scînteie, nu zic de ură, dar nici măcar de indispoziție. S-a stat tot timpul alături cu același respect și cu aceeași politețe pe care o vezi în

cabinetele regilor ; cu aceeași amabilitate care exista la curtea lui Henric al III-lea, cu aceeași familiaritate care se vede în colegii, cu aceeași modestie care se remarcă în noviciate și cu același spirit de caritate, cel puțin în aparență, care ar putea exista între niște frați perfect uniți. Nu exagerez arătând mai puține lucruri decît am văzut în alte conclave în care m-am aflat. Nu m-aș putea exprima mai bine în legătură cu acest subiect, decît spunîndu-vă că chiar în conclavul lui Alexandru al VII-lea, pe care impetuozitatea cardinalului Gian-Carlo de Medici îl trezi sau mai curînd îl însufleși puțin, răspunsul pe care i l-am dat acestuia n-a fost scuzat decît pentru că Gian-Carlo nu era iubit ; că ieșirea lui Imperiali a fost condamnată și că libela lui Spada a fost detestată și dezmințită chiar a doua zi dimineată și chiar de el însuși din pricina muștrării care i s-a făcut. Pot spune cu sinceritate că n-am văzut niciodată în nici unul din conclavele la care am asistat, nici un singur cardinal, nici un singur conclavist mîniindu-se ; am văzut chiar foarte puțini care să se încingă. Rareori s-a întîmplat să auzi o voce ridicată sau să observi o față schimbată. Am încercat adesea să văd vreo schimbare de atitudine pe chipul celor care erau excluși și pot spune cu deplină sinceritate, că n-am aflat-o decît o singură dată. Eram chiar foarte departe de a bănuî acele răzbunări pe care eroarea comună le atribuie Italiei, cu cît era ceva foarte obișnuit să bem, la masă, vinul pe care cel exclus de dimineată tocmai îl trimisese. În sfîrșit, citez să spun că nu există nimic mai mare, nici mai inteligent decît atmosfera obișnuită a unui conclav. Știu bine că regulile practicate aici, de cînd cu bulele Papei Grigore¹, contribuie mult să-l tempereze ; dar mărturisesc că doar italienii sînt în stare să

¹ E vorba de *Papa Grigore al XV-lea* (1554—1623), cel care a pus bazele congregației Propagandei. Prin bulele date de acest Papă, erau reglementate, în amănunt, alegerile papale.

respecte aceste reguli cu atita bună-cuviință. Revin acum la firul povestirii mele.

Vă rog să credeți lesne că, în timpul conclavului am reușit să-mi însușesc părerile cardinalului Chigi și ale prietenilor mei din Escadron în privința purtării pe care urma s-o adopt după ce aveam să ies de acolo. Presimeam că va fi destul de dificil și dinspre partea Romei și dinspre partea Franței și mi-am dat seama, chiar din primele discuții, că nu mă înșelasem în presimțirile mele. Încep cu greutatea pe care le-am avut la Roma, pe care le voi explica mai pe urmă ca să nu întrerup firul povestirii; nu voi mai reveni asupra a ceea ce am îndurat din partea Franței decât după ce vă voi fi vorbit despre purtarea pe care am adoptat-o în Italia.

Prietenii mei, care nu erau cituși de puțin cunoscători ai acestei țări — și care, conform geniului națiunii noastre ce le tratează pe toate celelalte în raport cu ea — își închipuiau că un cardinal persecutat putea și chiar trebuia să trăiască la Roma aproape ca o persoană particulară; îmi scriau deci în toate scrisorile lor că buna-cuviință cerea să rămân în Casa Misiunii¹ unde și locuisem în mod efectiv, șapte sau opt zile, după ce sosisem. Adăugau că era necesar să nu fac nici o cheltuială fiindcă toate veniturile mele fiind confiscate în Franța, cu o asprime extraordinară, n-aș putea duce decât o viață modestă și fiindcă această modestie avea să producă un efect admirabil asupra clerului din Paris, de care voi avea nevoie mai pe urmă. I-am vorbit, în acest sens, cardinalului Chigi, care trecea drept cel mai mare ecleziast de la sud de Alpi și am fost foarte surprins când mi-a spus :

— Nu, nu, domnule; când te vei stabili în funcția dumitale, trăiește cum îți va plăcea fiindcă te vei afla într-o țară unde se știe ce poți și ce nu poți. Ești la Roma unde dușmanii dumitale spun zilnic că ești discre-

¹ Adică la preoții din Casa Misiunii, congregație fondată în 1626 de Vincent de Paul (n. ed. fr.).

ditat în Franța : e nevoie să dovedești că mint. Nu ești ermit, ești cardinal și încă dintr-o categorie pe care noi o numim, în țara asta, *dei cardinaloni*¹. Poate că noi prețuim, mai mult ca în altă parte, modestia ; dar modestia unui om de vîrstă dumată, cu rangul și cu soarta dumitale, trebuie să fie temperată ; în plus, trebuie să fie de așa natură încît să nu iște nici cea mai mică bănuială că ar fi silită. La Roma, există mulți oameni cărora le place să-i asasineze pe cei doborîți la pămînt ; nu te prăbuși, dragă domnule, și gîndește-te, te rog, cam ce personaj vei întruhipa pe străzi, doar cu cei șase valeți înarmați despre care vorbești, cînd vei întîlni un mic burghez din Paris care nu se va opri în fața dumitale și care te va sfida, ca să-i fie pe plac cardinalului d'Este. Nu trebuia să vii la Roma dacă nu erai hotărît și în stare să-ți susții demnitatea. Nu folosim umilința creștină ca să ne ducă de rîpă și nu mai am nimic a-ți spune, chiar dacă cel ce-ți vorbește nu-i decît un sărman cardinal care n-are decît o rentă de cinci mii de scuzi și deși e în mod sigur cel mai calic dintre cardinalii-călugări, nu se duce la treburile lui fără patru rădăvane cu servitorime, măcar că e sigur că nu va afla pe nimeni pe străzi care să nu-i acorde respectul datorat purpurei.

Iată o mică parte din ceea ce îmi spuneau mai în fiecare zi cardinalul Chigi și toți ceilalți prieteni ai mei care nu erau sau, cel puțin, nu făceau pe ecleziaștii atît de zeloși ca el, dar care exagerau și mai mult lucrurile. Cardinalul Barberini se răzvrăti mai tare ca toți ceilalți împotriva unui plan atît de sărac de apărare. Îmi oferi punga lui ; dar cum nu voiam s-o iau și cum, pe de altă parte, aș fi fost foarte bucuros să nu-mi îndatorez rudele și prietenii din Franța, m-am simțit foarte stingherit ; și cu atît mai mult cu cît îi vedeam pe cei din Franța foarte dispuși să creadă că, la Roma, n-aveam nevoie de cheltuieli mari. N-am trecut în viața mea printr-o situa-

¹ A marilor cardinali.

ție mai neplăcută decît aceea și vă pot spune, cu toată sinceritatea, că nu mai cunosc decît una singură în care să fac un efort teribil asupra-mi, pentru a mă abține să nu întreprind ceea ce aș fi dorit. Dacă ar fi fost după mine mi-aș fi oprit doar două slugi. Dar necesitatea birui. Mi-am dat seama, foarte limpede, că voi fi disprețuit dacă nu eram reprezentat cu strălucire : am căutat un palat pentru locuință ; mi-am adunat toată casa, care era foarte mare : am făcut niște livrele modeste, dar numeroase, la optzeci de persoane ; aveam tot timpul casa deschisă și masa întinsă. Abații de Curtenai și de Sévigné mi se alăturară. Campi, care comanda regimentul italian al cardinalului Mazarin și care încă de pe atunci îmi era atașat, mi se alătură și el. Toți servitorii alergară din nou la mine. Cheltuisem foarte mult în conclav ; am cheltuit și mai mult cînd am ieșit de acolo. Cheltuiala asta a fost totuși necesară și evenimentele au arătat că sfatul prietenilor mei din Italia fusese mult mai întemeiat decît cel al prietenilor mei din Franța ; căci, cardinalul d'Este interzicînd, în numele regelui, chiar a doua zi după alegerea Papei, tuturor francezilor, să se oprească dinainte-mi, pe stradă, și chiar și superiorilor bisericii franceze, să mă primească, aș fi devenit ridicol dacă n-aș fi fost în stare să-mi apăr demnitatea și vă veți da seama în mod limpede de acest adevăr din răspunsul pe care mi l-a dat Papa cînd l-am rugat să-mi arate în ce fel ar dori să mă port cu privire la acele ordine ale cardinalului d'Este. Vi-l voi relata după ce vă voi arăta primele demersuri pe care le-a făcut după alegerea sa.

Chiar a doua zi, Chigi porunci să i se pună, cu mare pompă, sicriul sub pat ; în ziua următoare, dăruî un veșmînt deosebit valeților care duceau trena cardinalilor ; în a treia, interzise cardinalilor să poarte doliu, fie chiar și după tații lor. Am înțeles ce voia să însemne acest lucru și i l-am spus lui Azzolini, care a fost de aceeași părere

cu mine : anume că fuseserăm păcăliți și că Papa nu va fi niciodată decît un om de rînd. Cavalerul Bernini ¹, care avea mult bun-simț, băgă de seamă, peste două sau trei zile, că Papa n-a observat, la o statuie pe care i-o arăta-se, decît un mic franj ce se afla la poalele robei celui pe care ea îl înfățișa. Oamenii de seamă pot avea mari slăbiciuni, dar nu sînt scutiți nici de cele mici ; n-am văzut niciodată, de pildă, ca aceștia să fi început o funcție mare cu vreun flecușet.

Azzolini, care făcuse aceleași observații ca și mine, mă sfătui să nu pierd nici un moment și să determin Roma să mă protejeze, prin luarea *pallium* ¹-ului de la arhiepiscopia Parisului. L-am cerut în primul consistoriu înainte ca cineva să apuce să se gîndească cum că aş intenționa să-l cer. Papa, firește că mi-l dădu și încă fără să stea prea mult pe gînduri. Lucrul era firesc și după toate regulile, așa că nu-l putea refuza. Acest pas mă făcu să cred că nu i-ar fi deloc greu să facă în așa fel încît să fiu tratat ca un cardinal la Roma. M-am plîns deci lui de niște porunci pe care le dăduse tuturor francezilor, cardinalul d'Este. I-am arătat că nu se mulțumea să facă pe suveranul la Roma, lipsindu-mă de niște onoruri trecătoare, dar că o făcea mai ales pe suveranul pontif interzicîndu-mi intrarea în bisericile franceze. Problema era serioasă și nu mă mai putusem abține. Papa, căruia domnul de Lionne i se plînsese cu o izbucnire ce ajunsese pînă la insolență, pentru acordarea *pallium*-ului, mi se păru foarte încurcat. Vorbi mult împotriva cardinalului d'Este ; deplinse obiceiul nenorocit (acesta fu cuvîntul lui) care-i înrobise mai curînd decît îi atașase pe cardinali monar-

¹ Giovanni Lorenzo Bernini (1598—1680), celebru sculptor și arhitect italian, care a construit, între altele, colonada circulară din Piața Sfîntul Petru din Roma.

² *Pallium*-ul e o fișe albă, marcată cu cruci negre pe care Papa o poartă sub veșmintele sale pontificale și pe care-l dă arhiepiscopilor și episcopilor privilegiați.

hilor în așa măsură încît să sape între ei niște dezbinări scandaloase ; se întinse, cu emfază, asupra tezei ; dar avui o presimțire proastă în ce mă privea, cînd am văzut că stăruia prea mult asupra generalului fără să coboare la particular și mi-am dat curînd seama că teama mea nu era vană, fiindcă se pronunță, în sfîrșit, după multe întortocheri, cam în acești termeni :

— Politica predecesorilor mei nu mi-a lăsat un cîmp atît de liber pe cît ar merita bunele mele intenții. Sînt de acord că e rușinos pentru Colegiu și chiar pentru Sfin-tul Scaun să îndure necuviința pe care cardinalul d'Este sau pe care cardinalul Mazarin ne-au adus-o în această situație ; dar spaniolii au procedat aproape la fel sub Papa Inocențiu, în privința cardinalului Barberini și nici sub Paul al V-lea mareșalul d'Estrées¹ n-a procedat mai bine față de cardinalul Borghese². Aceste exemple, într-o vreme obișnuită, nu vor autoriza răul și eu voi ști să-l îndrept ; dar trebuie să vă gîndiți, *caro mio signor cardinale*³, că creștinătatea se află în flăcări și că numai Papa Alexandru ar putea s-o stingă ; că, din acest motiv, e obligat, ca în multe din asemenea situații să închidă ochii, ca să nu fie pus în postura de a se vedea inutil față de un bine atît de public și atît de necesar cum e pacea generală. Ce-ați spune, cînd veți afla că Lionne mi-a declarat cu obrăznicie, acum trei zile, după ce-am hotărît să vă dau *pallium*-ul, că Franța nu mă va lăsa să particip la tratatul despre care se vorbește și care nu este chiar atît de îndepărtat pe cît se crede ? Vă spun toate astea nu fiindcă vreau să vă abandonez, ci doar ca să vă fac să vedeți că trebuie să mă port cu multă circum-

¹ François-Annibal marchiz de Coeuvres, duce d'Estrées (1573—1670), fratele Gabrielei d'Estrées, iubita lui Henric al IV-lea ; a fost mareșal al Franței și ambasador la Roma.

² Scipione Caffarelli Borghese, mort în 1633, a fost făcut cardinal de către unchiul său Camillio Borghese, după ce a ocupat Scaunul Papal sub numele de Paul al V-lea.

³ Dragă domnule cardinal (it.).

specție și că e bine, în ce vă privește, să mă ajutați ca să lucrăm împreună *tempo al tempo* ¹.

Dacă voiam să-l lingușesc pe sanctitatea sa, n-aveam decît să mă retrag după acest discurs care, după cum vedeți, nu era decît o tergiversare ca să nu primesc răspunsul pe care-l ceream ; dar, cum el îmi era absolut necesar, ba chiar presant — fiindcă mi-era greu să mă aflu în orice moment în încurcătura despre care v-am vorbit — n-am socotit că trebuia să mă mulțumesc cu cele spuse de Papă așa că mi-am luat libertatea să-l contrazic, cu profund respect, arătîndu-i că la ieșirea din Vatican, puteam să mă întîlnesc pe stradă cu cardinalul d'Este care, fiind doar cardinal-diacon, trebuia să se oprească în fața mea ; că puteam să mă întîlnesc și cu francezi de care Roma era plină ; că-l rugam să-mi arate ce să fac ca să nu greșesc, fiindcă practic nu știam ce aveam de făcut ; că dacă îngăduiam să nu mi se arate respectul prevăzut de ceremonial față de cardinali, mă temeam că Sfîntul Colegiu n-avea să-mi aprobe purtarea ; că dacă mă făceam luntre și punte să mi se arate, mă temeam să nu par eu lipsit de respectul pe care-l datoram sanctității sale, singurul care avea dreptul să pună la punct tot ceea ce ne privea și pe unii și pe alții ; că o rugam foarte umil pe sanctitatea sa să-mi arate precis ce trebuia să fac și că o asiguram că nu voi încerca în nici un fel să nu execut tot ceea ce-ar binevoi să-mi poruncească, fiindcă socoteam că gloria de a mă supune poruncilor sale va fi tot atît de mare pe cît ar fi de rușinos să mă supun poruncilor cardinalului d'Este.

Abia în acel moment mi-am dat seama, pentru prima oară, de șiretenia Papei Alexandru. Acesta e un mare cusur și cu atît mai mare cînd îl întîlnești la oamenii cu mari demnități, care nu se corijează niciodată, fiindcă

¹ Adică a lucra fără grabă. Într-adevăr, Papa era foarte necăjit de niște demersuri prin care Mazarin și de Lionne îi cereau întemnițarea și judecarea lui de Retz (n. ed. fr.).

respectul pe care li-l datorează toți, îi face să fie convinși că fascinează pe toată lumea, chiar atunci cînd sînt convinși că nu înșeală pe nimeni. Papa — urmărind să se disculpe — fie față de Franța, fie față de Sfîntul Colegiu pentru că mă primise la Roma, mă sfătui din nou, prompt și chiar cu însuflețire, să fiu supus, după cum ați mai văzut, și-mi zise :

— Cardinalul d'Este vorbește în numele regelui !

Am rămas neclintit și ferm. El se abătu de la subiect, apoi se înveseli, ceea ce le este totdeauna ușor marilor demnitari. Îmi repetă de mai multe ori că regele meu era un mare monarh ; apoi îmi spuse că Dumnezeu era și mai puternic decît el. Cînd exagera obligațiile pe care le aveau ecleziastii ca să păstreze libertățile și imunitățile Bisericii, cînd se lungea asupra necesității de a-l menaja, în împrejurările date, pe rege. Îmi recomandă răbdare creștinească ; îmi recomandă vigoare episcopală. Blamă ceremonialul de care erau toți prea atașați la Curtea Romei ; apoi vorbi despre respectarea lui, ca fiind necesar pentru menținerea demnității. Sensul întregului său discurs era că nu puteam face nimic despre care să nu se poată spune că-mi fusese interzis. L-am îndemnat să se explice, atît cît poate fi îndemnat un om care stă în Scaunul Sfîntului Petru ; dar n-am putut scoate nimic de la el. Am vorbit despre audiența mea atît cardinalului Barberini cît și prietenilor mei din Escadron ; am să vă spun cum m-au sfătuit ei să mă port, după ce vă voi vorbi despre o discuție pe care de Lionne o avusese cu Papa cu cîteva zile mai înainte și despre ce se petrecea, în același timp, între de Lionne și mine.

Lionne, care nu se stabilise decît de puțină vreme la Curte, fu foarte șocat de faptul că Papa îmi dăduse *pal-lium*-ul, fiindcă se temea ca domnul cardinal Mazarin să nu-i pună în cîrcă o acțiune pe care putea s-o impute neglijenței sale. Teama pe care-o avea de mustrarea acestuia, îl obligă să-l mustre la rîndu-i pe Papă ; căci felul

în care-i vorbi nu se mai putea numi plîngere. Îi declară în faţă că, în ciuda bulelor mele şi a *pallium*-ului, regele meu nu mă socotea şi nici nu mă va socoti vreodată arhiepiscop al Parisului. Iată una din cele mai blînde fraze ale discursului său ; figurile retorice fură pline de hotărîri ale Parlamentului, de decrete ale Sorbonei, de hotărîri ale clerului Franţei. S-au aruncat şi cîteva vorbe despre schizmă şi s-a vorbit lămurit şi limpede de excluderea deplină şi absolută a Papei de la Congresul păcii generale¹ ce se presupunea că va avea loc foarte curînd. Acest punct din urmă îl sperie pe Papa Alexandru în aşa hal încît îşi ceru un milion de scuze lui Lionne, atît de josnice şi atît de ridicole încît sînt aproape de necrezut pentru posteritate ; că chiar în ziua aceea va alcătui o congregaţie de cardinali, pe placul regelui, care să examineze ce se va putea face în legătură cu mine ; că el, domnul de Lionne, n-avea decît să lucreze fără încetare şi cu sîrguinţă la memoriul legat de tot ceea ce făcusem eu în timpul războiului civil ; că el, Papa, se va strădui să facă dreptate majestăţii sale. În sfîrşit, îl linişti atît de bine pe Lionne, încît acesta îi scrisese cardinalului Mazarin, printr-un curier expres, în aceşti termeni :

„Nădăjduiesc că voi da, peste puţine zile, o veste şi mai bună eminenţei voastre decît aceasta, şi anume că de Retz se va afla la castelul Sant-Angelo. Papa nu ia în considerare amnistiiile acordate partidului din Paris şi mi-a spus că Retz nu se poate sluji de ele pentru că numai Papa e cel care poate să-i ierte pe cardinali, după cum numai el e cel care poate să-i condamne. Nu l-am lăsat să treacă peste această alternativă şi i-am răspuns că Parlamentul Parisului putea să-l condamne şi că i-ar fi făcut proces cardinalului de Retz, dacă eminenţa voastră,

¹ E vorba de Tratatul Pirineilor care n-a fost semnat decît în 1659 şi de la care Papa a fost, într-adevăr, exclus.

monsensiore, nu se opunea cu atîta înverșunare la aceasta, numai din respectul pe care-l are pentru Sfîntul Scaun și mai ales pentru sanctitatea sa. Papa mi-a mărturisit, că vă este din această cauză, monsensiore, foarte îndatorat și că va face mai multă dreptate regelui decît îi va putea face Parlamentul din Paris.“

Iată cam ce cuprindea scrisoarea domnului de Lionne¹. Vă rog să luați aminte că discuția pe care am avut-o cu Papa și pe care tocmai v-am povestit-o în amănunt, a avut loc doar la două sau trei zile după cea pe care-o avusese cu domnul de Lionne, și care făcuse obiectul scrisorii pe care tocmai v-am arătat-o. Chiar dacă n-aș fi știut nimic de ea, n-aș fi întîrziat să observ indispoziția Papei, despre care aveam nu numai indicii, ci și dovezi sigure. Monsensiorul Febei, primul maestru de ceremonii, om înțelept și om de bine, și care de comun acord cu mine îl ajutase pe Papă la alegerea lui, mă înștiință că-l găsea mult schimbat în privința mea „și încă într-un asemenea grad, adăugă el, încît sînt scandalizat de asta *al maggior segno*“². Papa însuși îi spusese abatelui Charrier că nu înțelegea plăcerea pe care-o avea de a răspîndi, la Roma, zvonul cum că eu guvernăm pontificatul. Părintele Hilarion, bernardin și abate de Sainte-Croix la Ierusalim, care era unul dintre oamenii cei mai cinstiți din lume și cu care legasem o foarte strînsă prietenie, mă sfătui, după acea discuție a Papei cu abatele Charrier, să dau o raită pe la țară sub pretextul că mă duc să iau aer, dar în realitate ca să-l fac să vadă că eram departe de a mă arăta plin de atenții față de Curtea lui. I-am urmat sfatul și m-am dus să

¹ Această scrisoare a lui Lionne nu s-a mai găsit; poate că Retz a rezumat doar ceea ce i-a scris acesta lui Mazarin într-o scrisoare din 27 iulie, unde într-adevăr se făcea aluzie la o posibilă întemnițare a lui Retz (n. ed. fr.).

² În cel mai înalt grad (it.).

petrec o lună sau cinci săptămîni la Grotta Ferrată care se află la patru leghe de Roma, care era odinioară Tusculum-ul lui Cicero și care acum era o abație a sfintului Vasiie. Ea aparținea domnului cardinal Barberini. Locul era extrem de plăcut, deși nu mi s-a părut deloc demn de laudă prin ceea ce spune vechiul său stăpîn în *Epistolele*¹ sale. M-am distrat privind vestigiile trecerii aceluia om mare; coloanele de marmoră albă pe care le adusese din Grecia pentru vestibulul său, susțineau acum biserica unor călugări care erau italieni, dar care făceau slujba în greacă și aveau o cîntare deosebită, foarte frumoasă. În timpul acelei șederi acolo am aflat de scrisoarea domnului de Lionne despre care v-am vorbit. Croissi mi-a adus o copie făcută după original. E necesar să vă explic și cine era acest Croissi și fondul acelei combinații care mi-a dat prilejul să văd acea scrisoare.

Croissi era un consilier în Parlamentul din Paris, care făcuse multe combinații în afacerile vremii, cum ați văzut în celelalte volume ale acestei lucrări. Fusesse la Mûnster cu domnul d'Avaux; ba chiar fusese trimis și la Rakoti, voevodul Transilvaniei. Se certase, pentru interesele sale, cu Servien; acest motiv laolaltă cu spiritul său, care era din naștere neliniștit, îl mîna să se manifeste împotriva lui Mazarin de îndată ce mișcările din Parlament i-au dat prilejul. Prietenia pe care domnul de Saint-Romain, prietenul său cel mai bun, o avea față de prințul de Conti și cea a domnului de Courtin, care are cîntea să fie cunoscut de dumneavoastră, față de domnul și doamna de Longueville, îl făcuseră — pe vremea asediului Parisului — să fie legat de interesele lor. A îmbrățișat interesele domnului Prinț de îndată ce acesta s-a certat cu Curtea; l-a slujit cu folos cît a fost întemnițat. A cunoscut secretele negocierii și ale tratatului pe

¹ Cicero, în două dintre scrisorile sale către Atticus, vorbește despre înfrumusețările pe care voia să le aducă vilei sale de la Tusculum al cărei farmec îl laudă (*Epistole către Atticus*, I, V—VI).

care Fronda l-a încheiat cu el ; n-a renunțat la angajamentele luate cînd ne-am certat din nou cu domnul Prinț, după eliberarea sa ; a păstrat întotdeauna toată cîntea față de noi. La puține zile după închiderea mea, a fost arestat la Paris, unde se reîntorsese, împotriva poruncii regelui și unde stătea ascuns ; fu dus în pădurea Vincennes unde eram și eu prizonier ; fu găzduit într-o cameră care se afla deasupra mea. Găsirăm mijlocul de a intra în legătură. Își cobora scrisorile, noaptea, cu un fir pe care-l lăsa să alunece pînă în dreptul ferestrelor mele. Cum studiam tîrziu, pînă la orele două după miezul nopții și cum gărzile mele dormeau tun, le primeam pe ale sale și le legam, cu același fir, pe ale mele. I-am fost folositor prin sfaturile pe care i le-am dat în cursul procesului său, la care se lucra cu ardoare. Domnul cancelar venise de două ori la Vincennes să-l interogheze. Era acuzat de înțelegere cu domnul Prinț, începînd cu colaborarea și apoi cu retragerea lui la spanioli. El era cel care propusese primul în Parlament să se pună un premiu pe capul domnului cardinal Mazarin, ceea ce nu era un lucru care să-i ajute la dezvinovățirea sa. Ieși totuși din închisoare fără să fi fost condamnat (deși fusese vinovat), cu sprijinul primului președinte de Bellièvre, care era unul dintre judecătorii săi și care-mi spusese, în ziua în care veni să mă ia de la Vincennes, că făcuse un anumit semn. amănunt de care nu-mi mai amintesc bine, care-l reabilitase și-l salvase în răspunsul pe care-l dăduse la unul din interogatoriile domnului cancelar. În sfîrșit, ieși din toată povestea asta fără să fie judecat și, din închisoare, în urma cuvîntului pe care și-l dădu de a demisiona din funcție și de a părăsi sau Parisul sau regatul : nu știu precis ce anume se hotărîse.

Veni la Roma și mă găsi acolo. Se instală, dacă nu mă înșel, împreună cu Châtillon, care-i era prieten. Veneau împreună aproape în fiecare seară la mine, necutezînd să vină ziua pentru că francezilor le era interzis să vină

să mă vadă. Erau amîndoi intimii micului Foucquet, care e în prezent episcop de Agde, care se afla și el la Roma în vremea aceea și care nu privea cu ochi buni faptul că de Lionne își luase libertatea de a se culca cu nevas-tă-sa, cu care micul Foucquet se avea foarte bine și care, în plus, avînd în vedere slujba de la Roma, era foarte încîntat să joace, în fața soțului, rolul unui personaj răutăcios menit să-l ajute să fie adus în preajma Curții. Socoti că cel mai bun mijloc de a-și ajunge acest scop ar fi să încurce ițele și să stingherească principala sau mai curînd unica treabă pe care-o avea Lionne la Roma, cea care mă privea pe mine ; se adresează în acest scop lui Croissi, rugîndu-l să mă asigure că mă va înștiința regulat, de toți pașii ce se vor face în acest sens ; că voi avea copiile depeșelor Încornoratului (nu-i spunea niciodată altfel lui de Lionne), înainte ca ele să iasă din Roma ; că le voi avea pe cele ale lui Mazarin la un sfert de ceas după ce le va primi Încornoratul ; și că el, Foucquet, era sigur de tot ceea ce îmi făgăduia, fiindcă era absolut sigur de doamna de Lionne al cărei soț nu se ascundea deloc de ea și care, pe deasupra, era cumplit de pornită împo-triva bărbatului ei fiindcă acesta era foc de îndrăgostit, în acea vreme, de o cameristă pe care-o avea ea, care era foarte frumoasă și care se numea Agathe. Acest avantaj atît de mare, după cum vedeți, pe care-l aveam asupra lui de Lionne, a fost principala cauză pentru care n-am făcut cine știe ce caz de niște propuneri pe care mi le făcuse prin domnul de Montrésor. Nu trebuia să țin seamă de acest avantaj și aici am greșit. Două lucruri au contribuit să mă determine să fac această greșală.

Primul, a fost plăcerea pe care-o aveam, în fiecare seară, Croissi, Châtillon și cu mine, de a-l face pe Încornorat, ridicol ; am observat, deși prea tîrziu, în această ocazie, ceea ce am mai observat și în altele, că în marile afaceri trebuie să te strădui cu grijă, mai mult decît în altele,

să te ferești de înclinarea pe care-o simți către glumă ; te amuză, te gîdilă, te măgulește ; această înclinare l-a costat scump, de mai multe ori, și pe domnul Prinț. Alt incident care m-a dezgustat de la început de domnul de Lionne a fost faptul că la ieșirea din conclav, a trimis, din ordinul expres al Curții, după cum mi-a spus el însuși mai tîrziu la Saint-Germain, un expediționar numit la Borne, care era omul cardinalului Mazarin, la palatul Notre-Dame-de-Lorette, unde locuiam, cu o notificare conform legii prin care se porunceă, în numele regelui, tuturor servitorilor mei, sub pedeapsa crimei de les-majestate, să mă părăsească fiind un rebel al majestății sale și un trădător de patrie¹. Acești termeni mă supărară. Numele regelui îl salvă pe expediționar de la ciomăgeală ; dar cavalerul Bois-David, care se afla la mine, tînar și zănatic, pomeni, în vreme ce ieșea, de niște coarne pe care le purta stăpînu-său ; uite așa te pomenești intrat pînă-n gît într-o treabă, mai mult dintr-un cuvînt decît din vreun lucru serios ; această reflecție m-a obligat să-mi spun mie însumi, și nu o dată, că nimeni nu-și cîntărește îndestul vorbele mărunte, în afacerile mari. Revin la scrisoarea pe care Croissi mi-a adus-o la Grotta-Ferrata.

Am fost surprins, dar de acel soi de surpriză care nu te emoționează. Am observat toată viața mea că ceea ce pare de necrezut are aspra mea acest efect. Nu fiindcă n-aș ști că ceea ce pare de necrezut este adesea adevărat ; dar cum nu poate fi prevăzut, n-am putut fi niciodată emoționat pentru că am socotit întotdeauna evenimentele de acest gen ca pe niște trăsnete, neobișnuite, e adevărat, dar care totuși se pot abate asupra ta. Croissi, abatele Charrier și cu mine, am reflectat îndelung asupra scrisorii pe care v-am redat-o. L-am trimis pe Charrier la Roma să comunice conținutul ei cardinalului Azzolini

¹ O ordonanță din 16 aprilie 1655, notificată la Roma, interzicea tuturor supușilor lui Ludovic al XIV-lea să aibă legături cu Retz, sub pedeapsa de urmărire și de confiscare a tuturor bunurilor lor.

care nu făcu mare caz de vorbele Papei, dar pe care de Lionne puneă atîta bază, și care-i spusese abatelui Charrier, foarte dibaci și foarte subtil, că era convins că de Lionne — care avea interes să acopere sau mai curînd să deghizeze și să urîțească, la Curtea Franței, luarea acelui *pallium* — umflase vorbele și făgăduielile sancți-tății sale, „care dealtfel, adăugase Azzolini — este primul om din lume ce s-a folosit de niște expresii care nu spun nimic“. Mă sfătui să mă întorc la Roma, să fac pe omul bine dispus, să continui să-i arăt Papei o încredere deplină și în dreptatea și în bunăvoința sa și să merg pe drumul meu ca și cum n-aș fi aflat nimic din cele spuse de Lionne. L-am crezut și am procedat astfel.

Am declarat, sosind acolo — după cum mă sfătuiseră prietenii mei, înainte să plec — că nutream atîta respect pentru rege, încît eram dispus să îndur orice, fără excepție, din partea tuturor celor care vor fi cît de cît imputerniciți de el ; că nu numai domnul de Lionne, dar chiar și domnul Gueffîé, care era un simplu agent al Franței, vor conviețui alături de mine cum le va plăcea ; că, în în-tîlniri, le voi acorda toate atențiile ce-mi vor sta în putere, că în ceea ce-i privea pe domnii cardinali, confrății mei, voi păstra aceeași regulă pentru că eram convins că nu exista nici un motiv pe lume în stare să-i scutească pe ecleziaști de îndatoririle lor, de unirea și de mila ce trebuia să existe între ei ; că această regulă, care este a *Evangheliei* și prin urmare mult superioară celei a ceremonialurilor, mă învăța că trebuie să țin seamă de ei fie că erau mai bătrîni decît mine, fie că erau mai tineri ; că mă voi opri în fața lor fără să mă gîndesc dacă vor face sau nu vor face și ei la fel, dacă mă vor saluta sau dacă nu mă vor saluta ; că, față de particularii investiți cu vreo putere de la rege, care nu vor cinsti în persoana mea ceea ce datorau purpurei, nu voi putea avea aceeași purtare fiindcă asta ar micșora demnitatea cardinalatului și i-ar face pe unii să tragă foloase în dauna prerogativelor

Bisericii ; că, cum totuși, mă simțeam, și prin înclinarea și prin principiile mele, foarte departe de tot ceea ce putea să creieze o cit de mică impresie de violență, aveam să poruncesc oamenilor mei să nu aducă vreun afront celor pe care i-am amintit primii, dar că în privința celorlalți mă voi mulțumi ca ei să croiască peste picioare caii de la trăsurile lor. Vă rog să credeți că nimeni nu s-a expus să primească un astfel de afront. Majoritatea francezilor se opriră înaintea mea ; cei care socotiră că trebuie să asculte de ordinele domnului cardinal d'Este, evitară cu grijă să mă întâlnească pe străzi.

Papa, căruia cardinalul Bichi îi umflă mult declarația publică pe care o făcusem în legătură cu felul cum mă voi comporta, îmi vorbi pe-un ton de dojană, spunându-mi că nu trebuia să-i ameninț pe cei care ascultau de ordinele regelui. Cum cunoșteam de-acum felul lui viclean de a fi, am socotit că nu trebuia să-i răspund decît într-un mod care să-l oblige pe el însuși să se explice, ceea ce este o regulă infailibilă cînd lucrezi cu oameni de acest gen. I-am spus că-i eram foarte obligat pentru bunătatea pe care-o avusese de a-mi da sfaturi, că voi îndura de acum încolo orice de la cel mai neînsemnat francez și că-mi ajungea, ca să mă justific față de Sfîntul Colegiu, să arăt că asta era porunca sanctității sale. Papa reluă această idee și-mi răspunse :

— Nu asta vreau eu să spun. Nu pretind să nu se dea purpurei ceea ce i se datorează ; dumneata treci de la o extremă la alta. Ferește-te să împrăștii astfel de vorbe prin Roma !

Nu i-am rămas dator și i-am răspuns cu promptitudine ; l-am rugat să mă ierte dacă nu prinsesem sensul vorbelor sale ; presupuneam că aproba, în mare, felul de a mă comporta pe care-l adoptasem și că nu-mi recomanda decît calea cea dreaptă. El nu socoti că trebuie să mă dezaprobe pentru că avusese socotelile lui cînd îmi vorbise în doi peri ; eu le aveam pe ale mele în sensul că

nu eram obligat să-mi schimb procedeul. Astfel sfârși audiența mea în care la urmă i-am adus elogii sanctității sale în fața lui *monsignor il maestro di camera*¹, care mă însoțea. El îi aminti acest lucru, seara, Papei, care-i răspunse cu o mutră posomorită :

— *Questi maledetti francesi sono più furbi di noi altri*¹ !

Acest maestru de ceremonii — care era monseniorul Bandinelli² — ajuns mai târziu cardinal — reproduce aceste vorbe, după două zile, părintelui Hilarion, abate de Sainte-Croix de la Ierusalim, de la care le-am aflat eu. Am continuat să trăiesc în același mod pînă la o călătorie pe care am făcut-o la apele din San-Casciano, aflat în Toscana, pentru a încerca să mă pun pe picioare după o nouă neplăcere care mi s-a întîmplat cu umărul, din vina mea.

V-am mai spus că cel mai faimos chirurg din Roma nu izbutea să mi-l pună la loc, deși, în acest scop, mi-l scrîntise din nou. M-am lăsat ademenit de un țaran de pe pămînturile prințului Borghese, la cuvîntul unui gentilom din Florența, aliatul meu din casa de Mazzinghi, care mă asigură că văzuse vindecări prodigioase efectuate de acel șarlatan. El îmi scrînti pentru a treia oară umărul, și deși am îndurat niște dureri de necrezut, nu mi l-a pus la loc. Slăbiciunea cu care am rămas după acea operație m-a obligat să recurg la apele de la San-Casciano care nu mi-au adus decît o slabă ușurare. M-am întors ca să petrec restul verii la Caprarola, o foarte frumoasă casă la patruzeci de mile de Roma și care aparținea domnului de Parma ; am așteptat acolo *la rinfres-*

¹ Maestrului de ceremonii (it.).

² Acești blestemați de francezi sînt mai vicleni decît noi aștia (it.).

³ *Volumnio Bandinelli* (mort în 1667), a fost patriarh la Constantinopole, apoi majordomul Papei, iar în 1660 a fost făcut cardinal.

*cata*¹, după care m-am întors la Roma, unde l-am găsit pe Papă și mai schimbat, atît în privința mea, cît și în felul lui de a fi. Nu mai păstra din pretinsa lui pietate decît seriozitatea, cînd se afla în biserică ; zic seriozitatea și nu modestia, căci din gravitatea lui răzbătea mult orgoliu. N-a continuat numai abuzul nepotismului, chemîndu-și neamurile la Roma ; dar l-a și consacrat făcîndu-l să fie aprobat în mod oficial de cardinali. Era înfumat pînă la ridicol și gata să facă caz de noblețea sa ca un nobil mărunt de țară pe care cei aleși i-ar contesta-o. Era invidios pe toată lumea, fără excepție. Cardinalul Cesi spunea că-l va face să moară de minie vorbindu-l de bine pe sfîntul Leon. E sigur că monseniorul Magalotti² aproape că s-a certat cu el pentru că Papei i s-a năzărit că acesta ar ști mai bine Crusca³ decît el. Nu spunea o vorbă adevărată ; marchizul Riccardi, ambasadorul Florenței, îi scrisese marelui duce chiar aceste cuvinte la sfîrșitul unei depeșe pe care mi-o arată : „*In fine, serenissime Signore, habbiamo un Papa chi non dice mai una parola di verita*“⁴.

Era în permanență înclinat către fleacuri. Cuteză să propună un premiu public celui care va găsi un cuvînt latin pentru a exprima cuvîntul *scaun* *rulant* și-și petrecu odată șapte sau opt zile ca să afle dacă *mosca* venea de la *musca* sau *musca* venea de la *mosca*. Domnul cardinal Imperiali spunîndu-mi în amănunt ce se petrecuse în cele două sau trei ședințe academice care se ținuseră despre acest demn subiect, am crezut că exagera ca să se distreze ; dar mi-am pierdut această iluzie chiar a doua zi ; căci Papa, trimițînd să ne cheme, pe domnul cardinal Ra-

¹ Anotimpul răcoros (it.).

² Prelat din familia cardinalului Laurentio Magalotti.

³ *Vocabulario degli Accademici della Crusca*, dicționar apărut la Veneția în 1612.

⁴ În sfîrșit, serenissime senior, avem un Papă care nu spune niciodată o vorbă adevărată (it.).

paccioli și pe mine, și poruncindu-ne să ne urcăm cu el în trăsură, ne-a vorbit trei ceasuri întregi, cît a ținut plimbarca, despre fleacurile cele mai searbăde pe care doar bîrla de cea mai joasă speță a vreunui mărunt colegiu ar fi putut s-o facă ; și Rapaccioli, care avea o minte foarte ageră, îmi spuse, cînd am ieșit din odaia Papei, unde l-am recondus, că de îndată ce va ajunge la el acasă, va diseca discursul Papei, ca să vadă ce va putea scoate, mai de bun-simț, dintr-o discuție de trei ceasuri în care vorbise tot timpul numai el singur. După cîteva zile, Papa o făcu iarăși de oaie. Îi duse pe toți cardinalii în vizită la șapte biserici și cum drumul era prea lung pentru a putea fi făcut cu un cortegiu atît de mare, în cursul dimineții, îi pofti la masă în refectoriul de la Sfîntul Pavel unde porunci să li se servească porții aparte, cum se servesc pelerinilor¹ în timpul jubileului. Într-adevăr, toată vesela de argint adusă cu risipă la acea masă fusese făcută anume și de o formă asemănătoare cu ustensilele obișnuite ale pelerinilor. Îmi amintesc, între altele, că vasele în care ni s-a servit vinul erau întru totul asemănătoare cu tigvele de la biserica Sfîntul Iacob.

Dar, după părerea mea, nimic nu i-a reliefat mai bine puțină lipsă de judecată, decît falsa onoare pe care a vrut să și-o atribuie în legătură cu convertirea reginei Suediei². Trecuseră mai bine de optsprezece luni de cînd aceasta își abjurase credința, cînd s-a gîndit să vină la Roma. De îndată ce Papa Alexandru a aflat acest lucru, l-a și adus la cunoștința Sfîntului Colegiu, în plin consistoriu, printr-un discurs foarte pretențios. N-a omis nimic pentru a ne face să înțelegem că el fusese singurul instrument de care se slujise Domnul pentru această convertire.

¹ E vorba de pelerinii Sfîntului Iacob din Compostella.

² E vorba de regina Cristina a Suediei (1626—1689). A abdicat în 1654 și s-a convertit la catolicism. A vizitat o parte a Europei și a fondat, la Roma, Academia Arcadelor. A fost protectoarea lui Descartes.

Or, la Roma, nu exista persoană care să nu fie bine informată tocmai de contrariul ; judecați, vă rog, ce efect a putut produce o vanitate atât de prost înțeleasă. N-o să vă fie prea greu să vă dați seama că acele maniere ale sanctității sale nu-mi îngăduiau să-mi fac cine știe ce iluzii în legătură cu vreo protecție din partea sa ; mi-am dat apoi seama, la puține zile după asta, că slăbiciunea lui pentru lucrurile mari sporea pe măsura atașamentului său față de cele mici.

În fiecare an se făcea o slujbă pentru sufletul lui Henric cel Mare în biserica sfântul Ioan din Lateran, unde ambasadorii Franței și cardinalii facțiunilor trebuiau întotdeauna să asiste. Cardinalul d'Este avu ideea să declare că nu mă va suporta acolo. Eu am aflat : i-am cerut Papei audiență ca să-l avertizez de acest lucru. Mi-a refuzat-o sub pretext că nu se simțea bine. I-am cerut porunci în legătură cu acest lucru prin monseniorul Febei care nu putu scoate de la el decît niște vorbe în doi peri. Cum prevedeam că dacă se întîmpla acolo vreun tîmbălău între cardinalul d'Este și mine și-ar fi curs chiar și o singură picătură de sînge, Papa n-avea să se dea îndărăt să mă învinuiască, m-am străduit cît am putut ca să-l determin să-mi poruncească să nu particip la ceremonie. Cum n-am putut reuși, și cum dealtfel nu voiam să-mi înjosesc eu însumi titlul de cardinal francez, lipsind de la niște îndatoriri care erau specifice națiunii mele, m-am hotărît să mă las în voia soartei. M-am dus la Sfîntul Ioan din Lateran, puternic însoțit. M-am așezat la locul meu, am asistat la slujbă, i-am salutat foarte politicos, intrînd și ieșind, pe domnii cardinali ai facțiunii franceze. Ei se mulțumiră să nu-mi întoarcă salutul și eu m-am întors la mine acasă foarte satisfăcut că am scăpat atât de ieftin. O aventură asemănătoare am avut și la Sfîntul Ludovic unde se afla Sfîntul Colegiu în ziua sărbătoririi patronului acestei biserici. Cum am aflat că la Bussi re, care acum este maestru de ceremonii al amba-

sadorilor, la Roma, și care în vremea aceea era scutierul domnului de Lionne, spusese în mod public că nu mă va accepta acolo, am făcut tot posibilul pentru a-l obliga pe Papă să prevină ceea ce s-ar fi putut întâmpla. I-am vorbit eu însumi și chiar cu vehemență. Mi-a zis că nu vedea ce anume mă putea obliga să mă duc la niște ceremonii unde puteam să invoc, în mod foarte cinstit, ordinele date de rege de a nu fi primit acolo. Dar cum i-am răspuns că dacă recunoșteam acele ordine drept ordine ale regelui, nu vedeam cîtuși de puțin cum voi putea să mă supun celor pe care majestatea sa le dădea zilnic de a nu fi recunoscut ca arhiepiscop al Parisului, el mi-o tăie scurt. Îmi spuse că n-aveam decît să-mi dau singur povețe ; apoi îmi declară că nu va interzice niciodată unui cardinal să asiste la slujbele Sfintului Colegiu, și am ieșit de la audiență așa cum am intrat. M-am dus la Sfintul Ludovic hotărît să-mi susțin neclintit drepturile. La Bussière smulse din mîna preotului pămătuful pentru aghiazma pe care mi-o adusese un gentilom de-al meu. Cardinalul Antoine nu mă salută, așa cum se obișnuia, în aceste ocazii, să fie salutați cardinalii. Mi-am reluat totuși locul, rămînînd acolo în tot timpul ceremoniei și îndeplinindu-mi astfel, la Roma, îndatoririle unui cardinal francez.

Cheltuiala necesară în acest scop nu era cea mai mică dificultate de care mă loveam. Nu mai eram în fruntea unei facțiuni, pe care o comparasem întotdeauna cu un nor gros în care fiecare vedea ce-i plăcea. Majoritatea oamenilor mă socotiseră — în frămîntările din Paris — ca pe un ins gata să profite de toate revoluțiile : rădăcinile mele erau solide, fiecare trăgea nădejde la roade și această situație aducea după sine niște oferte imense și astfel, deși mi-era silă să împrumut pe cît aveam înclinația să cheltuiesc, m-am trezit după aceea cu niște datorii de mai mult de un milion de galbeni. La Roma nu mă mai aflam în aceeași postură ; aici eram refugiat și persecutat de regele meu ; aici eram prost tratat de Papă ; veniturile

arhiepiscopiei și beneficiile îmi fuseseră confiscate : tuturor bancherilor francezi li se interzisese să mă servească ; împinseseră răutatea pînă la a li se cere cuvîntul că nu mă vor ajuta chiar și celor pe care îi credeau sau aveau motive să-i creadă în stare să mă ajute. Au hotărît chiar, pentru a mă discredita, să declare tuturor creditorilor mei, că regele nu va îngădui niciodată ca ei să se atingă nici măcar de o monedă de doi bani din toate veniturile mele aflate în mîna lui. Au hotărît să risipească aceste venituri cu un asemenea exces de zel, încît doi bastarzi ai abatelui Foucquet erau în mod public hrăniți și întreținuți de portăreasa arhiepiscopiei dintr-un fond care era luat din încasările bisericii. Au luat toate măsurile menite să-i împiedice pe fermierii mei să mă ajute și au fost luate toate celelalte menite să-i oblige pe creditorii mei să mă sîciie prin niște proceduri devenite pentru ei, cu timpul, inutile, dar ale căror cheltuieli ar fi căzut tot în sarcina mea.

Străduința pe care abatele Foucquet o depuse în acest sens nu avu succes decît la un măcelar ; nici unul din ceilalți creditori ai mei nu vrură să se lase convinși de el. Străduința cardinalului Mazarin avu mai mult succes asupra altor chestiuni. Încasatorii de la arhiepiscopie nu mă ajutară decît în mică măsură ; chiar unii dintre prietenii mei invocară pretextul interzicerilor regelui ca să se scuze că nu mă pot ajuta. Domnul și doamna de Liancourt îi trimiseră domnului de Châllon două mii de scuzi, deși îi oferiseră douăzeci de mii tatălui meu, cu care erau prieteni foarte intimi ; scuza lor fu cuvîntul pe care și-l dăduseră reginei. Abatele Amelot, care-și pusese în cap să fie episcop prin bunăvoința domnului cardinal Mazarin, răspunse celor care voiau să-l convingă să mă ajute, că după vizita pe care mi-o făcuseră, la Nantes, el și Caumartin, îi dădusem acestuia din urmă niște dovezi de stimă mult mai mari decît lui ; domnul de Luines, cu care

legasem o prietenie destul de strînsă de la asediul Parisului, crezu că și-a făcut datoria trimițîndu-mi șase mii de livre. În sfîrșit, domnii de Châllon, Caumartin, Bagnols și la Houssaie, care avură, în acea vreme, bunătatea de a avea grijă de traiul meu, fură și ei destul de strîmtorați și se poate spune că n-au aflat un ajutor adevărat decît la domnul de Manneville¹ care le dădu pentru mine douăzeci și patru de mii de livre ; la domnul Pinon du Martrai² care le-a înmînat optsprezece mii ; la doamna d'Asserac care le puse la dispoziție tot atît ; domnul de Hacqueville, din puținul pe care-l avea pentru sine însuși, dădu cinci mii ; doamna de Lesdiguières îmi împrumută cincizeci de mii ; domnul de Brissac trimise cincizeci și șase de mii. Restul îl completară din propriile lor buzunare. Domnii de Châllon și de Houssaie dădură patruzeci de mii ; domnul de Caumartin cincizeci și cinci de mii ; domnul de Retz, fratele meu, completă cu multă bunăvoință, restul ; și poate că ar fi fost și mai darnic dacă soția sa ar fi avut tot atîta onestitate și tot atîta bun-simț ca și el. Veți spune poate că e uimitor ca un om care părea atît de doborît ca mine, în dizgrația lui, să poată găsi sume atît de mari ; vă voi spune însă că mă mir că nu mi-au oferit și mai mult față de angajamentele pe care un număr foarte mare de oameni le aveau față de mine.

Amintesc, din recunoștință, în această lucrare, numele celor care m-au ajutat. Cruț, din onestitate, pe cei mai mulți care s-au dat deoparte ; i-aș fi înlăturat chiar cu bucurie, pe ceilalți pe care i-am amintit, dacă porunca pe care mi-ați dat-o de a lăsa niște *Memorii* care să poată fi oarecum pilduitoare copiilor domniei voastre, nu m-ar fi

¹ *Adrien de Hanyvel, marchiz de Crève-Cœur, conte de Manneville* (mort în 1684), încasator de dijme al clerului, apoi secretar al comandamentelor ducelui Philippe de Orléans.

² *Pinan du Martrai*, consilier în cea de a patra cameră a Anchetelor.

obligat să nu trec sub tăcere un amănunț care poate că lor le va fi de folos.

Ei sînt dintr-o stirpe care-i poate duce în mod firesc spre cele mai înalte ranguri, și nimic, după părerea mea, nu este mai de folos celor care pot ajunge sus, decît să afle, încă din copilărie, că nefericirea nu e menită să întărească prietenii. Aveam o fire destul de încrezătoare ca să nu cred în acest lucru, deși toate cărțile mi-l confirmaseră. Este de necrezut cîte greșeli se pot face dintr-un principiu contrar ; am fost de douăzeci de ori pe punctul, în dizgrația mea, de a mă lipsi de strictul necesar pentru că nu m-am temut niciodată, în epoca mea de glorie, că-mi va lipsi ce-mi era de prisos. Tot din același motiv, al copiilor dumneavoastră, voi intra în niște amănunte, care fără acest motiv, n-ar fi fost demne de atenția dumneavoastră. Nu vă puteți închipui ce înseamnă, în astfel de dizgrații, încurcăturile domestice. Nu există persoană care să nu creadă că-i face cinste unui nenorocit cînd îl servește. Prea puțini oameni sînt cinstiți într-o astfel de încercare, pentru că înclinarea către nedreptate sau mai curînd strîmbătatea se strecoară atît de pe nesimțite în spiritele lor, încît ei nici n-o simt ; această strîmbătate ține de fapt de ingraturitudine. Am cugetat adesea la unul sau altul din aceste cusururi și am ajuns la concluzia că au ceva comun, și anume că majoritatea celor care le au, nu bănuiesc că le-ar avea. Cei care sînt atenți la cel de al doilea cusur nu-și dau seamă de aceasta fiindcă aceeași slăbiciune care-i îndeamnă către ele îi îndeamnă de asemenea, să scadă în propria lor imaginație greutatea obligațiilor pe care le au față de binefăcătorii lor. Cei care sînt supuși primului ¹ nu-și dau nici ei mai mult seama, fiindcă satisfacția pe care o simt de a rămîne legați cu fidelitate,

¹ Lipsă de claritate. Al doilea cusur este ingraturitudinea ; primul, dispoziția de a crede că : „faci cinste unui nenorocit cînd îl servești“ (n. ed. fr.).

de soarta unui nefericit face să nu simtă ei înșiși durerea pe care și-o manifestă de mai bine de zece ori pe zi.

Doamna de Pommereux îmi scrisese într-o zi, în legătură cu o neînțelegere întâmplată între domnii de Caumartin și la Houssaie, că prietenii celor nefericiți erau cam dificili ; trebuia să adauge : și servitorii.

Familiaritatea, de care un mare senior care e și om de lume se ferește mai puțin decât un altul, face să-i scadă, pe nesimțite, respectul de care se bucură când se află în culmea măreției sale. Această familiaritate se manifestă la început, prin libertatea de a vorbi ; aceasta este în curînd urmată de libertatea de a se plînge. Preferința ce o ai pentru unul sau altul, adesea necesară și chiar inevitabilă în mii și mii de cazuri, li se pare întotdeauna unor astfel de oameni, o nedreptate. Tot ceea ce face stăpînul pentru ei, chiar și lucrurile cele mai dificile, sînt pentru el, o datorie ; tot ceea ce nu face, fie chiar și imposibilul, înseamnă ingraturitudine și asprime din partea lui ; și ceea ce e cel mai rău din tot ce v-am spus pînă acum, e că mijloacele prin care o inimă cu adevărat bună vrea să remedieze toate aceste inconveniente, sporesc răul în loc să-l vindece, pentru că-i determină pe oameni să-și facă iluzii. Să mă explic.

Cum am trăit întotdeauna ca frații cu servitorii mei, nu mi-am închipuit niciodată că aș putea găsi altceva la ei decât complezență și blîndețe. Dar iată că pe galera¹ am început să bag de seamă că familiaritatea are multe inconveniente ; am crezut însă că aș putea remedia aceste inconveniente printr-un tratament bun ; și primul pas pe care l-am făcut, sosind la Florența, a fost să impart cu cei care mă urmaseră în călătorie și cu toți cei care mi se alăturaseră pe drum, banii pe care mi-i împrumutase marele duce. Am dat fiecăruia cîte o sută douăzeci de pistoli, ca să se îmbrace și am fost mirat, sosind la Roma,

¹ Galera care l-a adus din Spania în Italia.

să-i văd pe cei mai mulți dintre ei, pe picior de luptă și plini de niște pretenții cu mult mai mari decît le-ar fi putut avea chiar dacă ar fi slujit în casele unor prim-miniștri. Fură foarte nemulțumiți de faptul că nu li se tapișaseră odăile ce le fuseseră indicate în palatul meu, cu cele mai frumoase mătăsuri. Această întîmplare nu-i decît un exemplu din sute și sute de acest fel. Vreau să vă spun că lucrurile au ajuns în această fază, mai întîi după niște bombăneli, apoi după dezbinarea lor, dezbinare care urmează întotdeauna după bombăneli, așa încît am fost obligat — pentru propria mea satisfacție — să alcătuiesc un memoriu exact, cît m-am odihnit la apele de la San-Casciano, cu tot ceea ce le dădusem gentilomilor mei de cînd sosisem la Roma, ajungînd la concluzia că nici dacă aș fi locuit la Luvru, în apartamentul cardinalului Mazarin, nu m-ar fi costat atîta. Numai Boisguérin, care a fost într-adevăr foarte bolnav la San-Casciano și pe care l-am lăsat acolo cu medicul și litiera mea, m-a costat, în mai puțin de cincisprezece luni, cît a stat lîngă mine, cinci mii opt sute de livre de argint, scoși din punga mea și puși în mîinile lui. Sînt sigur că dacă ar fi fost servitorul domnului cardinal Mazarin n-ar fi izbutit să smulgă atîta. Sănătatea l-a obligat să schimbe aerul și să se reîntoarcă în Franța unde, după aceea, am constatat că nu și-a mai adus aminte de felul în care îl tratasem. Sînt obligat să-l scot din numărul celor nemulțumiți pe Malcler, care are cîntea de a fi cunoscut de domnia voastră și care a profitat de pe urma mea mult mai puțin decît ceilalți, pentru că atunci cînd am împărțit banii, el nu se afla lîngă mine. Era tot timpul în călătorie, după cum veți vedea în continuarea acestei istorisiri și mă simt obligat să vă spun, de dragul adevărului, că n-am observat la el, în nici o ocazie, nici un fel de nemulțumire, nici un fel de interes. Domnul abate de Lamet, valetul meu, care n-a vrut să se atingă nici măcar de un sol de-al meu, în tot timpul dizgrației mele, a fost, dintre toți oamenii pe care-i cunosc, cel mai

puțin capabil de acesta din urmă¹; firea lui, firește, anevoie de mulțumit, făcea să fie mai susceptibil la primul sentiment, pentru că era întăritat de Joli care, deși cu o inimă bună și cu niște intenții foarte cinstite, avea un fel de ciudățenii ale minții, cu totul contrare balanței pe care e necesar s-o ții dreaptă în cîrmuirea unei case mari. Îmi era destul de greu să mă port cu prevedere între acești doi slujitori și abatele Charrier, între care era destul de firesc să existe gelozie. Acesta din urmă înclina cu totul către abatele Bouvier, agentul meu și expediționar la Curtea Romei, căruia îi erau adresate toate polițele mele. Joli trecuse de partea abatelui Rousseau care — ca frate al intendentului meu — pretindea că el trebuia să se ocupe de intendență de care primul, într-adevăr, nu era în stare.

Vă cer scuze că am vorbit atîta despre toate aceste fleacuri, rugîndu-vă dealtfel să nu vă îndoiiți că n-aș fi cruțat bucuros micile cusururi ale celor despre care v-am vorbit dacă ele nu m-ar fi împiedicat să fac, pentru toți servitorii mei, fără nici o excepție, ceea ce mi-a stat în putere să fac, de cînd m-am înapoiat în Franța. N-am atacat, după cum v-am spus, această problemă, decît pentru că fiii domniei voastre n-o vor găsi poate nicăieri atît de bine precizată după cum nici eu n-am întîlnit-o, nici măcar în parte, în nici o carte. Mă veți întreba poate cu ce învățătură pretind că se vor alege din asta? Iat-o: să se gîndească o dată pe săptămînă că e bine să nu se lase în voia deplinei lor bunătăți și că un mare senior trebuie să și-o ascundă cu grijă în străfundul inimii sale ca să-și poată păstra demnitatea, mai ales cînd se află în dizgrație. Nu e de crezut cîtă supărare și cîte necazuri mi-a adus mie această bunătate înnăscută, atît de contrară oricărei învățături. Socot că vă dați, în suficientă măsură,

¹ De acesta din urmă, adică de interes. Primul sentiment fiind, cum se vede mai înainte, nemulțumirea.

seama, din aceste pilde, de greutățile întâmpinate de personajul despre care vă vorbesc.

Vă veți da și mai bine seama de acest lucru după relatarea pe care vă rog să-mi îngăduiți să v-o fac în legătură cu conduita pe care am fost obligat s-o adopt, cu privire la Franța.

De îndată ce-am fugit din castelul din Nantes, cardinalul Mazarin a dat o hotărîre a Consiliului regelui prin care li s-a interzis marilor mei vicari să dea vreo dispoziție administrativă fără a-i fi comunicat Consiliului majestății sale. Deși această hotărîre ținea să ducă de ripă libertatea cîrmuirii Bisericii, se putea pretinde că cei care o dăduseră se prefăceau a salva unele aparențe ale ordinii și disciplinei, pentru că cel puțin îmi recunoșteau jurisdicția. Dar întrecură în curînd orice măsură declarînd, printr-o altă hotărîre, dată la Péronne, că scaunul meu era vacant, și asta se petrecu cu o lună sau două înainte ca Sfîntul Scaun să-l declare ocupat de mine, dîndu-mi paliumul arhiepiscopiei din Paris, în plin consistoriu. Îi chemară îndată la Curte pe domnii Chevalier și l'Advocat, canonici la Notre-Dame, marii mei vicari și, slujindu-se de pretextul că aceștia nu vrură să vină, șilîră consiliul de canonici să se ocupe cu administrarea diocezei mele. Acest procedeu atît de puțin canonic n-a scandalizat numai Biserica Romei ci și pe cea a Franței. Sentimentele și ale uneia și ale celeilalte, fură identice în privința acestui lucru. Le-am observat, ba chiar m-am străduit să le sporesc ; și după ce am lăsat să treacă un timp pentru ca — avînd în vedere lăntea țării în care mă aflam — să nu dau impresia de grabă, am alcătuit o scrisoare pe care am trimis-o consiliului de canonici de la Notre-Dame din Paris.[...]

Această scrisoare avu întregul efect pe care-l doream. Consiliul de canonici, foarte bine intenționat în ce mă privea, renunță bucuros la administrare. Curtea nu-i putea împiedica să facă acest lucru. Nu află de partea ei, în

această comunitate, decît trei sau patru supuși, care nu erau chiar crema adunării canonicilor.

Domnul d'Aubigni, se remarcă tot atît de mult prin fermitatea sa pe cît se remarcă bătrînul Ventadour prin slăbiciunea sa. În sfîrșit, marii mei vicari reluară cu curaj cîrmuirea diocesei mele și domnul cardinal Mazarin fu obligat să le trimită un ordin ca să-i scoată din Paris și să-i determine pentru a doua oară să vină la Curte. Am să vă arăt care a fost urmarea acestei violențe, după ce am să vă relatez un amănunt care vi se va părea curios și care constituie, după părerea mea, partea cea mai delicată a nenorocirii ce se alătură dizgrației.

O scrisoare pe care am primit-o de la Paris la puțină vreme după ce am intrat în conclav, m-a obligat să-l trimit în grabă, pe Malcler acolo. În această scrisoare, care era de la domnul de Caumartin, se arăta că domnul de Noirmoutier trata cu Curtea, prin intermediul doamnei de Chevreuse și al lui Laigue; că prima îl asigurase pe Mazarin că domnul de Noirmoutier se va prefăce că este de partea mea și că nu va face nimic împotriva intereselor sale; că Mazarin îi declarase doamnei de Chevreuse că Laigue nu va exercita niciodată funcția de căpitan al gărzilor lui Monsieur, funcție care-i fusese dată în închisoare de către domnii prinți, pînă ce regele nu va pune stăpînire pe Mézières și Charleville¹, că Noirmoutier îl trimisese în grabă pe Longuerue, locotenent al regelui, la Curte ca s-o asigure nu numai în numele său ci și în numele vicontelui de Lamet, de deplina lor inerție în vreme ce se va trata esențialul; că această veste îmi venea din partea doamnei de Lesdiguières, care o avea și ea de la domnul mareșal de Villeroi și că deci puteam conta pe ea ca fiind adevărată. Merita, după cum vedeți, să reflectez asupra acestei afaceri, și reflecția mea, adăugată nevoii de a avea grijă de traiul meu, m-a obligat, după

¹ Orașe ce aparțineau lui Retz.

cum v-am spus, să-l trimit în Franța pe Malcler cu ordinul de a le arăta, pe de o parte, prietenilor mei, nevoia care mă silea la niște cheltuieli pe care ei nu le socoteau necesare, iar pe de alta, de a-i ruga să se străduie să-i oblige pe Noirmoutier și pe Lamet să nu se împace cu Curtea pînă ce nu va fi ales noul Papă. Îmi pusesem mari nădejdi în alegerea lui Chigi și aveam o părere atît de bună și despre zeul lui față de interesele Bisericii și despre recunoștința sa față de mine, încît aproape că nu mai contam pe cele două orașe. Sosind la Paris, Malcler află că vestea care mi se dăduse era cît se poate de întemeiată. Domnul de Caumartin ținu să-l împiedice să se ducă la Charleville, pentru că socotea că această călătorie avea să-l oblige să-i prezinte omagii lui Noirmoutier. Domnul de Châllon, pe care Malcler îl văzu în trecere, se strădui să-l rețină din același motiv, dar el ținea morțiș să-mi execute ordinul. Trecînd prin Montmirail, Malcler fu recunoscut de unul dintre oamenii doamnei de Noirmoutier, ceea ce-l obligă să se ducă s-o vadă. Avu dibăcia de a o face să creadă că nu-l va vedea pe bărbatul ei. Izbuti să iasă din impas prin această viclenie nevinovată care, avînd în vedere firea doamnei, era în stare să-l conducă la Bastilia. Malcler îi văzu și pe Noirmoutier și pe Lamet, la o leghe de Mézières, la un gentilom numit d'Haudrei. Primul nu-i vorbi decît de obligațiile pe care le avea față de doamna de Chevreuse, despre perfecta unitate ce exista între el și Laigue și despre motivele pe care le avea de a se plînge de mine : ceea ce constituie motivul obișnuit al tuturor ingraților. Al doilea, arată multă bunăvoință față de mine ; dar lăasă totodată să se întrevadă o mare dificultate în a se putea detașa de interesele sau mai curînd de conduita celui dintîi, avînd în vedere situația celor două orașe, care, e adevărat, unul fără celălalt n-ar mai fi avut nici o putere. În sfîrșit, Malcler care pînă la urmă se mulțumi să le ceară, în numele meu, ca măcar să amîne împăcarea cu Mazarin pînă la numirea noului Papă, nu

smulse de la Noirmoutier decît niște ironii cum că el însuși se lăsase păcălit de falsele licăriri de care mă foloseam — spunea el — ca să amăgesc pe toată lumea cu privire la alegerea lui Chigi. După care, se întoarse la Paris unde află de alegerea Papei Alexandru.

Prietenii mei, cărora le trimisese vestea prin Malcler, își făcură, după cum vă puteți imagina, mari nădejdi. Socot că nu vă e greu să vă dați seama de jalea care-l apucă pe Noirmoutier din pricina grabei sale. Căci la puțină vreme după ce vorbise cu Malcler, își pecetluisese împăcarea cu Mazarin, iar acum venise la Paris ca s-o pună în practică. De îndată ce află că Chigi fusese într-adevăr ales Papă, ținu morțiș să-l vadă pe Malcler. Descoperi că se mai afla încă la Paris, deși prietenii mei, care nu aveau încredere nici în discreția, nici în buna lui credință, îi spusese că acesta plecase; nu se lăsă pînă ce nu-l întâlni în mahalaua Saint-Antoine. Apelă la tot ce-i veni în minte ca să scuze sau mai curînd ca să înfrumusețeze graba împăcării sale cu Mazarin; nu ascunse cruda amărăciune pe care o încerca fiindcă nu voise să accepte acel mic răgaz care i se ceruse. Își manifestă rușinea și prin vorbe și prin mimică. Acum nu mai eram omul necinstit și tiran care voiam să-mi sacrific toți prietenii ambiției și capriciului meu. Nu pomeni, în discuție, decît de dragostea ce-o avea pentru mine, decît de mijloacele pe care le va căuta împreună cu doamna de Chevreuse și cu Laigue, prin care să mă împace temeinic cu Curtea, decît despre înlesnirile pe care nădăjduia să le afle acolo. În concluzie, fu de o insistență mult prea bătătoare la ochi oferindu-mi zece mii de scuzi, cu care spera — în nevoia pe care-o aveam de bani — să mă îmblînzească, și să acopere gura lumii pentru cruda nedreptate pe care mi-o făcuse. Malcler refuză cei zece mii de scuzi, deși prietenii mei insistară mult să-i primească. Îmi scriseră despre acest lucru, chiar cu vehemență, dar nu mă convinseră; pînă

și astăzi mă felicit pentru această tărie a mea. Căci nu există nimic mai frumos decît să-i iertăm pe cei care greșesc față de noi ; după cum nu există nimic, după părerea mea, mai nevolnic, decît să primești răsplată pentru asta. Creștinismul, care ne poruncește să iertăm, nu s-ar fi dat în lături să ne prescrie și răsplata, dacă ea ar fi fost un lucru bun. Deși prietenii mei fuseseră de părere să nu refuz oferta lui Noirmoutier, pentru că o făcuse fără să i-o ceară nimeni, nu socotiră că ar fi cuviincios să cer altele noi de la alții, din moment ce conștiința lor îi obliga să sărbătorească așa cum se cuvenea, alegerea lui Chigi. Plătiră din propriul lor buzunar ceea ce era mai presant și mai necesar și Malcler veni la Roma unde vă asigur că n-a fost deloc ținut de rău pentru refuzul lui de a nu fi primit banii lui Noirmoutier.

Ceea ce ați văzut despre purtarea acestuia, este imaginea adevărată a purtării tuturor celor care, lepădîndu-se de prietenii lor aflați în dizgrație, nu conțenesc niciodată să persiste pe această cale. Primul lucru pe care se străduiesc să-l facă este să împrăștie în lume zvonul surd al nemulțumirii ce se prefac a o avea față de cei pe care vor să-i părăsească ; al doilea, este să micșoreze pe cît pot povara obligațiilor avute față de aceștia. Poate că nimic nu le este mai necesar în acest scop, decît să dea impresia că sînt recunoscători față de alții a căror prietenie nu-i pune în nici o încurcătură. Înșeală astfel nestatornica atenție pe care jumătate dintre oameni o au față de ingratitudinile ce nu-i ating personal și confundă intenționat adevărata recunoștință cu cea falsă. E adevărat că există întotdeauna și oameni mai luminați care nu fac această confuzie și-mi amintesc, în legătură cu acest lucru, de Montrésor căruia, atunci cînd domnii prinți fuseseră arestați, îi dăruisem o abație cu o rentă de douăsprezece mii de livre ; într-o zi, spunîndu-i domnului de Béthune că se simțea obligat pentru acest lucru față de domnul de

Joyeuse, prințul de Guémené care era de față, îi răspunse :

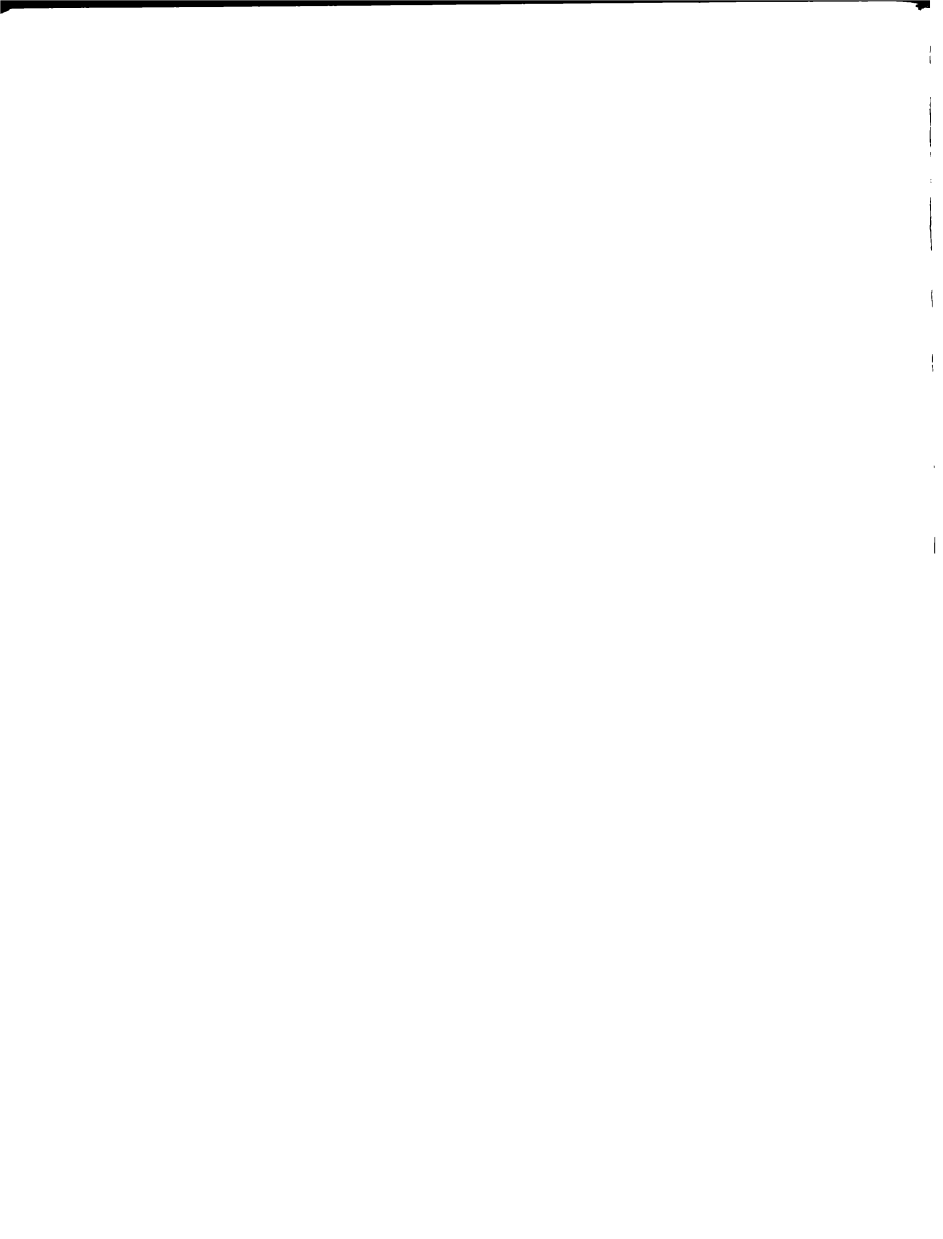
— Nu-mi vine a crede ca domnul de Joyeuse să fi acordat beneficii în acest an !

Domnul de Noirmoutier făcu — pentru a-și justifica ingratitudea — ceea ce Montrésor nu făcuse decît pentru a-și măguli îndărătnica înclinare pe care-o avea pentru domnișoara de Guise. I-am scuzat ingratitudea acestuia din urmă avînd în vedere scopul faptei sale ; dar am fost foarte supărat de ingratitudea celui dintîi. Unicul leac împotriva unor astfel de neplăceri care în timpul dizgrațiilor te impresionează mai mult decît însăși dizgrația, este să nu faci niciodată binele decît de dragul binelui. Asta e leacul cel mai eficace : un om rău din fire nu e în stare să înghită acest leac, fiindcă numai virtutea cea mai pură ne poate îndemna către el.

Revin la cele petrecute în acea vreme, privind administrarea diocesei mele.

De îndată ce Curtea a aflat că consiliul de canonici o părăsise, îi chemă pe cei doi mari vicari ai mei, domnul de Loisel, preot la Saint-Jean, canonicul Bisericii Parisului, și domnul Biet, canonic, care se arătaseră gata să-mi apere interesele...

ISTORIA CONJURAȚIEI
CONTELUI
GIAN-LUIGI FIESCO

La începutul anului 1547, republica Genova se afla într-o situație care s-ar fi putut numi fericită, dacă și-ar fi putut-o consolida¹. Se bucura de optsprezece ani de o liniște cucerită cu propriile sale arme și păstrată de cele ale împăratului Carol Quintul pe care ea îl alesese ca apărător al libertății sale². Neputința dușmanilor ei părea s-o pună la adăpost de toate temerile trecute. Încet-încet, pacea restabilea belșugul pe locurile unde nenorocirile ciumei și ale războiului bîntuiseră vreme îndelungată și comerțul reîncepuse în oraș cu foloase vădite și pentru Stat și pentru particulari. Însă spiritul genovezilor, neliniștit și invidios din fire, nu putea suporta vreun stăpîn, dar nici nu se putea lipsi de el ; majoritatea marilor familii nutreau un soi de antipatie unele față de altele și încercau rînd pe rînd, să se asuprească ; o ceartă a tatălui trecea copiilor și devenea ereditară în aceste familii ; așa, încît neputîndu-se uneori răzbuna prin propriile lor forțe, puneau la cale tot felul de intrigi în popor ; fiecare familie își avea partizanii ei, iar cea mai slabă îi chema în ajutor

¹ Mascardi descrie o Genovă înfloritoare. Retz, dimpotrivă, care vrea să pregătească justificarea eroului său, vorbește despre dominația nobililor și despre aservirea poporului (n. ed. fr.).

² Independența Genovei pe care și-o disputau și Franța și Spania, fusese recunoscută în 1544, prin tratatul de la Crespy.

pe străini. Din această pricină au avut loc în acel Stat, acele revoluții atât de năprasnice și de frecvente între guelfi și ghibelini, între Fregoși și Adorni¹, care l-au supus când dominației ducilor de Milano sau coroanei Franței și Spaniei, când tiraniei vreunuia dintre propriii săi supuși; în sfârșit, acest lucru a făcut-o să decadă din puterea care o făcea de temut față de toți prinții Europei; căci e știut că această republică putea ridica într-o lună — la sfârșitul secolului al XII-lea, cincizeci de mii de pedestrași și două sute de galere pe mare și că în același timp putea ține piept regilor Siciliei și Aragonului și venețienilor pe mările Italiei și Levantului.

Odinioară stăpînise toată coasta, de la Nisa și pînă la Ligurno², Corsica și Sardinia, Negroponte³, Scio⁴ Metelin⁵, Tenedo și multe alte insule din arhipelag. Mai avea Famagusta, în regatul Ciprului, orașe în Siria și în Palestina, la porțile Constantinopolului, pînă în străfundul Mării Negre și la gurile Tanaisului.

Acum, din toate aceste ținuturi nu-i mai rămăsese decît Coasta Genovei și insula Corsica, dar și aceasta era angajată în Compania Sfintului Gheorghe⁶ care era un fel de republică în însăși republica Genova. Orașul, deși liniștit în aparență, era împărțit în diferite facțiuni: nobilimea, care se afla la cîrmă, nu putea uita ocările primite din partea poporului pe vremea cînd era ținută departe de treburile publice. Poporul, la rîndul lui, nu putea suporta dominația nobilimii decît ca pe o nouă tiranie contrară

¹ Fregoșii aparțineau partidului ghibelin, Adornii partidului guelfilor. Ei și-au disputat guvernarea Genovei, începînd din secolul al XIV-lea și pînă în secolul al XVI-lea.

² Livorno.

³ Vechea Eubee.

⁴ Chios.

⁵ Lesbos.

⁶ Fondată în 1407, Compania Sfintului Gheorghe avea ca sarcină să recupereze veniturile Statului. În 1675, ea a fost transformată în Bancă, iar în 1816, suprimată.

orinduirii Statului ; ba chiar o parte dintre gentilomi, care pretindeau o soartă mai bună, rîvneau în secret măreția celorlalți. Astfel, unii porunceau cu trufie, alții se supuneau cu regret și mulți credeau că se supun pentru că nu porunceau cu destulă tărie, cînd Providența îngădui să se petreacă un fapt care făcu să izbucnească brusc toate acele nemulțumiri și care întări, pentru ultima oară, la unii puterea, la alții, servitutea.

E vorba de conjurația lui Gian-Luigi de Fiesco¹, conte de Lavagne, care trebuie însă luată mai de departe pentru a-i cunoaște mai bine urmările și circumstanțele.

Pe vremea acelor faimoase războaie dintre Francisc I și împăratul Carol Quintul, care au devastat Italia, Andrea Doria², provenit dintr-una din cele mai nobile familii din Genova ce pretindea să se trage din conții de Narbonne, urmase partidul Franței și susținea cu strălucire reputația acestei coroane, pe mări. Dar inspira adesea silă, pentru că își atribuia prea multă autoritate și nu cerea niciodată părăirea nimănui în tot ceea ce făcea. La cîțiva ani după ce s-a angajat în slujba regelui Franței, în calitate de general al galerelor sale, cei care dețineau primele locuri în Consiliu, începură a-i invidia funcția și gloria și-și făcură planul să-l piardă pe cel pe care-l socoteau un prea mîndru și prea mare senior pentru a se hotărî vreodată să depindă de ei. Își ziseră totuși că n-ar fi nici sigur, nici util să-și arate pe față, chiar de la început, relele lor intenții față de acest prinț : așa că o luară pe căi mai ocolite și aducînd în mod public, ca și ceilalți, laude pentru fapte pe care Doria le săvîrșise pentru Franța, în

¹ Contele de Lavagne era cel mai mare dintre cei patru fii ai lui Sinibaldo de Fiesco și ai Mariei de la Rovere. Se născuse în 1525 ; familia sa ținea cu partidul guelfilor.

² Născut în 1466 la Oneille, mort în 1560. I-a slujit succesiv pe Papa Inocențiu al VIII-lea, pe regii Neapolelui, pe Ludovic al XII-lea și pe Francisc I.

ascuns îi spuseră reginei-mame ¹, care avea multă putere asupra regelui, că în fața unei nevoi atât de presante, el nu voise să-i împrumute galerele ; că dezaprobase întotdeauna Liga ² și că se știa sigur, din ziua în care refuzase să se alătore lui Renzo de Ceri ³ și venețienilor pentru campania din Sicilia, că întreținea corespondență secretă cu imperialii. În vremea asta, Papa Clement al VII-lea ⁴ depunea frecvente insistențe prin nunții săi ca să i se dea lui Doria o oarecare satisfacție în legătură cu răscumpărarea lui Philibert, prinț de Orania ⁵, precum și cu restituirea Savonei și avertiza Curtea să nu nemulțumească un om atât de puternic ca el, într-o conjunctură atât de delicată. Dar animozitatea miniștrilor primă asupra rațiunilor de Stat, și ei hotărîră să-i producă toate neplăcerile ce se puteau atribui necesităților afacerilor generale.

Slujba pe care o îndeplinea Doria le furniză miniștrilor destule motive ca să-l indispună : cînd se isprăveau banii pentru întreținerea galerelor, cînd galerele Franței erau neglijate, iar ale sale într-o stare înfloritoare ; ba era acuzat că ia elita vislașilor și că-i maltratează pe ofițerii ce slujeau sub comanda lui. Ba era plătit adesea în asigurațiuni proaste și mai toate cererile sale erau socotite neîntemeiate și exagerate. Astfel, din treaptă în treaptă, ajunseră să-l jignească pe față. Pînă la urmă, Doria își pierdu răbdarea și fără să-i mai pese de pericolul la care se expunea, se duse să-l caute, în castelul lui din Genova,

¹ E vorba de regina *Luiza de Savoia* (1476—1531), fiica lui Filip al II-lea, duce de Savoia și a Margaretei de Bourbon. A fost mama lui Francisc I.

² Coaliția Ligii sfinte fusese încheiată în 22 mai 1526 la Cognac, între Francisc I, Papa Clement al VII-lea, Veneția, Florența și ducele Milanului, la instigarea regelui Henric al VIII-lea.

³ *Renzo de Ceri*, baron roman. În 1523 a apărât Marsilia.

⁴ *Giulio dei Medici*, ales Papă în 1523 și care a murit în 1534.

⁵ *Philibert de Châlans*, prinț de Orania, trecut de partea împăratului, împotriva lui Francisc I. Andrea Doria l-a luat prizonier la Porto-Fino și l-a trimis regelui Franței care i-a făgăduit, drept răscumpărare, 25.000 de scuzi.

pe Teodore Trivulzio¹, aflat în slujba lui Francisc I, și să-i ceară, cu multă trufie, cei douăzeci de mii de scuzi de aur pe care regele îi făgăduise pentru răscumpărarea prințului de Orania precum și restituirea Savonnei, spunînd că interesul patriei sale îi era mai scump decît cel al Franței și că, dacă i se refuza această dreptate, va ști să și-o facă el însuși.

Dacă Trivulzio și-ar fi dat seama de importanța acestei cereri, ar fi soluționat-o pe loc și l-ar fi cruțat pe regele său de mari neplăceri. Dar trufia lui Doria îl uimi atît de tare încît nu se gîndi decît să-l îmblînzească prin niște vorbe frumoase și să anunțe Curtea. Această luă hotărîrea să isprăvească în grabă fortificațiile Savonnei și să trimită armata navală, sub conducerea lui Antoine de la Rochefaucould, senior de Barbezieux², ca să pună mîna pe galelele Republicii, pe cele ale lui Doria, ba chiar și pe persoana acestuia. Doria fu însă înștiințat de acest plan și după ce i-a luat cu sine, trecînd prin Genova, pe marchizul de Gast, pe Ascanio și Cumilio Colonna și pe seniorii de Ris și de Vaudré pe care Philippin îi luase prizonieri într-o luptă navală³, în fața Neapolelui, și pe care Lautrec⁴ voia să-i trimită în Franța sub conducerea lui Semblancat⁵, se retrase cu toate forțele și prizonierii la

¹ *Teodore Trivulzio* s-a distins în bătăliile de la Agnadel (1509) și Ravenna (1512), a comandat venețienilor, a fost guvernatorul Milanului, apoi al Genovei, pe care pînă la urmă a trebuit să i-o predea lui Doria. A murit în 1531.

² *Antoine de la Rochefaucould*, senior de Barbezieux, era cel de al doilea fiu al lui Francisc I, conte de la Rochefaucould. A fost numit general al galelelor în locul lui Doria și a murit în 1537.

³ Philippin Doria a înfruntat flota împăratului la 28 aprilie 1528, la Capo d'Orso, aproape de Salerno.

⁴ *Odet de Foix, senior de Lautrec* (1485—1528) a ajutat la cucerirea Milanului, dar înfrîngerea sa de la Bicoque (1522), a adus după sine retragerea francezilor din Italia. Numit în 1528 locotenent general al Ligii împotriva lui Carol Quintul, a asediat Neapole.

⁵ *Bernard d'Orneson, baron de Saint-Blancard*; lui i-a fost încredințată în 1521, funcția de general al galelelor.

Lerice¹ unde se postă în așa fel încît Barbezieux nu cuteză să-l atace. Iscușița de care se sluji acest amiral ca să-l atragă într-o întrevvedere îi spori și mai mult bănuielile lui Doria și-l irită și mai tare ; îi spuse răspicat lui Barbezieux că nu va preda prizonierii pînă ce nu i se vor satisface pretențiile sale întemeiate și că, în toată treaba asta nu-l voia judecător decît pe Papă. Așa că Barbezieux plecă fără să fi făcut nimic și-și continuă drumul spre Neapole, pe care Lautrec continua să-l țină asediat.

Ministrii Franței făcuseră o mare greșală lipsindu-l pe regele Franței, într-o conjunctură atît de importantă, de singurul marinar care-i putea susține interesele în Italia ; dar greșeala lor s-a dovedit a fi și mai mare, căci hotărînd să-l piardă, nu și-au luat măsurile necesare și au lăsat să le scape din mînă un om ce era în stare să le cășuneze necazuri și să se răzbune.

Văzîndu-se tratat altfel, Doria se împacă cu marchizul de Gast², se angajă în slujba Împăratului și acceptă funcția de general al acestuia, pe mare, fără să se declare fățiș împotriva Franței. Dimpotrivă, îi ceru lui Philippin Doria să continue, împreună cu Lautrec, asediul Neapolelui, dar să lase să intre în taină merinde în orașul care nu mai avea nici după ce bea apă. Lautrec, la rîndul lui, văzînd că Philippin acționa cu mai puțin zel ca de obicei, trimise la Curte curieri după curieri, insistînd să-l mulțumească pe Doria ; dar greșeala era ireparabilă : acesta și făcuse o listă a plîngerilor sale și-i înapoiase lui Francisc cordo-nul ordinului Saint-Michel, pentru a se elibera definitiv din slujba sa. Acest procedeu surprinse pe toată lumea pentru că Doria arătase o ură de neîmpăcat împotriva națiunii spaniole, mai ales după cruzimile pe care Spania le săvîrșise în timpul jafului efectuat la Genova, sub mar-

¹ Adică la castelul din Lerice (n. ed. fr.).

² Marchizul de Gast a fost luat prizonier de Philippin Doria în bătălia de la Salerno.

chizul Pescara ¹. Totuși poate că schimbarea și răzbunarea lui Doria ar fi fost de iertat dacă nu s-ar fi folosit de un șiretlic, schimbându-și partidul ; pe lângă faptul că animozitatea deosebită a miniștrilor împotriva lui nu-l putea dispensa de fidelitatea pe care o jurase regelui Franței, nu trebuia să mai păstreze comanda armatei acestuia, ca să-l trădeze, alăturînd astfel dezertării și perfidia, o lașitate nedemnă de faptele sale mărețe.

Philippin renunță, la ordinele lui Doria, la atacul Neapolelui fără ca Barbezieux să-l poată împiedica ; și oricît a încercat Lautrec să-l convingă, acesta i-a răspuns că Andrea Doria îi poruncise să se retragă și că el nu recunoștea nici un alt stăpîn în afară de el. Cum se găsesc întotdeauna pretexte care să scuze trădările, Andrea Doria căută și el cîteva ca să și-o scuze pe a sa și scrisese în manifestul său că ar fi trecut cu vederea toate jignirile ce i se aduseseră, dacă i s-ar fi înapoiat Savonna ; ca om născut liber, putea fi lipsit de cuvînt față de cei ce se arătaseră mai întîi ei lipsiți de cuvînt, mai ales cînd era vorba de binele public și de salvarea țării sale. Papa, care susținea interesele Franței, îi trimise mai multe persoane pentru a-l face să renunțe la acest plan ; dar n-avu nici o putere asupra lui ; cei care i-au descris viața, încercînd să-i justifice faptele, arată că i-ar fi spus trimisului sancți-tății sale, că visase de trei ori la rînd un bătrîn care l-ar fi avertizat că dacă nu trecea de partea împăratului, era pierdut. Fapt e că dezertarea sa salvă regatul Neapolelui, fu cauza înfrîngerii armatei franceze și a morții unuia dintre cei mai mari căpitani ai veacului său și puse Republica Genova sub protecția lui Carol al V-lea, căruia îi era cum nu se poate mai necesară din pricina învecinării sale cu statele Italiei.

¹ E vorba de *Ferdinand d'Avalos, marchiz de Pescara*, general al lui Carol Quintul.

De îndată ce-i trimise lui Francisc I cordonul ordinului Saint-Michel şi-şi publică lista plîngerilor, porni la drum ca să-i iasă înainte lui Philippin, se uni cu oastea lui, veni în ajutorul oraşului Caïete¹, pe care Caracioli² îl asediase, duse merinde celor din Neapolé, iar la înapoiere captură patru galere franceze care se îndreptau spre Marsilia şi care se lăsară abordate, fără a opune rezistenţă, crezînd că Doria se mai afla încă în slujba regelui lor. Această eroare îl ajută să pună mîna, cu aceeaşi uşurinţă, şi pe alte galere ; dar într-o zi, dînd greş cu grosul flotei navale ce se reîntorcea, foarte şubrezită, în Provence, după o ciocnire cu veneţienii, Doria îşi întoarse toate gîndurile către ceea ce trebuia să întreprindă la Genova.

Cunoscînd perfect înclinările genovezilor şi diferitele lor interese, se pricepu să dispună cu atîta dibăcie de ele incît îi determină, cît nici nu te-ai gîndi, să-i alunge pe francezi din Statul lor. Partizanii săi îl înştiinţau de tot ceea ce se petrecea în oraş ; strecură în urechea norodului cum că Genova va fi ruinată pentru totdeauna dacă fortificaţiile din Savonna vor fi isprăvite, şi că guvernatorul primise ordin să distrugă stăvilarul şi să astupe intrarea în port ; nobilimii îi flutură pe dinaintea ochilor imaginea vechii ocîrmuiri care fusese întotdeauna încredinţată grijii lor ; în sfîrşit, strecură în inimile tuturor nădejdea restabilirii generale a Statului, dacă ar fi avut destul curaj ca să se scuture de jugul Franţei.

Țesîndu-şi intriga, veni cu toate corăbiile sale, la San-Pietro-d'Arena¹. Senatul află imediat de planul lui şi-i trimise în deputăție trei senatori, dintre care unul era Gian-Battista Doria, ruda sa şi fratele lui Gieronimo,

¹ Azi Gaëte.

² *Sergiano Carracioli, prinț de Melfi* (1480—1550) ; luat prizonier de Lautrec, a reîntreat în slujba Franței, după ce a slujit-o și a luptat de mai multe ori împotriva ei.

³ Loc situat la vest de Genova, pe coastă.

care a ajuns după aceea cardinal¹. Acei deputați îi vorbiră despre mișcarea ce avea să se ște la Genova dacă ținea morțiș să-i alunge pe francezi cu forța ; că chiar dacă va deveni stăpîn al orașului, citadela îi va ține piept o vreme, așteptînd ajutorul armatei franceze aflată în fața Paviei² și că în mai puțin de opt zile această armată va cădea peste el ; că nefiînd destul de puternic ca să-i reziste, își va expune țara jafului și tuturor violențelor unei oștiri victorioase și că-și va atrage el însuși o meritată ruină. Doria păru tulburat de aceste argumente ale lui Baptisto Doria, în care dealtfel avea multă încredere și-i făgădui să nu întreprindă nimic fără ordinul expres al Senatului : dar, la căderea nopții, partizanii săi avertizîndu-l că galerele Franței se retrăseseră și că guvernatorul cerșise o deputăție, că ea fusese trimisă împotriva părerii celor mai chibzuiți oameni ai Republicii și că, dacă pierdea o conjunctură atît de favorabilă, nu va mai izbuti niciodată să se întilnească cu una la fel, se hotărî să treacă la acțiune. Vremea era liniștită, noaptea întunecoasă. Se apropie de stăvilar fără să fie zărit de gărzi, îi puse pe goană pe toți cei pe care-i întilni, deveni stăpînul portului și, cu numai cinci sute de oameni, ocupă locurile principale din oraș, aproape fără să tragă sabia. Theodore Trivulzio, care comanda în oraș în numele regelui Franței, își pierdu, cu acest prilej, întreaga onoare pe care și-o cucerise în războaiele Italiei. Fie din neglijență, fie din avaritie, el nu se opusese intrigilor lui Doria despre care fusese avertizat cu multă vreme înainte ; după ce lăsase să i se ia, în mod rușinos, toate posturile militare din oraș pe care le-ar fi putut totuși apăra vreme

¹ Gieronimo Doria adusese mari servicii Genovei, sub titlul de contele de Cremolino. În 1529, a fost numit cardinal de către Papa Clement al VII-lea, cu sprijinul lui Andrea Doria.

² Pavia era asediată de trupele Venetiei, de ducele Milanului și de regele Franței. François de Bourbon cuceri orașul, se îndreptă spre Genova, dar neputînd pătrunde înăuntru, se reîntoarse în Lombardia.

îndelungată cu singurul tun al citadelei, văzînd tărăgănelile ducelui de Urbino¹ și ale armatei Ligii, în fața Paviei, preferă — pentru a-și salva viața și banii — să facă o tranzacție rușinoasă la Châtelet decît să aștepte ajutorul pe care i-l aducea contele de Saint-Paul și să moară, acoperit de glorie, pe ruinele aceluia loc care-i era atît de necesar stăpînului său.

Nici n-au apucat francezii să fie alungați din Genova, că s-a și auzit strigîndu-se pe străzi : „Libertate ! Doria ! Libertate !“, unii dînd frîu liber, prin acele aclamații, sentimentelor lor adevărate, alții încercînd să și le ascundă prin acele strigăte de prefăcută bucurie ; dar majoritatea genovezilor se bucură totuși de acele lucruri, după cum e obiceiul poporului, pentru că erau lucruri noi. Vrînd să profite de această primă înflăcărare, Doria se îndreaptă spre Savonna și-o asedie dinspre mare în vreme ce Augustino Spinola² o asedie pe uscat. Morette³, care comanda în acel loc, refuză să aștepte cele șase zile pe care i le ceruse Montjean⁴ ca să-l ajute cu pedestrașii germani și cu elvețienii pe care i-i trimisese contele de Saint-Paul și se predă cu tot ceea ce putuse lua cu sine.

Toate fortificațiile care fuseseră făcute după planurile lui Pedro Navarra⁵ fură rase, iar portul astupat de teamă ca nu cumva într-o zi să-i stingherească Genovei comerțul, pentru că acest port era mai comod și mai sigur. După niște fapte atît de izbutite, Doria se întoarce triumfînd în orașul său, adună nobilimea și-i încredință cir-

¹ *Gian-Maria de la Rovere*, duce de Urbino, comanda armata Veneției.

² General care se trăgea dintr-o mare familie genoveză și care s-a aflat împreună cu familia Doria, în fruntea partidului ghibelin.

³ Numit guvernator în Savona de Francisc I ; a capitulat la 21 octombrie 1528.

⁴ *René de Montjean*, guvernator în Torino în 1537, ajuns mareșal al Franței în 1538.

⁵ *Pedro Navarra*, inginer spaniol, luat prizonier la Ravenna, și care a intrat în slujba Franței.

muirea arătînd că el nu pretindea vreo parte anume, ci doar atît cît se cuvenea şi celorlalţi gentilomi.

Propuse să se stabilească o nouă formă de guvernă-mînt, depinzînd de un consiliu, de patru sute de senatori care să aibă putere suverană, precum şi pe aceea de a alege un doge, opt guvernatori şi alţi magistraţi ale căror funcţiuni aveau să fie limitate la doi ani, pentru ca aceştia să nu capete o prea mare autoritate. Legile care excluseseră nobilimea de la conducere, fură abrogate şi declarate injurioase de către primul corp legiuitor al Senatului. Acel Consiliu fu alcătuit din douăzeci şi opt dintre cele mai de seamă familii de gentilomi, ca nume şi rang ; toate celelalte precum şi foarte multe familii de seamă din rîndurile poporului fură risipite, iar numele lor şters din toate registrele şi actele publice, mai ales numele de Fregosa şi Adorno, ca fiind vătămătoare Republicii ; s-a pus totuşi condiţia ca toate cele douăzeci şi opt de familii să adopte în fiecare an cîte zece burghezi pe care trebuiau să-i înobileze, drept răsplată pentru serviciile aduse. Departe de a da dovadă de cumpătare în această împărţire, în privinţa căsătoriilor sau a apropierii de sînge, Doria dimpotrivă, ţinu să-i amestece pe cei din partidul guelfilor şi al Adornilor cu cei care ţineau cu Fregosii şi cu ghibelinii, cu scopul de a şterge pentru totdeauna dacă era cu putinţă, amintirea acelor facţiuni care pricinuiseră atîtea certuri particulare şi atîtea războaie civile. Senatul voi să-l facă pe Doria duce¹ pe viaţă ; dar el refuză această onoare spunînd că era contrară legilor ţării sale. Această modestie i-a atras mii de aclamaţii ; în marea sală a palatului i s-a ridicat o statuie intitulată „*Părintele şi restauratorul patriei*“. Ziua în care a intrat în Genova, a fost însemnată în registrele publice ca „zi fericită“ şi, printr-un decret al Senatului s-a poruncit ca această zi de

¹ Adică doge.

sărbătoare să fie celebrată în fiecare an, la 12 septembrie¹; casa sa ca și cele ale neamurilor sale aveau să fie scutite pe vecie de toate dările orașului, chiar și de contribuțiile de război și de cele pentru nevoile publice.

Unii crezură că această purtare era sinceră și că Doria nu se mai gîdea — cum o spunea adesea — decît să se bucure de o odihnă onorabilă în țara sa. Alții însă nu-și puteau închipui că funcția pe care și-o reluase, de astă dată în slujba împăratului și grija pe care-o avusese de a-și atașa nobilimea genoveză ar fi vădit vreo înclinare dezinteresată către odihnă. Dar, fie că urmărea să păstreze libertatea Genovei, fie că dorea să-i uzurpe într-o bună zi senioria, e sigur că puterea sa sporise mult prea tare pentru ca să nu devină suspectă, mai ales că acum nu mai ținea decît de el ca să devină suveranul Genovei.

Favorurile continui pe care le primea de la împărat, întăreau și mai mult aceste bănuieli. Căci împăratul îi dăduse ordinul Liniei de Aur și principatul Melphe² confiscat casei Caracioli: el continua însă să locuiască în palatul său³ trecînd și răstrecînd prin Genova ca să se ducă din Spania în Italia și din Italia în Spania. Deși foarte serios, Doria se purta atît de familiar cu împăratul, încît curtenii săi erau surprinși și geloși, mai ales spaniolii care — după renghiul pe care Doria îl jucase Franței — nu-l mai priveau decît ca pe un om lipsit de credință. Mai ales că, cu toată împotrivirea lor, împăratul a călătorit de multe ori cu galerele sale fără să-și ia nici o măsură de siguranță și că i-a acordat lui Doria niște privilegii extraordinare pentru ca Genova să facă comerț în statele sale. Dar oricîtă dragoste ar fi arătat pentru țara sa, istoricii care au consemnat aceste aspecte ale

¹ Doria a intrat în portul Genova la 12 septembrie 1523. Teodore Trivulzio a capitulat la 28 octombrie (n.ed.fr.).

² Melfi, oraș și principat în regatul Neapolelui.

³ Palatul Doria se înălța pe malul mării, aproape de Poarta San Tommaso (n. ed. fr.).

vieții sale, raportează că-l îndemnase pe Carol al V-lea să trimită o puternică garnizoană la Genova cînd contele de Saint-Paul luase Savoia¹ și că i-ar fi spus că altfel nu va ajunge niciodată stăpînul Italiei.

În vremea asta, reputația sa în slujba împăratului crescuse și ea tot pe-atît pe cît îi crescuse și averea. Faimoasa înfrîngere a lui Dragut² și a corsarilor de pe coastele Africii, cucerirea orașelor Coron și Patras³, ajutorul dat Coronului și fuga flotei turcilor pe care o hărțui urmărind-o trei zile, pînă sub zidurile orașului Gallipoli, îl umplură de glorie. Atacul Tunisului și cucerirea Goullettei fură călăuzite și înfăptuite după sfaturile sale : tot el a fost cel care a recucerit Bizerta și a pus capăt asediului Nisei de către Barberousse, pe care l-a înfruntat în mai multe rînduri, deși lumea îi acuza pe amîndoi că se cruțau unul pe altul ca prieteni ce erau și ca de la corsar la corsar. Prin iscusința sa, a înlesnit armistițiul dintre coroane, întrevederea dintre Papă și împărat, la Genova, și cele dintre împărat și rege la Villefranche și Aiguemorte, unde Francisc I, ducîndu-se să-i facă o vizită lui Carol al V-lea, pe galera lui Doria, cei care-l pizmuiau ziseră că acesta se oferise să-l răpească pe rege ca să-l determine să accepte condițiile tratatului de la Madrid, dar că împăratul ar fi respins oferta și că l-ar fi rugat chiar pe rege să-l vadă pe Doria și să-l ierte. Francisc I l-a primit bine și i-a spus lui Carol al V-lea :

— Dacă vom face o flotă împotriva turcilor, va trebui să încredințăm comanda ei amiralului domniei voastre.

Într-adevăr, la puțină vreme după asta, Liga prinților creștini împotriva lui Soliman, l-a ales pe Doria șef al tuturor forțelor maritime.

¹ Contele de Saint-Paul primi ordin de la Francisc I să intre în Savoia în 11 februarie 1536 (n.ed.fr.).

² Corsarul Dragut a fost înfrînt de Giannettino Doria și luat prizonier în 1540, într-un port corsican (n.ed.fr.).

³ Orașe în Grecia.

Trebuie totuși spus că Doria s-a străduit întotdeauna să dea impresia de mare modestie și că, începînd din vremea aceea, n-ai fi avut ce să reproșezi conduitei sale dacă ar fi știut să reprime obrăznicia lui Giannetino Doria, nepotul său, tot atît de bine pe cît se pricepea să-și ascundă propria ambiție. Giannetino era un tînăr înfumurat, trufaș, vătămător, care nu era totuși lipsit de merite ; ajutorul dat cetății Perpignan¹ și alte fapte frumoase pe care le săvîrșise sub îndrumarea unchiului său, îi aduseseră reputația de luptător și de priceput pe mare ; numai că abuza prea mult de puterea pe care i-o încredințase unchiul său. Andrea, neavînd copii, îl adoptase pe nepot și-l făcuse moștenitorul întregii sale averi. Îi făcuse rost de numeroase beneficii date de împărat și-l instituise moștenitorul tuturor funcțiilor sale. Giannetino avea, în acest chip, toată nobilimea din Genova la picioarele sale și ducea o viață mai zgomotoasă decît s-ar fi cuvenit să ducă un cetățean ce nu voia să-și atragă invidia și să iște bănuieli asupra Republicii. Ridicarea nemaipomenită a acestor bărbați produse răzmerița despre care vom vorbi și dădu o pildă de neuitat tuturor Statelor, să nu rabde niciodată ca un particular să devină de nesuportat de către ceilalți — datorită puterii sale — și să-i oblige să conspire împotriva lui sau să fie el însuși ispitit, prin uriașa sa avere, să uzurpe suveranitatea țării sale.

Gian-Luigi Fiesco, conte de Lavagne, care se trăgea din cea mai veche și mai ilustră familie din Genova, își puse în minte să doboare această casă. A sa, deținuse întotdeauna primul loc în fruntea partidului guelfilor. Le întrecea cu mult pe celelalte, în bogăție, și stăpînea întreaga rivieră² a Levantului², de la valea Pocevere³ pînă

¹ Oraș pe atunci spaniol, care a fost asediat de francezi de la 26 august pînă la 4 octombrie 1542.

² Riviera Genovei era coasta vechiului stat al Genovei ; era împărțită în riviera Levantului și riviera Ponantului.

³ Torent care izvorăște din munții Apenini.

la Moneglia ¹ și din vârful Apeninilor până la Pontremoli ² și până la Taro ³. Conte de Lavagne se bucura pe atunci de o rentă de peste două sute de mii de scuzi și n-avea decât douăzeci și doi de ani. Maria de la Rovere ⁴, mama sa, îl crescuse în simțămintele inspirate de marea sa bogăție și de stirpea sa aleasă. Era o femeie trufașă și ambițioasă și care — trăgându-se ea însăși dintr-o familie ilustră — nu putea suferi viața trîndavă a nobilimii genoveze. În persoana fiului ei găsisese toate calitățile pe care și le dorea pentru a-și satisface ambițiile. Băiatul era nemaipomenit de chipeș ; era înalt, avea o înfățișare plăcută, o dibăcie extraordinară în îndeletnicirile sale militarești, o inimă curajoasă, un suflet mare și generos până la exces ; iubea gloria și căuta s-o cucerească ; dar puterea lui Andrea Doria și gelozia lui Giannettino față de familia sa nu-i lăsau nici o nădejde de a obține în țara lui vreo slujbă pe potriwa curajului și calităților sale. Nu se putea supune acestei familii, ca ceilalți gentilomi, și era prea bine așezată pentru a încerca s-o ducă de răpă prin niște uneltiri obișnuite, în Senat ; nu era lipsit de prieteni, dar aceștia nu cutezau să se declare în mod fățiș de partea sa. Andrèa Doria era un bătrîn politician, călit de îndelunga sa experiență în treburile Republicii și în slujbele de peste hotare. Cunoștea spiritul neastîmpărat al nobilimii și frivolitatea poporului genovez ; și-n vreme ce le atrăgea către sine prin vorbe bune, se gîndea să se asigure de ele insuflîndu-le teamă. Toți cei care nu se supuneau voinței sale, își atrăgeau ura sa ; de îndată ce vedea că cineva se deosebește de ceilalți prin meritele sale, dacă nu-l putea cîștiga de partea sa, se străduia să-l distrugă și să-l îndeparteze din toate demnitățile. Această

¹ Dincolo de golful Genova.

² Pontremoli, oraș în Toscana.

³ Afluent al Padului.

⁴ Maria de la Rovere se trăgea dintr-o celebră familie italiană care a dat bisericii doi papi.

purfare, adăugată insolenței fiului său adoptiv căruia îi scuza întotdeauna greșelile, îi atrase mulți dușmani ascunși; și, deși cetățenii îi erau îndatorați pentru libertatea lor, cei mai mulți spuneau că era prea puternic pentru un simplu particular și că, sub aparența unei vieți restrinse, ascundea de fapt autoritatea unui adevărat suveran.

Aceste motive sădără în inima contelui de Fiesco disparea că nu va putea să se remarce și-l determină să nutrească planul de a doborî familia Doria înainte ca ea să fi prins rădăcini prea puternice. Dar cum cîrmuirea din Genova era atașată într-un fel acestei case ce o umbrea mult prea tare pe a sa, hotărî s-o distrugă pe una și s-o schimbe pe cealaltă.

Aceste sentimente fură întreținute în sufletul lui pe de o parte de mama sa, pe de alta, de lingușelile multor persoane care nădăjduiau să se aleagă cu unele avantaje din tulburările publice; dar ceea ce l-a ațîțat cel mai mult au fost solicitările presante ale lui Gian Caracioli, prinț de Melfi și cele ale lui Pietro-Luigi Farnese, duce de Piacenza, la care se adăugară oferte francezilor ce-i trimiseră vorbă că-l vor ajuta cu bani și cu oameni; mai întîi prin Cesare Fregosi¹ și Gonzague, apoi prin Langey², care avură cu el niște întrevederi particulare în prezența lui Pietro-Luca de Fiesco.

Papa Paul al III-lea nădăjduind să doboare cu aceeași lovitură pe Andrea Doria — pe care-l ura din pricină că-i luase galerele din Civita-Vecchia — și să i-l smulgă totodată lui Carol al V-lea — devenit prea puternic și un partizan de temut în Italia — se străduise să hrănească în secret ambiția contelui și alcătuisese întregul plan de acțiune.

¹ Din familia genoveză Campo-Fregosi sau Fulgosi, care a trecut din slujba Veneției în slujba lui Francisc I.

² *Guillaume de Bellay, senior de Langey*, însărcinat cu diverse misiuni în străinătate.

Nimic nu măgulește mai mult pe un om de inimă și nu-l îndeamnă la niște hotărâri atît de riscante, ca faptul de a se vedea adulat de niște persoane de mare vază în privința reputației sau a demnității. Această dovadă a slimei lor îl umplu pe Fiesco de încredere și-l făcu să creadă că ar fi în stare să reușească în treburile cele mai dificile. Conte de Fiesco se văzu deci împins la o astfel de treabă de unul dintre cei mai mari prinți ai Europei și de unul dintre cei mai abili oameni ai vremii sale : unul era Francisc I, care-i dădu ordin lui Pietro Strozzi să treacă munții din vecinătatea Genovei, cu trupele sale, și să se ducă să-l solicite pe Fiesco din partea sa ; iar celălalt fu cardinalul Agostino Trivulzi, protectorul Franței la Curtea Romei. Conte de Fiesco făcu o călătorie într-acolo și a fost primit cu niște onoruri de neînchipuit ; s-a prefăcut că se duce ca să se distreze ; dar de fapt s-a dus ca să-i spună Papei ce avea de gînd să facă și să afle în ce ape se scaldă acesta.

Cardinalul se bucura de o mare reputație și trecea drept un om foarte luminat în afacerile Statului ; el se pricepu să-l înflăcăreze pe contele Fiesco printr-o emulație la care acesta era foarte sensibil, fluturîndu-i prin fața ochilor — cu toată arta ce-i putea atîta tînărului gelozia — măreția prezentă a lui Giannettino Doria, orgoliul său și scăpătarea celorlalte familii de vază din Genova. Îi arătă cît putea să sufere un om nobil într-o republică guvernată de capriciul celor doi tirani ce dispuneau de toate demnitățile pe care le încredințau doar celor supuși lor și sub care era cu neputință să afli o cale cinstită și legitimă de a te ridica.

După ce a socotit că l-a convins îndeajuns, i-a oferit toate ajutoarele cu putință din partea Franței și l-a îmboldit atît de strașnic încît pînă la urmă tînărul a acceptat să preia comanda a șase galere în slujba regelui și plata a două sute de oameni din garnizoana din Montobio, o companie de jandarmi și douăsprezece mii de scuzi

pentru întreținere. Ca să-i poată da un răspuns sigur, Fiesco a cerut să i se lase timp ca să se poată reintoarce la Genova și să discute cu prietenii săi.

Spiritul îi era tulburat de diverse gânduri, cum se întâmplă de obicei în lucrurile mari. Pe de o parte, ura sa împotriva familiei Doria, ambiția, gloria îi cereau să doboare această casă căreia nu-i putea fi decît ori sclav, ori dușman. Pe de alta, legile din țara sa, dificultatea de a pune în practică un astfel de plan atît de periculos cît și urmările lui, îl făceau să mai stea încă în cumpănă. Își iubea patria și ura din fire orice violență ; dar ura mai mult ca orice servitutea și nu se putea hotărî să săvîrșească niște josnicii cum făceau alți gentilomi, ca să cîștige prietenia lui Doria. Ar fi vrut, de asemenea, să nu-i cheme pe străini în ajutor, nici să pună Republica sub dominația francezilor, al căror jug abia îl scuturase. Se întoarse deci la Genova, răsucind în minte toate aceste gânduri și ajunse, în sfîrșit, la concluzia că dacă avea într-adevăr ceva de făcut, apoi trebuia să facă totul numai cu ajutorul prietenilor săi, fără să recurgă la francezi ; că-și va pleca urechea la ofertele francezilor și se va asigura de protecția lor ; dar că nu se va folosi de armele lor decît într-un caz extrem, deocamdată neurmărind decît să slăbească autoritatea celor doi oameni pe care-i privea ca pe doi tirani.

Tinerețea și curajul său îl ajutară să nutrească lesne această speranță. Avea însă de a face cu cel mai viclean politician din secolul său : Andrea Doria era stăpîn absolut în Senat, iar Giannettino comanda — sub tatăl său — toate armatele Republicii și toate galerele împăratului. Trebuia deci să se folosească de elementul surpriză și să pună la cale o conjurație secretă împotriva persoanei lor sau să-i atace fățiș ; prima hotărîre nu i se păru destul de nobilă, a doua i se păru imposibilă fără ajutorul francezilor. Poate că afacerea ar fi trenat mai multă vreme și i-ar

fi fost greu să se hotărăscă dacă Giannetino n-ar fi împins insolența dincolo de orice limită.

Contele cerind o slujbă pentru una din rudele sale fără să fi vorbit cu cei doi Doria, gruparea lor fu mai tare decît a sa și Fiesco avu neplăcerea să vadă că fusese preferat un altul de care avea chiar unele motive personale să se plîngă¹. Giannetino ieși triumfător din Senat și se lăudă cu creditul de care se bucura acolo prin niște vorbe pline de dispreț împotriva contelui de Fiesco. Această vanitate îl făcu pe Fiesco să se înfurie cumplit împotriva lui Giannetino și, dacă prietenii săi nu l-ar fi oprit, s-ar fi dus de îndată după el să-i ceară socoteală pentru acel afront ; dar ei îl sfătuiră să-și amîne răzbunarea pentru altădată.

În vremea asta, Francisc I îl presa să dea răspunsul pe care i-l făgăduise cardinalului Trivulzi, iar Papa, la rîndul lui, îl solicita, prin niște făgăduieli capabile să ispitească un tînăr cutezător și îndrăzneț, promițîndu-i să-l ajute pe sub mînă și să-i acorde, pentru necazurile sale sau pentru prieteni, toate favorurile pe care și le dorea de la Sfîntul Scaun.

Aceste negocieri nu se putură face chiar într-un atît de mare secret, încît miniștri împăratului să nu aibă unele bănuieli ; între hîrțiile lui Cesare Fregosi fuseseră găsite niște *Memorii* pe care acesta le trimitea la Curtea Franței și în care dădea asigurări că contele Fiesco avca să-l slujească pînă la urmă, pe regele Franței. Dar cum Fregosi era dușmanul casei de Fiesco, Doria nu puse prea mare preț pe acele *Memorii* pe care i le adusese Alphonse d'Avalos². Fernando Gonzague îl avertiză și el despre același lucru și-l rugă să fie cu ochii pe tînărul conte. Într-o zi, cînd Figueroa³, ambasadorul lui Carol al V-lea

¹ În funcția de procurator a fost numit Lomellino, un prieten al lui Giannetino Doria.

² Marchiz de Gast.

³ Don Gomez Suares.

la Genova și Andrea Doria discutau despre acest lucru, și ambasadorul stăruia să fie atent, contele intră vesel și nepăsător și-i binedispuse atât de tare printr-o discuție atât de glumeață și de plină de spirit încît, după ce ieși din odaie, cei doi politicieni, gravi și serioși, nu se putură abține să nu ridă de bănuielile lor și-și spuseră unul altuia că zvonurile care circulau pe seama lui n-aveau nici un temei. Într-adevăr, Doria se baza prea mult pe sine și pe autoritatea sa ca să dea crezare unor astfel de zvonuri. Și cum era el însuși pe punctul de a da la iveală niște planuri foarte mari ce urmau a se realiza datorită împăratului care-i oferise suveranitatea Genovei laolaltă cu alte cîteva principate în regatul Neapolelui, socoti că după ce va înfăptui acest lucru, va fi și mai puternic pentru a-și doborî dușmanii și că va avea chiar și avantajul să le-o ia înainte. Iată de ce adoptă, atât față de contele de Fiesco precum și față de toți cei ce i se păreau suspecti, tactica disimulării și a disprețului către care se simțea întotdeauna îndemnat de firea sa. Și așa cum se întîmplă de obicei, în vreme ce el se străduia să le vină de hac altora, nu și-a luat nici o măsură de precauție ca să nu fie el însuși luat prin surprindere.

Cardinalul Agostino Trivulzi, care știa bine că tinerilor nu trebuie să le lași timp ca să le treacă inflăcărarea, îl trimise la contele pe Nicolo Foderato, gentilom din Savona, rudă și prieten bun cu el, ca să-i smulgă tînărului făgăduiala. Foderato, găsindu-l mai supărat ca niciodată și în starea sufletească despre care v-am vorbit, îl determină să semneze tot ce vru el, după care o porni imediat ca să ratifice acel tratat de către miniștrii regelui Francisc I, aflați la Roma. Dar n-apucă să facă nici treizeci de leghe că fu chemat înapoi în mare grabă ; contele își dăduse seama că prea se grăbise și că nu trebuia să încheie și să semneze un tratat cu Roma, fără să fi vorbit despre acest lucru cu unii dintre prietenii săi a căror

capacitate o cunoștea. Chemă deci trei dintre ei — de a căror fidelitate era sigur — și după ce le împărtăși planul său și măsurile pe care urma să le ia pentru schimbarea celor de la cirna Republicii, îi rugă să-și spună părerea în legătură cu aceste lucruri.

Rafael Sacco, prim-judecător pe pământurile contelui de Fiesco, mare juriconsult și bun vorbitor, dar o fire destul de timidă, își începu discursul cu libertatea pe care i-o dăduseră îndelungatele sale servicii și, adresându-se contelui, grăi astfel :

— Toți slujitorii domniei tale sînt cum nu se poate mai tulburați de primejdia neînchipuit de mare către care te mină curajul. Îngăduie-mi să-ți spun că această faptă este peste puterile și poate chiar mai presus de capacitățile domniei tale. Știi ce înseamnă să schimbi forma de guvernămînt într-un Stat, să dai peste cap legile, să uzurpi și să menții o putere tiranică ? Pui la cale un plan pe care cel mai mare rege de pe pămînt abia dacă l-ar putea înfăptui. Această idee apare în mîntea domniei tale din două raționamente false : te bazezi prea mult pe domnia ta și ai prea mare încredere în prietenii domniei tale. Tineretea și amorul-propriu sînt răi sfătuitori : prima te convinge că orice treabă e lesne de făcut, celălalt, că toți îți sînt datori. Iată pînă unde merge slăbiciunea spiritului uman : nu-i judecă exact pe ceilalți, pentru că-i judecă în raport cu sine mai curînd decît cu ei, și pentru că se gîndește cum pot ei să-l slujească și nu cum se gîndesc ei să-l slujească în raport de interesele lor. Așa că ești adesea obligat să iei niște măsuri false : cum nu faci de unul singur o treabă ca asta și cum e nevoie s-o împărtășești multor oameni, e foarte important s-o creadă și ei cu puțință de înfăptuit, căci altminteri cel ce-o va întreprinde va afla prea puțini prieteni care să vrea să-și lege soarta de a sa. Nici a doua supoziție nu e mai puțin periculoasă pentru că tocmai la persoanele de la care pretinzi să capeți cel

mai mare ajutor, poți întilni adesea cea mai înverșunată rezistență. Bagă deci bine de seamă că marea inteligență pe care ți-a dăruit-o natura și despre care crezi — poate pe bună dreptate — că ți-ar putea înlocui lipsa de experiență, să nu te faci să intri în vreo încurcătură și să nu speri că datorită ei te vei bucura în ochii celor dispuși să te slujească, de o stimă care să fie egală cu plănuirea unei afaceri atât de dificile. Nu e totuși de presupus că ea îi va ului chiar atât de tare pe dușmanii domniei tale încît să-i împiedice să se slujească cu folos împotriva-ți de pretextul pe care li-l va furniza tinerețea domniei tale. Neamul ales și reputația pe care ți-ai cucerit-o datorită unor frumoase calități, bogăția și legăturile secrete pe care zici că le ai, nu sînt niște temelii chiar atât de solide pe cît crezi. Un om singur, oricît de nobil ar fi el, oricîte legături și oricîtă istețime ar avea, nu poate desăvîrși o treabă ca asta ; și cine contează pe alții, riscă întotdeauna să dea greș. Nu-ți privi prietenii în raport cu domnia ta, cercetează-le doar interesele ; căci numai ele îi determină aproape pe toți oamenii să acționeze ; majoritatea celor care te stimează și te iubesc, se iubesc mai mult pe ei și se tem mult mai mult să nu-și frîngă gîtul decît ar dori gloria domniei tale. În sfîrșit, închipuie-ți că cei care te fac să speri în ajutorul lor sînt sau străini, sau din Genova ; francezii nu-ți vor putea da ajutor, vor fi împiedicați să se apere, oricîte ligi vor face ca să repare pagubele pricinuite de întemnițarea regelui lor ; genovezii îți vor da și mai puțin ajutor pentru că unii se vor teme de primejdiile acestei afaceri și de nesiguranța succesului pe care l-ar putea avea, iar pe ceilalți, interesul îi face să se teamă să nu-și piardă averile și liniștea familiilor lor ; cei ce nu se vor gîndi la astfel de lucruri vor fi niște oameni de o atât de modestă origine și cu o putere atât de neînsemnată încît nu poți nădăjdui nimic din partea lor ; așa că atotputernicia lui Doria și slugărnicia publică ce te determină să te

gîndești la revoltă, va trebui dimpotrivă să te faci să-ți muți gîndul de la ea ; curajul genovezilor este în momentul de față atît de scăzut, încît ei își fac o cinste din a-i pune la picioare — chiar cu recunoștință — lui Andrea Doria, libertatea pe care acesta pretinde că le-a dat-o. Nu vezi că această Republică nu mai are de vreme îndelungată decît amintirea unei cîrmuiri libere și că nu mai știe să se lipsească de un stăpîn ? Casa Doria a aservit intereselor sale cea mai valoroasă parte a nobilimii prin slujbele pe care i le-a încredințat pe mare, iar datorită favorurilor Imperiului și Spaniei, ține restul acestei nobilimi într-o spaimă continuă. Cetățenii noștri sînt cufundați într-o adîncă letargie ; cei mai puțini lași se mulțumesc să dea impresia că-l respectă pe Doria, pretextînd vîrsta sa și serviciile pe care le-a adus țării sale ; ceilalți se supun, cu slugărnicie, măreției acestei case pentru a-i obține favorurile. Nu pretind să justific aici imprudența Senatului de a fi lăsat să crească — chiar în sinul Republicii — o putere pe care n-o poate răbda fără rușine, pe care n-o poate doborî fără pericol ; dar cutez să susțin că un particular cu scaun la cap nu-și poate propune să vindece el singur un rău care a prins niște rădăcini atît de puternice. Tot ceea ce poate face, în această împrejurare, un om înțelept, este să-i imite pe căpitani încercați : în loc să se încăpățîneze împotriva vînturilor ca să intre în port, se întorc înapoi pe mare lăsîndu-se uneori în voia valurilor și a furtunii. Cedează deci și domnia ta în fața vremurilor, atunci cînd soarta îți impune acest lucru ; nu încerca nici un leac acolo unde n-ai să-l poți afla ; cel pe care vrei să-l folosești este de o mie de ori mai rău ca orice rău ; de schimbările în State dispune, așa cum vrea ea, doar Providența ; va pune lucrurile la punct și în această Republică. Bucură-te deci, în pace, de avantajele stirpei domniei tale sau ia-ți o slujbă ca să-ți pui în valoare meritele ; războaiele străine îți vor înlesni destule ocazii : certurile dintre Carol al

V-lea și Francisc I sînt doar ațipite și ai să le vezi re-
începînd în curînd. Nu expune unei răzvrătiri fără noimă
această mare avere pe care o stăpînești și care ar satis-
face orice altă ambiție decît a domniei tale. Dacă Gianne-
tino nutrește ură sau invidie față de meritele pe care le
ai, nu-i da prilejul să-ți facă rău și ascunde-ți resentimen-
tul personal sub vălul binelui general. Altfel, îl vei ajuta
să-și înalțe casa pe ruinele casei domniei tale și-i vei
furniza niște mijloace sigure ca să te doboare datorită
autorității Republicii. Puțină răbdare și vei vedea în
curînd cum va cădea de la sine puterea acestei familii
care-ți stîrnește astăzi atîta gelozie. Andrea Doria nu mai
are mult de trăit, iar Giannettino n-are destule merite
ca să se susțină pe culmea pe care l-a cocoțat unchiul
său. Vrei să faci un pronostic just în ceea ce privește du-
rata unei familii ? Nu te uita la prosperitatea care-ți ia
ochii, nici la situația prezentă a sortii ; aruncă-ți ochii
asupra urmașilor ; prostiile fiului te vor răzbuna în scurtă
vreme de nedreptățile tatălui ; dacă vrei să te opui pe
față, puterii lor, poate că nu vei izbuti să faci altceva
decît s-o întărești și mai tare. Cezar avea toate calitățile
unui prinț mare ; totuși nici curajul, nici elocvența, nici
mărinimia sa nu l-ar fi ajutat să stăpînească lumea dacă
n-ar fi înfrînit o mare rezistență în Republica romană.
Pretextul pe care i l-a furnizat persecuția lui Pompei,
reputația pe care și-a cucerit-o cu prilejul acelei certe
și foloasele pe care le-a tras din dezbinarea cetățenilor,
au constituit adevăratele temelii ale puterii sale. Se pare
că domnia ta ai făcut planul să procuri casei Doria sin-
gurul avantaj care-i lipsește : izbînda ei a costat-o mult
prea puțin pînă acum ca să-i fie pe deplin asigurată ;
domnia ta ești nerăbdător să i-o sporești prin niște eforturi
care fiind prea slabe ca s-o dea peste cap, nu-i vor sluji
decît să-i întărească și mai bine autoritatea. Dar dacă
vrei, să zicem că vei izbuti să îndeplinești, fără nici o

greutate, tot ceea ce-ai plănuit. Să ne închipuim că familia Doria va fi măcelărită și toată nobilimea care o slujește va fi pusă în fiare ; să ni-i închipuim pe dușmanii domniei tale doborâți, Spania și Imperiul aduse la neputință ; să ne măgulim cu ideea că ai triumfat asupra lor și că ești stăpînul Republicii. Milos și generos cum ești, vei găsi oare vreo plăcere în priveștiile funeste ale propriei patrii a domniei tale ? Ce vei face în mijlocul unui oraș în ruine care te va privi mai curînd ca pe un nou tiran decît ca pe eliberatorul său ? Să ai încredere în ciudățeniile poporului ? Teme-te mai curînd că chiar în clipa în care îți va pune coroana pe cap — dacă vei năzui la așa ceva — nu se va gîndi decît cum să ți-o smulgă. Dacă ai să pui Genova sub dominația străinilor, la primul tratament prost din partea acestora, ea te va urî ca pe unul ce-ai nimicit țara și ți-ai ucis poporul. Cei care sînt astăzi mai plini de zel să te slujească, mîine vor fi primii care se vor strădui să te doboare de ciudă că ți s-au supus, și chiar dacă acest motiv nu-i va împinge la un astfel de lucru, complicități unui rebel neputînd fi niciodată răsplătiți după placul lor, devin aproape întotdeauna dușmanii săi. Știu bine că ambiția măgulește fără încetare persoanele de o vîrstă și de un neam ca ale domniei tale și în astfel de treburi nu le flutură prin fața ochilor decît imagini de o nouă măreție și de răzbunare satisfăcută ; dar, în vreme ce imaginația domniei tale se îmbată cu astfel de himere, rațiunea trebuie să-și spună și ea cuvîntul și să-și închipuie nenorocirile la care se expune și nedreptățile pe care le va săvîrși. Setea de glorie este patima sufletelor mari ; în familia domniei tale, ea se moștenește din tată în fiu. Dar această patimă trebuie să aibă și ea margini ; și dacă, folosită cum trebuie, devine o mare virtute, excesele fac din ea o mare nelegiuire. Și ce nelegiuire mai cumplită poate ea săvîrși decît să comploteze împotriva libertății patriei sale, preschimbîndu-te în tiran și în uzurpator ? Aceste

cuvinte te îngrozesc cînd le auzi, iar dacă le urăști la Doria, crezi că ai să le faci mai plăcute prin persoana domniei tale ? Așteaptă-te deci ca motivul pe care-l invoc — de a salva Republica — să fie primit ca un pretext folosit de toți uzurpatorii. Chiar cînd, plin de zel, nu vei urmări, prin planul domniei tale, decît binele public, nici atunci nu-ți vor face hatîrul să te creadă : oamenii — care nu judecă lucrurile decît după aparențe — își explică foarte rar acțiunile cele mai nevinovate. De îndată ce acestea iau o cît de mică întorsătură, nu văd în ele decît măceluri, jafuri și fapte funeste pe care nici cea mai bună intenție nu le-ar putea justifica. Învață deci să pui stavilă ambiției. Adevărata măreție a curajului constă în a-ți îmblinzi patimile ; dacă cea de a cuceri gloria te mină chiar atît de tare, caută niște ocazii îndreptățite. N-avem un dușman comun al creștinătății ? N-avem corsari care ne bîntuie mările și ne tulbură comerțul ? Ce poate fi mai glorios decît să lupți împotriva lor ? Folosește în acest scop calitățile și averea domniei tale ; n-ai să primești decît laude și poate că numele domniei tale, impunîndu-se în astfel de fapte, soarta îți va scoate în cale și altele cărora te vei putea consacra cu onoare.

Contele fu nemaipomenit de mișcat de acest discurs, fiindcă argumentele i se păreau solide și fiindcă încrederea pe care o avea în Rafael Sacco, încă din cea mai fragedă tinerețe, îl făcea să capete multă autoritate.

Verrina, unul dintre cei ce fuseseră chemați la acest sfat, om cu un spirit neliniștit, împetuos și plin de foc, înclinat către fapte mari, dușman înflăcărat al cîrmuirii prezente, aproape ruinat de marile sale cheltuieli și atașat contelui, luă cuvîntul pentru a-i răspunde lui Sacco, și vorbi astfel :

— M-aș fi mirat ca un om de bine să cuteze a profera ceea ce mi-au auzit urechile, dacă n-aș fi isprăvit cu miratul de cînd văd cum suferă Republica. Toată lumea

îndură opresiunea cu o supunere atît de lăşă, încît eşti obligat să cauţi unele motive ca să scuzi această lăşitate. Rafael Sacco a zugrăvit atît de fidel lucrurile, încît nu mai e nevoie să vorbesc şi eu despre ele. Le simţim însă efectele; dar numai contele Gian-Luigi are curajul de a vrea să rupă jugul pe care-l purtăm; şi iată că unii se străduie să-l întoarcă de la acest gînd, spunînd că e un rău necesar şi că trebuie să ne împăcăm cu nenorocita condiţie a acestor vremi. Discursul lui Sacco, deşi pare înţelept, nu-i nici solid, nici cinstit. Poate că rasa primilor tirani ar mai dura şi acum, dacă lumea ar fi judecat în felul ăsta. Orice om care-şi iubeşte ţara şi e plin de virtute, nu numai că poate, dar trebuie să se opună tiraniei. E destul să fii născut liber ca să te ridici împotriva ei; dar cînd porţi un nume mare, cînd ai inimă, avere şi te bucuri de încredere, trebuie să le sacrifici pentru libertatea ţării tale şi marii seniori sînt obligaţi la acest lucru, mai mult decît ceilalţi. Sînt de acord că într-un stat monarhic trebuie să înduri dominaţia unor prinţi legitimi, aşa cum i-a făcut Cel-de-Sus şi să ne rugăm Domnului ca să ni-i dea pe cei mai buni; dar într-o Republică, unde vezi un particular ridicîndu-se pe căi samavolnice, doborîndu-i pe toţi ceilalţi şi îndepărtîndu-i din slujbele mari pe oamenii de merit ca să domnească el cu mai multă autoritate, apoi atunci îi stă bine unui om de valoare să se declare duşmanul acestuia şi să se folosească de toate puterile şi de toată dibăcia sa ca să-l distrugă. Vrei să aştepţi ca răul să prindă rădăcini şi mai puternice? Familia Doria nu e destul de puternică pentru a-ţi isca bănuiele? N-o să aştepţi prea mult ca să-i vezi dîndu-şi pe faţă planurile; împăratul îi îmboldeşte să se declare şi le-a făgăduit tot ajutorul; sînt stăpîinii portului şi ai galereilor şi vor găsi lesne pretexte ca să le umple cu soldaţi, motivînd că vor porni pe mare; Senatul este alcătuit din slujitorii lor; în sfîrşit, nu le mai rămîne decît să vrea ca să devină suveranii Genovei; într-o zi,

într-o clipă, iată-ne sclavii lor ; dacă Rafael Sacco vrea să fie sclav, să fie ! Perfect ! Dar eu, care sînt crescut în cele mai frumoase tradiții, declar că în loc să mă supun unei asemenea infamii, prefer să-mi vărs și ultima picătură de sînge. Așa că îi voi da astăzi contelui de Fiesco aceleași sfaturi pe care mi le-aș da mie însumi. Da, seniore, te-ai născut într-un secol nenorocit în care sau te tirăști, sau ești persecutat ; crima e un merit, iar josnicia este răsplătită zilnic. Doria stăpînește inima unei părți a nobilimii doborîită de o teamă rușinoasă sau angajată față de el prin interese slugarnice ; sînt sigur că domnia ta n-ai să te numeri niciodată printre aceștia și că curajul domniei tale te va face să te deosebești de ceilalți gentilomi după cum te deosebești prin originea aleasă. Nu nesocoti deloc minunatele însușiri cu care te-a înzestrat natura și slujește-ți patria. Singur domnia ta poți reda genovezilor curajul, și-i poți înflăcăra să lupte pentru libertatea lor. Răspunde astfel dorinței întregului popor care geme sub autoritatea nedreaptă a lui Doria. Sprijină năzuințele celei mai sănătoase părți a nobilimii care deplînge pe ascuns nenorocirea comună. Nu-l vor ține atîta de rău pe Giannettino Doria de a fi fost cauza acestei nenorociri, cît îl vor ține pe contele Gian-Luigi de a o fi suportat, prin nehotărîrea sa. Să nu mi se vorbească mie despre tinerețea domniei tale ca despre o piedică în calea succesului unui plan atît de măreț ; faptele ieșite din comun au nevoie de vigoare și de îndrăzneală și nu de reflecțiile reci ale prudenței. Reputația domniei tale este atît de bine statornicită încît, pe lingă faptul că tinerețea își are farmecul ei pentru a-ți atrage prieteni, te bucuri în ochii lumii de o încredere pe care n-o obții aproape niciodată decît la o vîrstă mai înaintată. Știind cît ești de dezinteresat, nu cred că trebuie să mai adaug la motivele nenorocirii publice și alte motive care te privesc personal. Te rog totuși să te gîndești puțin la situația în care te vei afla dacă prezenta cîrmuire mai dăurează

cîtva timp. Ce se va întîmpla cu gloria strămoșilor domniei tale ? Ce va deveni gloria voastră ? Vei răbda să se spună că familia Fiesco s-a coborît pînă într-atît încît a ajuns să se tîrască în fața familiei Doria ? Cui i-ar mai folosi că se trage din vechii duci de Bavaria¹ și că a dat atîtea persoane de vază : doi papi, șaptezeci de cardinali și nenumărați prelați ? Înseamnă că și-a cucerit în zadar o faimă nemuritoare în trecutele războaie : contele Gian-Luigi a preferat, în locul pildelor strămoșilor săi, sfaturile lui Rafael Sacco și a preferat să-l aduleze pe Giannettino Doria, în loc să fie eliberatorul patriei sale. Și măcar dacă l-ai adula în mod sîrguincios, cum fac ceilalți, ca să poți nădăjdui vreo favoare, încă ți-aș mai ierta această lașitate ; dar domnia ta îl urăști și nu-l poți suferi ; aversiunea asta s-a ivit în multe ocazii și el nu pierde nici una ca să te umilească. Atunci cînd te afli într-o astfel de situație față de cei care ocupă primul loc, sau îi dai peste cap sau te îndepărtezi de lângă ei. Căci a te expune tuturor jignirilor pe care ți le pot aduce, este cea mai proastă hotărîre pe care ai putea-o lua. Frumoasă hotărîre pentru contele Fiesco de a fi zilnic de față la scularea din somn a lui Andrea Doria, ca să poată ajunge cîndva locotenent pe galerele comandate de nepotul acestuia ! Asta este totuși cea mai înaltă treaptă a onoarei la care ai putea nădăjdui, atîta vreme cît el va fi stăpînul tuturor afacerilor. Cu cît va vedea mai multă mîndrie în purtarea domniei tale, cu atît îți va încredința slujbe mai mici. Nu observi că de cîtăva vreme nu-ți vorbește decît cu dispreț și că nu poate suferi să fii lăudat ? Răutatea lui împotriva domniei tale apare pînă și în cele mai mici lucruri ; el nu-și poate ascunde invidia pentru neamul ales din care te tragi, mult mai nobil decît al lui,

¹ Familia de Fiesco pretindea că se trage dintr-un prinț de Bavaria sau de Burgundia, care s-ar fi stabilit în Liguria, în secolul X sau XI.

pentru averea domniei tale, cucerită în mod cinstit, și nu ca cea pe care-o are el ; și mai ales pentru simpatia pe care ți-o arată poporul. Această favoare a norodului îi displace cel mai mult lui Andrea Doria : încă puțină și în ochii lui ea te va face să pari un criminal. Cîte piedici nu ți-a întins bătrînul ăsta viclean ca să-ți dea prilejul că scapi vreo vorbă sau să-ți dezvălui sentimentele ! Dar chiar dacă ți-ar sta în putere să ascunzi tot timpul — sub o înfățișare modestă — această mîndrie a sufletului care te înalță atît de sus, deasupra oamenilor obișnuiți, crezi că cei doi tirani n-or să-și manifeste tot timpul neîncrederea față de domnia ta ? Orice dovadă de moderație îi va face și mai bănuitori ; ei nu-și vor putea închipui că un om cu numele de Fiesco ar fi în stare de o asemenea josnicie ; și, apreciind sentimentele pe care le ai, prin cele pe care ar trebui să le ai, cei doi se vor sluji — ca să te ruineze — de această supunere aparentă față de ei, numai ca să fie în siguranță. Așa că pierderea domniei tale n-ar fi mai puțin sigură și pe deasupra ar mai fi însoțită și de o rușine veșnică ; urmîndu-ți sentimentele generoase către care te îndeamnă firea, dacă va fi să pieri, apoi cel puțin să pieri printr-o faptă măreață. Dacă aceste adevăruri îți sînt cunoscute — și mai mult ca sigur că le cunoști mai bine decît mine — atunci nu mai e nevoie să ți le lămuresc eu. Trage din ele doar două concluzii contrare raționamentelor lui Rafael Sacco : prima, că e mai bine să grăbești căderea dușmanului care se străduie să te ruineze, decît să aștepti să se prăbușească el singur. A doua, că nu toate mărimile stau pe marginea prăpastiei, nu toți uzurpatorii au fost nefericiți și că, în sfîrșit, Cerul nu-i pedepsește întotdeauna, la momentul potrivit, pe cei răi, ca să-i apere pe oameni de cruzimile lor. Natura, mult mai perfectă decît politica, ne învață să preîntîmpinăm răul care ne amenință ; aceasta devine de nevindecat în vreme ce prudența chibzuiește asupra lucrurilor. La ce ne va sluji să examinăm cu atîta delica-

tețe exemplele ce ne-au fost date ? Dacă stai să te tot gîndești, nu mai știi ce hotărîre să iei ; faptelor mari le stă bine puțină cutezanță. Toate afacerile au două fețe distincte, și aceeași politică ce l-a ținut de rău pe Pompei că, miniindu-l pe Cezar, i-a întărit puterea, a lăudat purtarea lui Cicerone care l-a dus la ruină pe Catilina. Celălalt folos pe care-l poți trage din aceste considerații este că rușinea sau gloria domniei tale depind de hotărîrea pe care ai s-o iei, deși în orice parte ai privi, pericolul e același pentru domnia ta. Pericol contra pericol : să-l alegem deci pe cel mai onorabil : primul pericol, e să devii sluga lui Doria ; datorită celui de al doilea însă, poți ajunge eliberatorul țării, aliatul unui rege mare și arbitru Italiei. Dar dacă, în momentul în care-ți vorbesc, această iluzie de libertate ce se mai străvede încă în Republica noastră te face să mai ai vreun scrupul în atacarea cîrmuirii, gîndește-te că nu mai e vorba de aceeași Republică ce se întindea odinioară pînă la țărmul Mării Negre și care-i ajuta pe regii Ierusalimului împotriva tuturor forțelor necredincioșilor ; că nu mai este același Senat atît de august și de sever în respectarea legilor noastre ; ci o turmă de sclavi și de slugi ale lui Doria care se supun orbește tuturor dorințelor sale. Facă Domnul ca Republica să-și recapete vechea ei strălucire ! Atunci nimeni nu te va face să-ți schimbi, mai cu tărie decît mine, planul către care te îndemn acum. Dacă acest oraș nefericit — care aproape că nu mai are nimic liber decît aerul pe care-l respiră — ar putea să revină la vechea lui splendoare, dacă magistrații săi ar fi în stare să mențină autoritatea pe care se pare că Andrea Doria le-a lăsat-o, mărturisesc că încă ar mai fi un motiv să ne îndurăm cu răbdare nenorocirea și că — chiar dacă n-ar fi nici sigur, nici util — ar fi cel puțin generos să ne sacrificăm propriile interese acestei vane imagini ce ne mai rămîne despre libertatea sa. Dar acum, cînd Andrea Doria a devenit stăpîn pe toate voturile din

Senat și cînd Giannetino are toată armata în mîna lui. Genova trebuie ori să piară, ori să-și schimbe cîrmuirea. Ar fi o izbucnire violentă, dar nu de durată : cetățenii ei sînt prea dezbinați ca să păstreze prea multă vreme vechea formă a Republicii ; dar dacă îi trebuie un suveran, apoi nu-i trebuie altul decît contele Gian-Luigi. Are curaj și spirit, suflet mare, moravuri plăcute, fire darnică ; este uman, blind, cinstit ; și ceea ce-l face și mai demn de un atît de înalt rang, e faptul că-și iubește țara și sînt convins că-i va face o plăcere cu totul deosebită să-i redea deplină libertate, după ce o va readuce la înflorirea de odinioară. Iată, seniore, o faptă demnă de domnia ta, la care nu trebuie să te îndemnăm numai prin sfaturile noastre, ci să te și slujim cu prețul sîngelui nostru. Totuși, pentru a executa o faptă atît de măreață, să nu-i chemi pe francezi în ajutor ; ajutorul străinilor ne-a fost întotdeauna fatal ; sub pretextul că ne apără, ne-au devenit stăpîni ; n-am face altceva decît să ne schimbăm tiranii. Să nu fii obligat pentru noua măreție decît numai domniei tale, prietenilor și celor care depind de domnia ta ; dar domnia ta să nu depinzi de nimeni, dacă este cu putință, fie că ai de gînd să păstrezi suveranitatea, fie că ai s-o înapoezi într-o bună zi Republicii.

Vincente Calgano de Varese, vechi slujitor al contelui, văzînd că stăpînul său înclina aproape cu totul către părerile lui Verrina, socoti c-ar fi inutil să-l contrazică. Susținu doar că, dacă afacerea era în întregime hotărîtă, contele trebuia să se slujească de francezi, spunînd că ar fi o imprudență să nu se folosească de toate forțele, cînd își juca propria soartă ; că nu putea pricepe cum de-l sfătuiau pe contele să reziste de unul singur în fața armatelor Imperiului, ale Spaniei și ale Italiei care aveau să se unească împotriva lui ; că puteai să iei un oraș prin surprindere, sau să te scapi de cîteva persoane, printr-o conjurație, dar că nu puteai schimba cîrmuirea unui Stat și apoi să păstrezi puterea ; că asta era treabă

de mulți ani și că trebuia să-și asigure bani, forțe și alianțe ; că în starea în care se aflau treburile Europei, nu concepea ca niște oameni rezonabili și prieteni ai contelui să-l facă să creadă că era vorba de o treabă ușoară ; și că, dacă ar fi fost ușor de dus la îndeplinire, urmările i se păreau foarte periculoase și cu neputință de înlăturat din pricina sprijinului pe care imperiul i-l dădea lui Doria.

Verrina combătu cu toată puterea raționamentul lui Calgancio și-i înfățișă din nou contelui, toate argumentele pe care i le adusese — în legătură cu acest lucru — în primul lui discurs, arătându-i cu și mai multă convingere decât pînă atunci, că protecția prinților nu dura niciodată mai mult decât interesele lor și că deși favoarea casei de Austria părea atît de atașată de casa Doria, pentru că cei doi Doria îi erau împăratului utili, ea avea să ia sfîrșit de îndată ce ei nu-i vor mai fi folositori ; în timp ce dacă trufașul Carol al V-lea îl va vedea pe contele Fiesco, fie în stare să-l slujească, fie să-i facă vreun rău, va uita serviciile celorlalți pentru a-i căuta prietenia ; dar că, dacă îi chema pe francezi — pe lingă faptul că ei se plictiseau repede de orice, că sirguința lor în afacerile externe era supusă deselor revoluții dinlăuntrul regatului lor și că ea depindea de geniul celor care cîrmuiau țara — contele avea să-și închidă toate căile de împăcare cu împăratul, a cărui putere era, în Italia, mai mare decât a francezilor ; va fi de ajuns, în sfîrșit, să caute ajutorul Franței cînd se va vedea exclus din alianța cu Imperiul ; că în acest caz, Franța va avea tot interesul să nu-l abandoneze, că nu va pregeta să-l ajute, pentru că — rămî-nînd stăpînul Genovei, francezii se vor teme tot timpul ca nu cumva să se împace cu dușmanii lor dacă nu-i vor acorda ajutoarele necesare apărării sale ; că, de fapt, contele n-avea nevoie de forțe mai mari ca să-i reușească planul pe care și-l propusese — decât cele pe care le putea aduna el însuși : că în Genova nu existau decât două

sute cincizeci de ostași și că galerele lui Giannettino Doria erau complet dezarmate.

Aceste argumente îl hotărîră în sfîrșit pe contele Fiesco, fiindcă se potriveau întocmai cu primele sale idei legate de planul său și fiindcă erau pe măsura ambițiilor sale. Hotărî deci să nu mai cheme nici un străin în ajutor și să-și execute planul cu forțe interne, cu prietenii și cu slujitorii casei sale. Spuse însă că nu voia să precipite lucrurile, deși împrejurările erau presante.

— Eu nu sînt primul, spuse el, care a conceput un astfel de plan, fie pentru propria sa glorie, fie pentru binele țării sale; majoritatea n-au reușit însă, fiindcă n-au avut răgazul necesar să prevadă tot ceea ce li se putea întîmpla. Să nu ne umflăm în pene cu presupusul ajutor al francezilor; vor fi ei înșiși destul de strîmto-rați să se apere împotriva oștilor Imperiului și ale Spaniei care-i amenință din toate părțile. Totuși, nu trebuie să resping ofertele pe care mi le fac: mă voi servi de ele cînd mă va împinge nevoia. Dacă împăratul apără, pe față, casa Doria, noi i-l vom opune pe regele Franței, care va avea interesul să ne susțină și care-i este rival ori de cîte ori e vorba să cucerească glorie și să-și mărească Statul. Dar, pentru a izgoni familia Doria din Genova n-avem nevoie de oștile lui: trebuie să ne cîștigăm încet-încet, simpatia poporului și mai ales a breslelor de meseriași al căror număr este foarte mare și a căror mizerie este cumplită. Papa mi-a oferit bani: trebuie să-i accept și să mă slujesc de ei ca să fac, pe ascuns, niște danii. Cînd vom fi siguri de partea cea mai numeroasă a populației, prietenii noștri, care sînt oameni curajoși, se vor așeza în fruntea lor. Eu mă însărcinez cu partea cea mai grea a afacerii și, cu condiția ca oamenii mei să mă slujească cu credință, îl desfid pe Andrea Doria, oricît de șiret ar fi el, să-mi paraze lovitura. Giannettino este un smîntit pe care-l orbește bogăția și care

se crede stăpîn pe întregul Senat unde și-a plasat multe din slugile sale ; numai că se înșeală, căci avem prieteni și acolo ; unchiul său odată mort, și nobilii și meseriașii, ba chiar pînă și propriii săi servitori, se vor întoarce cu toții împotriva lui, fiindcă este de o mîndrie de nesuportat. Eu am luat o cale cu totul opusă : sînt amabil, îndatoritor, popular și n-am cunoscut un singur om de merit care să nu-mi fi simțit mărinimia. Cei doi Doria își închipuie că mă comport astfel fiindcă așa mi-e firea, fără nici un scop anume. Tinerețea mea — pe care Sacco o socoate vătămătoare în această întreprindere — mă ajută nespus de mult. Doria nu poate bănuî că un om care are mici aventuri de dragoste, care iubește vînătoarea și-i place să stea la țară, se gîndește la altceva decît să se distreze. De cînd am în minte această mare afacere, m-ați văzut vreodată mai visător sau mai încurcat ca de obicei ? Prietenii mei trebuie să facă și ei la fel, să vegheze tot timpul și să descopere tot ce se petrece fără să-și schimbe cu nimic felul de viață, să nu arate nici cea mai mică încurcătură. Un singur lucru mă deranjează și anume că trebuie să-mi înfrîng primele manifestări ale urii mele îndreptățite împotriva lui Giannettino Doria, atunci cînd mă tratează cu dispreț și cînd pare să triumfe asupra mea. Dar oricît mi-ar fi de silă să mă ascund, voi depune niște eforturi continui asupra firii mele pentru a înșela neîncrederea tatălui și pentru a răbda insolența fiului în nădejdea că mă voi răzbuna pe ei cu vîrf și îndesat și că le voi ruina casa mult mai rău decît își închipuie ei că mi-au ruinat-o pe a mea. Să-i răspundem deci cardinalului Trivulzio în așa fel încît să fie mulțumit și să se simtă legat de interesele noastre ; să-l trimitem îndărăt pe Foderato, de teamă ca nu cumva, șederea lui aici și discuțiile avute să iște vreo bănuială. Trebuie să adunăm o cit mai mare cantitate de arme la Montobio și, sub pretextul că mă duc să-mi vizitez pămînturile, să mă asigur de niște soldați căliți de care să mă pot sluji la nevoie.

Cinci sute de oameni și o galeră bine înarmată ajung ca să punem mîna pe posturile principale din oraș și să ocupăm portul. Dacă măsurile vor fi bine luate și ordinele mele executate întocmai, răspund de reușită. Sacco va vedea că nu e vorba de aventura unui tinerel și că, înainte de a mă hotărî, m-am gîndit temeinic la tot. Sint convins și în continuare că mă iubește și că voi toți mi-ați vorbit cu bună-credință; dar zarurile au fost aruncate. Îngăduiți-mi să vă conduc și păstrați cu strășnicie taina pe care v-am încredințat-o.

Cu asta, se despărțiră; tratatul fu rupt, Foderato făgădui să nu sufle o vorbă și se întoarse la cardinalul Trivulzio încărcat cu daruri, dar cu un răspuns general și anume că Fiesco va persevera în planul lui, dar că aștepta o conjunctură favorabilă și ajutorul bănesc la care Papa îl făcuse să tragă nădejde, pentru a cîștiga poporul de partea sa, prin niște mari danii secrete. În vremea asta, contele se purta cu o înțelepciune minunată și deși era deseori jignit de moarte de Giannetino Doria, nu lăsa să-i scape nici cel mai mic cuvînt de ură. Se ducea aproape zilnic la Andrea Doria, unde îi răsplătea regește pe servitorii acestuia. De îndată ce afla că un gentilom se afla la strîmtoare, îi preîntîmpina dorința și-l ajuta cu bani sau cu creditul său și nu vroia cu nici un chip să i se vorbească despre binele pe care-l făcuse. Îi ajută pe cei sărmani cînd se scumpiră alimentele, perioadă în care casa sa nu și-a închis ușile, iar masa sa n-a fost nimănui refuzată. Făcea toate aceste lucruri cu noblețe și măreție, fără fast, fără afectare, încît pînă și partizanii lui Doria le atribuiră doar ușurinței tinereții și dărniciei sale care era aproape ereditară în familia Fiesco.

Această purtare făcu să și-i apropie atît de tare pe toți prietenii săi încît nici unul dintre cei ce făgăduiseră să-l slujească, n-a dat dovadă, într-o treabă atît de delicată, nici de necredință, nici de indiscreție, lucru ciudat într-o conspirație unde ai nevoie de atîția actori și de

atita taină încît chiar atunci cînd nu există nici un trădător, e lucru mare să nu se afle aproape întotdeauna cîte un imprudent. Dar ceea ce este mai de mirare în toată această treabă, e faptul că dușmanii săi, văzîndu-l că se comportă tot timpul în acest fel, nu intrară la nici o bănuială și nu făcură nici un caz de avertismentele date din mai multe locuri.

Intr-o zi, Andrea Doria, aflînd că Fiesco cumpărase patru din galerele ducelui de Piacenza, voi să vadă cam ce planuri are și să știe dacă nu cumva contele urmărea să se angajeze în slujba Papei, pe care Andrea îl privea ca pe dușmanul lui ascuns. Dar contele îi răspunse cu atîta franchețe că nu le cumpărase decît ca Geronimo de Fiesco, fratele său, să lupte cu ele împotriva corsarilor, încît acel bătrîn politician rămase satisfăcut de răspunsul său și nu mai ceru și alte lămuriri. Dimpotrivă, se lăsă convins că tinărul Fiesco era pe punctul de a o rupe cu ducele de Piacenza — din pricina cîtorva sate, ce se învecinau cu pămînturile sale, pe care ducele ținea morțiș să le aibă — și că va fi chiar obligat să-i implore ajutorul, dacă se ajungea la o dușmănie fățișă. Unul dintre cele mai mari cusururi ale lui Doria era că nu voia să țină seamă de sfaturile nimănui și că se credea mult mai dibaci decît ceilalți. Nu poți motiva altfel orbirea acestui om, decît că Providenței îi place uneori să joace astfel de renghiuri oamenilor prudenți, slujindu-se de cîte un tinăr fără experiență ca să le vină de hac celor mai experimentați moșnegi.

Fapta care i-a adus contelui de Fiesco cei mai mulți partizani din sînul poporului, a fost mărînimia de care a dat dovadă față de țesătorii de mătase ce alcătuiau o breaslă importantă în Genova. Aceștia erau foarte strîmtoși de pacostea trecutelor războaie și de ravagiile pe care le făcuse, în țară, ciuma. Contele aflase de la judele lor despre situația în care se găseau ; se arătă a fi mișcat de sărăcia lor și-l rugă să-i trimită la palatul său pe toți

cei care aveau nevoie de ajutor ; acestora le dădu bani și hrană și le recomandă să nu facă multă vîlvă despre ajutorul dat, spunîndu-le că nu rîvnea la nici o altă răsplată decît la mulțumirea de a-i fi ajutat pe cei necăjiți. Își însoți aceste binefaceri de atîtea vorbe bune și dădu atîtea dovezi de bunătate, încît cîștigă definitiv simpatia acestor bieți oameni. Îl binecuvîntară de mii de ori și din ziua aceea îi fură devotați cu trup și suflet.

Atrăgîndu-și, prin mărinimiile sale, dragostea și stima celor sărmani și a oamenilor de rînd, Fiesco se străduia totodată să se facă plăcut, prin onestitatea sa, și celor bogați. Nu scăpa nici o ocazie să le spună că într-o Republică, nobilimea nu trebuie să ocupe întotdeauna primele locuri și că înainte de obîrșia aleasă trebuia preferat meritul ; că nobilii nu trebuiau să aspire la demnități decît în funcție de serviciile aduse ; că în frunte trebuia să se afle cel mai prețuit dintre cetățenii orașului ; în sfîrșit, că el nu se va opune niciodată ca egalitatea să fie deplină în forma de guvernămînt, dar că bunele intenții ale unui singur om nu erau suficiente pentru a se ajunge la un astfel de rezultat și că fiecare era obligat să ia măsuri și să contribuie la acest lucru pentru a se ajunge aici. Și astfel, contele arunca, puțin cîte puțin, sămînța revoltei împotriva cîrmuirii prezente și le redeștepta gînzilor dorința pentru vechea lor libertate.

Totuși, nu se încredea chiar atît de mult în bunăvoința poporului încît să nu se gîndească să-și asigure și niște ostași care sînt de fapt cei mai necesari în astfel de acțiuni. Așa că la începutul verii, plecă din oraș, sub pretextul că se duce să-și vadă pămînturile, dar în realitate ca să-și aleagă dintre supușii săi, niște soldați și să-i învețe mînuirea armelor. Motivul aparent era înarmarea corăbiilor sale și necazurile pe care i le pricinuia vecinătatea cu ducele de Piacenza, despre care spunea că nu-i putuse potoli pretențiile în cele două discuții publice pe care le avusese cu el, în legătură cu această neînțelegere.

Cei doi se văzură într-adevăr, la hotarul dintre pământurile lor, și în public și în particular, și la ultima întrevedere, ducele îi făgăduise două mii dintre cei mai buni oșteni ai săi. Numai pentru a fi sigur de el și pentru a stabili ziua mai veni contele să-l mai vadă o dată, dar în mare taină.

Fiesco se întoarse la Genova spre sfârșitul toamnei, străduindu-se să nu arate nici prin maniere, nici prin purtare, că s-ar fi schimbat. Mereu aceeași bună dispoziție, aceeași lipsă de constrângere, aceeași discuție veselă, spirituală, nevorbind decît de distracțiile și de adunările al căror suflet era. Casa lui nu se golea niciodată și era locul de întîlnire al celor mai de vază oameni din oraș, fiindcă se pricepea să nascocoască noi distracții și fiindcă dărnicia și politețea sa întreceau cu mult ceea ce se auzise despre el.

Dar, în vreme ce contele părea să nu se gîndească decît la distracții, pregătea în tăcere tot ceea ce-i era necesar ca să-și poată executa planul. Iată însă că Andrea Doria se îmbolnăvi grav. Acest accident păru că avea să dea peste cap toate măsurile luate și să precipite acțiunea, căci contele fu înștiințat că Giannettino dăduse ordin să-i măcelărească pe toți cei din familia Fiesco, în ziua în care unchiul său își va da duhul și că Lercaro își asumase această crudă sarcină. I se scriseseră dealtfel o mulțime de scrisori în care era înștiințat că acel om încercase de trei ori să-l otrăvească și că împăratul îi trimisese niște trupe lui Doria ca să ocupe orașul. Fie că vestea fusese adevărată, fie că fusese falsă, contele avu înțelepciunea de a nu scoate nici o vorbă. Andrea se vindecă și Gian-Luigi — care venise să-l vadă zilnic cît fusese bolnav — îi arată mai virtos ca ceilalți, cît de mult îl bucura faptul că se vindecase.

Întreținea cu banii Papei — sub numele fratelui său Geronimo — cele patru corăbii pe care le cumpărase de

la ducele de Piacenza și pe care le folosea împotriva cor-sarilor. Partea cea mai importantă a planului său era să pună stăpânirea pe port. Aduse deci una din acele galere la Genova, pretextînd că voia s-o trimită în Levant și se folosi de acest prilej pentru a vîri, unul după altul, în oraș, niște oșteni aduși de pe pămînturile sale și de pe cele ale lui Piacenza ; unii intrară ca și cînd s-ar fi aflat acolo în garnizoană ; alții, în chip de aventurieri care doreau să lucreze ca marinari sau ca oameni pe galere cărora li se spunea *bonevoglie* ¹.

Verrina înrolă cu dibăcie în companiile din oraș cinci-zeci de ostași hotărîți, slujitori ai contelui, și mai corupse și pe alții din garnizoană. Oamenii cei mai destoinici din popor și în special țesătorii de mătase, făgăduiră să facă orice pentru conte. Calcanio și Sacco acționară la rîndul lor cu multă hotărîre și grijă. Nu s-ar putea reda mai bine dibăcia celor patru oameni care au condus această conjurație, decît arătînd că au atras de partea lor mai bine de zece mii de oameni, fără să divulge vreunuia din ei adevăratul lor plan.

Nu mai trebuia decît hotărîtă ziua în care să-l pună în practică. Dar iată că apărură niște dificultăți. Verrina fu de părere ca Andrea, Giannettino Doria și Adam Centurione împreună cu toată nobilimea atașată acestui partid să asiste la o slujbă cu muzică, oferindu-se să-i ucidă el însuși în timpul ceremoniei. Propunerea fu însă respinsă cu groază ² de către contele Fiesco. Un altul propuse să se folosească de prilejul nunții unei surori ³

¹ Din italianescul *buonavoglia*. După Furetière : „un om care se vinde de bunăvoie ca să tragă la rame“ (n.ed.fr.).

² Ediția din 1665 este mai precisă și mai categorică : „această propunere a fost imediat respinsă de conte, care vădi o asemenea groază față de ea, încît strigă că nu va consimți în vecii vecilor să lipsească de respect taina cea mai sfîntă a credinței noastre ca să-și asigure succesul planului său“ (n.ed.fr.).

³ Perette Doria.

a lui Giannetino Doria cu Giulio Cibo, marchiz de Masse¹, cumnatul contelui, spunînd că uciderea acestora ar fi lesnicioasă, dacă i-ar invita la un festin dat la el acasă, în cinstea celor din familia sa, și că așa i-ar prinde pe toți deodată în plasă. Contele se opuse din nou pentru că trădarea asta i se părea prea josnică. În sfîrșit, după multe deliberări, fu aleasă noaptea zilei de 2 ianuarie — alții spun de 4. Verrina, Calcanio și Sacco își plasară pretutindeni oamenii. Contele dusesese în taină la el acasă o mare cantitate de arme și însemnase el însuși locurile ce trebuiau cucerite ; își trecu încet și fără zgomot, printr-o ușă ascunsă, într-un corp de clădiri din spatele palatului său, oștenii destinați să înceapă primii acțiunea. Totul fiind gata și luminîndu-se de ziuă, contele făcu mai multe vizite, după obiceiul său ; spre seară, se duse la palatul Doria unde, întîlnindu-se cu copilașii lui Giannetino, îi luă pe rînd în brațe și-i mîngîie vreme îndelungată, de față cu tatăl lor. Pe urmă, îl rugă pe acesta să dea poruncă ofițerilor de pe galerele lui, să nu împiedice plecarea galerei sale care trebuia să pornească în acea noapte, spre Levant, după care își luă rămas bun de la Giannetino cu politețea lui obișnuită. Întorcîndu-se acasă, trecu pe la Tommaso Assereto, unde întîlni mai bine de treizeci de gentilomi numiți „populari“, pe care Verrina îi adunase cu dibăcie în casa lui. Contele îi pofti să ia masa cu el și-l trimise pe Verrina prin tot orașul, în port, la Palatul Republicii și la cel al lui Doria ca să bage de seamă dacă nu cumva se aflase ceva despre planul lui. După ce i se aduse vestea că totul era liniștit, porunci să se încuie porțile palatului său, cu ordin de a-i lăsa totuși să intre pe cei care ar cere acest lucru și cu interzicerea de a nu mai îngădui nimănui să iasă, oricine ar fi el.

¹ Marchizul provenea dintr-una din cele mai nobile familii ale Italiei și era fratele soției lui Fiesco. Aliindu-se cu francezii în 1547, i s-a tăiat capul.

Gentilomii poftiți la masă fură surprinși ca în locul festinului anunțat să nu găsească decît arme, oameni necunoscuți, și soldați. Fiesco îi adună pe toți într-o sală și, cu chipul plin de cea mai nobilă și mai îndreptățită mîndrie, le ținu acest discurs :

— Prieteni, am îndurat prea mult obrăznicia lui Gian-netino și tirania lui Andrea Doria ; dacă vrem să ne apărăm viețile și libertatea de primejdia care le amenință, nu mai avem nici un minut de pierdut. E vreunul aici de față care poate ignora cumplita nenorocire în care se află Republica ? Cui socotiți că le sînt sortite cele douăzeci de galere care vă asediază portul și atîtea forțe pe care le-au pregătit cei doi tirani ? Iată-i pe punctul de a triumfa asupra răbdării noastre și de a-și înălța nedreapta lor autoritate peste ruinele acestui Stat. Nu mai avem vreme să ne deplîngem nenorocirea pe ascuns ; trebuie să încercăm totul pentru a ne elibera ; cum răul este puternic și remediul trebuie să-i fie pe potrivă. Dacă spaima de a cădea într-o robie rușinoasă are vreo putere asupra sufletelor voastre, hotărîți-vă să sfărîmați lanțurile cu care vrea să vă ferece Doria ; căci nu pot crede că ați fi în stare să mai îndurați nici nedreptatea unchiului, nici orgoliul nepotului ; nu cred — zic — că ar exista vreunul printre voi care să vrea să se supună unor stăpîni ce-ar trebui să fie egali cu voi. Chiar dacă nu ne-ar păsa de salvarea Republicii, ar trebui să ne pese de salvarea noastră. Răzbumarea este legitimă și măreață pentru că are în vedere binele public, fiindcă nu putem să renunțăm la interesele noastre fără a le trăda pe cele ale patriei noastre. Nu ține decît de voi să asigurați și liniștea țării și pe a voastră : nu vă rămîne decît să vreți să fiți fericiți ca să fiți într-adevăr. V-am arătat calea gloriei ; voi pași primul pe ea dacă sînteți dispuși să mă urmați. Toate aceste pregătiri pe care le vedeți ar trebui să vă însuflețească în momentul de față tot atît pe cît v-au surprins la început și uimirea pe care am zărit-o pe chipurile

voastre, trebuie să facă loc hotărîrii de a folosi aceste arme împotriva dușmanului nostru comun. V-aș ofensa curajul dacă v-aș crede capabili să șovăiți între a privi aceste arme și a ști cum trebuie să le folosiți. Planul e sigur prin grija cu care am orînduit toate lucrurile și util prin avantajele pe care le-ați avea. E just, din pricina opresiunii pe care o îndurați, și glorios prin însăși măreția sa. Mă voi justifica — dacă e necesar — prin scrisorile pe care am pus mîna — arătîndu-vă că împăratul îl îboldește pe Andrea Doria să accepte suveranitatea Genovei și că marchizul de Gast se îndreaptă încoace cu trupe, ca să-l înscăuneze. Aș putea să vă arăt — datorită acelor scrisori — că Giannetino a mituit de trei ori niște oameni ca să mă otrăvească. Mi-ar fi de asemenea ușor să vă dovedesc că i-a poruncit lui Lercaro să mă măcelărească, împreună cu toți ai mei, în clipa în care unchiul său avea să-și dea duhul; dar aceste trădări — deși negre și infame — nu vor adăuga nimic la ceea ce îndurați de atîta vreme din pricina tiraniei lor. Mi se pare că și zăresc în ochii voștri nobila înflăcărare inspirată de o răzbunare legitimă; că sînteți mai nerăbdători decît mine să vă dați pe față sentimentele, să fiți siguri de bunurile voastre, de liniștea și de cinstea familiilor voastre. Haidem deci, dragi prieteni, să salvăm reputația Genovei, să salvăm libertatea patriei noastre și să facem cunoscut astăzi întregii lumi, că în această Republică se mai găsesc încă oameni curajoși care știu să le vină de hac tiranilor!

Auzind aceste cuvinte, toți cei de față fură nemai-pomenit de uimiți; dar cum erau aproape toți devotați contelui de Fiesco, îi făgăduiră să-l slujească. Numai Bava și Battista Giustiniani îl rugară să nu-i vîre în această afacere; contele nu-i sili și se mulțumi să-i închidă într-o odaie. Cîțiva istorici — prea devotați casei Doria — au scris că Fiesco s-a folosit de violență ca să-i determine

pe acei gentilomi să ia armele și că le-ar fi spus, cu acea ocazie, niște lucruri care nu prea se potriveau cu firea sa.. Dar indiferent dacă aceste discursuri au fost adevărate sau presupuse, îndată ce-i puse la curent pe toți, cu planul său, ei făgăduiră să execute ceea ce le va porunci.

După ce le mulțumi gentilomilor pentru bunăvoința lor și după ce spuse fiecăruia dintre ei câte o vorbă bună, se duse în apartamentul soției sale.

Ea era sora marchizului de Masse, provenind din vechea și ilustra familie de Cibo, și se numea Leonora. Manierele alese, firea blindă și frumusețea sa, o făcuseră să fie îndrăgită de toată lumea, afară de soacra sa ¹ a cărei fire trufașă nu se împăca cu nimeni; dar contesa Leonora era și mai prețuită pentru virtutea și pentru atașamentul pe care-l avea pentru bărbatul ei, ca și pentru alte multe calități. Totuși, primele văpăi ale dragostei odată trecute, galanteriile acestuia ca și sfaturile ambițioase ale mamei sale — care avea multă putere asupra lui și care era geloasă pe respectul arătat nurorii sale — prilejuiau uneori niște răceli între ei și făceau ca soțul să-i ascundă multe lucruri soției sale.

Fiesco o găsi pe contesă foarte speriată din pricina acelor pregătiri făcute în casa lor, fiind sigură că bărbatul ei le făcea cu scopul cine știe cărei fapte primejdioase. Cum îl văzu, se aruncă în genunchi în fața lui, izbucnind în lacrimi, și nu vru să se mai ridice de jos.

— Ce ai de gînd să faci ? zise ea ; ce vor să însemne toate aceste pregătiri și toată adunarea asta de oameni înarmați ? Ai dușmani care rîvnesc să te omoare ? De ce faci din asta o taină ? N-am oare interesul să te apăr, ori te îndoiești de fidelitatea mea ? Dacă n-am destulă putere să te apăr, am cel puțin destul curaj ca să mor împreună

¹ Maria de la Rovere. mama contelui Fiesco, se opusese la această căsătorie (n.ed.fr.).

cu domnia ta, și ca să mă așez în fața loviturii ce ți-ar fi destinată !¹

— N-am să-ți ascund nimic, zise contele ridicînd-o de jos și îmbrățișînd-o cu dragoste : tot ceea ce vezi este pregătît împotriva lui Doria care a hotărît să mă piardă și căruia am vrut să i-o iau înainte.

Și după ce i-a istorisit întreaga țesătură a conjurației, a încercat să-i micșoreze temerile asigurînd-o că succesul acțiunii sale era sigur și că nu exista nici un pericol ; că se angajase prea mult în această afacere și că în noaptea aceea se va hotărî soarta familiei Doria și a sa. Mama lui se afla de față, împreună cu Paolo Pansa, fostul său preceptor față de care Fiesco avea mare venerație. Pansa își uni rugămintile cu cele ale contesei care se aruncă din nou la picioarele sale și care, văzînd că nu-l poate face să dea înapoi, leșină de durere. Contele fu mișcat s-o vadă în această stare ; pînă și mamei sale i se făcu milă de ea ; dar în vreme ce mamă-sa și preceptorul se grăbeau să-i dea ajutor, el se strecură afară din odaie și reîntrînd în sala unde-și lăsase prietenii, dădu ultimele porunci pentru executarea planului.

Porunci unui grup de o sută cincizeci de oameni, aleși dintre cei mai buni oșteni, să se ducă în acea parte a orașului care se numea Burgul, unde avea să-i urmeze și el însoțit de nobilime. Cornelio, fratele său din flori, primi ordin ca de îndată ce va fi ajuns în Burg, să plece cu treizeci de oșteni ca să ia prin surprindere corpul de gardă de la Poarta Arcului. Geronimo și Ottobone de Fiesco, frații săi, împreună cu Calcanio, primiră poruncă să ia Poarta San Tommaso în clipa în care vor auzi o lovitură de tun trasă de pe galera comandată de Verrina. Galera era și ea gata să astupe gura micului port Darsa și să asedieze galerele lui Doria. Contele trebuia să ajungă în

¹ Acest mic discurs nu figurează în ediția din 1665. El a fost împrumutat din Mascardi (n.ed.fr.).

acel port, după ce va fi lăsat, în drum, cu cît mai puțin zgomot cu putință, niște corpuri de gardă la Arcul San-Andrea, și la Poarta San Tommaso. Tommaso Assereto trebuia să cucerească această Poartă. Știa parola pentru că deținea o slujbă la Giannetino Doria. Această treabă era cea mai importantă din întreaga acțiune și dacă nu reușea, cei de pe galera lui Fiesco nu mai puteau comunica cu ceilalți conjurați : iată de ce Scipione Borghino, slujitor al contelui și soldat hotărît, primi ordin să treacă riul Darsena¹ cu niște feluci înarmate și să pună piciorul pe pămînt, chiar în clipa cînd Tommaso Assereto va ataca din afară, poarta cu pricina. Se mai hotărî ca Geronimo și Ottobone de Fiesco, după ce vor pune stăpînire pe Poarta San Tommaso, aproape de palatul Doria, unul dintre ei să ia cu asalt acest palat pentru a-i prinde pe cei doi Doria. Dar pentru că aveau motive să se teamă că Giannetino, trezindu-se din pricina zgomotului făcut de forțarea Porții să nu se urce în feluca lui Luigi Giulio², ca să dea ordine de acolo, lăsară și în acel loc trei feluci înarmate. La toate aceste ordine, a fost adăugat și unul general, și anume ca toți conjurații să cheme poporul, strigînd : „Fiesco ! Libertate !“ cu scopul ca cei din oraș de care erau ei siguri, să afle acest lucru și, văzîndu-l pe conte în fruntea răzvrătiților, să i se alăture ca să-l ajute.

N-a fost ușor să se decidă dacă n-ar fi fost mai avantajos și mai sigur să facă o singură armată din toate acele trupe care erau risipite prin toate cartierele, destul de depărtate unele de altele ; și dacă n-ar fi fost mai bine să fi intrat prin același loc, în oraș, ca să înlăture tot ceea ce li s-ar fi pus în cale, atrăgînd astfel și norodul de partea lor, căci împărțite cum erau, oștile nu puteau acționa decît destul de slab, riscînd să atace la momente

¹ Sau Darsa.

² Unul dintre intimii lui Andrea Doria.

nepotrivite și să fie înfrinte una după alta ; fiindcă trebuie o mare precizie ca să stabilești ora tuturor atacurilor și mult noroc ca să reușească toate ; atâtea capete și brațe concură la o astfel de acțiune, încît cea mai mică greșeală poate să dea totul peste cap ; și apoi e foarte dificil ca în timpul nopții, în mijlocul larmei care însoțește de obicei o astfel de acțiune, inima sau judecata vreunui conjurat să n-o ia razna în loc să meargă laolaltă cu toți, executînd ordinele șefului ; la nevoie, șeful poate schimba aceste ordine și pilda sa îi liniștește pînă și pe cei mai timizi care sînt siliți să urmeze grosul mulțimii și să facă, de nevoie, ceea ce alții fac din curaj.

Contele nu fu însă de această părere ci dimpotrivă, spuse că în acțiunile ce se întreprind noaptea, într-un loc unde cea mai mare parte a norodului e de acord cu ei, ar trebui să aibă loc mai multe atacuri deodată și că răsculații ar putea ocupa posturile principale înainte ca dușmanii lor să fie în stare să le dispute ; că alcătuiind mai multe corpuri de oaste, s-ar da alarma în mai multe locuri deodată și i-ar obliga pe cei care se apără, să-și divizeze forțele, neștiind prea bine în cîte să le împartă ; nemaipunînd la socoteală faptul că spaima, pe care astfel de surprize o pricinuieste de obicei într-un oraș mare, este mult mai puternică atunci cînd zvonurile vin din toate părțile. Dacă la un capăt al orașului sînt cinci sute de oameni, la celălalt se zvonește că sînt peste zece mii, pentru că frica îngroașă întotdeauna lucrurile. Dealtminteri, pe niște străzi înguste cum erau cele din Genova, un număr mijlociu de oameni făcea tot atîta efect cît și unul mare și douăzeci de infanteriști, ajutați de o cît de mică baricadă, nefiind atacați decît din față, puteau ține în loc de o sută de ori mai mulți dușmani, dîndu-le răgazul celor aflați în spatele lor să-și strîngă rîndurile. Nemulțumiții aveau să se alătore acestor mici cete, aveau să le îngroașe pe nesimțite și, pînă la urmă, aveau să treacă cu toții de partea celor victorioși.

Palatul Fiesco era și el de mare ajutor în această acțiune : căci era situat în cartierul Carignan, departe de celelalte case și izolat din toate părțile. Pe lângă avantajul așezării sale — căci la sud dădea spre port și mare, iar către răsărit dădea spre coasta Albara, plină de un număr foarte mare de case de distracție precum și spre valea plăcută a Bisognei — structura sa, deși superbă și bogată în marmoră de preț și în picturi minunate, făcea din el un fel de fortăreață care domina orașul.

Un căpitan corsican din statul major, maior în garda orașului, făcându-și rondul, observă că-i lipseau niște oameni din corpurile de gardă și trecînd, auzi o rumoare surdă în acel palat. Dar pentru că acolo aveau loc petreceri dese nu s-ar fi gîndit prea mult la acest lucru, dacă un soldat nu l-ar fi avertizat că văzuse întrînd acolo un mare număr de oameni înarmați. Fără să mai ceară și alte informații dădu fuga să-l înștiințeze pe Giannettino Doria care-i spuse :

— Cunosc motivul, contele de Fiesco înarmează o galeră pe care o trimite la drum ; mi-a cerut îngăduința să plece în noaptea asta ; peste un ceas ai să auzi trăgîndu-se cu tunul semnalul de plecare, așa că nu fi îngrijorat.

Severitatea istoriei ne interzice să vorbim cu ușurință despre acele lucruri care țin într-adevăr de o minune și care par născocite doar din simpla plăcere de a le născoci, dar nu îngăduie nici să trecem sub tăcere ceea ce s-a scris atunci și care a fost observat de toți cei ce-au descris această conjurație. Acei oameni au pretins că contele de Fiesco ar fi avut mai multe semne rele în legătură cu acea conjurație și că între altele un dog englezesc, alb pătat cu negru, pe care el îl iubea grozav de mult și pe care în seara aceea îl legase ca să nu-l încurce, fiindcă îl urmărea peste tot, rupsesse de două ori lanțul și-l trîntise de două ori, tăindu-i drumul și trăgîndu-l de haine, urlînd și împiedicîndu-l să iasă : prima oară,

la ușa apartamentului soției sale și a doua oară când ieșise din palat cu oastea de conjurați. Deși contele era un bărbat foarte hotărât, această întâmplare îl miră și nu se putu abține să nu i-o povestească lui Verrina. Plecă totuși și-și împărți oamenii trimițându-i în cartierele unde trebuiau să se ducă. Lovitura de tun care slujea de semnal, a fost trasă de pe galera sa ; Cornelio atacă prin surprindere garda aflată la Poarta Arcului și o cuceră fără nici o greutate ; Ottobone și Geronimo, frații contelui, însoțiți de Calcanio, împreună cu șaizeci de oșteni, nu mai izbutiră chiar atât de ușor să ia Poarta San Tommaso ; Sebastian Lercaro și fratele său le ținură piept multă vreme, dar acesta din urmă fiind ucis și celălalt luat prizonier, câțiva dintre soldații lor, care țineau cu contele, întoarseră armele în favoarea fraților lui Fiesco și cei din gardă dădură înapoi și lăsară postul în mâna conjuraților. Giannetino Doria, trezit de zgomotul ce se iscase la acea Poartă și de strigătele ce se auzeau dinspre port, se sculă crezând că era vorba de vreo ceartă între ocași și, fără a fi însoțit de nimeni altcineva decât de un paj care purta o făclie înaintea lui, dădu fuga la Poarta San Tommaso unde fu recunoscut și ucis pe loc.

Această grabă a lui Giannetino salvă viața lui Andrea Doria și-i dădu răgazul necesar să fugă călare spre Mazon, la cincisprezece mile de Genova. Geronimo de Fiesco, care primise ordin de la fratele său să deschidă cu forța palatul lui Doria, de îndată ce va pune stăpânire pe Poarta San Tommaso, văzîndu-l pe Giannetino mort, voi să salveze de jaf imensele bogății ce se aflau în acea casă, așa că nu mai dădu nici o atenție lui Doria, socotindu-l un moșneag de nimic, a cărui prindere îl lăsa rece.

În timp ce la Poarta San Tommaso se petreceau aceste lucruri, Assereto și Borgonino îndepliniră cu succes ceea ce li se spusese, îi uciseră pe toți cei care opuseseră rezistență la Poarta Darsena și-i respinseră pe ceilalți cu

atîta îndirjire, încît nu le mai lăsară vreme să-și vină în fire.

Contele se duse din stradă în stradă și lăsă o mulțime de oșteni în piețele pe care le socotea el mai importante, dînd ordine cu o prezență de spirit și cu inteligență demne de admirat. Apoi se îndreptă spre Darsena a cărei intrare o găsi liberă și i se alătură lui Verrina care asediase, cu galera lui, galerele lui Doria : le găsi aproape pe toate dezarmate și le luă în stăpînire cu multă ușurință ; contele, temîndu-se ca în această învălmășeală, ocașii de pe galera principală să nu se răscoale, mai ales că auzea zarvă mare pe ea, alergă în grabă ca să dea niște ordine, dar cînd să păsească pe punte, scîndura pe care călcă se răsturnă și el căzu în mare. Din pricina greutateii armelor se scufundă atît de tare în nămolul care era foarte adînc în acel loc încît nu mai putu ieși la suprafață. Întunecimea nopții și zgomotele confuze ce se auzeau de pretutindeni îi făcură pe ai săi să nu-și dea seama de acest accident și, fără să observe nenorocirea ce li se întîmplase, ei isprăviră de pus stăpînire pe port și pe galere.

Ottobone — care după ce executase poruncile primite, veni și el în acel loc — rămase acolo ca să dea la rîndu-i ordine ; Geronimo, care-l urmase, îl lăsă pe Calcanio la Poarta San Tommaso, iar el ieși din port cu două sute de oameni pentru a răscula populația de pe străzi și a-și alătura cît mai mulți oameni cu puțință. Pe de altă parte, Verrina făcu și el același lucru : li se alăturară nenumărați oameni din popor și nimeni nu mai cuteză să apară în oraș fără să strige : „Trăiască Fiesco ! Libertate !“ Majoritatea nobilimii rămase incuiată în casă în timpul răzmeriței, fiecare temîndu-se să nu i se jefuiască locuința : cei mai curajoși se duseră la Palatul Republicii, împreună cu ambasadorul împăratului care fu cît pe-aci s-o ia la goană dacă n-ar fi fost îndemnurile lui Paul Lasagne, om cu mare autoritate în oraș. Cardinalul Doria și Adam Centurione se întîlniră și hotărîră împreună cu

Nicolo Franco — pe vremea aceea șeful Republicii, fiindcă nu exista un doge — să-i trimită pe Bonifacio Lomellino, pe Antonio Calvo și pe Cristoflo Palavicini cu cincizeci de soldați din garnizoană, ca să apere Poarta San Tommaso. Aceștia se întâlniră cu un pîlc de conjurați care-i puseră pe goană și-i obligară să se retragă în casa lui Centurione unde, găsindu-i pe Francesco Grimaldi, pe Domenico Doria și pe alți cîțiva gentilomi, își recăpătară curajul și se reîntoarseră pe alt drum, la aceeași poartă ; dar poarta asta era atît de bine păzită, iar ei fură primiți cu o asemenea salvă de puști, încît dădură bir'cu fugiții lăsindu-l în mîinile dușmanului pe Lomellino care făcînd minuni de vitejie în acea luptă, izbuti să se salveze și să fugă.

Senatul, dîndu-și seama că cu forța nu va face nimic, recurse la discursuri și-l trimise pe Geronimo ¹ de Fiesco, rudă cu contele și pe Canevale ca să afle motivul acestei răscoale. Cardinalul Doria ², aliatul său, asistat de doi senatori dintre care unul era Baptisto Lercaro și celălalt Bernardo Castagna, hotări — la rugămintea Senatului — să se ducă să vorbească cu contele ca să încerce să-l îmblînzească ; dar pe străzi era o atît de mare învîlmășeală încît cardinalul nu cuteză să iasă din casă. Atunci dădură această însărcinare lui Agostino Lomellino, Hector de Fiesco, Ansaldo Giustiniani, Ambrosio Spinola și Giani Balliano ; aceștia, văzînd un pîlc de oameni înarmați venind în întîmpinarea lor, crezură că era contele și se opriră la San-Siro ca să-l aștepte. Conjurații zărindu-i și recunoscîndu-i, începură să tragă în ei ; Lomellino și Hector Fiesco o luară la fugă ; Giustiniani rămase pe loc și adresîndu-se lui Geronimo de Fiesco, care conducea

¹ Ediția din 1662 ca și cea din 1665 vorbesc și ele tot de Geronimo de Fiesco, rudă a contelui, ceea ce ne face să credem că e vorba de două personaje purtînd același nume (n.ed.fr.).

² *Geronimo Doria*, rudă cu Andrea Doria, dar aliat cu contele Fiesco.

acel pîlc de oșteni, îl întrebă — în numele Republicii — unde era contele. Conjurații tocmai aflaseră că murise. Verrina îl căutase în zadar, se dusese și pe galera lui, disperat, fiindcă veștile venite din toate cartierele îi confirmau faptul că nimeni nu-l mai văzuse nicăieri. Geronimo răspunse cu aroganță, că nu mai exista nici un alt conte în afară de el și că nu-i va cruța pe cei învinși, dacă nu i se punea la dispoziție Palatul Republicii.

Senatul, aflînd de moartea contelui, căpătă puțin curaj și trimise doisprezece gentilomi care să adune soldații din garnizoană ca să-l apere. Cei mai înflăcărați dintre conjurați începură să șovăie fiindcă n-aveau încredere în Geronimo Fiesco ; purtarea și prestigiul lui Gian-Luigi fuseseră sufletul acelei acțiuni și numai el singur — care-o concepușe — era în stare s-o ducă la bun sfîrșit. Așa că în partidul conjuraților apărură dezbinarea ; nu mai auzeau printre ei decît glasuri confuze de oameni care strigau :

— Contele Gian-Luigi e mort ! Poporul și-a pierdut eliberatorul !

Cînd singuri, cînd în cete, mărșăluiau furioși, cu făclii și arme în mînă, fără să știe încotro se duceau, nici ce anume voiau. Femeile și copiii, la ferestrele sau la porțile caselor, își strigau care bărbații, care tații sau frații ; altele alergau despletite și pe jumătate despuiate ca să-i oprească ; un cartier se baricada împotriva altuia, fără să știe de ce ; era un talmeș-balmeș de nedescris ; soldații nu mai aveau șefi sau nu mai ascultau de ordinele lor ; șefii nu mai știau ce ordine să dea și magistrații nu cureau să se expună furiei norodului.

În timpul acestui tumult general, trei sute de ocași turci de pe galere își rupseră lanțurile și, văzînd portul nepăzit și galerele părăsite, puseră mîna pe nava principală a lui Doria, unul dintre cele mai frumoase bastimente, cum nu se mai văzuse de multă vreme pe mare,

și o porniră cu o viteză de neînchipuit îndreptându-se către coasta Africii.

Cei din Palat, aflind de situația în care se găseau conjurații, deliberară dacă să-i atace sau să trateze cu ei. Fu adoptată ultima părere ca fiind mai sigură. Fu ales pentru această negociere Paolo Pansa, om foarte apreciat în Republică și care fusese preceptorul contelui Fiesco; Senatul îi încredință sarcina să-i ducă lui Geronimo o amnistie generală atît pentru el cît și pentru complicității săi. El fu de acord: abolirea fu semnată și sigilată de Ambrosio Senaregna, secretarul Republicii. În două ceasuri totul se liniști, fiecare se întoarse acasă la el, și ziua care se ivi găsi orașul în perfectă liniște. Geronimo de Fiesco plecă din Genova cu cei din partidul său și se retrase la Montobio¹. Ottobone, Verrina, Calcanio și Sacco, care fugiseră cu galera lui Fiesco, se îndreptară spre Franța și poposiră la Marsilia, după ce-i eliberară, pe malurile riului Var, pe Sebastiano Lercaro, Manfredo Centurione și Vincenzo Vaccaro pe care-i luaseră prizonieri la Poarta San Tommaso. Trupul contelui fu găsit după patru zile și, după ce fu lăsat să zacă o vreme în port, fără să fie îngropat fu, în sfîrșit, azvîrlit în mare din porunca lui Andrea Doria. Centurione și Domenico Doria fură trimiși, a doua zi, la Andrea Doria ca să-l salute în numele Republicii, să-l cîineze pentru moartea lui Giannettino și să-l readucă în oraș unde fu primit cu toate onorurile. A doua zi veni în Senat și arătă adunării, printr-un discurs foarte vehement, că nu era obligat să respecte, față de Fiesco, un acord încheiat împotriva oricăror forme și semnat cu spada în mînă; arătînd că era periculos să rabde ca supușii să trateze astfel cu suveranul lor și că nepedepsirea unei crime de o asemenea importanță ar fi o pildă nefastă pentru Republică, Doria își susținu cu atîta

¹ Sau Montoggio, castel ce aparținea domeniului Fiesco, în împrejurimile Genovei.

tărie raționamentul, încît — deși destule persoane se arătară a nu fi de acord cu această lipsă de bună-re-dință — Senatul îi declară pe toți conjurații criminali de les-majestate, porunci să se dărîme pînă în temelii superbul palat al contelui de Fiesco, îi condamnă pe frații săi și pe principalii șefi ai facțiunii la moarte, pedepsi cu surghiunul pe cîte cincizeci de ani pe cei care avuseseră o cît de mică legătură cu acea conjurație și-i ordonă lui Geronimo de Fiesco să predea Republicii fortăreața din Montobio. Ultimul punct nu mai era însă tot atît de lesne de executat ca celelalte ; locul — prin poziția și fortificațiunile sale — era de temut ; mai ales că continuaseră să-l întărească. Andrea Doria fu de părere ca, înainte de a acționa prin forță, să încerce pe calea negocierilor. Paolo Pansa primi din nou poruncă să plece într-acolo și să-i ofere lui Geronimo de Fiesco — din partea Senatului — niște condiții rezonabile ; dar el nu voi să audă nimic și făcu Senatului niște reproșuri crîncene pentru că violase buna-credință față de ai săi. Împăratul, temîndu-se ca nu cumva francezii să pună mîna pe această fortăreață, care era foarte importantă pentru siguranța Genovei, îl presă pe Doria s-o asedieze și-i dădu tot ajutorul necesar pentru această treabă. Agostino Spinola, căpitan cu faimă, primi această însărcinare, asedie fortăreața timp de patruzeci de zile și-i obligă pe cei ce se aflau înăuntru să se predea, în schimbul vieții.

Unii istorici îi acuză pe Verrina, pe Calcanio și pe Saccò de a-l fi sfătuit pe Geronimo să capituleze într-un mod atît de puțin onorabil, din pricina mizeriilor ce li se făcuseră în Franța de unde se reîntorseseră ca să se adăpostească și ei tot la Montobio. Capitularea acestei fortărețe prilejui noi răzmerițe în Republică din pricina părerilor contradictorii privind tratamentul ce urma să fie aplicat prizonierilor. Partea cea mai cinstită din Senat înclina către blîndețe și cerea să se cruțe tinerețea lui Geronimo, susținînd că crima acestei familii fusese și

aşa destul de pedepsită prin moartea contelui şi prin pierderea tuturor bunurilor sale ; dar partizanii lui Doria învinseră. Geronimo de Fiesco, Verrina, Calcanio şi Assereto fură condamnaţi la moarte, iar împotriva lui Ottobone¹ se dădu crîncena hotărîre ca nici el, nici urmaşii săi pînă la a cincea spiţă să nu mai aibă dreptul să pună piciorul în Genova. Mama contelui şi soţia acestuia fură surghiunite în ducatul Urbino², iar toate bunurile acestei familii fură confiscate. Andrea Doria primi şi el o parte din ele ca despăgubire pentru pagubele pe care le suferise. Antonio Doria, Agostino Lande şi Hector de Fiesco îşi luară şi ei partea lor ; Republica luă restul. Montobio fu ras de pe faţa pămîntului, Pontremole se uni cu statul Milano şi, din atîta bogăţie, Ottobone şi Cornelio de Fiesco³ nu luară cu ei în exil decît cîteva pietre preţioase din care trăiră o vreme cînd în Franţa, cînd la Roma şi la Veneţia. Încercară zadarnic împreună cu Giulio Cibo, marchiz de Masse, să se reîntoarcă în patria lor ; mama lui Giulio dezvălui ea însăşi planul lor miniştrilor împăratului ; Giulio fu arestat pe cînd trecea în Pontremole, noaptea, şi pedepsit cu moartea, deşi fusese cumnat cu Giannetino Doria.

Dacă cercetăm ceea ce s-a petrecut în executarea acestui plan, vom observa o mulţime de greşeli. Andrea Doria trebuia să ţină seama de ştirile ce i s-au adus din toate părţile, despre planul contelui, şi să nu abandoneze în mod laş oraşul încă de la primele izbucniri ale revoltei. Giannetino nu trebuia să se expună, în mod temerar, unei răzmeriţe populare, în toiul nopţii, şi precedat de o făclie, fără să fi ştiut pricina acelei răzvrătiri şi felul în care

¹ Acest frate al lui Gian-Luigi de Fiesco s-a refugiat la Roma. Dar a fost prins de spanioli care l-au predat lui Andrea Doria. Acesta a poruncit să fie cusut într-un sac şi aruncat în mare.

² Guid'Ubaldo al II-lea de la Rovere, duce de Urbino, era nepotul mamei lui Fiesco.

³ Frate bastard al contelui Fiesco.

o putea potoli. Ce sfioşenie la cardinalul Doria să nu cuteze a ieşi din palat ca să încerce să țină poporul la respect, prin demnitatea sa ! Ce imprudenţă din partea magistraţilor să nu-şi adune toate forţele, la prima alarmă, să pună stavilă încă de la început conjuraţilor ca să nu ocupe posturile importante din oraş în loc să trimită acolo nişte ajutoare slabe care nu puteau face o treabă ca lumea !

În sfârşit, ce conduită putea fi aceea ca să încerci să potoleşti, prin nişte cuvântări, un răzvrătit primejdios, ce avea oştirea în mână şi care se vedea stăpîn pe situaţie ? Senatul nu era de iertat fiindcă nu şi-a respectat cuvîntul, dat atît de solemn lui Geronimo de Fiesco şi fiindcă a violat legile ţării, după ce a semnat şi a sigilat un tratat în toată regula ; căci dacă teama de un astfel de tratament poate fi utilă unui Stat prin faptul că înfrinează dorinţa celor ce-ar nutri gînduri de revoltă, ea poate de asemenea să fie şi foarte vătămătoare prin faptul că spulberă orice nădejde de iertare a celor ce s-au răzvrătit. Într-adevăr, e anevoie de priceput cum nu s-au temut acei magistraţi să nu-l aducă la disperare pe acel Geronimo de Fiesco, stăpîn pe fortăreaţa de la Montobio pe care o putea încredinţa oricînd francezilor şi a cărei pierdere ar fi fost de o extremă importanţă pentru oraşul Genova.

Dar dacă cei despre care am vorbit pînă acum au făcut greşeli însemnate cu acest prilej, conjuraţii au făcut altele şi mai mari după ce şi-au pierdut şeful. Se vede clar că valoarea şi conduita acestuia lipsind partidului său, restul n-a mai fost decît confuzie, imprudenţă şi laşitate. Geronimo de Fiesco trebuia să ascundă cu orice preţ moartea fratelui său şi tocmai el a fost primul care a trîmbiţat peste tot această veste ; în felul acesta a redat curajul duşmanilor şi a semănat spaima în sufletele alor săi. Ottobone, Verrina, Calcanio şi Sacco, care se salvaseră pe galera contelui, au repus în libertate, aproape imediat

ce-au ieșit din Genova, pe toți prizonierii pe care-i aveau în mîinile lor fără să prevadă că s-ar putea folosi de ei pentru o împăcare. Verrina, aflînd de moartea contelui, nu s-a mai gîndit decît să se salveze, lăsînd o acțiune de o asemenea importanță pe seama lui Geronimo care n-avea nici destulă autoritate printre conjurați, nici destulă experiență și fermitate pentru a o duce la capăt. Geronimo tratează cu Senatul și consimte să rămînă un simplu particular, după ce fusese cît pe-aci să devină suveran. Pe urmă, capitulează în mod rușinos la Montobio, bazîndu-se pe cuvîntul celor care-l mai înșelaseră o dată. Verrina, Calcanio și Sacco, principalii capi ai acestei conjurații și cei mai vinovați de toată complicitatea cu contele, l-au împins pe Geronimo să săvîrșească această josnicie în nădejdea frivolă a unui tratament acceptabil și pentru ei și pentru el, și l-au împiedicat să predea francezilor fortăreața, preferînd moartea pe eșafod decît să-i cheme pe străini să-i ajute sau să piară în chip onorabil, pe metereze.

Astfel se sfîrșî acea conjurație a lui Gian-Luigi de Fiesco, conte de Lavagne, pe care unii au luădat-o, alții au hulit-o, iar cei mai mulți au scuzat-o. Dacă socoți indispenșabilă legea ce te obligă să respecti cîrmuirea din țara ta, așa cum e ea, ambiția contelui e aproape criminală; dar dacă te uiți la curajul și la dibăcia lui în felul în care a pus la cale această conjurație, ambiția lui ți se pare plină de eroism; în sfîrșit, dacă ai în vedere puterea familiei Doria care amenința familia de Fiesco și Republica cu o ruină cît se poate de apropiată, ea e scuzabilă. Dar oricum s-ar vorbi despre ea, limbile cele mai înveninate nu pot nega faptul că contele Gian-Luigi n-ar fi avut mari calități și n-ar fi fost cu mult deasupra celorlalți. Se născuse într-un stat mic unde orice i s-ar fi oferit ar fi fost sub demnitatea lui și unde nu putea nădăjdui să ajungă în funcțiile cele mai de vază atîta vreme cît ar fi trăit Doria. Agitația neamului său, educația pe

care i-o dăduse mama sa, măreția propriului său geniu, tinerețea, marea sa avere, numărul și linguseala prietenilor săi, simpatia norodului, solicitarea sa de către prinții de sînge și, în sfîrșit, stima întregii lumi, ar fi fost de ajuns ca să iște ambiția și într-un suflet mult mai copt și mai moderat decît al său. Urmarea conjurației sale constituie una din acele lovituri pe care înțelepciunea oamenilor n-ar fi putut s-o prevadă ; dar dacă rezultatul ar fi fost fericit, suveranitatea Genovei nu i-ar fi putut îngădi nici curajul, nici soarta. Unii autori, devotați familiei Doria, au încercat să ponegrească memoria contelui de Fiesco printr-o mulțime de calomnii și să apere reaua credință a Senatului din Genova ; dar falsitatea faptelor ponegrite este atît de grosolană încît această ponegrire cade de la sine.

Orice ar fi fost, rezultatul — bun sau rău — justifică întotdeauna faptele. Totuși, noi putem spune, cu toată nepărtinirea pe care trebuie s-o aibă un istoric ce face aprecieri asupra reputației unor oameni, că tînărului conte de Fiesco nu i-ai fi putut dori decît o viață lungă și ocazii cît mai propice pentru a cuceri gloria.

CUPRINS

MEMORII

Partea a doua (<i>continua</i>)	: : : .	5
Partea a treia . . .	: : : .	175
ISTORIA CONJURAȚIEI CONTELUI GIAN-		
LUIGI FIESCO : . . : : : :] !		243

Lector : NICOLAE TEICĂ
Tehnoredactor : POMPILIU STATNAI

*Bun de tipar 2.III.1979. Tiraj 100 110 ex.
Tr. I, 50 110 ex. broșate. Colț ed. 15,08.
Colț tipar 9,50.*

Comanda nr. 80 545
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
Piața Scintei nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

